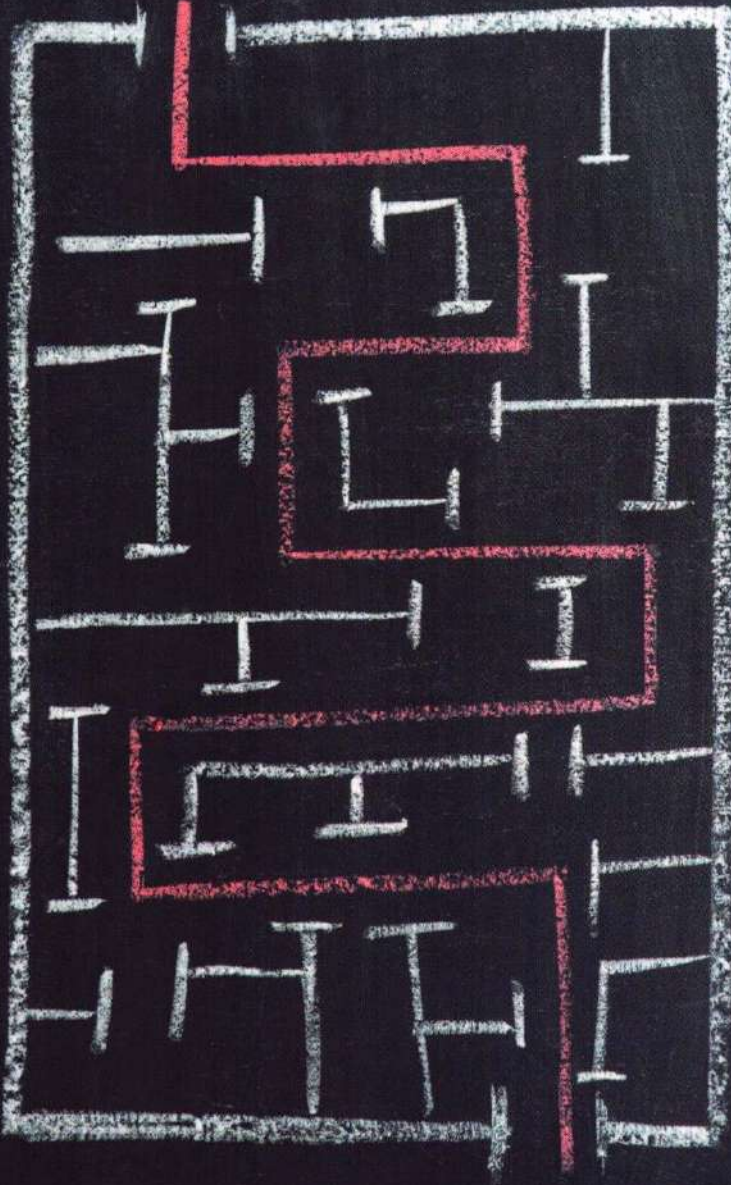

Amin Maalouf

Labirent

Batı ve Hasımları

Çeviren: Ali Berktaş

DENEME

YAPI KREDİ YAYINLARI

LABİRENT Batı ve Hasımları

Amin Maalouf 1949'da Lübnan'da doğdu. Ekonomi ve toplumbilim okuduktan sonra gazeteciliğe başladı; 1976'dan beri Paris'te yaşıyor. Çeşitli yayın organlarında yöneticilik ve köşe yazarlığı yapmış olan Maalouf, bugün vaktinin çoğunu kitap yazmaya ayırmaktadır.

Çok iyi bildiği Asya ve Akdeniz çevresi kültürlerinin söylencelerini yapıtlarında başarıyla işleyen Maalouf, ilk kitabı *Les Croisades vues par les Arabes* (1983), (*Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, YKY, 2006) ile tanındı ve bu kitabın çevrildiği dillerde de büyük bir başarı kazandı. 1986'da yayımlanan ve aynı yıl Fransız-Arap Dostluk Ödülü'nü kazanan ikinci kitabı (ilk romanı) *Léon l'Africain* (*Afrikalı Leo*, YKY, 1993) ise bugün bir "klasik" kabul edilmektedir.

Maalouf'un 1988'de yayımlanan ikinci romanı *Samarcande* da (*Semerkant*, YKY, 1993) coşkuyla karşılandı ve pek çok dile çevrildi. *Les Jardins de Lumière* (1991), (*Işık Bahçeleri*, YKY, 2004) ve *Le Ier Siècle après Béatrice* (1992), (*Beatrice'ten Sonra Birinci Yüzyıl*, YKY, 2005) adlı romanlarının ardından, 1993'te yayımlanan romanı *Le Rocher de Tanios* (*Tanios Kayası*, YKY, 1995) ile Goncourt Ödülü'nü kazanan yazarın, *Les Echelles du Levant* (*Doğu'nun Limanları*, YKY, 1996) adlı romanı 1996'da, *Les Identités Meurtrières* (*Ölümcül Kimlikler*, YKY, 2000) adlı deneme kitabı 1998'de çıktı. Maalouf 2000'de *Le Périple de Baldassare*'ı yayımladı (*Yüzüncü Ad - "Baldassare'nin Yolculuğu"*, YKY, 2000). Finlandiyalı müzisyen Kaija Saariaho'nun bestelediği opera için yazdığı *L'amour de loin* (*Uzaktan Aşk*, YKY, 2002) Maalouf'un ilk librettosudur. 2004'te *Origines* (*Yolların Başlangıcı*, YKY, 2004) adlı romanı, 2006'da ikinci librettosu *Adriana Mater*, (YKY, 2004) 2009'da ise ikinci deneme kitabı *Le dérèglement du monde* (*Çivisi Çıkış Dünya*, YKY, 2009) yayımlanmıştır. Amin Maalouf 2011 yılında Fransız Akademisi'ne (Académie Française) seçilmiştir. 2019 yılında kaleme aldığı *Les naufrages des civilisations* (*Uygarlıkların Batışı*, YKY, 2019) Prix Aujourd'hui Jüri Özel Ödülü'ne (Fransa) ve Tiziano Terzani Uluslararası Edebiyat Ödülü'ne (İtalya, 2020) layık görüldü.

Ali Berktaş tiyatro yazarı, editör, çevirmen. 1960 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. 1982-1994 yılları arasında önce İsveç, sonra Fransa'da Halk Oyuncuları Tiyatrosu'nda çalıştı. Tiyatro kaynaklarımız ve dünyadaki çeşitli tiyatro akımları konusunda çeviriler, araştırmalar yaptı. Bu konulardaki bazı makale ve çevirileri, yurtdışında basılan çeşitli dergilerde yayımlandı.

Amin Maalouf'un
YKY'deki kitapları:

- Afrikalı Leo (1993)
Semerkant (1993)
Tanios Kayası (1995)
Doğu'nun Limanları (1996)
Ölümçül Kimlikler (2000)
Yüzüncü Ad - "Baldassare'nin Yolculuğu" (2000)
Uzaktan Aşk (2002)
Işık Bahçeleri (2004)
Yolların Başlangıcı (2004)
Béatrice'ten Sonra Birinci Yüzyıl (2005)
Adriana Mater (2006)
Arapların Gözünden Haçlı Seferleri (2006)
Çivisi Çıkmış Dünya (2009)
Doğu'dan Uzakta (2012)
Fransız Akademisi'ne Kabul Konuşması (2017)
29 Numaralı Koltuğun Hikâyesi -
Fransa Tarihinin Dört Yüzyılı (2018)
Uygarlıkların Batışı (2019)
Empedokles'in Dostları (2021)
Labirent - Batı ve Hasımları (2024)
- Yüzüncü Ad 1 - Baldassare'nin Yolculuğu (2013)
Yüzüncü Ad 2 - Yıldızsız Gökyüzü (2013)
Yüzüncü Ad 3 - Cenova'nın Ayartması (2014)

AMIN MAALOUF

Labirent
Batı ve Hasımları

Deneme

Çeviren
Ali Berktay

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 6356
Edebiyat - 1823

Labirent - Batı ve Hasımları / Amin Maalouf
Özgün adı: Le labyrinthe des égarés - L'Occident et ses adversaires
Çeviren: Ali Berktaş

Kitap editörü: Korkut Erdur
Düzeltili: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Promat Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Orhangazi Mahallesi, 1673. Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul
Sertifika No: 44762

Çeviriye temel alınan baskı: Éditions Grasset, Paris, 2023
1. baskı: İstanbul, Mart 2024
ISBN 978-975-08-6242-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2023
Sertifika No: 44719
Copyright © Éditions Grasset & Fasquelle, 2023

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<https://www.yapikrediyayinlari.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

*1921'de Mısır'da doğup
2021'de Fransa'da vefat eden anneme.*

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9

I. Japon Kıvılcımları • 13

II. Emekçiler “Cennet”i • 63

III. Çok Uzun Bir Yürüyüş • 119

IV. Batı’nın Kalesi • 207

Sonsöz: Yeniden İnşa Edilecek Bir Dünya • 259

Kaynakça • 282

Önsöz

“Geçmiş asla ölmez.
Hatta geçmiş bile değildir.”

“*The past is never dead.
It’s not even past.*”

William Faulkner (1897-1962),
Requiem for a Nun

İnsanlık bugün tarihinin en tehlikeli dönemlerinin birinden geçiyor. Yaşananların bir benzerine kimi yönlerden daha önce hiç rastlanmadı ama kimi yönlerden de Batı ile hasımlarını karşı karşıya getirmiş daha önceki çatışmalarla aynı çizgide yer alıyor. Elinizdeki kitap uzak ve yakın geçmişteki bu çatışmaları ele alıyor.

Avrupa’nın sömürgeci yayılmasının yerkürenin tüm enlem ve boylamlarında yarattığı sayısız tepkiler üzerinde uzun uzadıya durmayacağım. Söyleyeceklerim son iki yüzyılda Batı’nın küresel üstünlüğüne kararlı bir biçimde meydan okumayı denemiş ülkelerle sınırlı kalacağı için çerçevesi daha dar ve belirli olacak.

Söz konusu ülkelerin sadece üçünü konu alacağım: İmparatorluk Japonyası, Sovyet Rusya, sonra da Çin.

Bu ülkelerin son derece kendilerine özgü güzergâhlarını ele almadan önce ve günümüzdeki çatışmaların sonucu hakkında erken bir tahminde bulunma amacı taşımadan, öne çıkan bir soru var: Bugün gözlerimizin önünde yaşanan acaba gerçekten Batı’nın gerilemesi midir?

Bu elbette yeni bir soru değil ve Birinci Dünya Savaşı’ndan bu yana tekrar tekrar gündeme getirildi, bunu yapanlar da çoğunlukla Avrupalılar oldu. Bunda da şaşırtıcı bir yan yok çünkü yaşlı kıtanın devletleri büyük sömürge imparatorlukları devrinde işgal ettikleri konuma göre gerçekten de “küme düşmüş” durumdalar.

Bununla birlikte, yitirdikleri üstünlüğün önemli bir bölümü diğer Batılı güç olan Amerika Birleşik Devletleri tarafından “geri alındı.” Atlantik ötesinin büyük ulusu yüz yılı aşkın bir zaman önce birinci sıraya yükseldi; kendi kampının tüm düşmanlarının yolunu kesme işini o üstlendi ve ben bu satırları yazarken askeri gücüyle, bilimsel ve endüstriyel kapasiteleriyle olduğu kadar gezegenin bütünündeki siyasal, kültürel ve medyatik nüfuzuyla da bu üstünlüğünü koruyor.

Acaba bugün ABD de kaidesinden devrilmek üzere mi? Acaba bir bütün olarak Batı’nın küme düşmesine ve başka uygarlıkların, başka hâkim güçlerin yükselişine mi tanıklık ediyoruz?

İnsanların zihinlerine kuşkusuz bütün bu yüzyıl boyunca musallat olmaya devam edecek bu sorulara ben kendi payıma iki yönlü bir yanıt vereceğimi: Evet, gerileme bir vakıa ve zaman zaman tam bir siyasi ve ahlaki iflas görüntüsüne bürünüyor ama iyi veya kötü gerekçelerle Batı ile savaşıyor ve onun üstünlüğüne karşı çıkan herkes daha da ağır bir iflas yaşıyor.

Ben, ne Batılıların ne de onların çok sayıdaki hasmının bugün insanlığı içine girdiği labirentten çıkarabilecekleri kanısındayım.

Böyle bir teşhisin çağdaşlarımdan bazılarının içini rahatlatacağını varsayıyorum. Kendi uluslarının yaşadıkları zorlukların farkında olduklarından, başkalarının da durumunun parlak olmadığını söylemek hoşlarına gidecektir. Ama olaya daha geniş bir perspektiften bakarsak bu genelleşmiş *yolunu yitirmişlik halinden*, dünyadaki bu *yıpranmadan*, çeşitli uygarlıkların gezegenimizin baş etmesi gereken netameli sorunları çözmekteki yetersizliğinden olsa olsa kaygı duyulabilir.

Yine de benim ve dünyanın her yerinden daha pek çok insanın hissettiği bu endişenin, sonunda bizi selamete çıkaracak bir bilinçlenme yaratacağına inanmak istiyorum. Şayet hiçbir ulus, hiçbir insan topluluğu, hiçbir uygarlık havzası, gereken tüm erdemlere ve tüm yanıtlara sahip değilse; şayet hiçbirinin diğerleri üzerinde hâkimiyet kurma kapasitesi ve hakkı yoksa ve hiçbirisi de boyun eğmek, aşağıya çekilmek ve marjinalleştirilmek istemiyorsa; gelecek kuşaklara daha dingin, soğuk ya da sıcak savaşların olmadığı, üstünlük adına sonu gelmez mücadelelere girişilmeyen bir gelecek

hazırlamak adına, dünyamızın nasıl yönetildiğini yeniden ve derinlemesine düşünmemiz gerekmez mi?

Zira insanlığın başında mutlaka hegemonik bir gücün bulunması gerektiğini sanmak ve bu gücün kötünün iyisi olmasını, bizi en az küçük düşürüp boyunduruğu en hafif gelecek güç olmasını ummakla yetinmek doğru bir yol değildir. Hiçbiri –ne Çin, ne Amerika, ne Rusya, ne Hindistan, ne İngiltere, ne Almanya, ne Fransa, hatta ne de birleşmiş bir Avrupa– bu kadar ezici bir konumda bulunmayı hak etmiyor. İstisnasız hepsi, ne kadar soylu ilkelere sahip olurlarsa olsunlar, kendilerini kadir-i mutlak bir konumda bulurlarsa, kibirli, yırtıcı, zorba, nefretlik bir çehre takınacaklardır.

Tarihin bize verdiği büyük ders budur ve belki de, dünün ve bugünün trajedilerinin ötesinde, bir çözümün ilk adımları bu noktadan başlayacaktır.

I. Japon Kivilcimleri

“Geçmişin kötü alışkanlıkları terk edilecek ve her şey doğanın adil yasaları üzerine kurulacaktır. Bilgi bütün dünyada aranacaktır...”

İmparator Meiji’nin yemini,
6 Nisan 1868

1.

1905'in Mayıs ayının son günlerinde, Uzakdoğu'dan gelen hiç beklenmedik bir haber dünyaya yayıldı: Yedi ay önce Japonlara hadlerini bildirmek üzere büyük bir tantanayla Baltık Denizi'nden hareket eden Rus Çarlık donanması yok edilmişti; en az beş bin asker denizde can vermiş, aralarında Koramiral Rojestvenski'nin de olduğu altı bin kişi ise esir düşmüştü. Başından ağır yaralanan koramiral, Kyushu Adası'ndaki bir hastanede tedavi ediliyordu; Japon zaferinin mimarı olan rakibi Amiral Togo Heihachiro ona nezaket ziyaretinde bulunup sağlık durumu hakkında bilgi almıştı.

Bu haber dünyanın her yerinde kuşku ve hayretle karşılandı. Çünkü Avrupa devletleri gambot diplomasisini çok uzun bir süredir son derece sert ve etkili bir şekilde kullanıyorlardı! İster Cezayir daisi, ister Bengal nevabı, ister Zanzibar sultanı, hatta isterse Çin imparatoru söz konusu olsun, denizaşırı bir bölgenin satrapı aksilik, söz dinlemezlik veya küstahlık yaparsa, derhal birkaç savaş gemisi gönderilip yola getiriliyordu.

Şimdi ise, çarın "gambotları" Tsushima Boğazı'nda hiç gözlerinin yaşına bakılmadan denizin dibine gönderilmişti. Filonun otuz kadar gemisinden sadece üçü Vladivostok'a ulaşabilmişti.

Önceki yılın olaylarını yakından takip edenlerin aslında bu yaşanana pek şaşırmaması gerekirdi. Çatışmanın başladığı Şubat 1904'ten beri, Ruslar hem karada hem de denizde zaafiyet emareleri gösteriyorlardı. Dışişleri koridorlarında çarların imparatorluğunun, ne kadar uçsuz bucaksız olursa olsun, en az Osmanlı sultanlarının imparatorluğu kadar hasta olduğu fısıltıları dolaşıyordu. Ancak böylesi bir bozgunu doğrusu pek az kişi bekliyordu.

Paris'te veya Viyana'da olduğu gibi Londra ve Berlin'de de gazeteler, ilk kez "beyaz olmayan bir halkın" büyük bir Avrupa gücünü mat ettiğini vurguluyor ve okurlarını "sarı tehlike" konusunda uyarıyorlardı. ABD'de bu olaya sevinen az sayıda kişiden biri, bekleneceği üzere, siyahi akademisyen W.E.B. Du Bois'ydı; "Beyaz

sözcüğünün aptalca büyü”nü bozdukları için Japonlara şükran duyduğunu söylemişti.

• • •

“Beyaz adam” dünyada üstünlüğünü kuralı neredeyse beş yüz yıl olmuştu. “Yükselişe” geçişini bir yüzyıla tarihlendirmek gerekse, bu 15. yüzyıl olurdu.

Halbuki İtalyanların verdiği isimle “Quattrocento” başka yıldızların etkisinde başlamıştı. Mürettebat mevcudu kimi zaman yirmi sekiz bine çıkan, gemi sayısı ise iki yüzü aşan devasa bir Çin filosu 1405’ten itibaren pek çok deniz seferine çıkmıştı. Gemilerin altmışı, hem gidişte hem dönüşte muhteşem hazineler taşıyan muazzam junklardı.* Filoya son derece sıradışı bir kişilik olan Amiral Zheng He komuta ediyordu. Çinli Müslüman bir üst düzey memur ailesinden gelen amiralin görevi, Sunda Adaları’ndan Hindistan’a, İran’a, Arap Yarımadası’na ve en sonunda Afrika Boynuzu’na kadar uzanan kıyı bölgelerini keşfetmek, bu bölgelerin tasvirlerini kaleme alıp haritalarını çıkarmak, bu bölgelerle alışveriş ilişkileri kurmak, filonun göstereceği cömertlik sayesinde onu donatmış olan hükümdarın eli açıklığını kanıtlamak ve her fırsatta, Orta İmparatorluk (Çin) vasallarından biatlarını gösteren haraçları toplamaktı.

Zheng He Çin kâşifleri zincirinin ilk halkası olarak tarihe geçebilirdi ama çıktığı yedinci seyahat son seyahati oldu. 1424’te yeni bir imparatorun tahta çıkması vaziyeti değiştirmiş, atılımı durdurmuştu. Seferlerin pahalıya patladığı ve gereksiz olduğu hükmüne varıldı. Kaderine terk edilen donanma yavaş yavaş çürüdü. Sonra gemilerin parçalanması emredildi ve donanmayı yeniden inşa etmeye kalkışanın ağır cezalara çarptırılacağı duyuruldu.

O zaman Çin kendi içine kapandı ve kurtulmak için yüzyıllarca uğraşması gerekecek, bitap düşüren, uzun bir durgunluk içine gömüldü.

Aynı dönemde aına dünyanın diğer ucunda, tam zıt yönde bir hareket başlıyordu. Denize pek az açılmasına karşın Denizci lakabı

* Geleneksel Asya tekne tipi (ç. n.).

takılmış Avrupalı bir prens olan Portekizli Infante Dom Henrique, Kara Afrika'nın kıyılarını keşfetmeye yönelik bir dizi seferi finanse edip hamiliğini üstlenmeye karar verdi. 1427'de Azor Adaları'nın keşfiyle başlayan bu seferler, Avrupalıların daha önce hiç ayak basmadığı Gine Körfezi'ne, sonra da Ümit Burnu'na kadar devam etti.

Sonraki onyıllar boyunca tüm okyanuslar Cenova, Venedik, Porto, Bristol, Amsterdam veya Saint-Malo'dan gelmiş kaptanlar, maceracılar, tacirler, botanikçiler ve misyonerler tarafından baştan aşağı katedilecekti. Bu muazzam keşif, kolonizasyon, sömürü ve fetih girişimi Batı Avrupa'yı yüzyıllar boyunca gezegenin siyasi, ekonomik ve entelektüel merkezi haline getirecekti.

Prens Henrique'nin bu girişimi sadece yeryüzünün, halkların ve zenginliklerinin keşfi konusunda duyduğu kişisel tutkunun sonucu değildi. Tarihte kendisine verilen adı fazlasıyla hak eden geniş bir kültürel uyanış ve gelişme hareketinin, Rönesans'ın da bir parçasıydı. Hristiyan Batı, Rönesans'la birlikte, barbar istilalarıyla açılıp kara veba ve Yüz Yıl Savaşıyla noktalanın bin yıllık uzun Ortaçağ tüneline çıkımaya başladı.

Şanlı antik Yunan ve Roma devrine bir dönüş olarak algılanan Rönesans, bundan çok daha fazlası olacaktı. Ticari uygulamalardan sanatsal tekniklere ve aslen bir Çin icadı olup Gutenberg tarafından 1440'tan itibaren ele alınarak geliştirilen matbaaya kadar, yüzlerce alanda yepyeni bir uygarlık doğacaktı.

Rönesans'ın ürünü olan özgün ve gözü pek Avrupa uygarlığı, kendinden önce başka hiçbir uygarlığın yapamadığını başaracaktı: Bütün gezegeni, sözcüğün hem gerçek hem de mecazi anlamında ve gerek en ince gerekse en kaba yöntemlere başvurarak fethedecekti.

2.

Sonraki dört yüzyıl boyunca, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, Batı'nın üstünlüğü gezegenin tamamında ve bütün alanlarda iyice yaygınlaşıp pekişti.

Osmanlılar başlarda, 1453'te Konstantinopolis'i fethetmelerinin de verdiği hızla, sınırlarını Budapeşte'ye kadar genişletip Viyana kapılarına ulaşmayı umuyorlardı. Ama hızları hem karada hem de denizde kırıldı ve imparatorlukları sonunda düşeceği "hasta adam" haline hemen dönüşmese de hâkimiyetini bir daha asla kabul ettiremedi.

Zaten uzun bir süre, dünyanın hiçbir yerinde Avrupa'nın üstünlüğüne meydan okuyabilecek güçler çıkmayacaktı. Kuşkusuz bazı şanlı hanedanlar görüldü: Hindistan'da Tac Mahal'i inşa eden Babürlüler veya İran'da İsfahan'ın ihtişamını yaratan Safeviler gibi... Ama sadece Avrupalılar gezegen çapında emeller besliyor, okyanus ve denizaşırı yerlerde kendilerine alan açıyorlardı.

Birçok kıtaya yayılan ilk imparatorluklar, Yeni Dünya'nın büyük bölümünü paylaşan İspanya ve Portekiz oldu; çok geçmeden İngiltere, Fransa, Hollanda da onlara katıldı; daha geç bir dönemde, 19. yüzyılda, yeni kurulmuş ve sömürge "pastası"ndan paylarını isteyen üç devlet daha sahneye çıktı: Belçika, Almanya ve İtalya. Ruslar da peş peşe fetihlerle Ural Dağları'ndan –Çin tarafından terk edilen bir yarımadada Vladivostok'u kurdukları– Japon Denizi kıyılarına kadar uzanan devasa bir Asya imparatorluğu oluşturmaya girişmişlerdi.

Avrupalılar bir avantaj gördükleri yerlerde, özellikle de Amerika kıtalarında ve Avustralya'da, iskân yoluyla koloniler kurdular; yerel nüfus topluluklarıyla kimi zaman karışsalar da çoğunlukla onları topraklarından ettiler, kovdular veya katlettiler. Başka yerlere askerlerini ve idarecilerini göndermekle yetindiler. Pek çok öğrenci kuşağı, Avrupa'nın farklı sömürge imparatorluklarını gösteren geniş pembe, mavi, mor, sarı veya yeşil renk lekeleriyle bezenmiş haritaların yer aldığı ders kitaplarıyla öğrenim gördü. Üstelik bu,

gerçekliğin sadece bir yüzüydü. Birçok ülke o şekilde boyanmamış olsa da “kapitülasyonlara”, “eşitsiz anlaşmalara” veya zorunlu protektoralara tabiydi.

Bu coğrafi genişlemenin devam edip kalıcılık kazanabilmesinin sebebi, ilgili ulusları derinlemesine dönüştürecek muhteşem bir maddi ve manevi atılımın ona eşlik etmesiydi.

Batı Avrupa 18. yüzyıldan itibaren Sanayi Devrimi çağına girdi. İngiltere’de başlayıp sonra Kıta Avrupası’na yayılan Sanayi Devrimi, bütün insanlık macerasının tartışmasız en belirleyici dönemeçlerinden biriydi. Onunla birlikte bilim, teknik ve fikirlerde baş döndürücü bir gelişme başladı; bu gelişme bir daha hiç durmayacak ve tarihin gördüğü en ileri, en dinamik, en hırslı uygarlığı doğuracaktı. Bugün bile aidiyetlerimiz veya inançlarımız ne olursa olsun, hepimizin hem mirasçısı hem de ürünü olduğumuz bir Prometheus uygarlığıydı bu.

O kadar boyutlu ve karmaşık bir hareket söz konusuydu ki onun kökenleri, aşamaları veya sonuçlarıyla ilgili ayrıntılı bir incelemeye girişmek usandırıcı olabilir. Ben de bu nedenle malumu hatırlatmakla yetineceğim: Sanayi Devrimi Batılılara ekonomik refah ve askeri üstünlük sağlarken toplumlarını da dipten altüst etti, bu başkalaşım çoğunlukla travmatik bir seyir izlese de bütün dünyada entelektüel ve manevi üstünlüklerini kurmalarını sağladı.

Yurttaşlar ve hakları, yöneticiler ve görevleri, dinin yeri ve sınırları hakkında yeni fikirler şekillendi. Büyük ayaklanmalar yaşandı; özellikle 1688’de İngiliz Şanlı Devrim’i, 1776’da Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve 1789’da Fransız Devrimi söz konusu halklara yeni bir güven verirken Batı’yı da tüm dünyanın gözünde modernite, özgürlük ve ilerleme kavramlarıyla özdeşleştirdi.

Batı artık silahların gücüyle olduğu kadar, bilgi ve düşünce gücüyle de hüküm sürecekti. İnsanlığın diğer kesimi, geçmişte büyük uygarlıklar ve güçlü imparatorluklar kurmuş kalabalık uluslar bile Batı’nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalacaktı. Artık gezen Batılıların, onların icatlarının, rekabetlerinin, ütopyalarının, devrimlerinin, savaşlarının ve barış antlaşmalarının ritmine uyarak yaşayacaktı. Dünya sahnesinde sadece onlar başrol oynayacak; diğerleri yan ve tamamlayıcı rollerden, figürasyondan öteye geçemeyecek, bu arada da şaşkınlık, hayranlık, örselenmişlik, hayal

kırıklığı ve âcizlik duyguları içinde kalacaktı. İstemeye istemeye galiplerin iradesine boyun eğerken, intikam ve bu durumu altüst etme düşleri kuracaklardı.

20. yüzyıla girilirken dünyanın vaziyeti buydu ve uzun süre, hatta ebediyen böyle kalacağı düşünülebilirdi. Ama bu gidişat Tsushima Muharebesi'yle birden tehlikeye girmişti.

• • •

Doğu ülkelerinde genel bir sevinç havası hâkimdi. Hindistan'ın gelecekteki başbakanı Cevahirlal Nehru ileriki bir tarihte, "Japonya'nın zaferi çoğumuzun mustarip olduğu aşağılık duygusunu azalttı" diye yazacaktı; "Büyük bir Avrupa gücü yenildiğine göre, Asya Avrupa'yı geçmişte yaptığı gibi yine mağlup edebilir."

Çin Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olacak Dr. Sun Yat-sen de hemen hemen aynı şeyi söyleyecekti. "Rusya'nın Japonya tarafından bozguna uğratılmasını, Batı'nın Doğu tarafından bozguna uğratılması olarak gördük. Japonların zaferi bizim de zaferimizdi." Çağdaş Arap edebiyatının büyük isimlerinden, Iraklı Marûf er-Rusâfî de Tsushima Muharebesi'nden manzaralar betimlediği, muharebenin safhalarını anlattığı uzun bir şiir kaleme alacak ve Japon amiralin taktik ustalığı karşısındaki hayranlığını ifade edecekti: "Togo donanmasını düşman donanmasının ta dibine yerleştirdi, tıpkı bir giysinin giyenin tenine yapıştığı gibi." Sonra da şiirini ahlaki ve siyasi bir dersle bitirecekti: "Aklını silah olarak kuşanan yiğit galip gelmeyi hak eder. Her vazifeyi layık olan kişiye veren hükümdar yönetmeyi hak eder."

Bu insanlar ve onların yurttaşları açısından, bu olayın çok belirgin bir anlamı vardı. Tarih tarafından hırpalanmış halklar gecikmişliklerini nasıl telafi edeceklerini, küçük düşürülmeye ve aşağılanmaya nasıl son vereceklerini çok uzun süredir kaygı içinde sorup duruyorlardı. Ve şimdi yanıt biliyorlardı: Ne pahasına olursa olsun yoğun ve toptan bir modernleşmeye girişmek. Evet, içinde bulundukları tarihsel çıkmazdan kurtulabilirlerdi, bunun tek koşulu gözü kara, kararlı ve iradeci olmalarıydı.

Japonlar da Ruslar karşısındaki parlak zaferi mümkün kılan yola bu zihniyetle girmemişler miydi?

3.

Her şey Temmuz 1853'te, Amerikan donanmasının subayı Komodor Matthew Perry Japon Takımadası'nın kıyıları önünde belirip en yüksek makamlar tarafından kabul edilmeyi talep ettiğinde başlamıştı. Perry, bu makamlara ABD başkanının “büyük ve iyi dostu” Japon imparatoruna hitaben yazdığı resmi mektubu teslim etmek istiyordu.

Misafir gelir gelmez ev sahiplerinin koyduğu kuralları pek umursamadığını göstermişti. Prensip olarak, kıyıya yanaşmak isteyen her geminin izin talep etmesi ve yeşil ışık verilinceye kadar açıkta beklemesi gerekiyordu. Üstelik mutlaka yabancıları ağırlamak üzere ayrılmış tek liman olan Nagasaki'ye yanaşmalıydı. Ama Perry, dümeni fiili iktidar merkezi olan Edo'ya kırmaya karar vermişti.

Başkan Millard Fillmore'un imzasını taşıyan mektup nazik ve dikkatli bir üslupla yazılmış olmakla birlikte çok kesin talepler içeriyordu. “Majestelerinin hükümetinin eski yasalarının sadece Çinliler ve Hollandalılarla dış ticarete izin verdiğini biliyoruz; ancak dünyanın vaziyeti değiştikçe ve yeni ülkeler oluştukça, zaman zaman yeni yasalar çıkarmak akıllıca olabilir.” Mektupta Birleşik Devletler'in de dünya sahnesine yeni çıkan ülkelere olduğu ve dikkate alınmayı hak ettiği söyleniyordu. “Topraklarımız bir okyanustan diğerine kadar uzanıyor, büyük California eyaletimiz sizin topraklarınızın tam karşısında yer alıyor, buharlı gemilerimiz aradaki mesafeyi on sekiz günde katedebilir.” Aralarında karşılıklı saygıya dayalı dostane ilişkiler kurmanın ve mal alışverişinde bulunmanın iki ulusun da hayli menfaatine olacağı belirtiliyordu.

Mektup gösterişli bir tavırla pelesenk ağacından altın yaldızlı bir kutunun içine konmuştu. Ve yanında bir de “armağan” vardı. Misafir dikdörtgen biçimindeki beyaz kumaşı akıllı karışmış ev sahiplerinin gözlerinin önünde açtı ve imparatorun bu taleplere olumlu yanıt vermesini başkanın heyecanla beklediğini ama bir terslik

olur da olumsuz yanıt verildiği takdirde savaş çıkacağını söyledi. “O zaman” diye ekledi Komodor Perry, “teslim olurken bu kumaşa ihtiyaç duyacaksınız.”

Böylesine bir kibrin düşündürebileceğinin aksine, Matthew Perry serdengeçti mizaçlı birisi değildi. Donanmada teşkilatçı yetenekleriyle isim yapmış ve altmışına merdiven dayamış üst rütbeli bir subay olarak, karşısındakileri kıskırtınak gayesiyle değil, hedefleri ve riskleri kesin bir değerlendirmeden geçirerek böyle davranmıştı. Bu yolculuğa çıkmadan önce, Japonya tarihi, yasaları, zenginlikleri, yöneticileri hakkında bulduğu her şeyi özenle okunmuş; uysal ve saygılı görünmenin hiçbir işe yaramayacağı sonucuna varmıştı. Kendisine saygı duyulmasını sağlamak için, hiçbir şeyden korkusu yokmuş ve söylediklerine karşı çıkarlarsa asıl ev sahiplerinin korkması gerekmiş gibi mutlak bir güven sergilemesi şarttı.

En hafif deyiimiyle riskli bir yaklaşımdı bu ve çok acı bir biçimde de sonuçlanabilirdi. Ama son derece etkili çıktı. Karşılarındaki kişilikten, siyah gemilerinden ve beyaz bayrağından etkilenen Japon yetkililer, küstahlığından dolayı onu cezalandırmak konusunda tereddüde düştüler. Kuşkusuz birkaç yıl önce Afyon Savaşı’nda İngilizlerin Çinlilere yaşattığı aşağılanma belleklerden henüz silinmemişti. Amerikalılara saldırı için bahane vermek yerine işi zamana yaymayı tercih ettiler. Perry’den gitmesini istemekle yetindiler, o da bunu kabul etti ama ev sahiplerinin yanıtını duymak için ertesi yıl yine uğrayacağını da ekledi. Bu dediğini de yaptı. O zaman iki ulus arasında ticarete izin veren ve böylece Takimada’nın yüzlerce yıllık yalnızlığına son veren bir antlaşma imzalandı.

Bir deniz subayının pervasız eylemiyle yürürlüğe giren ve yetkili makamların gönülsüz bir şekilde razı oldukları bu cebri açılım Japonya, ABD ve gezegenin geri kalanı için önemli sonuçlara yol açacak uzun bir altüst oluş dönemini başlattı.

• • •

Amerikan başkanı resmi mektubunda imparatoru muhatap almaya mecburdu ama imparatorun bu mektubu okuması, hatta birinin ona mektubu göstermeyi akıl etmesi pek ihtimal dahilinde değildi. Japon hükümdarları yüzyıllardır ülkeyi yönetmeyi bırakmışlardı.

Hatta iki başkent vardı: İmparator şairler, hattatlar, müzisyenler ve askeri veya sivil devlet işleriyle ilgilenmediğinden emin olmak için casuslarla çevrili bir halde Kyoto'da ikamet ediyordu; bütün devlet işleri ise, ülkenin gerçek efendisi olan ve Edo'da yaşayan şogun'un, yani "başkomutan"ın uhdesindeydi.

İktidar 12. yüzyıldan beri şogunların elindeydi ve iki yüz elli yıldır aynı klanın, Tokugava'ların içinde el değıştiriyordu. Tokugava'lar ülkeye büyük bir istikrar ve bir süreliğine de olsa refah getirmişlerdi. Ama Komodor Perry'nin filosunun geldiğı dönemde sistem krizdeydi. Halkın yurtdışıyla pek teması olmasa da seçkinlerin bir bölümü dünyanın geri kalanında olup biteni takip edebiliyordu. Çin ve Kore hem coğrafi hem de kültürel bakımdan yakın ülkelerdi, dolayısıyla onlarla Japon Takımadası arasında haberler gidip geliyordu.

Ayrıca Nagasaki'ye yerleşmiş Hollandalı tüccarlar da vardı; kuşkusuz kendilerine tanınmış imtiyazlara zarar vermemek adına genellikle ketum davransalar da zaman zaman yöneticilerin kendilerinden sakladıklarına erişebilmek için her türlü bilgi kırıntısının peşine düşen yerel halkla konuştukları da oluyordu; örneğin ahali Fransız Devrimi'ni birkaç yıl gecikmeyle ve epey sansürlenmiş bir halde ilk kez onlardan duymuştu.

Şogunlar dünyadaki seslerin uyruklarının kulaklarına ulaşmasını daha ne kadar engelleyebilirlerdi? Samurayların en üst, tüccarların ise en alt basamakta yer aldıkları bir toplumsal hiyerarşiyi daha ne kadar sürdürebilirlerdi?

Amerikalı "misafir" geldiğinde bu sorular zaten gündemdeydi ve yetkililer de muhtemelen bu nedenle oldukça temkinli bir tepki vermişti. Ama bu ihtiyatlı tutum tartışmayı yatıştıracığına iyice kızıştırdı. En gözü pek olanlar, kapıyı utangaç bir biçimde aralamanın yeterli olmadığını, çok daha ileri gitmek gerektiğini söylüyorlardı; buna karşılık en ürkekler, zaten gereğinden fazla risk alındığını ve şayet ülke dünya rüzgârlarına açılmaya başlarsa patlayacak bir fırtınayı kimsenin durduramayacağını ve bu fırtınanın yolu üzerine çıkan her şeyi silip süpüreceğini öne sürüyorlardı.

Toplumun bütün sınıflarına yayılan büyük kargaşaya karşılıklı suçlamalar ve şiddet eşlik ediyordu. Kentlerde ve kırsal bölgelerde

24 Labirent - Batı ve Hasımları

bağnaz ve yabancı düşmanı silahlı yağmacı çeteler ortaya çıkmaya başladı. Birkaç yıl tırmanan istikrarsızlığın ardından, ülke yıkıcı bir iç savaş karanlığına gömüldü. Bunun sonucunda şogunluk devrildi ve 1868’de yepyeni bir rejim kuruldu. İmparatorluk iktidarının “restorasyonu” olarak sunulan yeni rejimin simge ismi, on beş yaşındaki genç hükümdar Mutsuhito’ydu.

Saltanatının ayırt edici özelliğinin altını çizmek için Meiji, yani “aydınlanmış yönetim” adını benimsedi ve Kyoto’dan ayrılıp Tokyo’ya, “Doğu’nun başkenti” denilen Edo’ya yerleşti. Şogunların şatosuna el koyarak orayı İmparatorluk Sarayı’na dönüştürdü.

4.

“Meiji Restorasyonu”nun sonucu olan modern Japonya, insanlığın önemli bir bölümü, özellikle de Doğu’nun büyük ulusları için iki kez ilham kaynağı olacaktı: İlkinde askeri başarıları, ikincisinde ekonomik başarıları rol oynadı. Takımada’nın bu iki parlak dönem arasında yaşadığı, felaket boyutuna varan siyasi ve ahlaki çöküntü, üstelik bunun dünya tarihindeki tek örnek olarak nükleer bombardımanla cezalandırılması yukarıda söz edilen bu yazgıyı iyice ayrıksı bir hale getirdi.

Yeni devir “Beş Maddeli Yemin” ile açılmış, genç imparator bu yeminde bir anayasa getirmeyi ve “tüm kararların açık bir tartışmanın ardından alınması” için “istişare meclisleri” kurmayı taahhüt etmişti. Bundan böyle, “avam tabakadan insanların da halihazırda sivil ve askeri devlet görevlileri için geçerli olduğu gibi, kendi mesleki yollarını takip etmelerine izin verilmiştir” diye söz vermişti; “geçmişin kötü alışkanlıkları terk edilecektir” ve “imparatorluk otoritesinin temellerini güçlendirmek amacıyla, bilgi bütün dünyada aranacaktır.”

“İmparatorluk otoritesinin temellerini güçlendirmek” vurgusu, Japonların çoğu tarafından en elle tutulur manasıyla askeri güç olarak anlaşılmıştı. Ülkenin, Komodor Perry’nin “siyah gemiler”iyle simgelenen yabancıların aşağılamasına ve kendi yasalarını dikte etmesine olanak veren zayıflıktan en kısa sürede kurtulması şart değildi miydi? Bunun mutlak öncelik olduğu gayet açıktı. Ama değişime yön veren kararlı reformcular, modern silahlı kuvvetlere sahip olabilmek için ülkenin refaha kavuşup sanayileşmesi gerektiğinin de farkındaydı; silahlarını başkalarından satın almak yerine kendileri üretmeliydiler; demek ki onları üretmek için gereken ekonomik olanaklara ve teknik kapasiteye sahip olmalıydılar.

Modernleşme mantığı ileri, çok daha ileri götürülmeliydi. Mühendisler, teknisyenler, bilginler, sanayiciler, bankacılar, yöneticiler, ayrıca öğretmenler, araştırmacılar, gazeteciler, fotoğrafçılar, hukuk-

çular, sosyologlar, filozoflar vb çıkarabilecek bir Japon toplumu inşa edilmeliydi.

Kaybedilen zamanı telafi etme kaygısı taşıyan yeni rejim, tüm dünyaya birçok özel görevli gönderdi. Zekâlarını ve öğrenme açlıklarını kanıtlamış bu gençlere gittikleri yerlerde Batılıların çeşitli alanlarda neler bildiklerini, üstünlüklerini oluşturan şeyleri özenle ve derinlemesine incelemeleri salık verildi. Buna paralel olarak ve söz konusu “keşif kolu”nun dönüşü beklenmeden, en başarılı sonuçları verdiği görülen modeller rehber alınarak yeni Japonya’nın sivil ve askeri kurumlarının inşasına başlandı.

Örneğin posta idaresi kurmak için, İngilizlerin General Post Office’i ve imparatorluk donanması için de Royal Navy örnek alındı. Şu tesadüfe bakın ki, tarihe Rus donanmasını yok eden adam olarak geçen Amiral Togo, önceden İngiltere’de yedi yıl öğrenim görüp yaşamıştı; hatta okul gemisi *Hampshire* ile basit bir tayfa olarak dünya turuna çıkmıştı. Fakat Avrupalılaştırmanın başını çekenler bir tek yabancı ülkeye bağımlı kalmak istemiyorlardı. Deniz kuvvetleri söz konusu olduğunda, gemiler İngiltere’de olduğu kadar Fransa’da da inşa ettirildi, bu arada Takımada’daki tersanelerin açılmasına da hız verildi.

Modern bir polis teşkilatı kurmak için de Fransız modeli seçildi. Kara ordusu için de aynı şey tasarlanmıştı. Altmış yıl önce, I. Napoléon devrinde, Fransa bütün Avrupa’ya hükmetmemiş miydi? Meiji döneminin başında Fransa’da onun yeğeni (III. Napoléon) iktidardaydı ve onunla yapıcı ilişkiler kurulabileceği ümit ediliyordu. Ama 1870’in sonbaharında Fransa’ya varan özel görevliler, ülkenin Prusya tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldığını ve III. Napoléon’un esir düştüğünü öğrendiler. O zaman planlarını değiştirip Berlin’e gitmeye karar verdiler.

• • •

Modernleşmeyi hızlandırmak ve Japonların yeterince tecrübeli olmadıkları alanlarda uzun emekleme dönemlerinden kaçınmak amacıyla, belli sayıda Avrupalı profesyonelin, özellikle de bilim insanlarının davet edilmesine karar verildi; gelenlere konforlu ve teşvik edici yaşam ve çalışma koşulları sağlandı.

Bu dönem hakkındaki en öğretici tanıklıklardan biri, Oléron doğumlu Fransız doktor Ludovic Savatier'ye aittir. Savatier yıllarca, yeni Japon imparatorluk donanmasının başlıca tersanesi olan, Tokyo yakınlarındaki Yokosuka'nın sağlık merkezini yönetmişti. Amatör botanikçi de olan doktor, Paris'teki bir dostuyla düzenli olarak mektuplaşıyor ve ona buluşlarından söz edip Japonya'daki yaşamını anlatıyordu. İnsan onun yazdıklarını okurken, yakın bir tarihe kadar yabancılara kapalı kalmış ve kendi uyruklarının bile sadece denizaşırı yerlerde kaldıkları için bazen idamla cezalandırılabilirdiği bir ülkeden söz ettiğine inanmakta zorlanıyor.

Savatier, tersanede olan biteni yakından takip ettiği belli olan İmparator Meiji ile karşılaşmalarından da söz ediyor. "Majesteleri akşam atölyelerimizden bir bölümünü ziyaret etti: Demirhane, kazan imalathanesi, dökümhane, montaj atölyesi. Ertesi gün saat 9'da ip, yelken, makara, iskelet imalathanelerinin ziyareti..." Küçük kızı Léontine babasına seslenerek onlara doğru koşmaya başladığında, dok havuzunun dibinde, Mikado'nun yanı başında olduğunu gururla anlatıyor. Ve çevresinde olup biten her şeye karşı hayranlık gösteriyor. Aralık 1871'de mektup arkadaşına, "Japonya'nın iki yıldır geçirdiği dönüşümü düşünün. Bu insanlar bizim iki yüzyılda yaptığımızdan çok daha hızlı ilerliyorlar!" diye yazıyor. Yirmi yıl içinde, "Avrupalı olmaktan ziyade Japon olmaktan gurur duymak için daha çok neden çıkacağına" emin olduğunu ekliyor.

Japon imparatorluk maiyetinin göbeğinde yer alan Charente'lı bir doktorun duyduğu hayranlık, Batı'dan gelen her şey karşısında büyülenen ev sahiplerinin sürekli hayranlığının hemen hemen simetrisini oluşturuyor. Savatier'nin gözlemine göre, "Sadece imparatoriçe ve nedimleri o hayranlık verici ulusal kostümü giymekteydi"; Mikado'da "apoletsiz general üniforması" vardı ve tüm adamları Avrupalı biçimde giyinmişti.

Bu Avrupa'yı taklit etme eğilimi Japonlara göre bile bazen biraz fazla ileri gidiyordu. Modernleşmenin başlıca mimarlarından olan Başbakan İto Hirobumi konutunda bir kıyafet balosu verdiğinde Venedikli soylu kılığına girip İtalyan köylüsü kılığındaki kızıyla dans etmiş, eşi ise İspanya'dan gelmiş bir şala sarınmıştı. Tam bir atılım içine giren ve o güne dek hayal bile edilemeyecek bir özgürlüğün

tadını çıkaran basın, “dansçı kabine” ile ince ince dalga geçmeye başladı – okurlar takılan bu isme çok gülüyordu.

Yine de bütününde öne çıkan tavır, iki olayı birbirinden ayırmaya yönelikti: “Batı tekniği ve Japon ruhu” deniyordu. Ama tekniği tanımlamak nispeten daha kolay olmakla birlikte, ruhu tanımlamak daha çetrefil bir işti. Bu ruhun özünü oluşturan neydi? Japon kültürünün nelerini korumak, nelerinden kurtulmak gerekiyordu? Bir yabancıнын gözüne, alışılmadık veya egzotik ya da sadece “farklı” olan her şey bir uygarlığın ayırt edici işareti gibi gelir. Ama onun bağrında büyümüş olanların bu tarz nirengi noktaları yoktur. Ve bazen başkalarının bakışının onlara yön vermesine kendiliklerinden izin verirler.

Takimada’yı keşfetmeye başlayan Batılılar da Japon kültürünün No(h) Tiyatrosu, Kabuki, haiku’lar, Zen Budizmi veya samurayların ahlakı gibi yönleri karşısında şaşkına dönünce, Japonlar bununla övünüyor ve bu unsuru öne çıkarıyorlardı. Ülkelerinin gerçek ruhunu orada buldukları için mi yoksa hayran oldukları Batılılar bundan etkilendikleri için mi böyle davrandıkları sorusu bazen akıllarından bile geçmiyordu.

Sinemasının ve edebiyatının güçlü tanıklığının da gösterdiği gibi, bu kimlik sorgulamaları Japon ulusunun yakasını hiç bırakmayacaktı. Ama Meiji döneminin başında gerek yöneticiler gerekse onları gözlemleyen yabancılar açısından öncelikli sorun, ülkenin dönüşmeyi başarıp başaramayacağı, hatta daha da kesin bir ifadeyle cebri yürüyüşle girilen bu modernleşme yolunda İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya veya Rusya gibi bir büyük güç statüsünü kazanıp kazanamayacağıydı.

Japonya’nın o güne dek dış çatışmalar konusunda büyük bir tecrübesi olmamıştı. 16. yüzyılın son yıllarında Kore’de yaşanan talihsiz macera dışında, askerlerini hiçbir zaman sınırları dışına göndermemişti. Kendisi de hiç saldırıya uğramamıştı; son istila girişimi 13. yüzyılda, Moğol ordularının başında Çin’i fetheden Cengiz Han’ın torunu Kubilay, Takimada’yı uçsuz bucaksız imparatorluğuna katmaya çalıştığında yaşanmıştı. Kubilay, Kore kıyılarında binlerce gemilik bir donanma toplamıştı. Japonların şansına, patlak veren şiddetli fırtına istilacıları darmadağın etmişti. Ulusal mitoloji bu

beklenmedik kurtuluğu, “ilahi bir rüzgâr”a, Japoncada *kami kaze*’ye bağlamış, buradan da oldukça dayanıklı bir alegori doğmuştı.

O günden sonra hiç kimse benzer bir saldırı girişiminde bulunmamış ve Japonya gezegende yaşanan sayısız çatışmanın uzağında kalmıştı. Ama bu durum kısa süre sonra trajik bir biçimde değişecekti. Uzun bir tecrit yaşamından sonra “dünya sahnesine çıkışı”, hem kendisi hem de başkaları için son derece patırtılı ve yıkıcı olacaktı.

5.

Gördüğümüz üzere, son istila girişimi Kore kıyılarından başlamış ve düşman donanmasının yarattığı korku beş yüz yıl önceye ait olsa bile belleklerden silinmemişti. Gerçi haritaya bakıldığında, Kore'nin Takımada'ya en yakın Asya toprağı olduğu görülmektedir – uzaklığı en dar yerde sadece yirmi yedi deniz mili, yani yaklaşık elli kilometredir. Bazı yöneticiler komşu yarımada'yı "Japonya'nın kalbine yöneltilmiş bir hançer"e benzetiyorlardı.

Bu metafora gelişkin bir stratejik analiz eşlik ediyordu: Bir hançer tek başına tehlike arz etmez; ancak düşman bir ele, bu örnekte de Çin'in veya Rusya'nın eline geçerse tehdit haline gelir. Meiji döneminin reformcularına göre, böyle bir tehlikeden korunmanın en iyi yolu, Japonya'yı örnek alarak modernleşmiş ve Japonya'yı hem akıl hocası hem de doğal müttefiki olarak görececek bir Kore'nin ortaya çıkmasıydı.

Zaten böyle bir gelişme de şekillenmeye başlamıştı. Kıyılarından en fazla otuz mil uzakta gerçekleşen mucizeyi gezegenin geri kalanına göre çok daha fazla büyülenerek izleyen Koreliler, hiç vakit kaybetmeden kendi açılımlarını başlatmışlardı. Mutsuhito ile hemen hemen aynı yaşta olan hükümdarları Gojong, komşu takımada'ya orada neler olup bittiğini inceleme ve takınılması gereken tavır konusunda kendisine danışmanlık yapma sorumluluğunu verdiği özel görevliler göndermişti. Kendi krallığını tecritten çıkarmaya, yabancı ülkelerle ilişkiler kurmaya ve bazı reformları benimsemeye hazır görünüyordu – o da Batı'nın teknolojisiyle Doğu'nun ruhunu bağdaştırmak gerektiğini vurguluyordu.

Kore uzun vadede bu konuda hayranlık verici bir başarı kazanacaktı. Ama o sırada değişimin pek lehine olmayan ve geleneksel "hami"leri Çin imparatorunu ürkütmekten çekinen bir çevresi olan genç hükümdar durumun denetimini yavaş yavaş yitirdi.

Aralık 1884'te Japon modelinden büyülenmiş radikal eylemciler tarafından gerçekleştirilen bir darbe girişimi yaşandı. Kraliyet sarayı

işgal edildi, Gojong üç gün boyunca alıkondı ve neden sonra Çin askerleri tarafından kurtarıldı. O zaman ayaklanma bastırıldı ve liderlerinin çoğu idam edildi. Ancak en nüfuzluları olan, *Gaehwa-dang*, yani “Aydınlanma Partisi” lideri Kim Ok-gyun ülkesinden ayrılıp Japonya’ya sığınmayı başardı.

Genç vatandaşları üzerinde büyük bir etkiye sahip olan bu kişi, kendi arzusu hilafına, trajik olduğu kadar tuhaf ve anavatanının çok ötesinde sonuçlara yol açacak bir hadisenin tam göbeğinde yer alacaktı.

Mart 1894’te, dokuz yıldır Japonya’daydı ve Kore rejimine karşı muhalefeti örgütlemekle uğraşıyordu; o sırada, kendisiyle görüşmek isteyen üst düzey bir Çinli yetkilinin daveti üzerine Çin’e gitmeye ikna oldu. Dostlarının çoğu oraya gitmemesini tavsiye etti ama sürgündeki siyasetçi ülkesinin geleceği açısından belirleyici rol oynayabilecek böyle bir girişimi görmezden gelmenin doğru olmayacağını düşündü.

Şanghai’ya vardıkdan birkaç saat sonra otelinde, yolculuk arkadaşlarından Hong Jong-ou tarafından üç tabanca kurşunuyla öldürüldü. Söz konusu kişi, birkaç ay önce onu ortadan kaldırmak amacıyla yakın çevresine sızmayı başarmıştı. Muhalif siyasetçi Japonya’da ev sahipleri tarafından sıkı bir şekilde korunduğu için müstakbel katili onu Takımada’nın dışına çekmeyi tasarlamış ve kendisini Şanghai’ya gitmeye muhtemelen o ikna etmişti.

Hong tarihte bu cinayet dışında fazla bir iz bırakmadı. Halbuki çok daha iyi nedenlerle hatırlanabilecek bir şahsiyetti. Her halükârda darbe olayına karışmadan önce iki buçuk yıl yaşadığı Fransa’da tanıştığı kişilerin hakkındaki izlenimleri bu yöndeydi.

Paris’e 1890’da, yanında birçok tavsiye mektubuyla birlikte gelmiş ve orada dostlar edinmişti. Asya’ya ve Asya sanatlarına âşık olan ressam Félix Régamey onu kanatları altına almış ve bir süre evinde barındırmıştı; Collège de France’a götürüp Ernest Renan’la tanıştırmış, sonra da o sırada yeni açıldığı için Kore ve Japon yazmaları koleksiyonlarının arşivlenmesi konusunda yardıma ihtiyacı olan Guimet Müzesi’nde ona iş bulmuştu.

Hong’un, o dönemde epey ünlü olan ve eserlerini aynı mahlasla, J.-H. Rosny diye imzalayan iki kardeşle işbirliği içinde çevirdiği Korece bir edebi metin *Printemps parfumé* [İtir Kokan İlkbahar]

başlığıyla yayımlandı. Bir başka çevirisi ise o Fransa'dan ayrıldıktan sonra, *Le Bois sec refleurir* [Yeniden Çiçek Açan Kuru Odun] adıyla yayımlandı. Sırada başka yayın projeleri de vardı ve bunların arasında, *Her İnsanın Koruyucu Yıldızını Elverişli Hale Getirmek ve Yılın Yazgılarını Öğrenmek İçin Kılavuz* başlığını taşıyan bir fal kitabı dikkat çekiyordu. Geleceğin katili önce özgün yazma eseri dikkatle okuyor, sonra içeriği Rosny kardeşlerden birine cümle cümle izah ediyor, o da metni düzgün bir Fransızca ile kaleme alıyordu. Bu ortaklaşa çalışmanın amacı Kore kültürünü tanımayan Avrupalı okur kitlesine bu kültürü tanıtmak ve beğendirmektir.

Rosny kardeşler Şanghay'daki cinayetten kısa süre sonra yayımlanan bir makalede, duydukları hayreti ve olan bitene inanmadıklarını ifade ettiler. "Onunla o kadar yakın dost olduk, eserinin başarıya ulaşması için o kadar uğraştık ki onu bu cinayeti işlemeyi iten sebepler hakkında daha derinlemesine bir araştırma yürütemedik... Umarız masumdur! Umarız meşru müdafaa veya vatanseverlik duygularının galeyana gelmesi gibi hafifletici nedenleri vardır!"

Arkadaşlarının kendilerine gelecekteki kurbanından birkaç kez söz ettiğini anlatıyorlardı. Aynı parti bünyesinde birlikte çalıştıkları Kim Ok-gyun'un modernist özlemlerini paylaştığını söylemiş ama onu saplantılı ve şiddete yatkın bir adam olarak betimlemişti. Kim'in bir gün ona şöyle dediğini anlatmıştı: "Eğer bir gün görüşünü değiştirirsen seni öldürürüm!" Ayrıca Hong onu, vatani için en az Çinliler veya Ruslar kadar tehlikeli gördüğü Japonlara "satılmakla" suçluyordu.

Bu nedenle, bir gün Kore hükümetinin bir temsilcisi onu Paris'te bulup Kral Gojong adına muhalif siyasetçiye ortadan kaldırmak için Japonya'ya gitmesini istediğinde, anlaşılan bu teklifi coşkuyla kabul etmiş, bundan böyle tüm enerjisini bu vazifeye adayacağına söz vermiş ve sözünü tutmuştu.

Hong, cinayetin ertesi günü, Şanghay Uluslararası İmtiyazlı Bölge polisi tarafından yakalanarak Çinli yetkililere teslim edildi. Çinliler de hem katilin hem de kurbanının Kore vatandaşı oldukları bahanesiyle, ikisinin *birlikte* anavatanlarına gönderilmesini emrettiler. Yani katil, cinayet siparişini veren liderin ülkesine gönderilen kurbanın naaşına eşlik edecekti!

Durumun dehşeti ancak gemi gideceğı limana vardığında gözler önüne serildi: Katil bir kahraman gibi karşılanırken muhalif siyasetçinin cesedi oracıkta parça parça edildi ve “hain”in çarptırıldığı cezadan tüm eyaletler haberdar olsun diye, parçalar ülkenin dört köşesine gönderildi. Bu vesileyle Japonlara karşı gürültülü gösteriler tertiplendi.

İki ay sonra, bir Japon seferi kuvveti, Çin askerlerinin daha önce gelip mevzilendikleri Kore’de karaya çıkıyordu. Birinci Çin-Japon savaşı patlak vermişti. Resmi savaş ilanı 1 Ağustos 1894’te yapıldı.

• • •

Çatışmanın başlangıcında yabancı uzmanlar Çin’in kesinlikle zafer kazanacağını öngörüyorlardı. Modernleşme faaliyeti başlatıldığından beri Japonya’nın kaydettiğı ilerlemelerin çapını gerçekten kavramış olanların sayısı çok azdı.

Japon orduları, kısmen ithal edilmiş kısmen de Japonya’da üretilen malzemelerin kalitesi dışında, düşmanlarından kıyas kabul etmeyecek kadar üstün bir taktik beceri ve savaşçılık sergileyeceklerdi. Gerek karada gerekse denizde girilen her muharebede tartışmasız bir biçimde üstünlüğü ele geçiriyorlardı. İlk savaş alanı olan Kore topraklarında zaferi yıldırım hızıyla kazandılar; örneğın, Çinlilerin düşman ilerleyişini durdurmak amacıyla tahkim etmeye karar verdikleri ülkenin kuzeyindeki Pyongyang kenti sadece bir gün süren çatışmaların ardından teslim oldu.

Nisan 1895’te, galip tarafa hatırı sayılır mali “tazminatlar”; Şanghay’da Batılılarınkı gibi bir “imtiyazlı bölge”; ticari ilişkilerde “en çok gözetilen ulus” statüsü ve özellikle de yarım yüzyıl boyunca Japon sömürge imparatorluğunun incisi olarak kalacak Tayvan adasını veren bir barış antlaşması imzalandı.

Meiji Restorasyonu’nun yöneticileri açısından bu büyük bir adımdı. Kendini sahada ispatlayan ülkeleri artık statüsünü değiştiriyordu. Deyim yerindeyse, av olmaktan çıkıp avcı konumuna geçiyordu.

Dolayısıyla, Çin’in peş peşe yaşadığı aşağılanmalara ve özellikle de komşusu Japonya karşısında uğradığı yüz kızartıcı yenilgiye bir tepki olarak patlak veren “Boksörler” ayaklanması sırasında

Pekin'deki yabancı temsilcilikler 1900 yazında elli beş gün boyunca kuşatma altında kalınca, saldırıya karşı koymak amacıyla oluşturulan "Sekiz Ulus İttifakı"nda Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya ve Avusturya-Macaristan'ın yanı sıra Japonya da kendine yer buldu – böylece son derece simgesel bir biçimde büyük devletler topluluğuna katılmış oluyordu.

Bu şaşırtıcı dönüşümün gayet açık olan küresel stratejik anlamının yanı sıra, dünyada çok az sayıda gözlemcinin önemini kavradığı "mahrem" bir anlamı da vardı.

Çin, Japonlar tarafından herhangi bir devletten ziyade kendi uygarlıklarının "atası" olarak görülmüştü. Alfabeleri, Budizm, Konfüçyüsçülük; hem pirinç kültürü hem de ipekböcekçiliği; ayrıca resim, kaligrafi ve şiir sanatları oradan gelmişti. Bu nedenle, Takımada sakinleri büyük ve muhterem komşularına geleneksel olarak çok hürmet duyarlardı; ancak 19. yüzyılın sonunda, Çin'in Batı'nın ne denli gerisinde kaldığını fark ettiklerinde, bu ülkeye tepeden bakmaya başlamışlardı. Buna koşut olarak, aynı dönemde Çinliler de Japonya'dan nefret etmezlerdi. Onu henüz savaşılacak bir düşman olarak değil, kente eğitim görmeye gitmiş, oradan daha kurnaz ve güçlü dönmüş bir küçük birader olarak görürlerdi. Üstelik daha da kibirliydi ama yine de bu nedenle onu tepeleme isteğinin aksine, daha ziyade ona öykünmeye çalışıyorlardı. Tıpkı Japonya'nın da Avrupalılara öykündüğü gibi...

Geleceğin birçok Çinli yöneticisi bir süre Japonya'da yaşayıp öğrenim gördü. Bazıları, örneğin Sun Yat-sen Japonya'ya karşı her zaman bir sevgi besledi; başkaları, örneğin Mao Zedong'un değişmez başbakanı Zhou Enlai (Çu En Lay) ise daha çok hınç duydu bu ülkeye karşı. Ama hepsi onu bir ara örnek olarak kabul etti. Kimilerine göre gözü kapalı takip edilecek, kimilerine göre ilgiyle izlenecek ve yakından gözlemlenecek bir örnek söz konusuydu.

6.

Meiji Japonyası, Asya'nın en büyük ulusuna ağır bir ders verdikten on yıl sonra, bu başarıyı Avrupa'nın o sıradaki en büyük devleti olan Çarlık Rusyası'na karşı tekrarlayacaktı.

Rusya, biraz acele bir kararla, Çin'in zayıflamasının piyonlarını Mançurya ve Kore'ye sürme konusunda bir fırsat yarattığına hükmetmişti. Oysa, bugünden bakıldığında hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde görülüyor ki, böylesine enerjik ve savaşçı bir rakibin hızla yükselişinin Rusya'yı tam tersine daha ihtiyatlı davranmaya sevk etmesi gerekirdi. Ama o sırada hüküm süren ruh hali çerçevesinde, bir Asya ordusunun bir başka Asya ordusu karşısındaki zaferi, Avrupalılar karşısındaki başarı şanslarını değerlendirmekte anlamlı bir ölçüt sayılmıyordu. II. Nikola gayet güvenli görünüyordu ve kendi stratejik hesapları olan "kuzeni", Almanya İmparatoru II. Wilhelm, onu "uygarlığımızı sarı tehlikeye karşı savunmak üzere" harekete geçmeye teşvik ediyordu. Her ikisi de kısa sürecek kolay bir sefer öngörüyordu.

Hiç de öyle olmadı. Çatışmanın başlangıcından itibaren cepheden gelen haberler kaygı vericiydi ve çarların imparatorluğunda hoşnutsuzluğun yavaş yavaş artmasına yol açtı. Japonlar hem karada hem denizde durmaksızın ilerliyorlardı. Çok gözü karaydılar, zaman zaman şans da onlardan yanaydı. Örneğin, 13 Nisan 1904'te mayına çarpan *Petropavlovsk* zırhlısında 650'den fazla denizciyle birlikte, Pasifik Donanması'nın komutanı Amiral Makarov da can vermişti. Saygıdeğer bir denizbilimci olan Makarov, pek çokları tarafından Rusların en iyi deniz savaşı stratejisti olarak kabul ediliyordu. Onun daha savaşın başında ölmesi kuşkusuz Rusya için ağır bir darbe olmuştu.

Japonlar, Çin ile savaşırken de yaptıkları gibi, Kore yarımadasını çok hızlı bir şekilde ele geçirdiler, sonra da Mançurya sınırını oluşturan Yalu Nehri civarında düşmanlarına karşı saldırıya geçtiler.

Yaşanan amansız muharebe, 1 Mayıs tarihinde çarın askerlerinin ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Marksist militan Rosa Luxemburg, bu haberin duyulduğu gün yazdığı yorumda, “Rus mutlakiyetçiliğinin çöküşünü” önüne geçilmez bir olgu olarak ilan etti.

Kuşkusuz biraz erken yapılmış bir yorumdu bu ama yine de akla yatkın görünüyordu. Nüfusun geniş kesimleri Çarlık rejimini pahalı ve kötü hazırlanmış bir savaşı sürdürmekle suçluyor, bu vesileyle sansürün kaldırılmasını ve serbest seçimler düzenlenmesini talep ediyorlardı. Ocak 1905’te on binlerce gösterici, taleplerini Çar’a sunmak üzere hazırlanmış bir dilekçeyle St. Petersburg’da, Kışlık Saray civarında toplandı. Çarlık ordusu kalabalığa ateş açtı ve yüzlerce kişi öldü. II. Nikola “Kanlı Pazar”da uğradığı itibar kaybını bir daha asla telafi edemedi.

Çar hem bu tür kargaşaların önünü almak hem de Japonların ilerlemesini durdurmak amacıyla Baltık Denizi’ndeki en iyi gemilerini Uzakdoğu’ya göndermişti; kazanılacak bir zaferin tüm sorunlarını birden çözeceğini düşünüyordu. Bu yüzden uyrukları bu görkemli donanmanın da hedefine ulaşmadan yok edildiğini öğrendiklerinde öfkeleri patladı.

Odessa limanında, *Potemkin* zırhlısının tayfaları derhal isyan etti – Rusya tarihinin bir başka simgesel ânıydı bu. Romanovlar’ın tahta geçişi için geriye sayım başlamıştı.

• • •

Biraz hafif leterek söyleyecek olursak, Çar’ın başına gelen felaketler her yerde üzüntü uyandırmıyordu. 1905’te bir Avrupa seyahatinden dönerken Süveyş’te duran Sun Yat-sen gördüklerini şöyle anlatıyordu: “Beni Japon sanan Araplar tezahürata başladılar. ‘Vatan-daşların, bu kanaldan geçen bir Rus donanmasını batırdı... Biz de Batılılar tarafından ezilen Doğulularız! Japonların zaferi bizim de zaferimizdir!’ diye bağııyorlardı. Asya kıtasının ta diğer ucunda yaşayan bu insanların coşkusu kelimelerle tarif etmek imkânsız. Yaşanan ortak baskı, bu Arapları Japonların kardeşi yapmıştı...”

Sokakta kendiliğinden ifade edilen bu duygulara seçkinlerde de rastlanıyordu. Kendi kuşağının en parlak ve etkili siyasi düşünürlerinden olan Mısırlı yazar Mustafa Kâmil, daha 1904’te Japonya’daki

dönüşümü konu alan *Eş-Şemsü'l-müşrika* (Doğan Güneş) adlı coşkulu bir eser kaleme aldı. Yalu Nehri muharebesinin ertesi günü yazılmış olan önsöz, yazarın niyetini en baştan ortaya koyuyordu: “Ulusları eğitmenin, onlara ilerlemeye ve uygarlığa giden yolu göstermenin en iyi yolu, bu konuda başarılı olanların nasıl bir yöntem izlediklerini açıklamaktır. Biz Doğululara çocukluğumuzdan beri uygarlığımızın artık zaman aşımına uğradığı, bugünün dünyasında hiçbir rolümüzün kalmadığı ve Avrupa’nın üstünlüğünü kabul etmemiz gerektiği öğretilir. Japon ulusu tüm bu iddiaları çürüttü.”

Kitap kararlı ve militan bir üslubu benimsemekle birlikte, şişirme bir propaganda eseri de sayılmazdı. Özenle belgelenmiş, gerekçelendirilmişti ve okurlara Japon takımadasını, geçmişini, coğrafyasını, uygarlığını tanıtıyordu. İmparator Meiji’nin kişiliği üzerinde duruyordu ve başlıca beş mesai arkadaşının her birine birer bölüm ayırmıştı. Onları reformların asıl mimarları olarak sunuyor ve dönemin metinlerinde görüldüğü üzere, Batı’ya özgü asalet unvanlarıyla zikrediyordu: Marki İto, Kont İnue vb. Ordulardaki hızlandırılmış modernleştirmeye birlikte, son yıllarda çıkarılmaya başlanan gazete ve dergi sayısı karşısında da –sadece Tokyo şehrinde yirmi kadar günlük gazete olmak üzere, toplamda en az dört yüz gazete ve dergi– hayranlığını ifade ediyordu. Ciddi yayınların yanı sıra sadece skandalların peşinde koşan bir dedikodu basınının varlığına da hayıflanıyordu.

Yazar bahsettiği her konuda kesin ve güvenilir olmaya özen göstermesine karşın, tarafsızlık iddiası da taşımamaktaydı. “Mısırlıların Japonları tutması doğaldır. Onlar da bizim gibi Doğulu ve Batılıların haklarına tecavüz etmelerini engelleyecek bir güç ve ilerleme seviyesine ulaşmış durumdalar. Üstelik uygar, özgür ve meşruti bir rejimle donatılmış bir ülke söz konusu. Konuşmacının istediğini söyleyebildiği, yazarın istediğini yazabildiği, sıradan insanların ve güçlülerin kanun karşısında kendilerini eşit hissettikleri bir ülkeyi tutmamak mümkün mü?”

Mustafa Kâmil, kâh “biz Mısırlılar”, kâh “biz Doğulular”, kâh “biz, ezilen halklar” ibarelerini kullanır; kimi zaman da daha dar bir çerçevede, Müslümanlar adına konuştuğu izlenimini uyandırır. En azından, Güneydoğu Asya’daki bazı dindaşları bunu böyle anlamışlardı. Singapur’lu bir yayıncı tarafından Malaycaya çev-

rilip yayımlanan *Eş-Şemsü'l-müşrika*, okuyucular arasında pek çok gerçeği ortaya döken bir tartışmaya neden olmuştu. Onların gözünde şu dünyada başlarını yeniden dik tutmalarına, çiğnenmiş haysiyetlerine kavuşmalarına ve İngiliz ya da Hollandalı sömürgecilerinden intikam almalarına yardım edebilecek tek yöneticinin İmparator Meiji olduğuna dair hiç kuşku yoktu. Ama İslam'ın selametinin bizzat Müslüman olmayan bir liderden geleceğini nasıl umabilirlerdi?

O zaman Singapurlu yayıncının aklına, Japonya'ya gönderilecek bir heyeti finanse etmek üzere bir bağış kampanyası başlatma fikri geldi; heyetin amacı halkı ve –hatta niye olmasın– bizzat Mikado'yu ihtida ettirmek olacaktı. Nitekim bir süredir dolaşan ve bazı gazeteler tarafından da beslenen ısrarlı söylentilere göre, 1906'da Tokyo'da bir dünya konferansı toplanacak ve imparatorun kendisine en iyi görünen dini seçebilmesi için büyük dinlerin temsilcileri kendi inançlarının diğerlerine kıyasla üstünlüklerini sergileyeceklerdi.

Herkesin bildiği gibi, tarih boyunca çeşitli hükümdarlar hakkında sık sık anlatılmış eski bir mesel söz konusuydu. Ama bunun 20. yüzyıl başında yeniden gün yüzüne çıkabilmesi, Meiji döneminin bazı çevrelerde uyandırdığı mistik denebilecek coşkuyu gayet iyi yansıtmaktadır.

Kadim dünya kavrayışlarını şimdiki zamanın gerçekleriyle bağdaştırmanın zorluğundan doğmuş bu hayali bakıştan bağımsız olarak, Müslüman halkların beklentisi sahiciydi ve Japonya da bu konuda onların cesaretini kırmaya yanaşmıyordu. Bazı Japon yöneticiler, ülkelerini geniş bir pan-Asyacı hareketin başında tasavvur ediyorlardı ve gerek Hindistan'da gerekse Güney denizlerindeki adalarda Avrupalıların hâkimiyetini kaldıramayan kalabalık Müslüman halkların yaşadığı gerçeğine de ilgisiz değillerdi.

Genelkurmaya yakın olduğu söylenen bir Japon gazetesinde 1911 yılında şöyle yazılmıştı: "Hollandalı yetkililer tarafından Cava ve Sumatra Müslümanlarına yapılan muamele tarihin kaydettiği en gaddar tavırlardan biridir. Müslümanlar suçlu gibi gözetim altında tutuluyor, onlara hayvan gibi davranılıyor ve dış dünyayla iletişime geçmeleri yasaklanıyor. Kardeşlerimiz olan Müslümanlara, hem Kuran'daki hem de modern bilimlerdeki bilgiye ulaşma konusun-

da gayretlerini yoğunlaştırmalarını ve ilahi yardımdan umutlarını kesmemelerini tavsiye ediyoruz.”

Bu tarz görüşler sömürgelerde dolaşıyor ve hem Çin’i hem de Rusya’yı yenmeyi becermiş genç Asyalı gücün bir gün onları da kendilerini ezenlerden kurtarmaya geleceği duygusuyla halkların yüreğine bir nebze su serpiyordu. Bazıları, beklenen kurtarıcının kendi dinlerinden olmasını tercih etse bile, Doğuluların –Müslüman olsun ya da olmasın– ezici çoğunluğu sömürgecilere kafa tutmaya devam ettiği sürece “kahraman”ı olduğu gibi, Şintoist ve Budist olarak pekâlâ kabulleniyordu.

Tabii geriye, Japonya’nın niyetinin gerçekten bu olup olmadığı sorusu kalıyordu... Doğan Güneş’in ülkesi, arzu ettiği yükselme yolunda Doğu’nun halklarına rehberlik etmeyi gerçekten bir amaç olarak önüne koymuş muydu, yoksa bu başkalarının gördüğü bir düştten mi ibaretti? Bu temel noktada ciddi bir yanlış anlaşma söz konusuydu ve sonunda Japonya’nın ona hayranlık duyup örneğini izlemek istemiş herkesle arasını bozdu. Hatta bazıları Japonya’ya bu nedenle bugüne kadar süregelen bir hınç beslemeye başladılar.

7.

Ama o sırada bilanço çıkarma vakti henüz gelmemişti, umut etme zamanıydı. Bir başka bakış açısına göre, hayal kurma da denebilir. Japonya'nın zaferi etrafa kıvılcımlar saçmış, yangınlar çıkarmıştı. Bunların bazıları kısa ömürlü, bazıları da kalıcı olacaktı.

Bütün dünya, bir ulusun yüzyıllar boyunca birikmiş geri kalmışlığı bir insan ömrüne sığacak kadar kısa sürede kapatıp başarıya doğru yürüyebildiğini; geleneksel kültürünü marjinallikten ve anlamsızlıktan çıkarıp parlatabildiğini; çocuklarını cehalet ve yoksulluğun pençesinden kurtarıp onlara haysiyetlerini yeniden kazandırabildiğini ve kendini uluslararası sahnede saygı duyulan ve çekinilen bir aktör olarak kabul ettirebildiğini keşfetmişti.

Avrupalılar 15. yüzyılda dünyada üstünlüklerini kurduklarından beri, hiçbir Doğu ulusu böylesi bir dönüşümü başaramamıştı. Ama artık hepsi aynı başarıyı gerçekleştirme hayalini kuruyordu.

Bu nedenle, Rus-Japon Savaşı'ndan sonra galip ülkenin örneğinden esinlenen, kimi zaman da Japonya karşısında yaşanan aşağılanmanın kıskırttığı bir dizi devrime tanık olunacaktı.

Toplumlardaki derin altüst oluşlar elbette sadece bir dış olaya tepki olarak ortaya çıkmaz. Bunun için zihinlerde uzun bir yolun katedilmesi, toplumsal veya kimliksel gerilimlerin ve iyi çözümlenmemiş sorunların birikmesi gerekir. Kimi zaman da bir katalizör olmazsa dönüşüm varsayım düzeyinde kalır. İşte Japonya'nın zaferi de birçok Doğu ülkesi açısından bu katalizör rolünü oynamıştı.

İlk sarsılan, o sıralarda "Pers" diye bilinen İran oldu. Gerçi bu ülkenin de Rusya ile görülecek hesapları vardı. Çarlığın Orta Asya'daki fetihlerinin peşinden, uçsuz bucaksız "sıcak deniz"e, Hint Okyanusu'na çıkmak için kendi topraklarına doğru da yayılma, Buhara, Semerkant ve Hive'yi aldığı gibi Isfahan, Şiraz ve Tebriz'i de ilhak etme niyetleri olduğundan kuşkulanıyordu. Bu nedenle,

Rusların Japonlar karşısındaki her yenilgisi İranlıları coşturuyor, mücadele azimlerini tetikliyordu.

Birkaç yıl önce yaşanan özel bir olay ruhları kızıştırmıştı. Maiyetiyle birlikte Avrupa'ya gitmek isteyen ama böyle bir seyahatin gerektirdiği muazzam masrafı karşılayacak durumda olmayan dönemin şahı, St. Petersburg'dan borç almaya karar vermişti. Bu borçlanmanın çara mükemmel bir baskı olanağı vereceğini elbette biliyordu, ancak seyahatten vazgeçmesi söz konusu değildi.

Borcun vadesi gelip de bekleneceği üzere devlet hazinesinin tamtakır olduğu ortaya çıkınca, yeni vergiler kondu ve bu durum tüm ülkede, özellikle de çarşı esnafında büyük bir kızgınlığa yol açtı. Yetkililer protestocuları bastırmaya kalkışınca hareket iyice genişledi ve birkaç öncü unsur, yarım ağızla da olsa, “devrim” sözcüğünü telaffuz etmeye başladı.

1904'ün Mayıs ayında, Tahran'ın bir dış mahallesinde gizlice bir araya gelen, modernleşme konusunda tavizsiz altmış kadar entelektüel kendilerine “İnkılap Komitesi” adını vererek, “istibdadı devirmek”, “kanun ve adaletin hâkim olacağı bir düzen kurmak” için bir tasarı geliştirdiler. Birkaç ay sonra, “Komite-i Settar” (Gizli Komite) adını seçen ve diğeri kadar radikal olmasa da daha geniş bir tabana sahip olan bir başka grup, kabul edildikleri takdirde “başka yerlerde, *hatta Japonya'da* başarılanları bile bir kuşakta ge-ride bırakacak” bir dizi öneri yayımladı.

Temmuz 1905'te protesto gösterileri büyüdü, talepler belirginleşti ve şah gösterileri durdurmaya çalışmaktan vazgeçti. Gerçek bir devrime tanık olunuyordu. Sonunda bir anayasa ilan edildi ve “toplumun tüm katmanları”nın –prenslerin, toprak sahiplerinin veya tüccarların– temsil edileceği bir meclis açıldı. Bu olaylara tanıklık eden ve ismi bilinmeyen bir İngiliz, muhtemelen bir diplomat, kişisel notlarında hayretini açığa vuran şu gözlemleri yapmıştı: “Japonya'nın zaferinin bütün Doğu'da çarpıcı bir tesir bıraktığı anlaşılıyor. Burada, İran'da bile...” Komşu Rusya'da da olduğu gibi, halk içinde yeni bir ruh halinin yayıldığını ekliyordu: “İnsanlar farklı ve daha iyi bir yönetim sisteminin mümkün olduğunu düşünmeye başladılar.”

Bir başka gözlemci, yine bir İngiliz, tanınmış ve dürüst Şarkiyatçı Edward G. Browne, çok geçmeden *The Persian Revolution of 1905-*

1909 adlı çarpıcı eserini kaleme aldı. Kitabın daha ilk sayfalarında şöyle yazıyordu: “Son otuz kırk yıl içinde Türkiye, İran, Mısır, Fas, Kafkasya, Kırım ve Hindistan’da çeşitli siyasi ve dini tezahürleri gözlemlenen Müslüman dünyanın uyanışı, Japonya’nın Rusya’ya karşı kazandığı zaferle büyük ölçüde hızlanıp güçlendi. Çünkü bu zafer, uygun silahlara ve donanıma sahip olduklarında, Asyalıların Avrupa’nın en müthiş ordularına pekâlâ kafa tutabileceklerini gösterdi.”

• • •

Müslüman dünyada şahların ülkesinde bir devrim şeklinde yansıyan bu “uyanış”, sultanların ülkesinde de doğal olarak Japonya’nın hem modernleşme reformlarından hem de askeri başarılarından esinlenen bir devrimle sonuçlanacaktı.

Balkanlar’daki ve Karadeniz kıyılarındaki topraklarından vazgeçmesini sağlamak için “hasta adam”ın zaafından istifade eden Çarlık Rusyası ile Osmanlıların da görülecek hesapları vardı. Osmanlı hanedanının son güçlü hükümdarı olan Sultan II. Abdülhamid, Uzakdoğu’daki olayları güç dengesini kendi lehine değiştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak görüyordu. Toplumdaki en ilerici unsurlar da bu görüşteydi ama olup bitene bambaşka bir anlam yüklüyorlardı: Onların bakış açısına göre, Japonya’nın yükselişini sağlayan sadece askeri kabiliyetini geliştirmesi değil, yurttaşlarına ifade ve örgütlenme özgürlüğü sağlaması, istedikleri sınai ve ticari faaliyetleri yapmaya teşvik etmesiydi. Bu başarılı reçete Osmanlı topraklarında da uygulanamaz mıydı?

1908’de patlak veren “Jön Türk” devrimiyle Sultan Abdülhamid’in önce yetkileri kısıtlanıp sonra da resmen hal edilince, hareketin başını çekenler Japon modelini açıkça sahiplendiler ve onun bir benzerini ortaya koyacaklarını ifade ettiler. Sonraki yıllarda Mikado’nun ileri görüşlülüğünü, uyruklarının vatanseverliğini, öğrenim konusundaki özenlerini, üstlendikleri görevlere adanmışlıklarını, askeri ustalıklarını, ahlak konusundaki ödünsüzlüklerini öven birçok eser yayımlandı. Bu eserlerden 1911 yılında yayımlanan birinin başlığı adeta bir program niteliğindeydi: *Rus-Japon Harbi’nden Alınan Maddî ve Manevî Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyeti*.

Kitabın yazarı Miralay Pertev Bey, savaşı safhalarını yakından izlesin ve gereken dersleri çıkarsın diye bizzat sultan tarafından Uzakdoğu'ya yollanmış bir Osmanlı zabitiydi. Döndüğünde Meiji Restorasyonu'na derin bir hayranlık besliyor ve kendi ülkesinde de benzer bir dönüşüm yaşanmasını arzuluyordu.

O güne dek Müslüman dünyadaki modernleşme taraftarlarının önünde Batı'dan başka takip edilebilecek bir model yoktu. Bu durum da, bugün olduğu gibi dün de, çözümlenmesi zor sorunlar çıkarıyordu. Kendilerini korumaya çalıştıklarını, bir gün muhtemelen savaşmak zorunda kalacaklarını örnek almak, yıpratıcı bir zihinsel akrobasiyi ve belli bir ikiyüzlülüğü gerektirir. Tam aksine, hiçbir tarihsel ihtilafın olmadığı, üstelik aynı hasımlara karşı çıkmak zorunda kalan uzak bir ülkeyi örnek almak ise öykünme konumundaki kişiye esin verici bir iç huzuru sağlar. Avrupalı güçlerin hâkimiyetindeki halkların Japonya'nın davasını kendiliğinden sahiplenmelerindeki kolaylık, en azından kısmen, bu şekilde açıklanabilir.

Yıllar boyunca, Doğu halklarının sinelerinden çıkan her reformcu veya devrimci hareket, Meiji dönemini referans aldı. Ve birçok önemli devrim bu dürtüyle gerçekleşti. Afganistan, Siyam, Tonkin, Cava veya Birmanya'dan sayısız örnek verilebilir. Birmanya'da sömürgeciliğe karşı mücadelenin simgeleşmiş ismi, Budist keşiş U Ottama, Japonya'nın deneyimini tamamen özümseyebilmek için gidip oraya yerleşmeye karar vermiş, sonra da kendi memleketine dönüp İngilizlere karşı mücadeleye başlamıştı.

Örnekleri çoğaltmaya gerek olmasa da birinden mutlaka söz etmek gerekiyor: Daha önce de adını zikrettiğimiz, Japonya'nın büyük hayranlarından olan, uzun süre orada yaşamış ve Japonca'yı da akıcı bir şekilde konuşan Dr. Sun Yat-sen 1 Ocak 1912'de Nankin'de, tarihi iki bin yılı aşan imparatorluk rejimine son vererek, Çin Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Son "Göğün Oğlu" olan beş yaşındaki Pu-Yi tahttan indirilecek ve kısa bir süre sonra Japonların hizmetine girecek, ömrünü ise komünist idare bünyesinde ikinci derece bir memur olarak noktalayacaktı.

Arkaik Çin imparatorları sisteminin sayısız hayal kırıklığı sonucunda çok zayıfladığı zaten bilinmekteydi. Ama genç Ja-

44 Labirent - Batı ve Hasımları

pon komşusu karşısında uğradığı bozgunun yarattığı sarsıntı ve bu komşunun dönüşümü, yıkılmasında belirleyici bir etken olmuştu.

Japonya o sırada yükselişinin doruk noktasındaydı, fakat bilmeden de olsa, aynı zamanda baş döndürücü, korkunç bir uçurumun da kıyısına gelmişti.

8.

İmparator Mutsuhito 1912 yılının Temmuz ayında, elli dokuz yaşında öldü ve ülkesi çok geçmeden Doğu halklarının tüm umutlarını bağladığı bir yer olmaktan çıktı.

Halbuki sadece fiili bilançoyla sınırlı kalınsa, Japonya dönüşümünü tartışmasız bir şekilde başarmıştı: İtibarını geri kazanmıştı; yurttaşları daha özgür, daha müreffeh ve ülke artık gezegenin büyük güçlerinden biri olarak kabul ediliyordu. Hiç kimse Japonya'nın, eskiden sadece Avrupalıların yer aldığı o kapalı "kulübe" aidiyetine karşı çıkmıyordu. Bu nedenle pek çok Doğulu kendi ülkelerinin de benzer başarıları gerçekleştirmesinin hayalini kuruyordu. Fakat Doğan Güneş'in ülkesini kendi kavgalarında güvenilir bir müttefik olarak görenlerin sayısı giderek azalıyordu.

Japon yöneticiler istedikleri kadar "Asya Asyalılarıdır!" diye tekrarlayadursunlar, bu sloganın içi her geçen gün biraz daha boşalıyordu. Özellikle de en yakın komşuları açısından... Takımadada gerçekleştirilen ilerlemeler karşısında hayranlığa ilk kapılan Koreliler olmuş ve bunların bir benzerini kendi ülkelerinde hayata geçirmek istemişlerdi. Ama dost, müttefik, kardeş muamelesi görmeyi beklerken önce vesayet altına alınmışlar, sonra da 1910'da ülkeleri Japonya tarafından ilhak edilmişti. O zaman Japonya'ya karşı beslemeye başladıkları kuşku bir daha hiç silinmedi.

Çinliler de benzer bir hayal kırıklığı yaşayacaklardı. Başlangıçta, Afyon Savaşları'ndan beri Batılılar tarafından peş peşe maruz bırakıldıkları aşağılanmaları telafi etmek istiyorlarsa, Meiji döneminde uygulanan radikal modernleşmenin kendileri için de izlenmesi gereken yol olduğunu düşünmüşlerdi. 1894-1895 Savaşı'nda sert komşuları karşısında uğradıkları bozgun bile bu inancı sorgulamalarına yol açmamıştı; pek çoğu bunu büyük ulusu uyuşukluğundan çıkarabilecek, yeniden ayağa kalkmasına yardım edebilecek hayırlı bir uyarı olarak değerlendirmeyi tercih etmişti. Ama bu iyi niyetli tavrı sürdürmek, özellikle de Japonlar Orta İmparatorluğu fethedip

muazzam kaynaklarını ele geçirmeyi akıllarına koyunca giderek imkânsızlaşacaktı – sonunda ordularını ve ruhlarını batağa saplayacakları fazla cüretkâr ve düşüncesizce bir girişim söz konusuydu.

Bugünden bakıldığında, Japonya'nın gerek Asya'daki gerekse uçsuz bucaksız dünyadaki rolü konusunda aşılması güç çelişkiler bulunduğu açıkça gözüküyor. Bir yandan kendi sömürge imparatorluğunu kurmaya çalışırken diğer yandan sömürgeciliğe karşı savaşması mümkün müydü? Bir yandan büyük güçler arasına girme özlemi çekerken diğer yandan aynı güçlerin kibrini eleştirmesi mümkün müydü?

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, pek çok şeyi gözler önüne seren bir hadise bu ikilemleri ortaya çıkaracaktı.

Ağustos 1914'te savaş patlak verdiğinde, Japonya da mihver imparatorluklarına karşı İngilizler, Fransızlar ve Rusların safında savaşa girmeye karar vermişti. Başlıca katkısı, Çin ve Pasifik'teki Alman kolonilerine saldırmak oldu ve buraları savaşın ilk haftalarında ele geçirdi. Bu mükemmel harekât sayesinde, 1919'da Paris'te Barış Konferansı toplandığında çok az bir bedel karşılığında galip ülkelerin yanında kendine bir yer bulmayı başardı. Bu yeni müttefikin şerefine, Paris'in Seine boyunca uzanan ana caddelerinden birine "Tokyo Caddesi" –daha doğrusu, o zamanın yazımıyla "Tokio Caddesi"– adı verildi; caddenin adı 1945'te değiştirilerek "New York Caddesi" yapılacak ama o civarda inşa edilmiş olan müze ilk adını koruyacaktı: "Tokyo Sarayı."

Herkes tarafından kabul gören bu itibardan güç alan Japon yöneticiler, birbirinden çok farklı, hatta taban tabana zıt iki talep dile getirdiler. Geleceğin Milletler Cemiyeti'nin şartına da dahil edilecek birinci talep, "ırklar arasında eşitlik maddesi"ydi; bundan böyle, üye devletlerin yurttaşları renklerinden veya milliyetlerinden ötürü hiçbir ayrımcılığa maruz kalmayacaktı. Japon heyetinin başkanı muhataplarına, böyle bir tavrın yeni uluslararası cemiyetin ideallerine uygun olacağını izah etti ki buna karşı çıkmak epey güçtü. Yine de teklif çok sert bir muhalefetle karşılaştı. Kuşkusuz eşitlik prensip olarak son derece kabul edilebilir bir şeydi, fakat Eski Kıta'nın dışişleri bakanlıkları bunun getireceği sonuçlardan çok kuşkuluydular: Asya ve Afrika halklarının Avrupalılarla eşit

oldukları kabul edilirse, İngilizler, Fransızlar, Belçikalılar veya Hollandalılar bu halkları sömürgeleştirmeye nasıl devam edebilirlerdi?

Japonlar o zaman Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'a yöneldiler; Wilson savaşa girerken, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını güçlü bir şekilde dile getirmişti. Ancak o da ırklar arası eşitliği bir şartta kayda geçirmeye pek istekli değildi. Doğduğu yer olan Virginia'da, Beyazlar ile Siyahların eşit olduğuna inanılmadığı kesindi ve Başkan'ın konu hakkındaki şahsi fikrinin çağdaşlarından da daha gerici olduğu anlaşıyordu.

Üstelik o sırada, Pasifik kıyısındaki eyaletlerde, özellikle de California'da Asyalı göçmenlerin gelişine karşı yükselen bir düşmanlık söz konusuydu; bu göçmenler basın ve siyasetçiler tarafından sürekli olarak "sarı tehlike" diye niteleniyordu ve onlara Avrupalılarınkine benzer haklar tanımak meselesi kuşkuyla karşılanıyordu. Bu tavır Avustralya gibi bazı Commonwealth üyesi devletlerin yaklaşımıyla da uyuşuyordu: Avustralya, Asya'dan gelecek göçmen kalabalıklarının kıyılarına ulaşması fikri karşısında dehşet içindeydi.

Barış Konferansı'nın başlıca katılımcıları "eşitlik maddesi"ni utanç verici ama kesin bir biçimde reddedince, Tokyo'nun temsilcileri ikinci taleplerini dile getirdiler: Çin'de, Shandong'daki Tsingtao kenti civarında bulunan eski Alman kolonileri üzerindeki egemenliklerinin tanınması. Savaşın başından beri bu kolonileri işgal etmiş bulunan Japonya artık söz konusu bölgelerin kendi elinde kalmasını istiyordu. Japonya'ya bir kez daha mı "hayır" denecekti? Heyet, böyle bir hakaretle karşılaştığı takdirde, konferanstan çekileceğini ve Milletler Cemiyeti Şartı'nı imzalamayı reddedeceğini bildirdi.

Şantaj istenen sonucu aldı. Konfüçyüs'ün doğduğu eyalet olan Shandong'un büyük bir bölümü Çinli delegelerin öfkeli protestolarına karşın Japonya'ya verildi.

Başından beri planlanmış bir manevra mı söz konusuydu? Japonlar, ırkların eşitliği hakkındaki maddeyi reddedileceğini ve büyük güçlerin bunu telafi etmek için kendilerine başka bir şey vermeyi kabul edeceklerini bilerek mi öne sürmüşlerdi? Tarihçiler bu konuda farklı farklı düşünmektedir. Kesin olan şu ki, felaketlere gebe Versailles Antlaşmasıyla sonuçlanacak olan ve dünyanın

çeşitli bölgelerindeki karışıklıkları çoğaltan Paris Konferansı, Doğu Asya'da da hiç azımsanamayacak bir karışıklığa neden olacaktı. Gezegenin belli başlı yöneticileri, Çin'e ait olduğuna hiç kuşku olmayan bir toprağı Japonlara vererek, son derece sorumsuzca, hatta bir kundakçı gibi davranmışlardı.

Bu "ihanet" in haberi Pekin'e ulaşır ulaşmaz binlerce üniversite öğrencisi Tienanmen Meydanı'nda toplanıp Japonya'ya, büyük güçlere, onların "suç ortakları" na ve hem yozlaşma hem de yetersizlikle suçladıkları kendi yöneticilerine karşı öfkelerini haykırdılar.

Tarih 4 Mayıs 1919'du; o gün tarihe hem milliyetçi, hem modernist, hem komünist hem de Batı karşıtı güçlü bir hareketin doğum günü olarak geçecekti. Bu hareket günümüzde bile Çin toplumunun ve yöneticilerinin temel esin kaynaklarından biri olmayı sürdürmektedir.

• • •

Barış Konferansı'ndaki heyetlerinin becerisinin ülkelerine ne bir zafer ne de yarım bir başarı getirdiği, bunun yerine korkunç bir felaketin habercisi olduğu çok geçmeden birçok Japon'un gözünde belirginlik kazandı. Kuşkusuz Tsingtao ve civarı onlara bırakılmıştı ama bu "savaş kazanımı" Asya'nın en büyük ulusunun düşmanlığına mal olmuştu.

Sun Yat-sen komşu takımadaya dostluğunu koruyan son büyük Çin vatanseveri oldu, kendi yurttaşlarının duyduğu hınca rağmen orayı ziyaret etmeye ve yöneticileriyle görüşmeye devam etti. 28 Kasım 1924'te Kobe'de yapılan bir "pan-Asyacılık" buluşması için son kez Japonya'ya gitti. Yaptığı konuşmada Asya halklarının birliğine duyduğu inancı bir kez daha beyan etti ve ev sahiplerine hitaben kararlı ama dostça bir uyarıyı dile getirdi: "Bugünün Japonyası Doğu'nun adalet uygarlığının özelliklerini korurken Batı'nın güç hükmündeki uygarlığıyla da yakınlaştı. Batı tarzı bir şahin mi olacak, yoksa Doğu'nun kalesi mi, bunu öğreneceğiz. Bugün Japon halkının karşısındaki tercih budur."

Paris'teki tavrının Batılı güçler üzerinde uyandırdığı etki de Japonya açısından en az bu kadar feciydi. Kuşkusuz bu devletlerin

yırtıcılık, hayâsızlık, kibir veya ikiyeüzölük bakımından Japonya'ya verecek hiçbir dersleri yoktu. Fakat doymaz bir iştah sergilemek veya amacına ulaşmak için muhataplarının kollarını bükmek de hiçbir zaman çok becerikli bir tavır sayılamaz.

Meiji döneminin başarılarına hayranlık duymuş olanlar bile artık kuşkucu davranıyorlardı. Koridorlarda bazı delegeler Japonlara, onlar yokken fısıldanan bir lakap yakıştırmışlardı: "Asya'nın Prusyalıları."

Amacı, Avrupa'nın Prusya militarizmini cezalandırmak olan bir konferansta kendisine böyle bir lakap yapışmasına yol açmak, kesinlikle övünülebilecek bir diplomatik başarı sayılamazdı.

Ve sonraki yıllarda bu düzlemdeki durum hiç de iyiye doğru gitmeyecekti.

9.

18 Eylül 1931 akşamı, bir patlayıcı Mançurya'nın Mukden şehrindeki demiryolunun bir bölümüne hasar verdi. Patlama Çinli askerlerin kaldığı barakaların birkaç yüz metre uzağında gerçekleştiği için Japon ordusu onları bu sabotajdan dolayı suçladı ve derhal bir saldırı başlatarak bütün eyaleti işgal etti. Mançurya anında Çin'den koparıldı ve Mançukuo adı verilen kukla bir devlet olarak Japonya'nın uydusu haline getirildi.

Çok geçmeden patlayıcının, söz konusu istilayı hazırlamak amacıyla, Japon ordusundan bir teğmen tarafından yerleştirildiği ortaya çıktı. Bu olay, Almanya'nın 1 Eylül 1939'dan bir gün önce haksız yere Polonyalılara mal edilen düzmece saldırıyı komşusunu işgal etmek ve bu vesileyle İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmak için bahane olarak kullanmasını hatırlatmaktadır. Japonya'nın bu savaşta Nazi Almanyası'nın ve faşist İtalya'nın başlıca müttefiki olduğu bilinince, bu koşutluk gerçek anlamına kavuşmaktadır.

Fakat bu iki düzmece olay arasında bir farklılık vardı: Polonya sınırındaki mizansenin emri çatışmanın gününü ve saatini önceden tespit etmiş olan Almanya'nın en üst kademelerinden gelirken, Mançurya'daki sabotaja hiyerarşilerinden onay alamamış ve onları zorlamaya çalışan iki albay karar vermişti. Savaşçı askerlere karşı çıkmaya cesaret edemeyen siyasi yetkililer tam da onların istediği tepkiyi verdiğine göre, girişimlerinde eksiksiz bir başarı sağlamışlardı.

Bu, münferit bir olay olarak kalmadı. Ülkelerini önce Çin'de batağa saplanmaya, sonra da ABD'ye saldırmaya sevk eden can alıcı yıllar boyunca Japon yöneticiler denetim altına alınamayan, duruma ilişkin her türlü rasyonel değerlendirmeyi aşırılık yanlısı sloganlarıyla tepeleyen ve rejimin en dengeli isimlerini dehşet saçarak, tehdit ederek, kimi zaman tasfiye ederek susturan fanatik subay hizipleri tarafından felaketten felakete, çılgınlıktan çılgınlığa sürüklendiler. Örneğin Başbakan İnukai Tsuyoşi Çin'e yeni birlikler gönderilmesini engellemeye çalıştığında, imparatorluk donanmasının on bir

genç subayı 15 Mayıs 1932'de evini bastı ve tabancalarından çıkan kurşunlarla başbakanı delik deşik etti.

Cinayetin uyandırdığı tepki eylemin kendisinden daha korkunçtu. Katiller kamuoyunun, özellikle de silahlı kuvvetlerin önemli bir bölümü tarafından kahraman sayıldılar; öyle ki onları yargılamakla görevlendirilen mahkeme idam cezası vermeye cesaret edemedi. Aldıkları hafif hapis cezaları, hükümete eline silah alarak meydan okunduğunda bile cezasızlıktan yararlanılabileceğini gösterdikleri için yetkililerin itibarını hatırı sayılır ölçüde kırdı. Yukio Mişima roman dörtlemesi *Hojo No Umi*'de (Bereket Denizi) bu hadiseden esinlenecekti.

Ülkenin 1930'lu yıllarda siyasi ve ahlaki bakımdan yıkıcı olduğu kadar şaşırtıcı bir şekilde yolunu yitirdiğine kuşku yok. Japonya'nın önüne sağlıklı anlamda iddialı hedefler koyup bunları ivedilikle, asla sapmadan ve yetkin bir biçimde hayata geçirme konusunda bu kadar çarpıcı bir kapasite gösterdikten sonra, söz konusu dönemde nasıl olup da tüm nirengi noktalarını yitirdiğini anlamakta bugün bile güçlük çekilmektedir.

Bazı tarihçiler bu sapmayı kurucular kuşağının yok olup onların yerini izlenecek yol konusunda berrak bir görüşe sahip olmayan başka bir kuşağın almasıyla izah etmektedirler. Gerçekten de 1868'de, Meiji döneminin başında hayranlık verici bir simya söz konusuydu: Hem halkının hem de karşılaştığı herkesin sevip saydığı, dinamik, genç bir imparator; çevresinde ise akıllı, becerikli, kararlı, dünyaya açık ve kendilerinden çok ülkelerini düşünen bir avuç adam. Birkaç yıl içinde kimsenin mümkün olabileceğini düşünmediği ve uluslarını geri dönülmez bir biçimde cehalet ve yoksulluktan kurtaran bir dönüşümü başardılar.

Kırk yıl sonra bu adamların çoğu ölmüş veya faal hayattan ayrılmıştı; imparator da ölünce birden büyük bir boşluk oluştu. Yerine oğlu Yoşihito geçti, fakat çocukluğundan beri hem fiziksel hem zihinsel sağlığını ağır biçimde etkileyen hastalıklardan ötürü kötürüm gibiydi. Devlet reisliği işlevini gerektiği gibi yerine getiremiyordu, babası gibi bir esin kaynağı rolünü üstlenmesi ise hiç mümkün değildi.

Çok geçmeden Yoşihito'nun oğluna, veliaht prens Hirohito'ya çağrı yapıldı; babasının kusurlarını kapatmak için yirmi yaşında imparator naibi oldu, beş yıl sonra da bizzat tahta çıktı. Dengeli, sakin ve gezegendeki olaylara dikkatli bir imparator olduğu tartışma götürmezdi. Ama aynı zamanda utangaç, içine kapalı ve kolay etki altında kalan biriydi. Etrafında kendi tasarıları için çeşitli görüşler ve iddialar geliştirip, onun onayını almaya uğraşan şahıslar dönüp duruyordu. Kuşkusuz hepsinin ülkenin izlemesi gereken yol konusunda kendi fikri vardı ama ortak bir görüş söz konusu değildi.

Mutsuhito ve maiyeti döneminde o kadar harika bir biçimde işleyen simya bir daha bulunamadı. Daha da kötüsü, kimden geldiği tam olarak bilinmeden mükemmel kararların alındığı bu altın çağ, yabancılarda olduğu gibi Japonlarda da gemiyi her koşulda güvenli bir şekilde yönetebilecek görülmeyen bir makam bulunduğu yanılsamasını yaratmıştı. Halbuki hiç böyle bir şey yoktu. Artık ne imparator, ne bakanları, ne danışmanları ne de generalleri, hiçbiri dümende değildi. İradeciliğin mucizevi erdemlerini tüm dünyaya kanıtlamış bir ülke açısından bu durum en hafif deyiimiyle paradoksaldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Sovyetler'in Londra büyükelçisi olan İvan Mayski, hatıralarında Japon meslektaşısı Şigeru Yoşida'nın Ocak 1937'de kendiliğinden ziyaretine gelip ülkesinin askerleri hakkında esip gürlediğini, Japon halkının onların aptallıklarının bedelini çok ağır ödeyeceği kehanetinde bulunduğunu anlatır. Bu olay savaş yanlılarının çevirdikleri dolaplar konusunda imparatorluk idaresinde hüküm süren hissiyatı gayet iyi yansıtmaktadır.

• • •

Şayet o dönemin yöneticileri için hafifletici sebepler bulunmak istense, bunların o dönem hâkim olan siyasal mantıkta aranması gerekirdi.

Başlangıçta, Japonya'nın hedefi Batılı güçlerin tahakkümünden sıyrılmak ve tabi olmaktan çıkarak onlarla eşit hale gelmekti. Meiji Restorasyonu bu alanda hayranlık verici bir başarı kazanmış,

ülkeyi bir kuşak içinde gerilikten moderniteye ve bağımlılıktan egemenliğe geçirmişti. Bununla birlikte Takımada, büyük güç konumuna yükseldikten sonra, kendini o devrin bütün devletlerinin yaptığını yapmak zorunda hissetmişti: Bir sömürge imparatorluğuna sahip olmak. Bu sadece bir itibar sorunu değildi, hem sanayisi hem de silahlı kuvvetleri için kendi topraklarında bulunmayan zengin kaynaklara sahip olma ihtiyacı duyuyordu.

Daha sonraları, uğradığı acı ve travmatik bozgunun ardından, Japonya ekonomik kalkınmanın başkalarının topraklarını işgal etmeden de mümkün olduğunu ve avcıya dönüşmeden de av olmaktan çıkılabileceğini yine hayranlık uyandırıcı bir şekilde kanıtlayacaktı. Ama 1900'de veya 1930'lu yıllarda böyle bir yolun tasavvur edilebileceğini söylemek mümkün değildi. O sırada militaristlerin mantığı fazlasıyla sağlam, onlara karşı çıkmaya çalışanlar ise tutarsız görünüyordu.

Peki bütün bunlar, yaşanan sapmanın kaçınılmaz olduğu anlamına mı geliyor? Muhtemelen hayır. Fakat düşüncesiz cüretkârlık eğilimi oldukça güçlüydü ve buna karşı çıkabilmek için bilgi, istikrarlı, ileri görüşlü ve tartışmasız bir manevi otoriteye sahip liderlik gerekirdi. Japonya ne yazık ki, artık böyle bir liderliğe sahip olmadığı için kendisini durduracak hiçbir şey veya hiç kimse olmadan, bir sarhoş gibi uçuruma doğru yürüdü. Önce uçsuz bucaksız Çin'i fethetmeye girişti, ki bu tam bir çılgınlıktı; sonra da ABD'ye saldırdı, ki bu da tam bir intihardı.

Tarihçiler bugün İkinci Dünya Savaşı arifesinde imparatorluk sarayında yapılan toplantıların tutanaklarını okuduklarında, basit ama ürkütücü bir tespitle karşı karşıya kalıyorlar: Japon yöneticiler, *galip gelebileceklerine asla inanmadan* Amerika'yı düelloya davet etmişlerdi.

Müzakerelerinde hiç durmadan yinelenen izlek, Japon birlikleri tarafından Çin, Kore ve Pasifik'te ele geçirilmiş topraklar hakkında Amerikalıların tavrıydı. İmparator birkaç kez bu konudaki endişelerini mesai arkadaşlarıyla paylaşmış, onların bu konuda sürekli verdikleri yanıt da Amerika'nın bu fetihleri asla tanımaya-acağı yönünde olmuştu. Son derece gerçekçi bir değerlendirme söz konusuydu ve bunun mantıki sonucunun bir diğer soru olması gerekirdi: Amerikalılarla savaşarak onların bu fikrini değiştirmek

mümkün müydü? Bu sorunun yanıtı da ancak hayır olabilirdi. Japonya Amerikalıları asla yenemez ve silah zoruyla fetihlerini tanımak zorunda bırakamazdı. Ama durum buysa onlara savaş açmak saçma değil miydi?

İşin aslı, 1940'lı yıllarda Japonya'nın işgal ettiği toprakları elinde tutmasını sağlayabilecek bir tek senaryo vardı: Eğer ABD, Dünya Savaşı'na katılmama kararı verseydi, Almanya Avrupa'yı ele geçirme işini tamamlayabilir ve çatışma Berlin ile Washington arasında bir uzlaşmayla noktalanabilir, bu uzlaşma çerçevesinde de Naziler ve Japon müttefikleri ele geçirdikleri toprakları koruyabilirlerdi. Ama böyle bir senaryonun makul sayılabilmesi için ABD'nin kesinlikle çatışmanın dışında kalması şarttı. Bu nedenle 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'daki Amerikan donanmasına yapılan saldırı sadece pahalıya mal olmuş düşüncesizce bir provokasyon değildi; bugünden bakıldığında, Japonya'nın ve müttefiklerinin bozgununu kaçınılmaz kılacak tek eylemdi.

Olayların devamı herkesin malumu: Hiroşima ve Nagasaki kentleri Ağustos 1945'te tarihin ilk –ve şu güne kadar neyse ki tek– atom bombası saldırılarına maruz kaldı. Sonra Japonya teslim oldu ve General Douglas MacArthur komutasındaki Amerikan birlikleri o zamana dek hiç yabancı işgal yaşamamış Japon topraklarına çıktı.

Ulusal sürekliliğin simgesi olarak kabul edilen imparator, tahttan çekilmeye zorlanmasa da bir daha hiçbir faal siyasal rol üstlenmedi. Yeni bir anayasa yapıldı ve onun olağanüstü 9. maddesinde şu açıkça beyan edildi: “Japon halkı, ulusun egemen bir hakkı olarak savaştan ve uluslararası anlaşmazlıkları çözmek için güç kullanma tehdidinden veya kullanımından daimi şekilde feragat etmektedir”; bu itibarla, hiçbir kara, deniz ve hava kuvveti veya herhangi diğer bir silahlı güç muhafaza edilemez; “devlete savaş hakkı tanınmaz.” Yeni başbakan, Baron Kijuro Shidehara, yurttaşlarına bunun Amerikan işgal kuvvetlerinin dayattığı bir şart olduğunu açıkladı ama daha sonradan bu şartı onun istediği ve herhangi bir muhalefetle karşılaşmamak için fikir babası olarak MacArthur'u gösterdiği ortaya çıkacaktı.

Shidehara bu eşine az rastlanır, radikal tedbirle ülkesinin bambaşka temeller üzerinde yeniden gelişebilmesi için militarist

eğilimlere son noktayı koymayı amaçlamıştı. Riskli bir bahis söz konusuydu ama beklenebileceğın çok ötesinde başarılı oldu. Takımda birkaç yıl içinde yeniden başka uluslara örnek olacak hale geldi. Bunu ilk seferki kadar gürültülü bir şekilde başarmadı ama kıyas kabul etmez biçimde daha yapıcı, derin ve kalıcı bir başarı söz konusuydu.

10.

Demek ki Japonya bir yüzyıl içinde dünyayı iki kez, birincisi, askeri başarılarıyla; ikincisi, ekonomik başarılarıyla şaşırtmayı becermişti. Her ikisinde de haklı olarak gerçek bir “mucize”den söz edildi ve bu iki dönem arasındaki büyük farklılık başarıyı daha da çarpıcı kılıyor.

Her iki durumda da her şey pervasız ve kibirli bir Amerikan subayının hiç beklenmedik şekilde zuhur etmesiyle başladı: 1853’te Komodor Perry, 1945’te General MacArthur. Japonlar, bu iki “bas-kın” karşısında, önce sert bir biçimde sarsılıp ne yapacaklarını şaşırmış, sonra gayet öngörülü bir tepki göstermişlerdi. İnkâr, keder ve hınç içine gömüleceklerine, başlarına gelen aşağılayıcı tatsızlıklardan kendilerini toparlamak ve kusurlarından kurtulmak için istifade etmişlerdi. Bu kusurlar, ilk olayda izolasyonizm, ikincisinde ise militarizmdi. Her iki durumda da mantıklarını sonuna kadar şevk ve kararlılıkla sürdürdüler.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde emperyalist eğilimin kökten kazanması, ekonomik başarıda kesinlikle vazgeçilmez bir unsurdur. Bunun tek nedeni, ülkenin önceki yıllarda kararlarını bozan siyasi ve askeri “kaygılar”dan kurtulup artık tamamen “sivil” üretime odaklanması değildi. Bir diğer neden de savaşın galiplerini onlarla amansızca dövüşmüş, şimdi de kendilerini birdenbire “manevi ebeveynleri” olarak buldukları eski yeminli düşmanlarının, gösterdikleri cömertlikten istifade ederek yine karşılarına dikilmeyeceği konusunda tamamen rahatlatmış olmasıydı.

Nitekim Amerikalılar ülkeye, tarihte pek örneği görülmedik bir biçimde, cömert ve ileri görüşlü bir paternalizm ile yaklaştılar; Japonya da sadakatte hiç kusur etmedi.

Tabii ki ABD’nin tavrına yön veren tek şey iyi yüreklilik değildi. Japonya’nın karşısında Asya kıtasının kıyılarında tamamen veya kısmen komünist olan ve anti-kapitalist söylemleri 1940’ların sonunda bizzat Japon toplumu üzerinde de belli bir çekim gücüne

sahip üç ülke –Sovyetler Birliği, Kore ve Çin– bulunuyordu. Washington’a göre, Japonya bu meydan okumaya karşı koymalı, hatta müreffeh bir demokrasiyle bir karşı örnek sunmalıydı.

Bu konuda son derece inandırıcı bir örnek ortaya kondu. İşgalcinin dayattığı büyük dönüşümlerin ve Japon yöneticilerin bizzat aldıkları zekice önlemlerin etkisiyle ülkenin yeniden ayağa kalkışı görölmedik bir hızla gerçekleşti. Böylesine ezici ve moral bozucu bir bozgunun ardından, ancak Meiji mucizesini başarmış bir ulus kaderin sillesini yemekten sıyrılıp ayağa kalkabilir, yeniden doruklara tırmanabilir ve çok kısa sürede tüm insanlığın saygısını ve hayranlığını kazanabilirdi. Tanınmış Japon iktisatçısı Shigeto Tsuru bu durum için “yaratıcı bozgun” terimini kullanmış, yaşanan da gerçekten bu olmuştur.

1946’da Takımada açlığın kıyısındaydı. Hatta Amerikalılar bir insanlık faciasının önüne geçmek için, Japonya’ya temel gıda maddeleriyle dolu yük gemileri göndermek zorunda kalmışlardı. Altyapı yıkılmış, fabrikalar durmuş ve bir kuşak neredeyse tamamen yok edilmişti. Buna rağmen, birkaç yıl içinde ekonomik yaşam pekâlâ canlandı.

Paradoks gibi gözükse de bölgesel çatışmalar bu canlanmanın önünü açtılar. 1950-1953 arasında komünist lider Kim İl-Sung’un milyonlarca Çinli “gönüllü” tarafından desteklenen kuvvetleri, vazgeçilmez General MacArthur komutasındaki Amerikan askerleriyle savaştı. Bu çatışma sırasında askerlerinin ihtiyacı olan her şeyi –gıda, giyecek, mühimmat vb– Amerika’dan getirtmek MacArthur açısından sorunlu bir iş halini aldı. Onları çatışma bölgesinin hemen yanı başında, komşu Takımada’da üretmek daha kolay olmaz mıydı? Bu durum, beklenebileceği üzere, Japon tarımı ve endüstrisi için büyük bir nimet oldu – turizm sektörü de izinli askerler sayesinde payına düşeni aldı. Ekonominin çarkı yeniden dönmeye başlamıştı. Hâlâ ezici bozgunun yaralarını saramamış olan ülke yeniden güven ve moral buldu.

1960’ta Başbakan Hayato İkedâ, yurттаşlarının gelirlerinin on yıl içinde iki katına çıkacağına söz verdi. Hedef fazla iddialı görünüyordu ama yedi yılda bu noktaya ulaşıldı. Japonya yaptığı atılımla Fransa, İngiltere ve Almanya’yı geride bırakıp, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği’nin ardından, dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olmayı başarmıştı.

Refahın geri gelişine tam bir kültürel rönesans eşlik etti. Sanatın her dalında yeniden gelişme yaşanmaya başlandı. Sinema, edebiyat, geleneksel tiyatro ve Japon yaşam tarzının diğer unsurları uluslararası bir etki gücüne kavuştular ve bu durum bir daha hiç silinmedi.

Ama en anlamlısı, sadece bu yeniden ayağa kalkıp sıçrama yapabilme kabiliyeti değildi. Japonya hiç gürültüsüz patırtısız Doğu ulusları için öykünülecek örnek bir ülke olmayı bir kez daha başarmıştı. Ve bunu geçmişte olduğundan bambaşka bir biçimde yaptı.

1904 ve 1905'te Çarlık Rusyası'na karşı kazandığı, büyük yankı uyandıran zafer sırasında, dünyanın birçok bölgesinde devrimci bir fırtına estirmişti. Uluslar ayağa kalkmış, tahtlar devrilmiş, Hintli, Türk veya Arap yazarlar "Mikado"nun şanına şiirler düzmüş, hatta bazıları onu bir süre modern bir "emirü'l-müminin" olarak görmüştü. Bu coşku uzun sürmemişti. Alevler on yıl içinde sönmeye yüz tutmuş, bir daha da asla canlanmamıştı.

Üstelik açılışı Hiroşima felaketinin ertesinde yapılan ikinci Japon mucizesi, farklı bir yazgıya koşuluydu. Ne uzun şiirler, ne Mehdi düşleri ne de devrimci hareketler doğurdu. Büyük Galilei olsaydı, muhtemelen, ama bütün bunlar bal gibi yaşandı, derdi.

Militarist sapınalar yüzünden ruhunu kaybeden Meiji dönemi, Asya'yı ve dünyanın geri kalanını hegemonya iddialarının veya şiddetli devrimlerin becerebildiğinden çok daha etkili bir biçimde değiştirecek barışçı bir dönüşüm sayesinde, tarihteki yerini sakın adımlarla yeniden aldı.

• • •

Nitekim Japonya'nın hızla kazandığı başarılar, dikkatli "komşuları"na epey fikir verecekti. Özellikle de Park Chung-hee adındaki Güney Koreli bir askere...

Park Chung-hee 1961'de iktidara geldiğinde, Üçüncü Dünya'nın otokratlarına bir yenisinin eklendiği izlenimi uyanmıştı. O yıllarda kimileri Moskova, kimileri Washington tarafından desteklenen o kadar çok otokrat vardı ki... General Park, Washington tarafından desteklenenler kategorisindeydi. Topraklarında cereyan eden peş peşe savaşlarla harap olmuş ülkesi, aşırı yoksulluktan sakınabilmek

için hâlâ Batı'nın yardımına güveniyor ama bu yoksulluktan tam da çıkamıyordu: Kişi başına milli geliri Madagaskar, Sri Lanka veya Somali'ninkinden düşüktü; Lübnan'ınkinin yarısı, Peru'nunkinin ise üçte biri kadardı.

Daha da kötüsü: 1970'li yılların başına kadar uluslararası kurumların istatistikleri Güney Kore'yi zaman zaman “düşman kardeşi” Kuzey Kore'nin altına yerleştiriyorlar, bu da feci siyasal sonuçlar yaşanabileceği kaygısını uyandırıyor.

General Park darbe yaptığında kırk üç yaşındaydı ve geride bıraktığı yol oldukça inişli çıkışlıydı. Gençliğinde ülkesi bir Japon eyaletiydi, o da askeri kariyerine bir Japon subayı olarak başlamıştı. Bağlılıkla hizmet etmiş ve madalyalar kazanmıştı. Hatta bir Japon adı ve soyadı almıştı. O kadar gayretli görünüyordu ki eğitimini mükemmelleştirmek için Tokyo'nun dışında bulunan prestijli İmparatorluk Harp Akademisi'ne kabul edilmişti.

Bozgundan sonra işleri düzeltmek pek kolay olmadı. İlk başlarda komünist harekete katıldı; hatta komplo girişimi suçlamasıyla tutuklanıp idam cezasına çarptırıldı ama sonra affedildi. 1950'de Kore Savaşı patlak verdiğinde ise kararlı bir şekilde Amerikan safına katıldı.

Yeni akıl hocalarının güvenini kazanınca orduda hızla yükseldi. Park, Japon işgalcilerle –veya Avrupa'daki Nazilerle– işbirliği yapıp İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra komünizme karşı mücadelede değerli olabilecekleri için Batılı müttefikler tarafından “toplanan”, sayıları hiç de az olmayan insanlardandı.

Park'ın inkâr edilemeyecek kusurlarının yanı sıra, inkâr edilemeyecek vasıfları da vardı. Gaddardı, hiçbir ahlaki kaygı taşımıyordu, amacına ulaşmak için her yolu mubah sayıyordu; fakat bunların yanı sıra, gözü pekti, becerikliydi ve yürüttüğü davaya kendini bütünüyle adamıştı: Doğrudan savaşta görülen bu özelliği, cehalete, yetersizliğe ve geri kalmışlığa karşı başlattığı savaşlar için de geçerliydi. Yurttaşları bugün bile onun hakkında farklı farklı görüşlere sahiptir. Pek çoğu diktatörce yöntemlerini olduğu kadar “ezeli düşman” Japonlarla fazla içli dışlı olmasını da eleştirmektedir; buna karşılık, en sevdikleri tarihsel kişiliği belirlemek üzere anket yapıldığında, Güney Koreliler genellikle onu seçmektedir. Çünkü Japon mucize-

sinin dümen suyundan giderek, yoksul bir Üçüncü Dünya ülkesini dünyanın on ikinci büyük endüstri gücü yapan, daha da şaşırtıcı bir Kore mucizesi gerçekleştirmeyi başarmıştır; üstelik –şu satırları yazdığım sırada– Güney Kore’nin kişi başına milli geliri Avrupa ortalamasıyla aynı ve Japonya’nınkinin de biraz üstündedir!

General Park’a “işbirlikçi” etiketi yapıştırılmasına neden olan Japonya ile yakınlığı, pek çoklarının tökezlediği yerde başarıya ulaşmasını da sağlamıştı. Eski sömürgeci güçte olup bitenleri yakından gözlemleyip, gerçekleştirdikleri ekonomik mucize karşısında gözleri kamaşınca, kendi yurttaşlarının da benzer bir başarıya imza atıp atamayacaklarını sorgulamaya başlamıştı.

Örneğin Japonya’nın başarılarının önemli bir bölümünün, devlet tarafından güçlü bir şekilde desteklenen ve endüstride, bankacılıkta, dış ticarete yeri doldurulmaz “lokomotifler” olan büyük gruplardan kaynaklandığını saptamıştı. General-başkan, Kore’nin de aynı yolu izlemesi gerektiğine karar verdi. Takımada’nın Mitsui’si, Mitsubishi’si, Toyota’sı veya Honda’sı yok muydu? Öyleyse Yarımada’nın da Samsung’u, Hyundai’si, LG’si veya Kia’sı olacaktı.

Daha da önemlisi, Konfüçyüsçü geleneğe sahip bir aile içinde yetişmiş bu adam, kalkınmanın temeli olarak eğitimin sahip olduğu başat önemi herkesten daha iyi anlıyordu. Bunu değişmez ilkelerinin ilk sırasına yerleştirmişti. Kore eğitime yatırım yapar, nüfusunun tamamı yüksek düzeyde eğitim alırsa peşi sıra refah gelecek ve bir daha da gerilemeyecekti.

Bu fikir tabii ki yeni değildi ama daha önce hiç görülmemiş bir düzeye taşınmıştı. Bugün dünyadaki farklı ülkelerin eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında, Kore en tepelerde, hatta çoğunlukla birinci sırada yer almaktadır. Hem büyük Avrupa ülkelerinin hem de ABD’nin açık ara üstündedir...

Kore toplumunda eğitime verilen önem kimi zaman saplantı noktasına yaklaşmaktadır. Sayısız aile, çocuklarının okul başarısına, toplumsal statülerinin, yaşam düzeylerinin, saygınlıklarının, hatta haysiyetlerinin buna bağlı olduğu inancıyla odaklanmaktadır. Bu kaygı bazen aşırı uçlara varmakta, depresyonlara, hastalıklı düşmanlıklara ve intiharlara yol açmaktadır. Güney Korelilerin ürettik-

leri edebiyat eserleri, şarkılar, filmler ve artık bütün dünyada pazar bulan televizyon dizileri bazen trajik bazen de komik üsluplarla çoğunlukla bu temayı işlerler.

Gençler ve ebeveynler üzerindeki baskı çoğunlukla taciz sınırlarında dolaştığından, tamamen haklı ve sağlıklı bir eleştiri söz konusudur ama yine de bunun, herkeste imrenme duygusu yaratan bir madalyonun diğer yüzü olduğunu unutmamak gerekir. Oysa dünyadaki ülkelerin çoğunun tam zıt yöndeki bir hastalıktan mustarip olduğu söylenebilir: Eğitim, bilgi, öğrenim üzerinde aşırı bir ısrardan çok, cehalete ve eğitimsizliğe sorumsuzca, hatta suç denebilecek düzeyde bir müsamaha gösterilmektedir. Oysa bugün herkes bilmektedir ki modern bir toplumun refah, ilerleme, demokrasi, özgürlük, eşitlik içinde yaşama, diğer toplumlardan saygı görme, hatta günümüzdeki kadar zorlu bir dünyada hayatta kalma kabiliyetini belirleyen, kadınlarla erkeklerin, gençlerle yaşlıların eğitim düzeyidir.

Her halükârda Güney Kore söz konusu olduğunda, yüksek eğitim düzeyi sadece gelişmiş ve son derece yaratıcı bir endüstrinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmakla kalmamış; ülkenin hızla diktatörlükten çıkmasına ve serbest seçimlerin yapıldığı, canlı bir kültürel hayatın sürdüğü gerçek bir demokrasi inşa etmesine de yardım etmiştir.

• • •

İkinci Japon mucizesinin “bulaşıcılığı” Güney Kore ile sınırlı kalmadı. Aynı dönemde kısmen Takımada’nın sağladığı itkiyle kendi ekonomik kalkınmasına hamlelerini başaran Singapur, Hong Kong veya Tayvan gibi Asya’nın “küçük ejderhaları” ile de sınırlı kalmadı. Gerçek doruk noktasına ancak “Orta İmparatorluk” bizzat genç komşusunun okuluna yazıldığı gün erişildi; bu, Asya tarihinde can alıcı bir an ve hiç abartısız, tüm insanlığın seyrinde belirleyici bir dönemeçti.

Bu açıdan simgesel sayılabilecek önemdeki olay, Çin’in yeni efendisi Deng Xiaoping’in Ekim 1978’de yaptığı Japonya gezisi oldu. Daha henüz resmen “tahta çıkmamıştı” ama artık kumanda ondaydı ve düşünceleri ülkesini içine gömüldüğü durgunluktan çıkarmak için neler yapabileceğine yoğunlaşmıştı.

Seyahatinin amacı, kendisini karşılayanlara hiç ikiyüzlülüğe kaçmadan açıkça ifade edilmişti: Öğrenmeye geliyordu. Ve eşsiz Kyoto'yu ziyaret ederken, ev sahipleri ince bir nezaketle Japonya'nın eski başkentinin Çin'in eski başkenti Chang'an (bugünkü Xian) örnek alınarak inşa edildiğini anlattıklarında, Deng hiç sarsılmadan şu yanıtı verdi: "Bugün roller tersine döndü, siz öğretmensiniz, biz de öğrenci."

Gezisi sırasında hiç değişmeyen hikâye buydu. Çin'in modernleşmeye, mümkün olduğunca hızlı kalkınmaya ihtiyacı vardı ve bunu başarmak için Japonya'yı örnek alması gerekiyordu. Elbette iki ülke arasında, en hafif deyişle, karmaşık bir tarih söz konusuydu. Savaşlar, katliamlar, aşağılamalar... Fakat yoldaşları Çinli komünistlerin resmi söylemi Japonya'yı her zaman kuşku duyulması gereken, nefret edilecek bir düşman olarak betimlemekten hiç vazgeçmezken, Deng ev sahiplerine bambaşka bir mesaj ulaştırmak istiyordu. Onlara özetle şunu söyledi: İki bin iki yüz yıllık ortak tarihimizde sadece bir asırlık anlaşmazlık yaşandı; bu korkunç parantezi kapatmak ve binlerce yıllık yakınlığımıza yeni temeller üzerinde yeniden kavuşmak gerek.

Deng'in ziyaretinin yarattığı hayranlık atmosferi içinde, eski Japon başbakanı Kakuei Tanaka iki büyük ülke arasındaki yakınlaşmayı "Meiji Restorasyonu'ndan beri yaşanmış en mutlu olay" diye niteledi. Bu ifade abartılı gözükse de haksız değildi. Söz konusu "Restorasyon" Asya halklarını uyandırma ve onları kararlı bir şekilde modernleşme yoluna sokma umudunu barındırıyor olsa bile, böyle bir hedefe şayet kıtanın devi hareketin dışında kalırsa erişilemezdi. Gerek Çin'in gerek Japonya'nın yoldan sapmaları yüzünden geçilmiş bu can alıcı an nihayet gelmiş miydi? İki ülke barış, refah ve ilerleme yolunda buluşacak mıydı?

Her halükârda, 1978 yılındaki "buluşma" Takımada'nın askeri maceralarıyla gerçekleştiremediğini, ekonomik performansı sayesinde başarmak üzere olduğunu düşündürüyordu. Çin'in de tarih görüşünü, ekonomi anlayışını ve dünyanın geri kalanıyla ilişkilerini yeniden değerlendirmeye hazırlandığı anlaşılıyordu.

İki Japon "mucizesi" arasındaki zaman diliminde, Doğu halklarının özgürleşip gelişmesi meşalesini bir başka büyük ülkenin taşımaya başladığını ve kartları yeniden dağıttığını belirtmek gerekiyor. Vaatler son derece çekici, sonuçlar ise en hafif deyişle şaşırtıcıydı.

II. Emekçiler “Cennet”i

“Mazi ta kökünden silinsin,
Biz başka âlem isteriz
Bizi hiçe sayanlar bilsin,
Bundan sonra her şey biziz.”

Eugène Pottier (1816-1887), *Enternasyonal*

1.

Dünya sahnesine gümbür gümbür çıkışından sonra Japon takımadasından fişkırان kıvılcımlar arasında insanlığın geleceğı açısından en belirleyicileri, yendiğı iki büyük ulusun, Çin ve Rusya’nın bağrına düşenler oldu. Her iki ülkede de hanedanlar –17. yüzyıldan beri iktidarda olan Romanovlar ve Qingler– çok geçmeden tahttan düşecek, yerlerini o güne dek hiç görülmemiş türden, dünyadaki yerleşik düzeni yıkmayı vaat eden siyasal rejimlere bırakacaktı. Aynı sosyalist ve enternasyonalist ideolojiyi sahiplenen iki ülke, Meiji döneminde yakılan “meşaleyi”, Batı’nın yüzlerce yıllık üstünlüğüne radikal ve küresel meydan okuyuş meşalesini her biri kendi tarzında taşımaya başlayacaktı.

Rusya açısından böyle bir rol üstlenmenin tuhaf bir yanı vardı. Japonya’nın Doğu halkları nezdinde kazandığı itibar, tam da bir büyük Avrupa gücünü bozguna uğratmasından kaynaklanmamış mıydı? Nasıl olur da bu güç yaklaşık on iki yıl sonra Batı’ya karşı mücadelenin kalesi ve ezilenlerin sancaktarı haline gelebilirdi?

Görünürdeki bu tuhaflık, Rusya’nın 20. yüzyıl başında dünyada işgal ettiği –ve hâlâ büyük ölçüde işgal etmeyi sürdürdüğü– paradoksal konumun yansımasıydı: Kıtanın en kalabalık ve en geniş ülkesi olmaya devam ettiğine ve süvarileri olan ürkütücü Kazaklar I. Napoléon devrildiğinde Paris’in göbeğinde kamp kurduklarına göre, tartışmasız bir büyük Avrupa gücü ama aynı zamanda toprakları Ural dağlarından Japon denizine kadar uzanıp, bütün Kuzey Asya’yı elinde tuttuğuna ve Osmanlı İmparatorluğu, İran, Afganistan, Çin ve Kore ile sınırları olduğuna göre de bir büyük Doğu gücüydü.

Her şeyiyle “Avrasyalı” olan Hristiyan Rusya kendini hiçbir zaman *Batılı* olarak algılamamıştı. Gerçi başka pek çok ülke gibi, o da Batı’nın izinden gitmesi gerektiğini kavramıştı; bu tavrı, Çar Büyük Petro’nun 17. yüzyıl sonunda kılık değiştirip kimliğini gizleyerek anlamak ve öğrenmek amacıyla Avrupa’nın çeşitli ülkelerine, İngil-

tere, Hollanda, Prusya ve Avusturya'ya yaptığı seyahatlerden daha iyi yansıtacak bir örnek bulunamaz; hatta bu konuda, Meiji döneminin reformcuları da dahil olmak üzere, tüm dünyada çok sayıda yöneticinin öncüsü ve esin kaynağı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Batı ile Rusya arasında hep aşılması güç uçurumlar vardı; bunların en başında da, Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki bin yıllık mezhep ayrılığı yer alıyordu. Bu ayrılık, ittifakları ve alışverişleri engellemese de Ortodoks dünya ile Hristiyanlığın geri kalanı arasında hiçbir şeyin yok edemediği yüksek bir duvarı korudu.

Bu karşılıklı güvensizlik, çarların devrilmesi ve ülkenin ideolojik açıdan kamp değiştirmesiyle güçlendi. Sanki ikinci bir mezhep ayrılığı ortaya çıkıp ilkinin iyice pekiştirmişti.

Batı hegemonyasına karşı küresel mücadelenin öncüsü haline gelen Rusya, bu çatışmaya bambaşka bir entelektüel tını kazandırdı. Japon takımadasının aynı rolü üstlendiği dönemde, ırk sorunu çok ağır basıyordu. Batılı güçler öncelikle “beyaz” olarak algılanmışlardı ki onlar da zaten bunu tamamen benimsiyorlardı; Doğulular da “beyaz” olmadıkları için kendilerini Japonlarla özdeşleştiriyorlardı. Rus devrimi bu bakışı değiştirecekti. Artık Batı'nın tanımında belirleyici yan, onun sosyo-ekonomik sistemi, yani kapitalizm ve bunun zorunlu sonucu olarak görülen, Lenin tarafından “kapitalizmin en yüksek aşaması” olarak tarif edilen emperyalizm olacak, bu arada sömürgeci ülkelerin kendi içlerindeki emekçilerin sömürülmesi de unutulmayacaktı.

Çatışmanın ırksal boyutunu hafifleten bu perspektif değişikliği, Batı'nın üstünlüğüne karşı meydan okuma –çoğunluğu beyaz ve Avrupalı bir ulustan geldiğinde– kaçınılmazdı. Ülkenin yöneticileri kendilerini ezenlere benzeten ölçütlerden kurtulup ezilenlere benzeten ölçütleri öne çıkarmak zorundaydılar. Artık düşman Beyaz veya Avrupalı değil, Siyahları ve Sarıları olduğu gibi çok sayıda Beyaz da sömüren ve ezen kapitalistlerdi. Marksizm bütün dünyanın devrimcilerinde hâkim ideoloji olarak kaldığı sürece, bireylerin ve toplulukların ırksal aidiyetleri nadiren öne çıkarıldı.

Bu nedenle Rusya'nın Batı'ya meydan okuması, zengin veya yoksul, sömürgeci veya sömürge, çok sayıda ülkede büyük yankı uyandırdı. Tarihte ilk kez, laik ve enternasyonalist bir öğretinin dünyanın her yerine yayılıyordu. Hatta zaman zaman zaferi kazanacak gibi göründü.

Bundan sonraki sayfalarda, 1917'de başlayan ve çeşitli yazgılarla yetmiş beş yıl sürecek bu Sovyet macerasına değinilecek; amacımız o maceranın güzergâhı boyunca sıralanan çok sayıda dramatik olayı hatırlatmak değil, bu kitabın ilgi odağı olan bakış açısından, Batı'nın yüzlerce yıllık üstünlüğüne karşı Rusya tarafından başlatılan bu müthiş meydan okumayı anlamaya çalışmaktır. Bu meydan okuma, çok uzun süre gezegenin siyasal ve entelektüel yaşamının merkezinde yer aldı, sonuçları ise hâlâ mevcudiyetini sürdürüyor.

• • •

Değişim özlemi 19. yüzyıl boyunca Romanovlar döneminde sürekli güç kazandı. Ülkeleri Batılı rakiplerinden daha geç ve daha yavaş bir şekilde endüstrileşmeye başlarken, pek çok Rus sabırsızlanıyordu. Fransa, İngiltere veya Almanya'dan gelen fikirlerin çekiciliğine kapılıp, bunları despotik ve geri kalmış diye niteledikleri kendi toplumlarında uygulayamamanın hayal kırıklığını yaşayan Ruslar, gözü pek ve gösterişli bir şekilde, adanmışlıkla aına çoğu zaman da körü körüne çeşitli devrimci ütopyaalar geliştiriyorlardı. Komünistlerin ortaya çıkışından epey önce, Batı'daki Rusya imgesi, Prens Trubetskoy'un "dekabrist" ayaklanmasıyla, Bakunin ve Kropotkin'in anarşist metinleriyle, *Narodnik*'lerin terörizmiyle özdeşleşmişti...

Bu siyasal ve toplumsal kaynaşmaya dikkat çekici verimlilikte bir kültürel bolluk eşlik ediyordu. Rusya çeyrek asır içinde, Puşkin, Gogol, Tolstoy, Dostoyevski, Çehov veya Turgenyev gibi yazarlarla dünya edebiyatının en büyük tarihsel dönemlerinden birine imza atmış, Çaykovski, Mussorgski, Rimski-Korsakov gibi isimlerin yansıttığı büyük bir müzik geleneği yaratmıştı. Ayrıca kimyager Mendeleev, fizyolog Pavlov gibi ünlü bilim insanları da çıkarmıştı. Ülke birçok alanda hızla geliyor aına yöneticileri bu dönüşümü dikkate almayı beceremiyorlardı. Son çar, kolay etki altında kalan ve beceriksiz II. Nikola, bir dizi düşüncesiz ve tutarsız kararının ardından, sonunda gözden düştü. Üstelik genç vârisi Çareviç Aleksis'in hemofili hastalığı ve Çarlık Sarayı'nda ürkütücü şifacı Rasputin'in ağır bir yük haline gelen varlığı, saltanatın sonunun yakın olduğu duygusunu güçlendiriyordu.

Nasıl ki Japonya'ya karşı girilen savaş 1905 Devrimi'nin katalizörü olmuşsa, aynı yetersizlikle yürütülen Birinci Dünya Savaşı da 1917 Devrimi'nin çerçevesini oluşturacaktı. Bu devrim iki aşamada gerçekleşti: Çarın tahttan çekilmesine ve bir koalisyon hükümeti kurulmasına yol açan Şubat sonundaki –Gregoryen takvime göre Mart başı– halk ayaklanması; sonra Ekim sonunda –Gregoryen takvime göre Kasım başı– Petrograd'daki –bugünkü St. Petersburg– Kışlık Saray'a karşı girişilen ve Bolşevikleri iktidara taşıyan gözü kara saldırı. Bolşevikler derhal Rusya'nın Dünya Savaşı'ndan çekileceğini açıkladılar, bu da başlıca müttefikleri olan Fransa, İngiltere ve ABD'nin öfkesini çekti. Lenin ve yoldaşları iç savaşla, askeri ayaklanmalarla, silahlı dış müdahalelerle, ekonominin çöküşüyle, hatta açlıkla başa çıkmak zorunda kaldılar. İktidara sağlam bir şekilde yerleşmek beş yıllarını aldı.

Eski Çarlık İmparatorluğu, yeni adıyla “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği” artık Marksizm-Leninizmi benimseyecekti; bu karına öğretinin birinci unsuru teorik temeli, ikincisiyse deyim yerindeyse “kurulum kılavuzu”nu temsil ediyordu. Nitekim Karl Marx, ancak proletaryanın, özellikle de Almanya veya İngiltere gibi büyük endüstriyel ulusların proletaryasının sosyalizmi kurabilecek kadar güçlendiği zaman, bu sistemin önüne geçilmez bir şekilde kendini kabul ettireceğine inanıyordu. Halbuki Rus militan, Rus proletaryasının büyüüp yapılanmasını veya önce Batı ülkelerinin proletaryasının ayaklanmasını beklemenin saçma olduğunu düşünüyordu.

Bu Leninist iradeciliğin komünizmin yazgısı üzerinde hem harekete geçirici ve güçlendirici hem de zararlı bir etkisi olacaktı. Kararlı, öğretiyi özümsemiş, iyi örgütlenmiş küçük bir eylemci grubun herhangi bir ülkede, toplumun ilerilik derecesi ne olursa olsun iktidarı ele geçirebileceği fikri, hareketin hızla tüm dünyaya yayılmasını sağladı. Ancak bu bakış her yerde, emekçiler adına ama onların fikrini sormadan yöneten ve sürekli bürokratik keyfilikle baskıya kayan otoriter rejimlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Sovyet iktidarının doğuşunda içkin olan bu sakatlık asla aşılamadı ve sonunda rejimin yıkılmasına yol açtı.

Yine de başlangıç dönemi coşku ve vaat doluydu.

2.

Mart 1919'da, kurdukları rejim henüz bir buçuk yaşındayken ve hâlâ hayatta kalabilmek için savaşıırken, Lenin ve yoldaşları bir "dünya proleterleri partisi" kurmak gibi iddialı bir girişime atıldılar. Bu amaçla, "Komünist Enternasyonal" veya "Komintern" de denen "Üçüncü Enternasyonal"i kurdular. Bu örgütün görevi, bütün dünyada aynı modele ve aynı öğretiyeye göre kurulacak siyasal hareketleri bünyesinde bir araya getirmektir. Hareketlerin her birinin kendi ulusal yönetim kademeleri olacak ama önemli kararlarda önde gelen Bolşevik yöneticilerden Grigori Zinovyev'in başkanlığını yaptığı Yürütme Komitesi'nin bulunduğu Moskova'ya başvuracaklardı.

Komintern'in kurulması, sadece Rusya'nın yeni efendilerinin enternasyonalist anlayışlarının hayata geçirilmesinin sonucu değildi. Bugünden bakıldığında son derece naif gözükse ama o dönemde hem tabandaki militanların hem de liderlerin arasında çok yaygın olan bir ruh halinden kaynaklanıyordu. Gerçekten de pek çoğu dünya devriminin eli kulağında olduğuna inanıyordu. Tıpkı İsa'nın bazı havarilerinin onun yeryüzü krallığının kendileri hayattayken kurulacağına inandıkları gibi, pek çok Rus devrimcisi de kendi ayaklanmalarının sonuçları derhal hissedilecek bir fitil yakıtı kanısındaydılar.

Zinovyev Mayıs 1919'da yayımlanan bir makalesinde, "Avrupa'da bir yıl içinde komünizmin zaferi uğruna bir çatışma yaşandığı unutulmaya yüz tutacak, çünkü bütün Avrupa komünist olacak" kehanetinde bulunuyordu. Kapitalizm İngiltere'de bir yıl daha hayatta kalabilir ama kıtanın geri kalanında bu mümkün değil, diye de ekliyordu. Bizzat Lenin, Temmuz 1919'da yayımlanan bir makalesinde, militanlara bir yıl içinde gezegen ölçeğinde bir Sovyet Federasyonu kurulacağını, bu zaferin "tam ve nihai" olacağını sözünü veriyordu.

Ertesi yıl, beklenen zafer gecikince, iki yönetici de biraz fazla

iyimser davrandıklarını, öngörülenden daha uzun ve zorlu bir kavgaya hazırlanmak gerektiğini kabul etmek zorunda kaldı.

Komintern, bu büyük devrimci coşku atmosferi içinde, Eylül 1920'de Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'de bir "Doğu Halkları Kurultayı" düzenlemeye karar verdi. Zinovyev Rus İmparatorluğu'nun gerek içinden gerek dışından onlarca etnisiteye mensup iki bin delegeye yaptığı açılış konuşmasında şunları söyledi: "Bütün ülkelerin proleterleri ve *tüm dünyanın ezilen halkları*, birleşin!" Marx'ın özgün formülünü bu şekilde geliştirmekle yetinmeyerek daha da ileri gitti: "Yoldaşlar ve kardeşler, önünüzdeki görev, İngiliz ve Fransız kapitalistlerine karşı kutsal savaş ateşini tutuşturmaktır!" Söylevinin sonunda, hedefi biraz daha belirginleştirerek bu fikri tekrar ele aldı: "Öncelikle İngiliz emperyalizmine karşı kutsal savaş vereceğimize ant içelim!" Bu cümle delegelerin çılgınca alkışlarına ve haykırışlara yol açtı: "Ant içiyoruz!"

Sonra, Komintern'in bir başka büyük siması olan Karl Radek kürsüye çıkıp uluslararası durum ve "Doğu'nun emekçi kitlelerine düşen görevler" hakkında bir rapor sundu. Delegelere seslenirken, onların halklarını Rus devrimine bağlayan "yazgı ortaklığı" üzerinde durdu. "Ya Batı Avrupa proletaryasının zaferini hızlandırmak için güçlerimizi birleştiririz ya da *biz* ölürüz, siz *de* köleleştirilirsiniz."

Kurultayın nihai bildirisinde de aynı tavsiyeler yinelendi: "İngiliz işgalcilere karşı kutsal savaşta tek yumruk olun! Doğu halklarını kurtarmak, insanlığın ezen ve ezilen halklar olarak bölünmesine son vermek ve dilleri, dinleri veya renkleri ne olursa olsun tüm halklar ve ırklar arasında tam eşitliğe ulaşmak için!"

Londra'da çıkan *Times* gazetesi, Bakü Kongresi'nden sonra yayımladığı değerlendirmede, "İslam dünyasını İngiliz sömürgeciliğine karşı cihada çağıran iki Yahudi'nin gösterisi" diye alay etmekten de geri kalmadı. Ama gazetenin dalga geçtiği paradoks sadece dış görünüşteydi. Genç Rus devriminin Doğu halklarından istediği, dini coşkularını sömürgecilik karşıtı ve kurtuluşçu başka bir coşkuyla "değiş tokuş" etmeleriydi.

Başta Lenin ve Troçki olmak üzere, dönemin belli başlı komünist yöneticileri tarafından Bakü Kongresi'ne katılanlara yöneltilen tumturaklı çağrıda bu talep çok açık biçimde dile getirilmişti. "Eskiden

kutsal mekânları ziyaret etmek için çölleri aşıyordunuz. Bugün de dağları ve nehirleri, ormanları ve çölleri aşacak bir yol açmalısınız ama bunu birbirinizle buluşmak, kölelik zincirlerinden nasıl kurtulabileceğinizi bir arada tartışmak ve eşitlik, özgürlük, kardeşlik içinde yaşamınızı sağlayacak bir dostluk ittifakı içinde birleşmek için yapmalısınız. Kurultayınız, dünyanın her yerinde ezilen milyonlarca insana güç ve güven versin! Onlara kendi güçlerine güven duymayı aşılasın! Nihai zafer ve kurtuluş günlerini yaklaştırsın!"

Komintern, kuruluşundan iki yıl sonra, Meksika'dan Hindistan'a, İsveç'ten Güney Afrika'ya, gezegenin dört bir köşesinden kırk sekiz üye partiyi bünyesinde toplamıştı. Her gün bir ülkeden diğerine çok farklılaşan koşullarda yeni hareketler kuruluyordu. Pek çoğu, örneğin Çin, Vietnam, Küba, Fransa, Portekiz veya Macaristan partileri, ülkelerinin tarihinde çok önemli roller oynayacak, diğerleri ise geçen yıllar içinde mütevazı şubeler olarak kalacaklardı.

Gezegen çapındaki bu geniş hareketin içinde öne çıkan, çok çeşitli ve çok ayırksı güzergâhlara sahip birçok şahsiyet olacaktı. Komünizmi eleştirenler Stalin, Beria, Vişinski, Lissenko, Pol Pot veya Mengistu isimlerini dillerinden düşürmez; komünizmi destekleyenler ise Antonio Gramsci, Oscar Niemeyer, Pablo Neruda, Pablo Picasso, Paul Éluard, Louis Aragon veya Nâzım Hikmet isimlerini hatırlamayı tercih eder. Kesin olan şey ise, Ekim Devrimi'nin hem muhteşem bir umut uyandırdığı hem de muazzam bir hayal kırıklığına yol açtığıdır.

1920'li yılların başında, sadece umut vardı. Batı'da, Birinci Dünya Savaşı'nın son savaş olacağı, o korkunç kasaplığın bir daha tekrarlanmayacağı, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin emekçilerinin dayanışma ve kardeşliklerine yeniden kavuşacakları, yeniden yoldaş olacakları umudu hüküm sürüyordu. Doğu'da ise, sömürgeciliğe, ırkçılığa ve gericiğe son verme umudu vardı.

• • •

Japonya'nın yükselişini büyük bir tarihsel fırsat olarak gören ama yöneticilerinin giderek artan şovenizminden cesareti kırılanların çoğu, gözlerini artık Moskova'ya dikmişti. Bu konudaki en iyi örneklerden biri yine Sun Yat-sen oldu.

Ölümünden birkaç ay önce Kobe’de yaptığı, Japonya’nın bir “şahin”e mi dönüşeceğini sorduğu –tamamen retorik bir soruydu bu, çünkü dönüşüm zaten gerçekleşmişti– konuşmada, Çin Cumhuriyeti’nin babası Rusya’yı heyecanla övüyordu. “Bugün Avrupa’da Beyazların ters ters baktıkları ve ailelerinden kovmaya çalıştıkları yeni bir ulus var. Onu zehirli bir yılan veya vahşi bir hayvan olarak görüyor ve yanına yaklaştırmaya cesaret edemiyorlar. Bu ulus Rusya’dır. Batı’dan ayrılıp Doğu’ya katılmıştır. Ona rehberlik eden ilkeler, bizim iyi niyet ve adalet ilkelerimizle uyumlu olsa da Batılılar açısından kabul edilmeleri mümkün değildir, çünkü bu ilkeler onların zorla hükmetme devirlerini sona erdirir.”

Gençliğinde yapıldığı gibi coğrafi ve ırksal referanslarla kendini ifade etmeyi sürdüren Dr. Sun, Doğu’nun yeni sancaktarına “güzellemler” yapıyordu. Hatta komünizm ile Konfüçyüsçülük arasında bir sentez kuruyordu – bu iki öğreti Çin ulusu içinde uzun süre sert bir çatışma yaşayacak, neden sonra uzlaşacaklardı.

Devlet adamının bu sözlerinin öncesinde son derece şaşırtıcı bir inisiyatife tanık olunmuştu. Ocak 1923’te, Bolşevik yöneticilerden yanına tam yetkili bir temsilci göndermelerini resmen istemiş, Lenin de bunu derhal kabul etmişti. Bu görev için seçilen kişi, Komintern’in en parlak ve en becerikli icracılarından Mihail Borodin’di. Birkaç ay içinde Çinli liderin sağ kolu ve en çok kulak verdiği danışmanı haline gelecekti.

Asıl adı Mihail Grusenberk olan Borodin, Vitebsk civarında doğmuş, daha sonra Birleşik Devletler’e göç edip Indiana Üniversitesi’nde öğrenim görmüş, ardından da Chicago’da Rus göçmenler için bir İngilizce okulu açmıştı. Biraz tanıdığı, dogmatik ve mace-racı bulduğu Lenin’e uzak durmayı tercih ediyordu. Bu nedenle, doğduğu ülkeden gelen haberleri karışık duygularla takip etmişti. Ama artık iktidara gelmiş Bolşeviklerin, birleşen tüm düşmanları karşısında çok zor durumda olduklarını anlayınca, vicdanı rahatsız oldu ve Temmuz 1918’de yeni yöneticilerin St. Petersburg yerine başkent yaptıkları Moskova’ya gitti.

Oraya varır varmaz çok şaşırdı, çünkü bizzat Lenin tarafından karşılanmıştı. Lenin onunla eski bir dostu gibi, açık yüreklilikle konuştu ve ona kendi eliyle “Amerikalı emekçilere” hitaben yazdığı

uzun bir mektubu teslim etti. Mektupta şöyle diyordu: "Bugün bir anlamda kuşatılmış bir kaledeyiz, dünya sosyalist devriminin diğer birliklerinin yardımımıza gelmelerini bekliyoruz. Bu kuvvetler mevcut, oluşmaya başladılar ve bizden çok daha güçlüler... Kısacası biz yenilmeyiz, çünkü dünya proleter devrimi yenilmez."

Bu karşılaşmanın ateşlediği Borodin, Devrim'in fikirlerini yaymak ve komünist eğilimli siyasal hareketlerin doğuşunu kolaylaştırmak için dünyayı dolaşmaya başladı. Özellikle Meksika'da "Sosyalist İşçi Partisi"nin, ayrıca dolaylı yoldan "Hindistan Komünist Partisi"nin kurulmasında katkısı oldu.

Çin'de çok kısa sürede siyaset sahnesinin başat oyuncularından biri haline gelmeyi başardı. Sun Yat-sen ona yüzde yüz güveniyor, bütün önemli toplantılara yanında götürüyor ve katılamadığı toplantılarda da kendisini temsil etmesini istiyordu. Borodin Çince bilmediği, ülke kültürü ve âdetleri hakkındaki bilgisi yetersiz kaldığı için, Komintern yanına Vietnamlı bir yoldaş yerleştirmişti; hem zeki hem ketum birisi olan bu Vietnamlı, Kanton lehçesini, ayrıca İngilizce, Fransızca ve Rusçayı akıcı biçimde konuşuyordu. Kendisini Ly Thuy olarak takdim etse de bütün dünya onu birkaç yıl sonra başka bir takına isimle, Ho Şi Minh diye tanıyacaktı.

Borodin ile tanışmış olanlar onda burjuva şehirliliği ile militan etkileycilikten oluşan alışılmadık bir karışımla, ayrıca da hem klasik hem devrimci anlamda büyük bir kültür birikimiyle karşılaşıyorlardı. Borodin, Shakespeare'den, Puşkin'den veya Marx'tan koca koca bölümleri ezbere söyleyebiliyordu. Sun Yat-sen'i asıl büyüleyen ise, bu çok özel danışmanın en çetrefil durumları bir bakışta anlama, iki üç berrak fikirle özetleme, sonra da akla yatkın çözümler önerme kapasitesi olmuştu. Hepsi birbirinden kuşku duyan ve kişisel hırslarını ülke menfaatlerinin önüne koyan potansiyel vârislerle çevrili Çinli lider, tüm yetkisi kendisinden kaynaklanan bu yabancı ile birlikte kendini güvende hissediyordu. Komintern görevlisinin kendi stratejik amaçları olduğuna kuşku yoktu ama Dr. Sun, bunların tarihin kritik bir safhasından geçmekte olan Çin ulusunun çıkarlarıyla bağdaşabileceklerini düşünüyordu.

Borodin'in giderek artan nüfuzunu kıskanan bazı kişiler bir gün Sun Yat-sen'e bu çok güvendiği adamın gerçek adını bilip

bilmediğini (herhalde Grusenbergr'in Yahudi olduğunu vurgulamak istemişlerdi) sorduklarında, Çin Cumhuriyeti'nin babası şu yanıtı verdi: "Tabii ki biliyorum. Adı Lafayette!" Şık olduğu kadar yaralayıcı bu yanıt özetle şu anlama geliyordu: Nasıl Fransız aristokrat Britanya İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Kuzey Amerika kolonilerinin yardımına koşmuşsa, Sovyet militan da bağımsızlık mücadelesi veren Çin'e yardım etmeye gelmişti; bu "alegori"de Borodin'e Lafayette rolü düşüyorsa, o halde kendisi de, Çin'in ilk başkanı olarak, Birleşik Devletler'in ilk başkanı George Washington'ın karşılığıydı.

11 Mart 1925'te, etrafında ailesi ve en yakın dostları olduğu halde ölüm döşegindeyken, siyasi vasiyetini ve özel vasiyetini imzaladıktan sonra, Sun Yat-sen üçüncü bir evrak daha hazırlama isteğini dile getirdi: Garip bir şekilde, Sovyetler Birliği yöneticilerine hitaben bir mektup kaleme almak istemişti: "Sevgili yoldaşlar, sizlere veda ederken yakında SSCB'nin güçlü ve bağımsız bir Çin'i müttefiki ve dostu olarak selamlayacağı günün doğacağına duyduğum umudu ifade etmek istiyorum. O gün iki müttefik, tüm dünyanın ezilen halklarının kurtuluşu için verilen büyük kavgada birlikte zafere yürüyecekler."

Çevresindeki genç bir militan tarafından İngilizce kaleme alınan mektup, ölüm döşegindeki lidere kayınbiraderi tarafından okundu, sonra da titreyen elleriyle imzasını attı. İçeriği, modern Çin'in kurucusunun hayatının sonunda savunduğu görüşlere uygundu ama herhalde Sovyet danışmanına duyduğu dostluk ve büyük güven olmasaydı, ömrüne bu mektupla nokta koymayı düşünmezdi.

André Malraux, ilk romanı olan ve Komintern görevlisinin gölgesinin her an hissedildiği *Les Conquérants*'da (Fatihler), hayranlıkla şu cümleyi kurar: "Sun Yat-sen ölmeden önce şöyle dedi: 'Borodin'in sözü benim sözumdür.'"

3.

Borodin'in Çin'de başardığı hiç kuşkusuz büyük bir yeteneğin eseri idi ama aynı dönemde bütün dünyada girişilen sayısız militan eylem örneklerinden sadece biriydi. Buna kendi doğduğum ülkeyi de dahil ediyorum.

Orada olup bitenler tabii ki gezegen ölçeğinde bir yankı uyandırmadı ve bu olaylarda yer alan kişiler büyük bir ün kazanmadılar ama devasa bir ülke ile minicik bir ülkeyi sırayla gözden geçirince Ekim Devrimi'nin kendi devrinde uyandırdığı o olağanüstü coşku daha iyi kavranabilir diye düşünüyorum.

Birkaç sayfa boyunca bu konu üzerinde duracak olmamın bir nedeni de Lübnan'da bir komünist parti kurulmasının kaynağı olan adamla kaderin cilvesi sonucunda Beyrut'ta tanışmış olmam... Tanıştığımızda ben yirmi, o ise yetmiş yaşındaydı. O sırada onun militan geçmişini pek bilmiyordum, bunu ancak çok sonraları, o bu dünyayı çoktan terk etmişken keşfettim.

Bir dünya devrimini savaşıncısından çok, romantik bir şair ruhuna sahipti. Gençliğinde basında "Ağlayan Hayalet" imzasıyla makaleler yayımlıyor, duydukları bağımsızlık özlemine karşın Osmanlı hâkimiyetinden doğrudan Fransız hâkimiyetine geçen yurttaşlarının bahtsızlığı karşısında hissettiği kederi dile getiriyordu. Köylülerin çektiği ıstırapları anlatıyor, siyasi ve dini makamları sözünü hiç sakınmadan eleştiriyor, bazen de makalesinin en altına şu ibareyi koymak hoşuna gidiyordu: "Üçüncü Enternasyonal'in altıncı yılında, zenginlerin semtinin göbeğindeki kızıl viranemde yazılmıştır."

Genellikle yazılarını hep takma ismiyle imzalıyordu ama 19 Ekim 1924'te gerçek adını kullandı: Yusuf İbrahim Yazbek. Bunun törensel bir nedeni vardı, çünkü en sevdiği yazarlardan Anatole France'ın ölümü nedeniyle kaleme alınmış bir övgü söz konusuydu. Ünlü romancı ve entelektüel, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Anatole France, ömrünün son yıllarında Rus devriminin ateşli bir hayranı olarak görünüyordu. Kasım 1922'de, Fransız Komünist Partisi'nin

yayın organı *L'Humanité*'de heyecanlı bir "Sovyetler'e Selam Olsun!" yazısı yayınlamıştı. Yazı şöyle başlıyordu: "Beş yıl önce yoksul ve yenilmez Sovyetler Cumhuriyeti doğdu. Yeryüzünü paylaşan bütün baskıcı ve adaletsiz yönetimler tarafından tehdit olarak algılanan yeni bir ruh taşıyordu. Eski dünya yanılmamıştı. Liderleri düşmanlarını tanımışlardı. Ona karşı iftira, zenginlik, şiddet silahlarını harekete geçirdiler. Onu boğmak istediler; haydut sürülerini üzerine saldırdılar. Sovyetler Cumhuriyeti kızıl ordularını topladı ve haydutları ezdi."

Bu savaşçı sözler bazılarında yazara karşı hayranlık uyandırırken, içlerinde en önde gelen üyelerinden biri olduğu Académie Française'in de yer aldığı çok daha fazla kişi ve kurumun düşmanlığını çekti. Ve onu çağdaşlarına büyük bir Bolşevik dostu olarak gösterdiler. Bütün bunlardan dolayı, aynı eğilimleri paylaşan genç Yazbek onu kendine model almıştı.

Övgü yazısı şu sözcüklerle başlıyordu: "Özgürlük gitarı sustu, ezilenler gözyaşları içinde." Son cümlesi olan "Anatole France'a selam olsun!" ise ölen yazarın Sovyetler için kaleme aldığı yazının başlığına bir göndermeydi.

Dört gün sonra, bir Komintern görevlisi Beyrut'a geldi. Limanın hemen yakınındaki Hôtel d'Europe'ta bir oda tutup o coşkulu ölüm yazısını kaleme alan kişiyi aramaya koyuldu.

Aradığını hiç zorluk çekmeden buldu, çünkü gazetelerin yayımladıkları makaleleri için nadiren para ödedikleri Yazbek, yabancı yolcularla iletişim kurmak için sürekli çokdilli birinin hizmetine ihtiyaç duyan liman kaptanlığında çevirmen olarak çalışıyordu. İki adam çok geçmeden otelde buluşmak üzere sözleştiler.

"Makalenizin girişinde sizi sosyalist bir yazar olarak tanıtıyorlar. Siz de kendinizi böyle mi tanımlıyorsunuz?" diye sordu ziyaretçi.

Karşısındaki gülümsedi.

"Bu ülkede sizin gibi düşünen başkaları da var mı?"

"Birkaç kişiyiz..."

"Acaba aranızda proleterler de var mı?"

"Fuad var. Tütün imalathanesinde işçi."

O zaman ziyaretçi lafı hiç dolandırmadan aynı siyasal görüşleri paylaşan ve militan faaliyete geçmeye hazır insanlarla temas kurmak üzere görevlendirildiğini açıkladı.

"Öyleyse o zaman mutlaka Fuad yoldaşla görüşmelisiniz" diye sözlerini bağladı Yazbek. "Gelip bize katılması için ona bir mesaj iletceğim."

Görevli, Komintern'in genç dâhi çocuklarından biriydi. Beyrut'taki görevi sırasında daha on dokuz yaşındaydı. Kendini Joseph Berger olarak tanıtmıştı. Gerçek adı bu değildi ama 1970'li yıllarda Kraków'da yayımlanan anılarına kadar hep bu adı kullanacaktı. Kraków'da doğduğunda ismi Isaac Jeliarnik'ti. On beş yaşında Filistin'e göç etmiş ama çok geçmeden mensubu olduğu Siyonist hareketten kopup birkaç yoldaşıyla birlikte Filistin Komünist Partisi'ni kurmuş ve on yedi yaşında partinin genel sekreteri olmuştu. Onun çok genç yaştaki olgunluğundan etkilenen Zinovyev tarafından Komintern adına Yakındoğu'yu tarayıp kardeş partiler kurabilecek insanlar bulmakla görevlendirilmişti.

Beyrut'taki üç "suç ortağı" o gece Hôtel d'Europe'un son katındaki bir odada toplandılar. Birkaç yıl sonra "Fuad yoldaş", bir parça işçi eleştirisi de içeren bir üslupla, "Berger'nin siyah gözlükleri, çok gür bir sakalı ve orta sınıfa ait olduğunu gösteren giysileri vardı" diye yazacaktı.

Otuz yaşındaki Fuad en yaşlılarıydı ve sadece o "orta sınıf"tan değildi. Cebel-i Lübnan'ın mütevazı bir Maruni ailesinde doğmuş, çocukluğunda dul annesiyle birlikte Mısır'a göç etmişti. Ergenliğinden itibaren önce Kahire'de, sonra İskenderiye'de sigara fabrikalarında çalışmış, orada çok etkin sendika ve işçi partisi kurma çalışmalarına katılmıştı.

Ağustos 1923'te Mısır gazeteleri Fuad Şemali diye birinin "yıkıcı faaliyetlere" katıldığı için tutuklandığını ve geldiği ülkeye sınır dışı edileceğini yazdılar. Yazbek İskenderiye'den gelen gemileri kollamaya başladı ve bir gün sürgünün geldiğini gördü. Onu karşılamaya gitti ve kulağına gizlice fikirlerine katıldığını, onu tekrar görmek istediğini fısıldadı.

Eski göçmen, anavatanına dönüşünü izleyen aylarda, Cebel-i Lübnan'a bağlı Bikfaya'da bir tütün işletmesinde yeniden iş bulmayı başardı. Çok geçmeden orada da, tıpkı Mısır'da öğrendiği gibi, etkin bir sendikal ve siyasal faaliyet yürüttü.

Berger'nin gelişinin ertesi günü, Yazbek'in dedesinin Beyrut'un varoşlarından Hadad'daki konutunda daha geniş bir toplantı düzenlendi. Fuad yoldaş sendikasına üye iki işçiyle birlikte geldi. Berger, Komintern'in üye olmak isteyen örgütler için koyduğu yirmi bir kuraldan birkaçını hatırlattı. Toplantıda hazır bulunanlar bunları onayladıklarını beyan ettiler. Tarih 24 Ekim 1924'tü ve bu tarih bugün Lübnan Komünist Partisi'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Ama o gün, Fransız mandası idarecileri tarafından yasaklanmamak için, "komünist" ibaresinin kullanılmaması tercih edilmişti. Bu yüzden parti, "Lübnan Halk Partisi" olarak yola çıktı.

• • •

İlk toplantıda on kadar katılımcı vardı ve Berger dışında hepsi, rastlantı sonucu Hristiyan'dı. Bir süre sonra ülkenin tüm cemaatlerinden militanlar onlara katılacak ama bu özellik Doğu Akdeniz'de olduğu gibi başka yerlerde de varlığını koruyacaktı: Çoğunlukla azınlıklar, özellikle de Doğu Hristiyanları ve Yahudiler Marksist eğilimli hareketlerde siyasi katılımlarına uygun bir çerçeve buluyorlardı. Din, etnisite veya ırka değil, enternasyonalizme ve sınıf aidiyetine yapılan vurgu azınlık statülerini aşmalarını ve kendilerini hayatlarında ilk kez eşit haklara sahip yurttaşlar olarak görmelerini sağlıyordu.

Hadad toplantısında alınan kararlardan biri, yeni parti için *Enternasyonal*'den esinlenen Arapça bir marş yazılması oldu. Bu görev haliyle grubun şairi olan Yazbek'e verildi. Yazdığı kuplelerden bazıları proleter temalarını ve onların geleneksel imgelemine yansıtıyordu:

*Yaşadık uzun süre, bizi mahveden zincirlerimizle
Çekiçlerimiz ve baltalarımızla, kıralım onu yoldaşlar!*

Diğer kupleler ise tamamen Lübnan'a özgü kaygıları aktarıyorlardı:

*Aramızda ne Hristiyan, ne Yahudi, ne Müslüman, ne de Dürzi
Aramızda var olan sadece kardeşlik sözü, kardeşlik vaadi.*

Marşın "söz yazarı" genel sekreter seçildi. Ama birkaç ay geçince militan bir örgüt kurmak ve onu yönetmek için değil, yazmak için yaratılmış olduğunu anladı. Yerini "Fuad yoldaş"a bırakıp partiden uzaklaştı.

Daha sonra her türlü siyasal faaliyetten vazgeçerek Lübnan tarihi hakkında bilinmeyen belgeleri toplamayı görev bildi, zaten ben de 1960'lı yılların sonunda onunla bu konuda görüşmek istemiş-tim. Üniversite öğrenimim çerçevesinde yürüttüğüm, 19. yüzyılda Cebel-i Lübnan'daki köylü ayaklanmaları hakkında bir araştırmayla ilgili bana ne tavsiye edebileceğini sordum. Bana önerdiği birkaç kitaptan çok yararlandım. Başka bir konuya girmedik, sonra da onu bir daha görmedim.

Bugünden bakınca, hayatının o dönemiyle ilgili sorular sormadığıma pişmanım. Neyse ki o günün üç "kahraman"ının hepsi anılarını yazdılar; böylece olay, atmosfer ve üçünün de katettikleri çalkantılı güzergâhlar hakkında tam bir fikir edinmek mümkün oluyor.

Bu kitapları okumak öğretici ama ne yazık ki eğlenceli değil. Çünkü Yazbek sakın bir üslupla ve aşırı nostaljiye kapılmadan oynadığı rolden söz ederken, bu durum diğer iki yoldaşı için kesinlikle geçerli değil.

"Fuad yoldaş" birkaç yıl genel sekreterlik görevini yürüttükten ve Komintern'in 1928'de Moskova'da toplanan 6. Kongre'sine katıldıktan sonra, birdenbire kaba ve onur kırıcı bir yaklaşımla ayağı kaydırıldı: Fransız mandasının yetkilileri hesabına çalışan bir muhbir olmakla suçlandı. Kırk yıl boyunca kurduğu partinin bünyesinde kimse onun adını ağzına alamadı. Sonunda itibarı iade edilse de bugün artık hiç hatırlanmıyor.

Kimin ayağına basmıştı veya hangi hatasından dolayı cezalandırılmıştı? Konuyla ilgilenenler henüz bu soruların yanıtını bulamadılar. 1939 yılında, yoksulluk içinde, çok yıpranmış ve tek başına bırakılmış olarak öldü. Henüz kırk beş yaşındaydı.

Joseph Berger'ye gelince, onun da daha fazla imrenilecek bir kaderi olmadı, çünkü Sovyet yoldaşlarının elinde baskı ve aşağılamalara maruz kaldı. Kendi kuşağından coşkulu ve cesur pek çok militanın payına aynı çile düşmüştü.

4.

Stalin'in Komintern'e, ideolojisine, ağına, görevlilerine ve tarihsel yöneticilerine hiç güvenmediği sık sık söylenmiştir. Aslında bütün bunlardan nefret ettiğini söylemek daha doğru olur.

Örgütü ilk doğduğunda yöneten Zinovyev, Buharin veya Radek gibi Yahudi entelektüellere karşı kökenlerinden dolayı özel bir kin mi besliyordu? Çok mümkün. Bu tür duygular ona yabancı değildi ve ömrünün sonuna doğru kendilerini çok boyutlu bir şekilde gösterdi. Ama tavrında, kaba, beceriksiz, mütevazı bir kırsal çevreden gelen ve şehirli, kültürlü, çok dil bilen yoldaşlarının gözlerinde kendisine karşı her zaman kibir ve küçümseme parıltıları gördüğünü sanan birinin düşmanlığı da olduğu söylenebilir. Kendisi açısından artık hiçbir siyasal tehdit olmayanlara karşı bile sistematik ve hiç dinmeyen bir saldırganlık gösterdi.

Bu açıdan bakıldığında, Borodin örneği son derece öğreticidir. 1927'de, kendini Sun Yat-sen'in siyasal vârisi olarak kabul ettiren ama onun Sovyetler'e duyduğu sempatiyi hiç paylaşmayan Çan Kay-şek tarafından Çin'den sınır dışı edilmişti. Uzun ve zahmetli bir tren yolculuğundan sonra Moskova'ya gelen parlak Komintern görevlisi, hiç beklemeden Hindistan'a doğru yola çıkmayı ümit ediyordu. Hindistan Komünist Partisi'nin kurucusu Manabendra Nath Roy büyük dostlarından. Ama ömrünün bu "destansı" sayfasının artık kapanması gerektiği kendisine anlatıldı ve artık hiçbir parıltısı olmayan rollere hapsedildi – kâğıt hamuru üreten bir devlet işletmesinin müdür yardımcılığı gibi. Bu iş hiç ona göre değildi ve korkunç bir yetersizlik sergiledi; o zaman da herkesin içinde aşağılayıcı bir şekilde azarlandı. Daha sonra İngilizce bir yayının, *Moscow News*'un başyazarlığına getirildi; orada görevini hakkıyla ama hevesiz bir şekilde ve resmi çizgiden asla ayrılmamaya özen göstererek yerine getirdi.

O dönemde Borodin'le karşılaşmış olanlar, tek amacı hayatta kalmak, karısını ve çocuklarını korumak olan, pırıltısını yitirmiş, silik bir adam portresi çizmektedir. Anlaşılan, kendini fazla belli et-

mezse Stalin'in onu rahat bırakacağına ikna olmuştu. Gerçekten de Şubat 1949'a kadar kimse ona dokunmadı; sonra tutuklandı, siyasi polisin merkezi olan Lubyanka'da günlerce sorgulandı, ardından da bilinmeyen nedenlerle Yakutsk yakınındaki bir esir kampına –en katılarından biri– gönderildi. Oradan bir daha hiç çıkmadı.

Mayıs 1951'de meçhul koşullarda, muhtemelen kurşuna dizilerek öldüğü çok daha sonraları ortaya çıktı.

Borodin bu çileyi, aynı yoldan kendisinden önce geçenlere göre nispeten geç bir tarihte yaşamıştı. Kurulduğu sırada Komintern'in yazgısına hükmeden Grigori Zinovyev, 1926'da görevinden azledilmiş, partiden atılmış, tutuklanmış, işkence görmüş, Sibirya'ya sürülmüş ve "terörizm" suçlamasıyla kurşuna dizilmişti. Halefi olan Nikolay Buharin de "iktidarı devirmeye yönelik komplo kurma" suçlamasıyla idam edilmişti; asıl suçu ise mükemmel bir hatip ve Marksist entelektüellerin idolü olmasıydı; Stalin buna katlanamazdı.

Doğu Halkları Kurultayı'nda başroldeki Karl Radek de uzun ve onur kırıcı bir gözden düşme süreci sonrasında gulagda öldü. Kendisini iyi tanıyan ve uzun süre ona hayranlık duyan Joseph Berger bu süreci insanın yüreğini sızlatan bir biçimde anlatmıştır.

Radek Komintern'in "Doğu Bürosu"ndan sorumluydu; Lübnan Halk Partisi'nin kuruluşuna önyak olan Berger de bu büronun en etkili saha görevlilerinden biriydi. Berger, *Nothing but the Truth* (Sadece Hakikat) başlığıyla yayımlanan anılarında, "Onunla 1925'te Moskova'ya ilk gittiğimde tanıştım" diye anlatıyor. O dönemde Radek, açık sözlülüğü, mizah duygusu ve "ortodoks görüşleri hiç ortodoks olmayan bir tarzda sunmasıyla" diğer yöneticilerden ayrılıyordu. Temizlikler başladığında, özellikle de Troçki ile eskilere dayanan dostluğundan ötürü, korkuya kapıldı. Ama Stalin, kendi tarafında yer alırsa ona dokunmayacağına söz verdi. O da bunu giderek artan bir şevkle yaptı, zorbanın tasfiye etmeye karar verdiklerine, özellikle de Zinovyev'e karşı zincirlerinden boşanmışçasına saldırdı. Radek onu bir radyo yayınında son derece alenen "hain", "enternasyonal faşist" ve "kuduz köpek" diye niteledi.

Berger aslında, korkunun baskısı altında bir adamın ahlakının nasıl çöktüğünü anlatmaktadır. Eski yoldaşı, "Öylesine yetenekli bir adam nasıl bu kadar içler acısı bir duruma düşebilir?" diye sorar.

Bu çöküşün bile Radek'in başını kurtarmaya yetmediğini, onun da hayatını başka birçok kişi gibi bir Sibiry'a kampında, bir rejim ajanı tarafından ölesiye dövülerek noktaladığını da ekler.

Berger gulagdan canlı çıkına şansına sahip olsa da orada ömrünün tam yirmi yılını geçirdi. Bu sürede iki kez idama mahkûm edildi ama cezası infaz edilmedi. Ancak 1956'da, "destalinizasyon" döneminde serbest bırakılıp itibarı iade edildi ve ömrünün geri kalanını anılarını derlemekle, birlikte kaldığı sayısız tutsakla yaptığı konuşmaları yeniden yazmakla geçirdi. Bu tutsakların her birinin kendi görüşleri, mizaçları, korkuları ve tarihte bir yerleri vardı. Gençlik düşlerinin nasıl böyle bir karabasana dönüşebildiğini anlamaya çalıştı.

Kitabının Sonsöz'ünde, 104. Mezmur'dan alıntı yaparak, "Tükensin yeryüzündeki günahkârlar!" der Berger. Ama hemen ardından, "günahkârlar"dan ziyade "günahlar"dan kurtulmak gerektiğini ekler. Ona göre bu günahların en beteri, "Biz, 1920'li yılların komünistlerinin politik faaliyetimizin tüm geri kalanını tabi kılmamız gereken *devrimci zorunluluklar*"dır. Bu kavramın ne denli tehlikeli olduğu ortaya çıktı, diye devam eder, zira "bütün bir kuşağın en iyi temsilcilerini gözden düşürmek ve aşağılamak" için kullanıldı.

Uzun Sibiry'a geceleri boyunca düşünülmüş ve olgunlaştırılmış bu sözler, hem pişmanlık hem de melankoli doludur.

Yoldaşlarının, "1920'li yılların komünistleri"nin yaptıklarının ve maruz kaldıklarının sonuçlarından biri, "emekçiler cenneti"nin artık ve uzun bir süre boyunca özgürlüğe tutkun hiçbir insanın yaşamaya katlanamayacağı bir cehennem görüntüsüne bürünmesidir.

Sovyetler'e karşı Anatole France kadar iyi niyetli bir yazar bile mesafesini koymakta gecikmeyecekti. Başyapıtı *Les dieux ont soif* (*Tanrılar Susamışlardı*) Fransız Devrimi adına yapılmış vahşetin amansız bir eleştirisi olan bir yazar, Rus Devrimi adına yapılan gaddarlıkları nasıl kabullenebilirdi? France Stalin "temizlikleri"nden çok önce ölse de, Lenin döneminde de Bolşeviklerle önce müttefik olup sonra muhalefete geçen Sosyalist-Devrimcilere yönelik ilk büyük çaplı siyasi duruşma yaşanmıştı. Fransız yazar Moskova'daki yetkililere yalvarmak için kalemine sarılmıştı: "İnsanlığın yüksek çıkarları adına, siyasi rakiplerinize karşı intikam olarak yorumlana-

bilecek eylemlere girişmeyin! Yoksa dünya emekçilerinin kurtuluşu davasına telafi edilemeyecek bir zarar vermiş olacaksınız!" Kamuya duyurulan bu tavır alış, Sovyet yöneticilerinin intikamcı ateşini biraz küllendirilmiş olabilir. Zira mahkeme tarafından verilen on iki idam cezası hafifletilmişti. Ama canlarını bu şekilde kurtaranların istisnasız hepsi Stalin döneminde katledildi.

İşe bakın ki, aynı "temizlik" sırasında, o cezaları veren mahkemenin başkanı Piatakov da idam edildi.

• • •

Kapitalist ekonomi Ekim 1929'da en yıkıcı krizini yaşarken, dünyada farklı bir yol öneren büyük bir ülke var olsaydı, tarihin akışı değişebilirdi. Ama böyle bir şey olmadı. Ekim Devrimi ile Wall Street'in çöküşü arasında geçen on iki yılda, Sovyet rejimi "maziye ta kökünden" silmeden önce iki kez düşünmek gerektiğini ve kapitalist sistemin tüm kusurlarına rağmen "ehven-i şer" olduğunu kanıtlamıştı.

Kuşkusuz onu kötölemeye, lanetlemeye, onunla savaşılmaya, hatta sosyalizmi ve eşitlikçiliği övmeye devam etmek gerekiyordu. Fakat Birleşik Devletler, İngiltere veya Fransa'daki mevcut rejimlerin yerine Stalin'inki gibi kanlı bir zorbalığı geçirmek mi? Hayır, teşekkürler.

Lenin'in büyük devrimin başka bir yerde değil de kendi ülkesinde gerçekleşmesini haklı çıkarmak için öne sürdüğü gerekçelerden birinin, Londra'da 19. yüzyılda yaşanmış ve bu kentin sakini olan Dickens tarafından betimlenmiş acılardan Rusya'yı uzak tutmak olduğunu ara sıra hatırlatmakta yarar var. Eğer "bu aşamanın üzerinden atlanabilir" ve emekçiler için insanlık dışı sömürünün "Araf"ına uğramadan bir "cennet" inşa edilebilirse, büyük ıstıraplardan sakınılmış olacaktı! Ekim Devrimi sonrasında, bu söylenen akla yatkın geliyordu; belki o yılların naif coşkusu böyle izah edilebilir; Büyük Buhran'a gelindiğinde, bu heyecan verici perspektifin yerinde yeller esiyordu.

Büyünün bozulmasının ilk sonucu, enternasyonalizmin işini tamamen bitirmeyi amaçlayan siyasi bir canavarın ortaya çıkışı oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alınan halkının yaşadığı hayal kırıklıklarından doğan Nazizm, Marx'ın sevdiği tabirle "tüm ülkelerin proleterleri"nin o güne dek besledikleri umutlar Rusya'daki

iktidarın feci tecrübesi tarafından yok edilmiş olmasaydı, aynı başarıyı elde edemezdi.

Ama Bolşevikler en şiddetli düşmanlarının yükselişini dolaylı yoldan desteklemiş olsalar da, Naziler çok geçmeden deyim yerindeyse “onların bu nezaketini iade edeceklerdi”: Öyle bir kibir, gaddarlık ve canavarlık sergilediler ki sonunda komünist harekete yeniden bir ivme kazandırdılar, hatta bizzat sorumlusu olduğu tüm vahşete rağmen, bir dönem Stalin’in bile yıldızını parlattılar.

Kremlin’in efendisinin, Avrupa’da Nazizm’in yol açtığı trajedideki sorumluluğu hakkında çok şey söylenebilir. Devrimci idealleri bozup başka bir kılığa soktuğu; Alman komünistlerin sosyal-demokratlarla ittifak yapmasını engellediği (bu belki de Hitler’in iktidara yürüyüşünü durdurabilirdi) ve Ağustos 1939’da Hitler ile ona İkinci Dünya Savaşı’nı başlatma olanağı veren paktı yaptığı için sorumludur. Ama Sovyetler Birliği’nin ve liderinin bu zorlu sınavdan büyüyerek çıktıklarını da unutmamak gerekir.

Stalin, Almanya’nın bozguna uğratılmasında belirleyici bir rol oynadığı için, savaş biter bitmez o zamana dek asla sahip olmadığı bir önem ve itibar kazandı. Yaptığı sayısız temizliği meşrulaştırmak için öne sürdüğü nedenler birdenbire olaylar karşısında doğrulanmıştı sanki. Ve bazı yaptıklarının anlaşılmasız niteliği –örneğin Hitler ile yaptığı pakt– onun ileri görüşlülüğünün, stratejik ustalığının ve dehasının parlak bir örneği haline gelmişti.

Durumdaki tersyüz oluş şaşırtıcıydı. Haziran 1941’de “sosyalizmin vatani”nin hayatta kalması bile şüpheli görünüyordu. Alman işgalcilerle başa çıkamayan Sovyet birlikleri, tüm cephelerde geriliyor, Stalin ne yapacağını bilemiyordu. Ve bariz hale gelen bozguna utanç eşlik ediyordu, çünkü saldırıya uğramadan önce canavarla anlaşmış ve çatışmaların başlamasının hemen arifesinde Kızıl Ordu’nun genelkurmayını başsız bırakmıştı. Fakat 1943’ün ilkbaharına gelindiğinde, inisiyatifi yeniden ele geçirmişti, tümenleri akın akın Avrupa’ya giriyor, İngiliz Başbakanı Winston Churchill ve ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt başta olmak üzere, tüm dünya tarafından el üstünde tutuluyordu. Batı’da ilk günden itibaren Bolşevik devrimine karşı gösterilen düşmanlık artık revaçta değildi. Nazilerin işledikleri cinayetler dolaylı yoldan bu sonucu yaratmıştı.

Stalin artık muzafferdi. Onun için doruk noktası tartışmasız bir şekilde Stalingrad Muharebesi oldu. Altı ay içinde yaklaşık iki milyon kişinin canına mal olduğuna göre tüm zamanların en kıyıcı çatışmalarından biri sayılabilecek Stalingrad Muharebesi, Üçüncü Reich için, hem de bütün Avrupa'yı fethetmek üzere olduğu sanılırken, sonun başlangıcı oldu. O güne dek tarihte başka hiçbir lider, insanlığın kaderinin kendi adını taşıyan bir kentte belirlenmesi gibi bir ayrıcalığa sahip olmamıştı.

Zafer sarhoşluğu içinde aldığı ilk kararlardan birinin Komintern'in lağvedilmesi olması da bu çerçevede farklı bir önem kazanmaktadır. Açıklanan resmi neden, müttefiklerinin içini artık onların ülkelerine devrim ihraç etmeye çalışmayacağını göstererek rahatlatmaktır. Ama bu adımı atarak, artık bir devirden başka bir devre geçildiğinin altını çizmek istediğini düşünmek de mantıken hiç yanlış sayılmaz. "Artizanal" devrim döneminden büyük devletler arasında güçler dengesi dönemine geçiliyordu. Lenin devrinden Stalin devrine geçiliyordu. Ve halef selefine açıkça saldırmaktan hep kaçınmış olsa da tarih kitaplarının artık onu efendisiyle aynı düzeye, hatta belki biraz yukarısına koyacaklarını ümit edebilirdi.

Niye olmasındı? Onun bilançosu, liderininkinden daha etkileyici bir hal almamış mıydı? Lenin 1919'da komünizmin zaferinin çok yakın olduğuna inancını ifade ettiğinde, bu ölçüsüz iyimserliğinin nedenlerinden biri, yoldaşlarından gazeteci Béla Kun'un Budapeşte'de bir "Macar Sovyet Cumhuriyeti" kurmasıydı. Ancak bu cumhuriyet birkaç ay sonunda yıkılmış ve kurucusu Rusya'ya sığınıp Komintern'de çalışmaya başlamıştı. Sonra da hayatını, daha pek çokları gibi, bir temizlik sırasında Stalin'in emriyle kurşuna dizilerek noktalamıştı. Ama şimdi bütün Macaristan Sovyetler'in elindeydi.

Ayrıca Lenin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Alman komünistlerinin yakında iktidarı ele geçireceklerini ummuştur. Onlar başaramamışlardı fakat İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Berlin ve Almanya'nın tüm doğu kesimi Kızıl Ordu tarafından işgal edildi. Kızıl Ordu ayrıca Polonya, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve birkaç ülkeyi daha ele geçirmişti. Neredeyse Avrupa'nın yarısına denk düşüyordu bu.

Hem somut hem de simgesel açıdan en az bu kadar anlamlı bir diğer olgu: Stalin, Sovyet Rusya'nın kurulurken maruz kaldığı en beter utanç olan Brest-Litovsk Antlaşması'nı bir kalemde silip atmıştı.

Lenin iktidara geldiğinde ülkesini Birinci Dünya Savaşı'ndan çekmeye ve Almanya ile ayrı bir barış görüşmesi yapmaya karar vermişti. Onun zayıf durumda olduğunu bilen Almanya, çok geniş toprakların terk edilmesini de içeren aşağılayıcı koşullar dayatmıştı. Başka seçeneği olmadığını düşünen Bolşevik lider, öcünü almayı kafasına koyarak bu durumu kabullenmek zorunda kaldı. Öç alma fırsatını hiç bulamadı ama Stalin 1945'te kaybedilen tüm toprakları ve daha pek çoğunu almayı başardı. Üstelik Japonların elinden de 1905'te Çarlık Rusyası'nı yenerek kopardıkları toprakları geri almayı bildi.

Bu etkileyici rövanşların mimarı, hem komünizm hem de Rusya tarihindeki yerinin en üst basamakta ve ebediyen güvence altında olduğuna inanmak için haklı gerekçelere sahip değil miydi?

5.

Nazi Almanyası'na karşı kazandığı zaferin halesini taşıyan Sovyetler Birliği, 1945'ten itibaren, önce Stalin, sonra da onun halefleriyle, Batı'nın yüzlerce yıllık üstünlüğüne karşı müthiş bir meydan okumayı temsil edecekti.

İki kamp arasındaki bu "soğuk savaş"ın nasıl sonuçlandığını artık bilenler açısından, sonucun zaten baştan beri belli olduğuna inanmak çekici gelebilir. O yıllarda yaşamış olanların duygusu hiç de böyle değildi. Dünya o sırada politik, ekonomik, entelektüel ve medyatik alanlarda devasa bir bilek güreşine tanıklık ediyordu; bu alanlarda başrol oyuncularından her biri kâh kazanıp kâh kaybediyordu ve mücadele her iki tarafın da zaferiyle sonuçlanabilirdi.

Hatta bahsi geçen onyıllara bugün yakıştırılan isim bile kendini ancak yavaş yavaş kabul ettirdi. Söz konusu "savaş"ın başlangıcında, "soğuk" bir savaş olarak kalacağını kesin bir dille ifade etmek olanaksızdı.

Avrupa'da uzun süre Sovyet ordularının yeniden ilerlemeye başlayıp kıtanın batı yarısını ele geçireceklerinden korkuldu. Olaylar askeri düzlemde sonunda istikrara kavuşacaktı ama genelkurmaylar ve stratejik araştırma enstitüleri zırhlı tümenleri saymaktan, avcı uçaklarını kıyaslamaktan ve Oder kıyısında konuşlanmış birliklerin ne kadar sürede Ren'e ulaşabileceklerini hesaplamaktan hiç vazgeçmediler.

Bu endişe daha dünya savaşı sona ermeden başlamıştı. Müttefiklerin 6 Haziran 1944'te giriştikleri Normandiya çıkarmasının ardındaki asıl güdünün, zaten fiilen yenilmiş durumdaki Nazi Almanyası'nı çökertme isteğinden çok, Sovyet ordularının tüm Avrupa'yı fethedecekleri korkusundan kaynaklandığı pekâlâ söylenebilir. Yakın dönemde gün ışığına çıkan belgeler, 1941 yazından itibaren batıda ikinci bir cephe açmaları için Churchill ve Roosevelt'i sürekli sıkıştıran Stalin'in, Stalingrad zaferinden sonra tavrını değiştirdiğini ve artık tek başına "iş bitirmesine", dolayısıyla da

meyveleri tek başına toplamasına izin verilmesini istediğini göstermektedir. Londra'daki büyükelçisi, daha önce de sözünü ettiğimiz İvan Mayski, anılarında, hükümetinin talimatlarının değil kendi kişisel analizinin söz konusu olduğunu belirtse de bu durumu ifade etmektedir.

Neyse ki çıkarma Avrupa açısından durumu dengeledi. Ne Fransa, ne Belçika, ne Hollanda ne de Batı Almanya Stalin'in birliklerinin topraklarına dalga dalga yayıldığını gördü. Kıtanın doğusu ise tam aksine kurtulmak için ağır bir bedel ödemek zorunda kalacaktı.

Winston Churchill, Missouri Eyaleti'ndeki Fulton Üniversitesi'nde 5 Mart 1946 tarihinde yaptığı konuşmada, "Kıtanın üzerine Baltık Denizi kıyısındaki Stettin'den Adriyatik kıyısındaki Trieste'ye kadar bir demir perde indi" diyecekti. Bu ifade unutulmayacaktı. Dinleyicilerin ilk sırasında, on ay önce beyin kanamasından ölen Franklin D. Roosevelt'in yerini alan Harry S. Truman da vardı.

Başkan, İngiliz konuğun sözlerini dinlemeden birkaç gün önce, Moskova'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden gelmiş uzun bir telgrafı okuma olanağını bulmuştu. Elçiliğin iki numarası George F. Kennan tarafından kaleme alınan telgraf, ABD'nin başındakileri Sovyetler'e güvenme eğilimi konusunda uyarıyordu. Özetle, müttefikimiz olarak kalacaklarına inanmamak, hele dostumuz olacakları hayaline hiç kapılmamak gerekir, diyordu. "Onların sistemiyle bizimki arasında çatışma çıkması kaçınılmazdır, fakat bunun bir silahlı çatışmaya dönmesini engelleyebiliriz."

Kennan ertesi yıl yayımladığı bir makalede analizini daha da geliştirdi ve bu makalede Sovyetler Birliği'nin yayılma eğilimlerine "set çekme" ve "çevreleme" çağrısı yaptı. Eski müttefike yönelik bu "containment" (çevreleme) politikası, ne zaman ilerlemeye yeltense yolunun kesilmesi, onun propagandasına daha etkili ve daha saldırgan bir propagandayla yanıt verilmesi, onu pohpohlayarak ikna etmeye veya "yatıştırmaya" çalışılmaması ve ona karşı çıkan hükümetlerin ve siyasal hareketlerin her türlü yoldan desteklenmesi anlamına geliyordu.

Bu düzeneğin unsurlarından biri, Sovyet topraklarının başta NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) gelmek üzere, bir askeri ittifaklar ağı tarafından "kuşatılması"ydı. Daha da can alıcı bir diğer unsur, savaşın mahvettiği Avrupa uluslarına ekonomik yardım

sağlayan Marshall Planı oldu. Böylece kıtanın batı yarısı olağanüstü bir biçimde yeniden ayağa kalkmayı başardı ve o zamandan beri kıtanın doğusuyla aradaki uçurum durmadan büyüdü.

Refahtaki bu mesafeye politik ve entelektüel atmosferde giderek artan bir farklılaşma eşlik etti. İtalya veya Fransa'da demokratik kurumlar diktatörlük veya işgal yıllarından sonra normal işleyişlerine yeniden kavuşurken, Doğu Avrupa ülkeleri, hatta savaştan önce gelişen bir demokrasiye sahip olanlar bile siyasal yaşam adını taşımaya layık her şeyin yavaş yavaş yok oluşuna tanık oldular.

En büyük travmayı yaratan trajedi, Şubat 1948'deki "Prag darbesi" oldu: Hükümetin zaten birinci partisi olan ama yaklaşan seçimlerde yenileceklerinden korkan komünistler, Çekoslovak başkanı Edvard Beneš'i bütün iktidarı kendilerine teslim etmeye zorladılar; başlıca rakipleri olan Dışişleri Bakanı Jan Masaryk birkaç gün sonra bakanlığın üçüncü katındaki dairesinin penceresinden düştü. Ülkesinin başına gelen talihsizliğin etkisiyle manevi olarak intihara mı sürüklendiği, yoksa cani bir el tarafından fiziksel olarak aşağı mı itildiği asla öğrenilemedi.

Yine de bu ikinci varsayım daha akla yatkın görünüyor. Çünkü devlet adamı aşağı düştüğünde pijamalıydı. Bu hareketi törensel bir yok oluş olarak tasarlasaydı, başka türlü giyinmez miydi?

Başka yerlerde, Polonya, Macaristan, Romanya veya Bulgaristan'da iktidara bu kadar gürültülü olmasa da yine hoyratça el kondu. Her türlü muhalefet yok edildi, basın denetim altına alındı, kültür alanı itaate zorlandı ve çok geçmeden "halk demokrasileri"nin çoğunda tam Stalinist bir koreografiyle, aleni aşağılamalar, işkenceler, itiraflar ve idamlarla birlikte, mahkeme gösterileri tertiplenmeye başladı. Bunlara genellikle "kozmpolitizm" ile mücadele bahanesiyle buram buram anti-semitizm kokan baskılar eşlik ediyordu.

George Orwell insanların her şeye musallat olan "Big Brother"ın denetiminden uzakta buluşamadığı, konuşamadığı, hatta düşünemediği, köleleştirilmiş bir dünyayı tasvir eden 1984'ü bu umut kırıcı atmosferde yazdı. Özgürlüğe candan bağlı olan, onu kaybedeceklerinden korkmuş ve kısa süre önce Nazizm'in bozgununu kutlamış herkes için olduğu gibi, İngiliz yazar açısından

da Avrupa'nın yeni bir totalitarizme doğru kaydığını görmek son derece cesaret kırıcıydı. 1949'da yayımlanan roman, Stalinist türde zorba bir iktidara boyun eğmiş ve korkunç bayağı bir nitelemeye "Bir Numaralı İniş Pisti" adı verilmiş İngiltere'de geçer. Orwell sanki şunu söylemeye çalışmaktadır: Böyle bir kader yaşamamak için diğerine karşı savaştığımız kararlılıkla bu yeni düşmanla da savaşmak gerekecek. Romanının kahramanına Winston adını vermesi bir tesadüf değildi.

Anlatıcının, ülkesinin köleleşmesine yol açan olaylardan bahsederken, "1950'li yılların atom savaşlarının yarattığı yıkıma" değinmesi de tesadüf değildi. Sovyetler ilk atom bombalarını 1949'da, Amerikalılardan dört yıl sonra patlatmışlardı. Amerikalılar rakiplerinin bu konuda çalıştıklarını biliyorlardı ama başarıya bu kadar çabuk ulaşacaklarını düşünmemişlerdi. Truman'ın tepkisi, ülkesinin bilginlerinden ve askerlerinden çok daha ürkütücü bir bombanın, hidrojen bombasının üretimini hızlandırmalarını istemek oldu. Nitekim bu bomba Kasım 1952'de, Marshall Adaları'ndaki bir mercan adasında denendi; Hiroşima'yı yok eden bombadan bin kat daha güçlüydü.

Silahlanma yarışı başlamıştı ve onlarca yıl sürecekti. Giderek daha gelişkin hale getirilen binlerce füze üretilecekti; aşırı fevri veya dengesiz bir yönetici bir gün kafasına bunları kullanmayı koyarsa, tüm insanlığı, hatta yeryüzündeki yaşamı yok edebilecek bir güce sahipti.

• • •

Birçok gözlemci, Avrupa'da yeni bir çatışma çıkarsa, böyle bir felaketin tetiklenebileceğinden çekiniyordu. Örneğin, uzun süre komünist topraklar içinde bir adacık olarak kalan Batı Berlin çevresinde böyle bir çatışma ihtimali olduğu düşünülüyordu. Ama artık satranç uçsuz bucaksız dünya tahtasında oynandığından, fitilin başka bir yerde tutuşturulma olasılığı da göz ardı edilemezdi.

Tabii o sırada hiç kimse nükleer füzeleri de devreye sokan bir Amerikan-Sovyet bilek güreşinin Florida'ya iki adım mesafedeki Küba'da cereyan edebileceğini hayal edemezdi. O dönemin gözlemcileri kaygılı bakışlarını daha çok Doğu Asya tarafına dikmişlerdi.

Mao Zedong liderliğindeki Çin Komünist Partisi Ekim 1949'da, Pekin'de bir "halk cumhuriyeti" kurulduğunu ilan ederken, Çin Kay-şek Birleşik Devletler'in desteğiyle Tayvan'a çekilmişti. ABD yirmi yılı aşan bir süre boyunca onu Çin'in meşru başkanı olarak tanımayı sürdürecekti.

Bu arada Japonya teslim olurken komşu Kore ikiye bölünmüş ve Kuzey komünist, Güney ise Batı yanlısı olmuştu; farklı güçler arasındaki yüz yıllık bir çatışmanın toprağı olan Kore, 1950 ile 1953 yılları arasında artık gezegeni paylaşma kavgasına girmiş iki ideolojik kamp arasındaki ilk "gerçek" savaşın ve Çinliler ile Amerikalılar arasındaki ilk doğrudan askeri çatışmanın yaşandığı yer olacaktı. Savaş Yarımada'nın tamamına yayıldı ve çatışmalar başlamadan öncekiyle hemen hemen aynı yerden geçen bir sınır çizgisi çekilmesiyle sona erdi. Bu satırları yazdığım sırada, "geçici" olduğu ilan edilen bu sınır hâlâ varlığını koruyordu.

Bu savaş sırasında, Birleşmiş Milletler tarafından yetkilendirilen Amerikan birliklerine General MacArthur komuta ediyordu. Komünistler karşısında zor duruma düşünce, Truman'dan Çin topraklarına da saldırı düzenleme izni istedi; bu izin talebi, gerekirse nükleer silahlara başvurmayı da kapsıyordu. Hatta Stalin Mao'nun yardımına koşmaya yeltenirse, önceden bombalayabilmek için Sovyet nükleer üslerinin yerleri konusunda da istihbarat toplamıştı. Amerikan kamuoyu savaşta böyle bir tırmanma yaşanmasına karşı değildi ama Truman bu yola girmeyi reddetti.

O zaman MacArthur, başkanın "gevşekliğı"nin çevresinden dolaşmak için, kendisinden yana olan basına ve Cumhuriyetçi Parti'nin çoğunlukta olduğu Kongre'ye başvurdu. Yürütmenin başı tepkisini, kahramanı görevinden alarak gösterdi. Ülkede bir içerleme ve öfke rüzgârı esti. Her türlü isim yakıştırılan ve komünistlerin kuklası olmakla suçlanan Truman'ın kamuoyu nezdindeki popülaritesi tam anlamıyla dibe vurdu. Ama bugün tarihçilerin çoğu, onun MacArthur'un maceraperestliği karşısındaki kararlılığının ülkesini ve tüm dünyayı benzeri hiç görülmemiş bir felaketten kurtardığı kanısındadır.

Vietnam'daki savaş Kore'dekinden daha uzun ve yıkıcı oldu. Orada da komünist Kuzey ile Batı yanlısı Güney arasında başladı, ülkeyi birleştirme kavgası otuz yıla yayıldı ve iki savaş halinde

cereyan etti; Fransa'ya karşı ilk savaş 7 Mayıs 1954'te Dien Bien Phu'da sonra erdi; ABD'ye karşı ikinci savaş ise 30 Nisan 1975'te Saygon'da bitti. Kentin de adı değiştirilerek, ülkenin birleştirilmesi ve bağımsızlığı için yapılan bu uzun kavganın esin kaynağı olan adamın ismi verildi: Ho Şi Minh.

Komintern'in "misyonerleri" içinde Borodin'in bu ketum dostu, ulusu için hâlâ bir simge olarak kalmış tek kişidir. Nikita Kruşçev'in anılarında, Stalin'in Vietnamlı lidere hiç sempati beslemediği, ondan hep kuşku duyduğu ve özel sohbetlerde "mağara komünisti" diye söz ettiğini okumak insanı hiç şaşırtmıyor.

6.

Stalin 1953'te öldüğünde, rejimin baskıcı niteliği sorgulanmadı. Ne SSCB'de ne de "halk demokrasileri"nde bu yönde kararlı bir adım atılabildi. Bununla birlikte Stalin dönemine özgü korku türünün hemen dağıldığına da kuşku yoktur.

Veraset mücadelesi kısa sürdü ve nispeten az kan döküldü. Lavrenti Beria gibi herkesin nefret ettiği bir avuç işkencecinin idamını saymazsak kanlı hesaplaşmalar yaşanmadı. Bundan böyle Kremlin'in başına geçecekler oy birliği ve mutabakatla seçilecek, çatışmalar Parti'nin yüksek mercilerindeki oylamalarla halledilecek ve kaybedenler evlerine dönüp talihsizlikleri hakkında düşünebileceklerdi.

Stalin'in emriyle başlatılmış son cadı avı nihayetine erdirilmedi. Özellikle çoğu Yahudi olan kendi hekimlerini hedef almıştı; Stalin onları en güvendiği adam olan Andrey Jdanov'u öldürmekle ve kendisini de zehirlemeye çalışmakla suçluyordu. Pek çoğu itirafa zorlanmak amacıyla sert sorgulamalardan geçirilmişti bile. Zorba ölünce, ruhları parçalama çarkı anında sıkışıp durdu. Bir ay sonra idam cezası adayları salıverilmiş, başlarına bela olanlar ise onları suçlayacak kanıtlar üretme suçlamasıyla demir parmaklıklar ardına atılmıştı.

Atmosferin aynı olmadığı açıktı. Gerçi "halkların küçük babası"nın cenaze töreninde, psikologların ve sosyologların tarihçilerden daha iyi tahlil edebilecekleri bin bir karmaşık nedenden ötürü, bol bol ağlanmıştı ama sonra uzun süredir içeride tutulan o ferahlama soluğuyla birlikte gözyaşları silinmişti.

Parti'nin Kruşçev, Malenkov, Molotov, Bulganin veya Voroşilov, hatta Beria gibi önde gelen isimleri de muazzam, belki nüfusun geri kalanından daha da büyük bir ferahlama hissetmişlerdi. İçlerinden pek çoğu, daha sonraları Stalin'in yanına ne zaman gitseler evlerine dönüp dönemeyeceklerini bilmediklerini açıklamıştı. Bu sürekli güvensizlik duygusu onları küçük düşürüyor ve felç

ediyordu. Joseph Berger anılarında şöyle yazmıştı: “Kruşçev, Bulganin ile ancak onları Kremlin’e götüren veya oradan getiren arabada tartışabildiğini söylediğinde, kimse ona inanmadı, çünkü Bulganin ile baş başa bile kalsa düşündüğünü söylemeyecek kadar temkinli olduğu biliniyordu. Stalin’in ölümünden sonra ise, biz tutuklular da artık sonu gelmez tartışmalara girebiliyorduk ve bunu sadece dostlar arasında yapmıyorduk.”

Ama “vârisler”, kendilerine çok uzun süre dehşet saçmış adamın yokluğunda daha rahat nefes almakla birlikte, ondan sonra ne yapmak gerektiğini pek bilemiyorlardı. İşlerin değişmesi gerektiği açıktı, “onun” yaptığı gibi elde kırbaçla yönetmeyi sürdüremezlerdi. Yine de baskıyı, bütün sistemin çöküşüne yol açmadan gevşetmek lazımdı.

Bugün, yeni yöneticilerin yürürlüğe koyduğu “destalinizasyon”-dan söz edilirken, bunu uygulamayı göze almadan önce ne kadar zaman geçirdikleri pek vurgulanmaz. Diktatör 5 Mart 1953’te öldü ve Kruşçev ancak 25 Şubat 1956’da, Parti’nin XX. Kongresi’nde, “Kişi Tapıncı ve Sonuçları Hakkında” başlıklı raporunu sunabildi. Bu üç yıllık mühletin ardından bile, Stalin döneminde işlenen suçların eleştirisi ancak kapalı oturumda, konuşulanların dışarıya aksettirilmesi yasaklanarak yapılabildi. Öyle ki rapor aylar boyunca, bir dedikodu fırtınası eşliğinde, el altından dolaştı ve tarih kitaplarında adı “gizli rapor” olarak kaldı.

Ülkenin yeni efendilerindeki bu “utangaçlığın” bariz izahı, Sovyet rejiminin yapılacak işaatlarla gözden düşmesinden ve özellikle de “halk demokrasileri”nde otoritesini sürdürememesinden çekinmeleriydi. Zaten bunun ilk işaretleri belirmişti.

Örneğin, Stalin’in ölümünden hemen sonra, güvenlik servislerine Polonya, Macaristan veya Romanya’da olayı kutlamak için “gizli içki âlemleri” düzenlendiği yönünde çok sayıda istihbarat gelmişti; bu nedenle, bazı kentlerde alkol satışı geçici olarak yasaklanmıştı. Sonraki aylarda, çok daha ciddi olaylar yetkilileri alarma geçirdi: Berlin’i ve tüm Doğu Almanya’yı bir kitlesel gösteri dalgası sarmış, gösteriler bastırılırken kırk kişi ölmüştü; Çekoslovakya’nın endüstri kenti Pilsen’de sokak çatışmaları çıkmış, Prag darbesinin şehidinin öcünü ölümünden sonra almak istemiş gibi ellerinde Jan Masaryk’in portrelerini taşıyan göstericiler Parti merkezini yağmalamışlardı. Sonra, Beria’nın tutuklandığı haberi duyulunca,

Kuzey Kutbu'na yakın Vorkuta Kampı'nda isyan çıktı. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*'nda bu isyandan söz etmektedir. Tutuklular grev yapmaya karar verince kamp komutanı yeniden işe başlamaya ikna etmek amacıyla onları bir araya toplamış ve "Ülkenin kömüre ihtiyacı var!" demişti. O zaman bir tutuklu haykırmıştı: "Bizim de özgürlüğe ihtiyacımız var!"

Eğer yetkililer Stalin'in yaptıklarını alenen eleştirmeye başlasalardı, bu tarz itaatsizlik hareketleri genelleşebilirdi.

• • •

Ekim 1956'da Budapeşte'de yaşanan tam da bu oldu. Kruşçev'in "gizli rapor"unun içerdiği belli başlı unsurları duyan binlerce öğrenci meydanları işgal etti ve çok geçmeden tüm Macaristan isyan haline geçti. Reformcu bir komünist olan ve isyan eden yurttaşlarının yanında tavır alan yeni başbakan Imre Nagy, ülkesinin çoğulcu bir demokrasiye dönüşeceğini ve SSCB ile peyklerini bir arada tutan Varşova Pakti'ndan çıkıp Doğu ile Batı arasında tarafsız bir tutum takınacağını açıkladı. Doğu Avrupa'daki Sovyet hegemonyası daha önce hiç böyle bir meydan okumayla karşı karşıya kalmamıştı.

Kremlin'in yöneticileri, uzun boylu bir tereddüt yaşamadan, askeri müdahaleden yana tavır aldılar. Bir öğrenci ayaklanması ezen Kızıl Ordu tanklarının görüntüsünün korkunç bir etki yaratacağını biliyorlardı. Ama Macaristan'ın "sosyalist kamp"tan kopmasına izin verirlerse, bütün "halk demokrasileri"nin onun peşinden gideceğini de biliyorlardı. Stalin onları, "Ben olmadığım zaman, emperyalistler boynunuzu civciv gibi koparacaklar" diye uyarılmıştı. Halefleri onu haklı mı çıkaracaktı? Onun kazandığı her şeyi saçıp savuracaklar mıydı?

Bu sert politikaya karşı öne sürülen ama terazinin dengesini değiştirebilecek kadar sıkı savunulmayan gerekçelerden biri, kanlı bastırma hareketinin Batı kamuoyunda yaratabileceği etkiydi. Böyle bir müdahalenin yıkıcı sonuçları olacağı belliydi, nitekim öyle de oldu.

Ekim Devrimi'nin başlıca ayırt edici niteliklerinden ve tartışmasız büyük başarılarından biri, 20. yüzyılın büyük bölümünde tüm gezegenin entelektüel yaşamına hâkim olan devasa bir fikir

tartışmasına yol açmış olmasıydı. Özellikle Avrupa'da, entelektüellerin çoğu hayatlarının şu veya bu döneminde Marksist düşüncenin cazibesine kapılmış ve pek çoğu ülkelerinin komünist partileriyle bir parça yol yürümüştü. Stalin de dahil olmak üzere Sovyet yöneticileri, bu hareketlerin durumuna ilgisiz değillerdi ve ünlü yazarların, ressamların, mimarların ve bilginlerin sesine –tavsiyelerine nadiren uysalar da– kulak veriyorlardı. Bu şahsiyetlerin güzergâhlarına yakından bakıldığında, 1956'daki Macar ayaklanmasının ezilmesinin içlerinden çoğu açısından büyük bir kopuş ânı olduğu görülmektedir.

Niçin başka biri değil de bu olay böylesine belirleyici olmuştu? Bunun nedeni hiç kuşkusuz, “emekçiler cenneti”nin Stalin'in ölümlüyle günahlarını bağışlatmak, hatta ahlaki inandırıcılığına yenisinden kavuşmak konusunda tam son bir fırsat yakalamışken bunu ânında harcamasıydı.

Komünizm hem Avrupalı entelektüellerin hem de içinden çıktıkları toplumların önüne hep bir ikilem koymuştu. Bir yanda, gericiliğe, insanın insan tarafından sömürülmesine ve mülk sahibi sınıfların kibrine karşı mücadele çağrısı yapan cazip bir ideoloji vardı. Ama diğer yanda, Sovyet tecrübesinin tarihsel bilançosu, baskı, sansür ve kanlı temizlikler duruyordu. Uluslararası basın Haziran 1956'da yansıtmaya başladığı destalinizasyona doğru ilk adımlar oldukça vaatkârdı. Ne yazık ki umutlar çok geçmeden kırıldı. Daha yılın sonuna gelinmeden, destalinizasyonu başlatanlar zırhlılarını Budapeşte üzerine sürmüşlerdi bile. Kâbus yine başlıyordu. Sosyal adalet zorunluluğunu özgürlük zorunluluğuyla bağdaştırmayı hâlâ ümit edenler şimdi mahvolmuş, hepsinin tatları kaçmış ve moralleri bozulmuştu.

Nihai hüküm, kendi devrindeki Avrupalıların manevi vicdanını herkesten daha iyi temsil eden Albert Camus tarafından dile getirildi. “Macarların Kanı” başlıklı bir metinde şöyle diyordu: “Ben, kendisine sosyalist demeye ancak Engizisyon cellatlarının kendilerini Hıristiyan diye tanıtmaya hakları olduğu kadar hakkı olan bir terör rejimiyle işi olurlarına bırakarak, hatta geçici bir şekilde de olsa herhangi bir uzlaşma sağlanabileceğini düşünenlerden değilim.”

Halbuki sonraki yıllarda Sovyetler Birliği büyük başarılarla imza atacak, itibarını hatırı sayılır ölçüde artıracaktı. Örneğin 1957'de Dünya'nın yörüngesine oturtulan ilk yapay uydu olan *Sputnik*'in fırlatılması bu başarılardan biriydi. Büyük komünist devlet Batı ile olan teknolojik mesafesini kapatıyor gibiydi. Halkla ilişkiler açısından bakılacak olursa, tartışmasız bir başarı söz konusuydu. Fakat etik düzlemde, Budapeşte olaylarının yarattığı tahribat asla onarılamadı.

Hatta yıllar geçtikçe, ahlaki inandırıcılık daha da yitirildi. Zaman zaman yaşanan bazı olağanüstü hadiseler, Sovyet rejiminin ne kadar şifa bulmaz hale geldiğini unutanlara bunu hatırlatıyordu. En çarpıcı örnek de haliyle Ağustos 1961'de Berlin Duvarı'nın inşa edilmesiydi.

İnsan, bunun ne kadar canavarca ve zarar verici bir fikir olduğunu Kremlin'deki yöneticilerin nasıl olup da göremediklerini anlamakta zorlanıyor. Bir kentin çevresine potansiyel saldırganlardan korumak üzere bir sur dikmek, binlerce yıldır başvurulmuş bir uygulamadır ama kent sakinlerinin dışarı çıkmalarını engellemek üzere bir duvar örmek bir zorbalık eylemi, iktidar istismarı, aynı zamanda da sistemin başarısız olduğunun itirafıdır, zira böyle bir engel olmadığı takdirde o yurdun evlatlarının başka yerde yaşamayı seçeceklerini kabul etmektir.

Gerçi Duvar'ın inşa edildiği yıl aynı zamanda tarihin ilk kozmonotu Yuri Gagarin'in uzaya çıktığı yıldır. Aynı zamanda Stalin'in naaşının Kızıl Meydan'da inşa edilen mozoleden taşındığı ve onun adını taşıyan kentlerin –Stalingrad dahil– isimlerinin değiştirildiği yıldır da.

Sekiz yıl süren emeklemelerin ardından, destalinizasyon süreci nihayetine ermişti. Ama her şey için geç, çok geçti: "Gönülleri ve ruhları" fethetme mücadelesi artık kazanılamazdı.

7.

Özgürlükler ve temel insan hakları sorunu Sovyetler Birliği'nin yakasını son gününe kadar bırakmayacaktı. Batılılar tarafından, hele Jimmy Carter'ın 1977'de Beyaz Saray'a yerleşmesinden sonra giderek saldırgan bir halde öne çıkarılan konu, soğuk savaşın sonucunu belirleyici bir biçimde etkileyecekti.

Bu tesirin, Güney ülkelerinden ziyade sanayileşmiş Kuzey ülkelerinde hissedildiğini de unutmamak gerek. Güney ülkelerinin ittifaklarını belirlemek konusunda farklı öncelikleri vardı. Eski sömürgeci devletlerin veya ABD'nin siyasi ve ekonomik tahakkümüne karşı zorlu kavgalar veren Afrika'nın, Yakındoğu'nun, Güney Asya'nın veya Latin Amerika'nın çok sayıda yöneticisi, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı mücadeleyi savunan Moskova ile yakınlaşma eğilimine giriyorlardı.

"Sosyalist kamp", genel kural olarak, Batı nüfuzuna karşı savaşan herkesi destekliyordu. Bunlar da Marksistlerden çok milliyetçilerdi. Ayrıca bazıları komünizmin amansız düşmanlarıydı çünkü dine, mülk sahibi sınıflara, her türlü geleneksel sosyal hiyerarşiye açıkça saldıran bu ideoloji, uluslarının doğduğu veya yeniden doğduğu sırada, onları hiç razı olunamayacak, hatta açıkça baş belası bir öğreti olarak görünüyordu.

Örneğin Hindistan'da bağımsızlığın başlıca mimarı olan Kongre Partisi, her zaman ılımlı bir sosyalizm vazetmiş ve komünist ülkelerde yürürlükte olan rejimlere hiç benzemeyen, çoğulculuktan hiç taviz vermeyen bir parlamentarizm uygulamıştı. Bu durum, "dünyanın en büyük demokrasisi"nin, Başbakan Nehru ve onun halefleri döneminde, Sovyetler Birliği'nin stratejik müttefiki olmasını engellememişti.

Çok daha farklı ama aynı ölçüde aydınlatıcı bir diğer örnek, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır'dı. Kendi ülkesinde birçok yöneticileri işkencede ölen komünistleri amansızca takip eden Nâsır, uluslararası ilişkilerde Moskova'nın yakın müttefiği idi.

Bütün bunlar, Sovyetler ile Batı arasındaki bilek güreşinin sadece iki sistemin veya iki ideolojinin çatışması olmadığını göstermektedir. Tabii ki ilk sırada bu yer alıyordu ama başka bir şey de söz konusuydu. Soğuk savaşın denge oyunları içinde her ülkenin, her liderin, her siyasal oluşumun kendi tavrı vardı. Örneğin Yugoslavya'nın komünist başkanı Mareşal Tito SSCB'nin "kardeşçe" hegemonyasından kurtulmak için Batılılara yaklaşıırken, Fransa başkanı ve Batı dünyasının simge ismi General de Gaulle, Ruslar oyuna dahil olduğunda Amerikalıların eski kıta üzerindeki egemenliğinin kırılacağını uyararak Avrupa'nın "Atlantik'ten Urallar'a kadar" uzandığını hatırlatıyordu.

Yine de ve tüm bu ince ayrıntılara rağmen, Sovyet rejiminin iradi olarak, aına çoğu zaman da iradesi haricinde müttefiklerinin siyasi ve ekonomik yaşamı üzerinde önemli bir tesir yaptığına kuşku yoktur. Ve bu tesirin musibetlere gebe olduğu ortaya çıkmıştır.

Nitekim, Üçüncü Dünya'nın çok sayıda liderinin bağımsızlıktan sonra tek parti sistemini benimsemelerinin sebebi, ilkesel anlamda savunulması güç olan bu modelin Sovyetler Birliği gibi büyük bir ülke örneğinde bir anlamda "meşrulaştırılmış" olmasıdır. Bizzat "demokrasi" kavramının bile, Doğu Avrupa'da ve başka yerlerde "halk demokrasileri" adı verilen diktatörlüklerin kurulması ve "burjuva demokrasisi"ne karşı burun kıvrılmasıyla içi boşaltılmıştı. "Burjuva demokrasisi", onu göstermelik bir demokrasi olmakla ve mülk sahibi sınıfların iktidarını sürdürmekle suçlayan komünist rejimler tarafından sürekli aşağılanıyordu. Bu söylem, muhalefet partilerinden, özgür basından ve her türlü aykırı sestene kurtulmayı düşleyen çok sayıda otokrat tarafından şevkle alınıp kullanılıyordu.

Nâsır örneğine dönecek olursak, Moskova'nın bu büyük dostunun ideolojik açıdan Marksizm-Leninizm'e düşman olduğuna kuşku bulunmasa da, hem sağdaki hem de soldaki bütün partileri yasaklamak, bir zamanlar çoksesli olan Mısır basınını tamamen denetim altına almak ve ekonomi yönetiminde bürokratik yükü çok ağır, güdümcü bir model izlemek konusunda Sovyet örneğine göre hizalandığına da kuşku yoktur.

Üçüncü Dünya halklarının özgürleşmek için savaştıkları döneme bakılacak olursa, Sovyetler Birliği'nin o sırada muazzam bir manevi itibar kazandığı ortadadır. Bu sadece tek parti sisteminin cezbettiği otokratlar için geçerli değildir; Julius Nyerere veya Nelson Mandela gibi son derece saygın şahsiyetler de aldıkları hiç eksilmeyen desteğe duydukları minneti her zaman ifade etmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin hem emperyalist hem de anti-emperyalist bir güç olarak oynadığı ikili rolü en iyi yansıtan tarihsel an, 1956 sonbaharında yaşananlardır. O yıl biri Macar ayaklanmasıyla Avrupa'da, diğeri Nâsır tarafından Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesiyle Yakındoğu'da olmak üzere, iki büyük kriz patlak verdi. Tarihlerdeki tuhaf bir çakışma sonucunda, her ikisi de Ekim'in son, Kasım'ın ilk günlerinde doruk noktasına tırmandı. Öyle ki İngiliz, Fransız ve İsrail birlikleri Mısır'a karşı saldırıya geçerken, Sovyet birlikleri de Budapeşte isyanını ezmeye başlamışlardı.

Sovyet Başbakanı Mareşal Bulganin'in 5 Kasım'da ilgili yöneticilere yazdığı mesajlar diplomatik arşivlerde antoloji parçalarına benzer bir yer aldı.

İngiliz meslektaşları Sir Anthony Eden'a üstü kapalı bile denemeyecek bir tehdit yöneltmişti: "Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan iki büyük devletin, Büyük Britanya ve Fransa'nın silahlı kuvvetlerinin bağımsızlığını yeni elde etmiş ve kendini savunma olanaklarına sahip olmayan bir ülkeye saldırmaları hiçbir şekilde haklı gösterilemez. Eğer Büyük Britanya kendisinden daha güçlü ve her türlü modern yıkım silahına sahip ülkelerin saldırısına uğrasaydı hangi duruma düşerdi? Deniz veya hava kuvvetlerini Britanya sahillerine göndermeye ihtiyaç duymadan başka olanaklara, örneğin füzelere başvurabilecek ülkeler mevcuttur. Büyük Britanya veya Fransa'ya karşı füze kullanılmış olsaydı, muhtemelen barbarlıktan söz edilirdi. Sizin silahlı kuvvetlerinizin Mısır'a karşı giriştiği insanlık dışı saldırının ne farkı var?"

Eden bu mesaja hemen ertesi gün yanıt verdi: "Macaristan'daki Sovyet kuvvetlerinin son üç gün içinde hakiki bir bağımsızlık hareketinin kahramanca direnişini acımasızca ezmeye giriştiğini bütün dünya biliyor – tarafsızlığını açıklayan bu hareket, Sovyetler Birliği'nin güvenliği için hiçbir tehdit oluşturmadığını kanıtlamıştı.

Böyle bir anda, Majestelerinin hükümetinin eylemlerini 'barbarlık' diye nitelemek Sovyet hükümetinin haddi değildir."

Bulganin, Fransız Başbakanı sosyalist Guy Mollet'ye ise şunları yazdı: "Geçen Mayıs ayında Moskova'da buluştuğumuzda, eylemlerinizin sosyalist fikirlerden esinlendiğini konuşmuştuk. Mısır'a saldırı gibi tam bir sömürge savaşı özelliği gösteren bir haydutluk eyleminin sosyalizmle ilişkisi olabilir mi?" Sonra da lafı hiç dolandırmadan eklemişti: "Sovyet hükümeti saldırganları ezip Doğu'da barışı yeniden tesis etmek için güç kullanmaya son derece kararlıdır."

Sovyet lider, İsrail Başbakanı David Ben Gurion'a gönderdiği mesajda ise, İsrail ordusunun Mısır'a karşı yürüttüğü harekât "Doğu halkları nezdinde İsrail'e karşı öyle büyük bir kinin tohumlarını ekiyor ki bu durumun İsrail'in bir devlet olarak varlığını korumasını çok güçleştireceği ortadadır" değerlendirmesini yapıyordu.

Bulganin tarafından kullanılan bu hiç alışılmadık üslup, muhtemelen böyle ani bir hamleyle tüm bakışları Macaristan'da olup bitenlerden uzaklaştırıp Yakındoğu'ya çevirmek istemesiyle izah edilebilir.

Amerikalılar bunu anladılar ve İngiliz, Fransız, İsrailli dostlarına askeri harekâtı derhal durdurmalarını bildirdiler. Başkan Eisenhower öfkesine hâkim olamıyordu: Tam Sovyetler'in bütün dünyanın gözünde itibar yitirdiği bir sırada, dikkatleri başka tarafa çekme fırsatı vermenin manası neydi? Öyle öfkelenmişti ki İngiliz hükümetinin kolunu, o zamana dek iki müttefik arasında olabileceği asla akla gelmeyecek bir biçimde bükmeye karar verdi.

İngilizler nazik bir mali durumla baş edebilmek için Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) borç istemişlerdi; bu kuruluştaki belirleyici konumda olan Amerikalılar, çatışmalara son verip birliklerini Mısır'dan çekmedikleri sürece bu talebin kabul edilmeyeceğini bildirdiler. Sterlinin tehlikeye girmesinden korkan Londra sonunda geri adım attı.

Tarihçilerin gözünde bu hadise, eski sömürgeci güçlerin bölgesel krizlere Washington'ın onayı olmadan askeri müdahalede bulunma kapasitelerini kesinkes yitirdiklerine işaret eden simgesel andır. Aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı'nın diğer büyük galibi-

nin kendi süper güç rolünü kararlı bir şekilde üstlendiği andır. Bulganin'in Avrupalı yöneticileri çileden çıkaran sözleri, Arapları, Hintlileri, Afrikalıları ve daha pek çoklarını sevindirmişti.

Moskova açısından Süveyş krizi, Budapeşte krizinin kuzey yarımkürede kaybettirdiklerini gezegenin güneyinde telafi etmişti.

8.

Sovyetler sonraki onyıllar boyunca başka başarılarla da tanışacak ama pek çok da başarısızlık yaşayacaktı.

Büyük zaferlerinden biri, 1 Ocak 1959'da genç bir devrimci avukatın Havana'da iktidara gelmesi oldu. Fidel Castro sonuna kadar en güvenilir ve en militan müttefiklerinden biri olarak kalacaktı.

Florida sahillerine uzaklığı iki yüz kilometre bile olmayan Küba, o güne dek Birleşik Devletler'in yarı-sömürgesiydi. Başındaki son diktatör Fulgencio Batista, adada çok kazançlı kumarhane, fuhuş ve uyuşturucu ağlarına sahip olan New York yeraltı dünyasıyla bağlantılıydı. Amerikalılar 1898'de Küba'nın İspanyol sömürgeci-lerinden kurtulmasına yardım ettikten sonra, asayişini yeniden tesis etmek veya hoşlarına gitmeyen bir hükümetten kurtulmak üzere adaya birkaç kez asker göndermişlerdi. Hatta ne zaman isteseler müdahale etmelerine hak tanıyan aşağılayıcı "Platt maddesi"ni anayasaya eklemelerini bile dayatmışlardı. Ve Guantanamo Körfezi'ne asla boşaltmak istemedikleri büyük bir deniz üssü kurmuşlardı.

Castro'nun gözünde, ülkesini güçlü komşusunun sürekli yinelenen tecavüzlerinden korumanın tek yolu, süper güçler arasındaki rekabeti sonuna kadar kullanmaktı. Washington'a bu şekilde kafa tutabildi ve rejimi hayatta kaldı. Fakat ABD'nin ekonomik boykotu Küba'yı hatırı sayılır ölçüde yoksullaştırdı ve nüfusun önemli bir bölümü Birleşik Devletler'e göç etti.

Sovyetler'in Fidel Castro'ya desteği Ekim 1962'de az daha nükleer bir çatışmaya yol açacaktı. Soğuk savaş sırasında bu tarz başka tehlikeler de yaşanmıştı ama bunlar genellikle bazı hataların veya yanlış anlaşmaların sonucuydu. Ve hiçbirisi gezegen çapında bu kadar büyük bir korku yaratmamıştı.

Tüm çağdaşlarım gibi ben de bu olayı saat saat kaygıyla yaşadım.

O dönemde giderek büyüyen ve imha kapasiteleri gerçekten ürkütücü hale gelen nükleer cephaneliklerden sıkça söz ediliyordu.

Bir yıl önce Sovyetler 50 megaton gücünde, yani Hiroşima'yı yok eden bombadan beş bin kat daha güçlü bir bomba patlatmıştı. Böyle silahlar bütün gezegeni bir ateş seli altında mı bırakacaklardı?

Kruşçev Küba'ya füzeler yerleştirmiş, Amerikalılar da füzelerin konduğu siloları gösteren havadan çekilmiş fotoğraflarla durumu keşfetmişlerdi. Kennedy denizden ambargo uygulayarak ve 22 Ekim'de televizyonda yaptığı dramatik konuşmayla füzelerin derhal sökülmesini şart koşarak tepkisini gösterdi.

En büyük heyecan 27 Ekim Cumartesi günü yaşandı; bir Amerikan keşif uçağı Küba üzerinde vuruldu ve pilotu öldürüldü. Birleşik Devletler'in adalet bakanı ve başkanın kardeşi olan Robert Kennedy, Sovyet büyükelçisini makamına çağırıp ona özetle şunu söyledi: "Tarih, ilk sizin ateş açtığınızı unutmayacak!" Birkaç saat sonra daha da vahim bir olay kıl payı atlatıldı. Nükleer füzelerle donatılmış bir Sovyet denizaltısına ikaz atışları yapılırken komutanı yanıt verme noktasına gelmişti. Neyse ki üstü olan subay ne olup bittiğinin anlaşılması için beklemesini bildirdi.

Bir gün önce Kruşçev, telaşlandırıcı bir üslupla kaleme alınsa da diyalog yolunu da açan bir mesajı Kennedy'ye iletmmişti: "Sayın Başkan, her ikimiz de savaş düğümünü attığınız ipi iki ucundan çekmeyi bırakmalıyız, çünkü çektikçe bu düğüm daha da sıkışacak. Ve düğümü atanın bile onu çözemeyeceği bir an gelecek. O zaman düğümü kesmek gerekecek ve size bunun ne anlama geldiğini açıklamama gerek yok, çünkü ülkelerimizin elindeki korkunç güçleri gayet iyi biliyorsunuz. Gerçekten bir termonükleer felaket noktasına gelmemizi istemiyorsanız, ipi çekiştirmeyi durdurup çözüm yolu aramalıyız. Biz kendi payımıza buna hazırız."

Sovyet başkanı önerilerini de ulaştırmıştı: Küba'daki füzeleri geri çekecekti; buna karşılık Amerikalılar da bir yıl önce Türkiye'ye konuşlandırdıkları füzeleri geri çekecekler ve defalarca yaptıkları, özellikle de 1961'deki başarısız Domuzlar Körfezi çıkarmasıyla da örneklendiği gibi, artık Fidel Castro'yu devirmeye çalışmayacaklardı. Washington önerileri kabul etti, yalnızca kendi füzelerinin geri çekilişinin gizli tutulmasını ve Türk yöneticilerinin alınganlığını idare edebilmek için altı ay sonra gerçekleştirilmesini istedi. Gerilim anında düştü, dünya rahat bir nefes aldı.

Bu düzenlemenin sonuçlarından biri Castro rejiminin yaşamasını sağlamak oldu; Latin Amerika'da Sovyetler'in uluslararası politikasının en büyük müttefiklerinden biri olan Castro rejimi, bağlantısızlar hareketi içinde olduğu kadar Afrika'da da etkindi. Küba birliklerinin Angola iç savaşına müdahalesi Moskova'nın desteklediği partinin zaferi kazanmasında belirleyici oldu.

Fidel Castro iktidara geldiğinde, ABD'nin etkin düşmanlığı karşısında bu kadar uzun süre dayanabileceğini öngörebilenlerin sayısı herhalde çok azdı. Buna karşın, tam yarım yüzyıl boyunca, yani Amerika kıtasındaki tüm yöneticilerden daha uzun bir süre ülkesinin başında kaldı ve doksan yaşında yatağında ölmekten önce iktidarı kardeşi Raúl'a devredebildi. 1962 krizinin çözülüş biçiminin bu çok uzun süreli iktidarı kolaylaştıran etkenlerden biri olduğu düşünülebilir.

Bu bilek güreşinin iki başrol oyuncusunun, Kennedy ile Kruşçev'in ise talihleri yaver gitmedi. Hatta ikisinin bu olayın eş-kurbanları oldukları söylenebilir.

İlki bir yıl sonra Dallas'ta bir suikast sonucu öldürüldü ve arşivlerin açılmasına karşın ölümünün ardındaki sis perdesi hâlâ dağılmadı. Bazı ciddi tarihçiler, bu suikastın Castro kardeşler tarafından, Kennedy kardeşlerin Fidel'e karşı düzenledikleri sayısız suikast girişimine yanıt olarak finanse edildiğini düşünmektedir. Aynı ölçüde saygıdeğer başka tarihçiler ise mafyayı veya Castro karşıtlarını ya da her ikisini birden suçlamakta, hatta Fransız vatandaşı olan kiralık katilin adını bile vermektedirler. Gerçek ne olursa olsun, bu trajedide bir Küba boyutu olduğu ve füze krizinin çözümlenme biçiminin genç başkanın kaderini belirlediği anlaşılmaktadır.

Kruşçev ise 14 Ekim 1964'te, gözden düşmesinin nedenlerinden biri olarak gösterilen füze krizinin üzerinden iki yıl geçmeden iktidardan uzaklaştırıldı. Anlaşılan, komünist partisinin yönetimindeki yoldaşları hem "maceraperestliğinden" hem de "çevirdiği dolaplardan" rahatsız olmuşlardı. Yerini daha ölçülü, daha akli başında ve üslup olarak daha az göze batan birisi olarak değerlendirilen Leonid Brejnev aldı.

1962 krizi ve Kruşçev'in bu krizi yönetme biçimi hakkında hangi yargıya varılırsa varılsın, Moskova'nın Amerikan kıyılarına çok yakın bölgede Washington ile bilek güreşine tutuşabilmesi, komünist süper gücün o yıllarda gezegen çapında kazandığı önemi göstermektedir.

Fakat Fidel Castro tek örnek olarak kaldı. Sovyetler dünyanın başka hiçbir yerinde bu çapta bir müttefik bulamadılar. Her şeyiyle onlarla birlikte hareket eden ve dünyanın başka bölgelerinde de anlamlı roller oynayabilen bir müttefik...

Gerçi Asya'da da Vietnamlı komünistler vardı. Ho Şi Minh'in 1954'te Fransızlara karşı kazandığı zafer, Moskova için de büyük bir başarıydı. Ho Şi Minh'in takipçilerinin 1975'te Amerikalılara karşı kazandığı zafer ise bütün dünyada "sosyalist kamp"ın öne geçmekte olduğu, Batı'nın "domino taşları" gibi teker teker devrileceği duygusunu uyandırmıştı.

Ama Sovyetler'in dünyanın bu bölgesinde yayılması çok büyük ve biraz paradoksal bir engele tosladı: Çin Halk Cumhuriyeti. Çinli komünistler hiçbir zaman Sovyet yoldaşlarına tam güvenebileceklerini hissetmemişlerdi. 1949'da iktidara gelişlerinden önce veya sonra Mao Zedong ve yoldaşları Sovyetler'e karşı tetikteydiler. Stalin, hiç sıkılmadan, onlardan habersiz hasımlarıyla görüşüyor, ajanlarını gönderip aralarında casusluk yaptırıyor veya onların militanlığını kendi stratejik hesapları adına kullanıyordu. Örneğin 1950'de Kore Savaşı'nı, Çinliler Amerikalılarla doğrudan çatışmaya girsinler diye bilerek kışkırttığı ihtimali tamamen yok sayılamaz.

İki büyük ülke arasındaki bu kuşku atmosferi, Stalin'in ve Mao'nun halefleri zamanında da asla ortadan kalkmadı. Söylem zaman zaman değişse de içerik esas olarak aynıydı: Çin Rusya'ya tabi bir ülkeye dönüşmek istemediği gibi, Rusya'nın geleneksel olarak Orta İmparatorluğun nüfuz alanına dahil olan ülkelerde hükümran gibi davranmasını da hoş karşılamıyordu.

Hatta aralarında iki kez son derece simgesel askeri çatışmalar da yaşandı. İlki, Çin'in çok büyük bir zaaf içinde olduğu dönemlerde dayatılan eşitsiz antlaşmalardan biriyle Çarlık Rusyası'nın ele geçirdiği bir sınır bölgesinde yaşandı. Bu çatışma ile verilen mesaj netti: Sovyet yöneticileri çarların emperyalist politikasını

sürdürüyorlardı. Sonraki aylarda da devam eden çatışmalarda can kaybı onlarla ifade ediliyordu. Hiç kimsenin rezil olmak istemediği ama diğer yandan olayı tırmandırmaya da çalışmadığı belliydi. İki ülkenin aynı safta yer aldığı Vietnam Savaşı'nın en hararetli günleriydi. İki başbakan, Aleksey Kosigin ve Çu Enlay, Ho Şi Minh'in cenazesi münasebetiyle Eylül ayında Hanoi'de buluştular. Fırsattan yararlanarak çatışmalara son veren bir antlaşma imzaladılar.

Fakat on yıl sonra yaşanan ikinci çatışmada aynı şey söz konusu olmadı. Çatışma dolaylı ama çok daha şiddetliydi, binlerce can kaybına neden oldu. 1979'un Şubat ayıydı. Vietnamlılar ve Kamboçyalı müttefikleri Mao'nun düşüncesini sahiplendiğini ilan eden iğrenç Kızıl Khmerler rejimini devirmişlerdi. Çin'in yeni güçlü adamı Deng Xiaoping büyük bir darbe indirmesi gerektiğini düşündü. Kendisi hiç de söz konusu düşüncenin amansız bir bekçisi değildi ama Sovyetler'in onayını alan Vietnamlıların Pekin'in himayesindeki bir rejime saldırılarını hoş göremezdi. Güney komşusuna karşı, Moskova ile ittifakına fazla güvenmemesi gerektiğini anlasın diye, tam bir "cezalandırma seferi" başlattı. Bir diğer amaç da Amerikalıların eğer Sovyetler fazla saldırgan veya aç gözlü davranırlarsa, ülkesinin onlar için etkin ve kararlı bir müttefik olabileceğini anlamalarını sağlamaktı. Girişilen sefer askeri açıdan hiç sonuç alıcı olmazken, siyasi düzlemde istenilen etkiyi yarattı.

Böylece, 1950'li yıllarda Amerikan "çevreleme" politikasının başlıca hedeflerinden biri olarak kabul edilen Çin Halk Cumhuriyeti, şimdi Rusları "çevrelemek" için kendiliğinden harekete geçmişti ve bu konuda son derece başarılı oluyordu. 1979'dan sonra Asya'daki hiçbir "domino taşı" devrilip Moskova'nın çuvalına düşmeyecekti.

9.

Sovyet yayılmasının güçlü bir şekilde başlayıp hızını kaybettiği, en sonunda da batağa saplandığı bir başka geniş alan da Arap-Müslüman dünyasıydı.

Süveyş krizi sırasında Nâsır'la kurulan ittifak, iki ortak açısından da avantajlı olmuştu. Reis'in siyasal başarısı ona Araplar ve daha birçok Üçüncü Dünya halkı nezdinde muazzam bir itibar kazandırırken, müttefikleri de bu itibardan yararlanmışlardı. Moskova daha sonra Nil üzerinde yüksek bir baraj inşa etme, güçlü görünen modern bir ordu kurma ve Mısırlı liderin önemini artırma konularında ona yardımcı oldu. Fakat hava kuvvetlerinin 5 Haziran 1967'de İsraililer tarafından yok edilmesi, ardından da kara kuvvetlerinin Sina'da hızla bozguna uğraması her şeyi sorgulanır hale getirdi. Nâsır 28 Eylül 1970'te, elli iki yaşında kalp krizinden ölüp yerine başkan yardımcısı Enver Sedat geçince, bu Sovyetler açısından sonun başlangıcı oldu. Büyük yankı uyandıran Süveyş hamlesinden sonra inşa ettikleri her şey çökecekti.

Sedat, selefi sağken, onunla görüş ayrılıklarını asla öne çıkarmazdı, zaten böyle bir şey yapsaydı azledileceği kesindi. Hatta uysal, silik, önemsiz gözükmeğe özen gösteriyordu. Anıa bunun, karizmatik ve otoriter liderlerin gölgesinde büyüyenler tarafından tarih boyunca kullanılmış bir hayatta kalma hilesi olduğu belliydi. Kruşçev de Stalin'in altında aynı şekilde davranmamış mıydı?

Yeni Mısır başkanı iktidara gelir gelmez olaylara yönelik kendi bakışı olduğunu ve bunu hem ustalıkla hem de inatla dayatmayı bildiğini gösterdi.

Örneğin Nâsır tarafından savunulan güdümcü ekonominin kötü işlediğini gayet iyi görüyor ve sosyalist ülkelerde yürürlükte olan modelden ayrılıp gerek Batılılara gerekse selefinin her zaman hasım olarak gördüğü petrol üreticisi ülkelere yakınlaşmak konusunda elini çabuk tutmak istiyordu.

Sedat iktidara geldikten sekiz ay sonra, Nâsır'ın izlediği çizgiyle "esasta" mutabık olduğunu, ancak bu çizgide bazı "düzeltmeler yapmak" gerektiğine inandığını açıkladı. Haliyle örtmece bir ifade söz konusuydu, zira Sedat kendinden önce yürürlükte olan bütün politikaları sistematik biçimde gözden geçirip değiştirmeye başladı. Nâsır'a sadık kalanlar, onu istikrarsızlaştırmak adına, topluca istifa ettiler ama bunun yeni reis için beklenmedik bir lütuf olacağını hesap etmemişlerdi. Sedat böylelikle tekerine çomak sokabileceklerin hepsinden bir hamlede kurtulmuş oluyordu.

İstifa edenler rejimin sol kanadını temsil ettikleri için Sovyetler endişelendi. Sedat onların içini rahatlatmak adına, hemen on beş yıllık bir "dostluk ve işbirliği antlaşması" imzalamayı kabul etti. Ama ertesi yıl, büyük gürültü koparan ve Sovyetler'in aleni aşağılama olarak algıladığı bir hareketle, gerek sivil gerek asker binlerce Sovyet danışmanını ülkelerine geri göndereceğini açıkladı.

Ruslar şaşkına dönmüşlerdi ve Mısır dünya stratejilerinde öyle büyük bir önem kazanmıştı ki henüz ondan vazgeçmeyi kabullenemiyorlardı. Masaya çok fazla para sürmüş bir yatırımcı veya kumarbaz gibi koyduklarını kurtarmayı öyle çok istiyorlardı ki iyice battılar.

Sedat, İsraililer tarafından "Altı Gün Savaşı"nda işgal edilen toprakları zor kullanarak geri alabilmesini sağlayacak büyük bir askeri yardım yapmayı kabul edip etmeyeceklerini sorduğunda, bunun ipleri yeniden ele geçirmek için bir fırsat olabileceğini düşündüler. Bu nedenle, istenen yardımı hem maddi hem de taktik tavsiyeler anlamında yaptılar. Mısır ordusu da 1973'te sürpriz bir saldırıyla Süveyş Kanalı'nı geçip Bar-Lev hattındaki tahkimatları yıkma ve Sina'da ilerleme başarısını gösterdi.

Bu, sefelinin maruz kaldığı hakareti kısa sürede kısmen de olsa telafi etmeyi başaran yeni başkan için bir zaferdi. Ayrıca Moskova ile Washington arasında, doğrudan çatışmaya dönüşmesine ramak kalan, büyük bir gerilim ânıydı.

Bununla birlikte Sovyetler taahhütlerini yerine getirmelerinin meyvelerini toplayamadı. Başarısından güç alan Sedat, İsrail ile bir antlaşma yapmasına yardım etsinler diye, yüzünü Amerikalılara döndü. Daha sonra barış görüşmeleri uzayıp sürüncemeye girince,

Kasım 1977’de bizzat Kudüs’e giderek müzakereleri hızlandırmaya karar verdi. Daha önce benzeri ne işitilmiş ne görülmüş bu olay, bütün dünyada bir bomba etkisi yarattı.

Sovyet yöneticileri haklı olarak, Batı kampına yaklaşmak için kendilerini ve silahlarını kullanan Sedat tarafından aldatıldıkları duygusuna kapılmışlardı. Üstelik iş bu kadarla da kalmıyordu. En kötüsü –hem onlar hem de Sedat açısından– henüz yaşanmamıştı.

• • •

Nâsır’ın izlediği politikanın değişmez unsurlarından biri, Müslüman Kardeşler’i “çevrelemek” ve bastırmaktı. Bunu, örgütlerini yasaklayıp liderlerini hapse atarak, hatta bazılarını idam ederek ama özellikle de sömürgeciliğe karşı mücadelenin yarattığı vatan-severlik alanını bizzat sonuna kadar işgal ederek yapmıştı. Sedat göreve gelir gelmez bu politikadan kopmak istedi. Resmi basın organlarına, ona artık “mümin devlet başkanı Enver Sedat” demeleri konusunda talimatlar verildi. Yapılan, sadece İslamcılara göz kırpmak değildi. Tüm dünyada sonuçları olacak yeni bir yönelişin başlangıç noktası söz konusuydu.

Komünistler dünya sahnesine adım attığından beri, rakipleri hep onların ateizmini, her türlü dine karşı militan düşmanlığını öne çıkarmaya özen göstermişti. Dolayısıyla, Afganistan’ın 1979’da Sovyet birlikleri tarafından işgaline karşı ABD’nin Müslüman dünyadaki müttefiklerini harekete geçirmeye çalışmasında şaşılacak bir yan yoktu. Bu savaşta yeni olan, Başkan Carter’ın idaresi ve özellikle de ulusal güvenlik başdanışmanı Zbigniew Brzezinski’nin mücadelede gösterdiği kararlılıktı.

Hem Vietnam’da hem de Hindiçin’in geri kalanında büyük yankı uyandıran bir bozgun yaşayan Amerikalılar, Afganistan’da çok tedbirsizce bir askeri maceraya atılan Sovyet rakiplerine “ters yönde bir Vietnam” yaşatmak istiyorlardı. Petrol monarşileri de komünistlere karşı cihat yapmak için tüm Müslüman dünyadan toplanan “gönüllülerin” gönderilmesini finanse ederek harekâta katılmaya hazırdı. Bu militanlardan biri gün gelecek herkesin bildiği bir isim olacaktı: Usame bin Ladin.

Nâsır döneminde Mısır asla böyle bir harekâtın parçası olmazdı. Ama Sedat ile birlikte atmosfer değişmişti. Ve Brzezinski’nin, Sovyetler’e karşı mücadelede seferber etmek amacıyla Müslüman ülkelere çıktığı gezisinin ilk durağı da Kahire oldu.

Bu mücadele ürkütücü ölçüde etkili oldu. Afganistan, on yıl oradan çıkamayan ve on beş bine yakın adam kaybeden Sovyetler Birliği açısından gerçekten “bir Vietnam”a dönüştü ve soğuk savaşı kaybetmesine tartışılmaz bir katkı yaptı.

Gerçi dinin siyasal bakımdan araçsallaştırılmasının, istisnasız savaşın bütün tarafları için oldukça feci sonuçları olacaktı. Bizzat Sedat İslamcı hareketlere yönelik açılımının yararını uzun süre göremedi, çünkü Ekim 1981’de İsraililerle uzlaşmasının bedelini ona ödetmek isteyen radikal İslamcı bir subayın kurşunlarıyla can verdi.

ABD’ye gelince, onlar da onlarca yıl boyunca bu politikanın ikincil sonuçlarına maruz kalacaklardı. Sovyetler’i kovsunlar diye İslamcılara yardım ettikten sonra, bu yardımı kesmeye karar verdiler ve bu karar, bazı radikal militanlar tarafından korkaklık ve ihanet olarak yorumlandı. Bunun sonucunda, Batılı hedeflere karşı çok şiddetli saldırılar başlatıldı; en çok cana mal olanlar, 11 Eylül 2001’de New York’taki İkiz Kuleler’e karşı girişilen ve üç bin kişinin hayatını kaybettiği saldırılardı.

ABD bu saldırılara yanıt olarak Afganistan’ı işgal etti ve bu defa onlar yaklaşık yirmi yıl boyunca batağa saplandıktan sonra, Ağustos 2021’de hiçbir zafer kazanamadan geri çekildiler.

Fakat Batı ve onun Arap-Müslüman dünyasındaki müttefikleri siyasal İslamcılığın yükselişinin sonuçlarına maruz kalsalar bile, Sovyetler Birliği onların bu geç gelen bahtsızlığından hiçbir tatmin veya avantaj sağlayamayacaktı çünkü çoktan parçalanmıştı.

10.

Moskova'nın izlediği uluslararası politikada uğradığı yenilgilere –Mısır, Macaristan, Polonya, Çin ve başka yerlerde– yakından bakacak olursak, kültürel, ideolojik veya jeostratejik nitelikte özgün bölgesel etkenlerin bir rol oynadığı görülür. Ama yaşadıkları bütün tersliklerde ortak bir açıklama da mevcuttu: Ekonomi.

Sovyetler Birliği müttefiklerini, tabi devletleri ve “peykleri”ni ne kadar çoğaltırsa çoğaltsın, onlarla istediği kadar ebedi dostluk anlaşmaları imzalasın, onlara sanayi kompleksleri, firavunlara layık barajlar veya müthiş ordular kursun ve tüm insanlığı yok edebilecek bir kıyamet cephaneliğiyle donatsın, bütün varlığı boyunca oluşumundan gelen ve bir türlü aşamadığı bir zaafın sıkıntısını çekti: Güdümücü, merkezi, aşırı bürokratikleşmiş ekonomik sisteminin kötü işleyişi.

Bu sistemin, nerede kurulursa kurulsun, işe yaramadığı ortaya çıktı. Bunun binlerce kez incelenmiş ve ayrıntılarıyla tahlil edilmiş nedenleri vardı: Bir ürünün fiyatını ve üretilecek miktarı talebin belirlemesi istenmeyince, hızla saçmalık içine düşülür. Ya çok fazla ya çok az üretilir. İnovasyon sona erer ve artık kaliteyi artırma kaygısı yaşanmaz. Ürün iç pazarda satılmaya devam eder, çünkü tüketicilerin başka seçeneği yoktur. Ama ihracatta rekabetçi olunamaz. Gerilenir, dibe inilir, yoksullaşılır.

Halbuki teoride bunların hiçbirinin olmaması gerekirdi. Eğer karar alıcılar yetkinse ve ellerinde sağlıklı veriler varsa, doğru önlemleri alıp bunları sayısız aktörün bulunduğu merkezileşmiş sistemlerdekinden daha iyi uygulatabilirler. Ne var ki işler hiçbir zaman böyle gitmez. Her kademedeki yerel sorumlular Parti'nin koyduğu hedeflere ulaştıklarını veya bunları aştıklarını kanıtlamaya çalışırlar. Bu nedenle merkezi yetkililerin eline geçen veriler sistematik olarak çarpıtılmış olur, bunlara dayanarak verilen talimatlar gerçek ihtiyaçlara uymazlar ve intizamsız bir biçimde hayata geçirilirler. Bu üretken olamama kısır döngüsü

hızla yerleşir ve bir artroz gibi toplumun tüm çarklarını iflah olmaz biçimde zedeler.

Güdümcü bürokratizm hiçbir yerde uyumlu bir kalkınmaya olanak vermemiştir. Dünyanın her yerinde ehliyetsizlik, şevksizlik, kıtlık, hatta sistemin çevresinden dolanabilenler ile ona yüzde yüz maruz kalanlar arasında hemen göze çarpan eşitsizlikler üretmiştir.

Buradan hareketle, otoriter bir iktidarın ekonomik alanda başarıyı yakalayamayacağını *zorunlu* bir sonuç sayma eğilimine girilebilir. Böyle bir iddia makul gözükse de doğru değildir. Güney Kore'nin kalkınmaya başlaması Park Chung-hee'nin diktatörlüğünde, Çin'inki bir komünist partinin yönetiminde gerçekleşmiştir ve General Pinochet'nin Şili'deki ekonomik bilançosu da asla bir felaket tablosu çizmez. Yine de Sovyetler Birliği söz konusu olduğunda, ekonomik kangrenin siyasal kangrenden ayrılamayacağına kuşku yoktur.

Rejimin son yılları bu bakımdan alacakaranlık gibi geçti. O dönemle ilgili zihinlerde kalan en güçlü imge, en üst düzeydeki üç yöneticinin iki buçuk yıl içinde peş peşe ölmesidir. Lambadaki sinekler misali peş peşe yere düşen bu "ihtiyarlar" ile çok alay edilmişti. Aslında sorun onların yaşında değildi. Leonid Brejnev yetmiş beş, Yuri Andropov ise altmış dokuz yaşında ölmüştü; bu kırımın son halkasını oluşturan Konstantin Çernenko ise Mart 1985'te son nefesini verdiğinde yetmiş üç yaşındaydı; o tarihte ABD Başkanı Ronald Reagan yetmiş dördüncü doğum gününü geride bırakmıştı ve Çin de çoktan seksenlik olmuş Deng Xiaoping'in baskısı altında devrimlerinin en ilginçine girişmişti. Yani bu konuda yaş meselesi kullanışlı bir metafordan ibaretti. Gerçek sorun, Kremlin'de yurtaşlarının ne düşünebileceklerini hiç umursamadan iktidarı elden ele devreden bir düzine yerinden oynamaz yöneticinin olmasıydı.

Brejnev bilge ve sorumlu bir görüntü çizdiği için, Kruşçev'in yerine seçilmişti. Gerçekten de Birleşmiş Milletler'de ayakkabısını çıkarıp kürsüye vurmamış, Küba krizi sırasında selefinin yaptığı gibi nükleer poker masasına asla oturmamıştı. Ama bilgeliği tamamen göreceydi. Afganistan'a asker göndermek konusundaki düşüncesizce kararının da gösterdiği gibi, o da maceraperest bir görünüme bürünebiliyordu.

Ayrıca maceraperestliğin tam zıddı olsa da uzun vadede en az o kadar tehlikeli olabilecek başka bir kusuru da vardı: Hareketsizlik. On sekiz yıl süren ve Stalin'inkinin ardından en uzun Sovyet yönetimi olan liderliği boyunca, Brejnev büyük altüst oluşlardan kaçınmaya çalıştı. Ne kanlı temizlikler ne de kitlesel baskılar oldu ama imajını her gün biraz daha bozan insan hakları ihlalleri süren rejimde en küçük bir demokratikleşme de görülmedi. Ve 1968'de Prag Baharı'nın bastırılmasında on iki yıl önceki Budapeşte ile kıyaslanamayacak kadar az kan dökülmesine rağmen, Avrupa kamuoyunda uyandırdığı etki en az o kadar feciydi.

Kruşçev'in ekonomik ve teknolojik alanda Batı'yı yakalama, hatta "gömme" hayali, bir daha hiç gündeme gelmedi. ABD'nin silahlanma yarışına getirdiği ritimden nefesi kesilen Sovyet ekonomisi sürekli sıkıntıdaydı. Ama halkta bir ayaklanına görülmedi; hayalleri kırılmış, heyecanını kaybetmiş, silikleşmiş, artık hiçbir şeye inanmayan bir halde hayatta kalmakla yetinildi.

• • •

Sonra kendisinden öncekilere benzemeyen yeni bir yüz belirdi. Daha genç, daha ifadeli, daha gülümserdi ve şık Raisa'sının kolunda güven telkin ediyordu. Kısa sürede bütün oyunu değiştirip soğuk savaş sayfasını kapatmayı başardı. Dünyayı daha da kalıcı şekilde değiştirebilir ve bambaşka bir geleceğin temellerini atabilirdi. Beceremedi, kendisine de çok yardım edilmedi.

Mihail Gorbaçov büyük ve hasta ülkesindeki gerilemenin bilincindeydi ve onu iyileştirmeyi amaçlıyordu. Şeffaflık yokluğunu, hantallığı, otoriter uygulamaları, körleşmeyi, dalavereciliği ve alkol bağımlılığını bitirmek istiyordu. Bütün dünya sihirli "glasnost" ve "perestroyka" sözcüklerini hemen belleğine kazıdı. Bazılarının daha fazla şeffaflığa ve mevcut sistemin ciddi bir sorgulanmasına yönelmenin zorunluluğu hakkında şüpheleri olsa bile, Nisan 1986'da yaşanan Çernobil nükleer kazası altüst oluşun aciliyetini hatırlatmıştı.

Tabii ki her adımda direnişlerle karşılaşan reformlara çeşitli riskler de eşlik ediyordu. Özellikle savaş sonrasının tarihini bilenler, Kremlin'in yeni efendisinin er veya geç seleflerinin de karşısına çıkan zorlu ikilemle yüzleşmek zorunda kalacağının

farkındaydılar: Doğu ülkelerinde bir ayaklanmayla karşılaşır mı ne yapılacaktı?

Kruşçev 1956'da Budapeşte'ye tanklarını göndermiş, böylece kendi başlattığı destalinizasyonu bozmuştu; sonra Brejnev 1968'de yardım çağrılarını aldığını ileri sürerek Prag Baharı'nı bitirmişti. Gorbaçov bu çizgiden ayrılmayı göze alabilecek miydi? Doğu Avrupa'nın yarısı üzerindeki hegemonyasını korumak adına son anda müdahale etmekten yana olmayacak mıydı?

Sınav buydu ve bunu başarmaya kararlıydı. Kardeş partilerin yöneticileri yakınmaktan ve "gevşeme"yi eleştirmekten geri durmasa da Gorbaçov kendine çizdiği yoldan sapmak istemiyordu ve sonuna kadar gitti: Kasım 1989'da Duvar'ın yıkılmasına, Doğu ülkelerindeki tüm rejimlerin çökmesine ve Almanya'nın yeniden birleşmesine kadar.

Onun iddiası, Stalin tarafından ele geçirilmiş ve zorla komünizme döndürülmüş ülkelerin yükünden kurtulan Sovyetler Birliği'nin yeniden sağlam bir noktadan yola çıkabileceğiydi. Ekonomisini yeniden yapılandırmak, siyasal yaşamını liberalleştirmek, dışarıya açılmak, demokratikleşmek ve refaha erişmek. Bu istikbal vaat eden yola girebilmek için her ne pahasına olursa olsun geçmişi kapatmak şarttı.

Bununla birlikte bu güzel senaryoda küçük bir pürüz vardı. Önemsiz bile gözükse Gorbaçov'un yeni bir sayfa açmasını engelleyecekti: Baltık ulusları. Estonya, Letonya ve Litvanya Sovyetler Birliği'nin on beş cumhuriyeti içindeydi ve uzun süre çarlık imparatorluğunun birer parçası olmuşlardı. Bununla birlikte, iki dünya savaşı arasında bağımsızlıklarını kazanmışlar, ancak Hitler ile yapılan pakt sonucunda yeniden fethedilmişlerdi. Şimdiyse bağımsızlıklarına yeniden kavuşmak istiyorlardı.

Zaten "sosyalist kampı dağıtmakla" suçlanan Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin üyesi olan bu üç cumhuriyetin de ayrılmasını kabul mü edecekti? Bunu gönül hoşluğuyla kabul edemezdi ama engelleme şansı var mıydı?

Ağustos 1989'da, demokrasi taraftarı gruplar Prag, Doğu Berlin, Varşova, Budapeşte ve başka yerlerde harekete geçmeye başlamışken, Baltık ülkelerinde bir "insan zinciri" oluşturma çağrısı yapıldı. Tallinn'den başlayıp Riga üzerinden Vilnius'a kadar uzanan, kadın

erkek, her yaştan, her toplumsal konumdan ve farklı siyasal inançlardan iki milyon kişi 600 kilometreyi aşan bir mesafe boyunca el ele tutuştular. Bu olağanüstü, dokunaklı, barışçı eylem tını dünyanın sempatisini kazanırken, Baltık ülkeleri vatandaşlarının tarihlerindeki Sovyetik sayfayı kapatma iradesini de gözler önüne serdi.

Birkaç ay sonra, Berlin Duvarı henüz yıkılmışken, Estonya, Letonya ve Litvanya yeniden bağımsız olma niyetlerini resmen ilan ettiler. Gorbaçov'un ikilemine bir çözüm bulması bu defa gerçekten çok zordu. Onların gitmesine izin verirse, Kazakistan'ın, Gürcistan'ın, Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın ve diğerlerinin ayrılmasını ne durduracaktı? Bu, Sovyetler Birliği'nin sonu olmayacak mıydı? Umutsuzluk içinde, ipleri yeniden ele geçirmek için Letonya'ya asker gönderdi. Halk ayaklanarak barikatlar kurdu, altı veya yedi kişinin öldüğü, birkaç düzine kişinin yaralandığı olaylar yaşandı, sonuç Gorbaçov'un imajını biraz karartmaktan ve iktidarını zayıflatmaktan başka işe yaramadı.

Sovyetler Birliği dağılmaya başlıyordu. Yok oluşu, son lideri Mihail Gorbaçov'un 25 Aralık 1991'de televizyonda vakur ve hüzünlü bir biçimde yaptığı konuşmayla ilan edildi. Sözlerine onur ve vakar kadar muazzam bir hüzün de damgasını vurmuştu.

"Kaderin sonucu, devletin en üst makamına geldiğim sırada ülke çok kötü bir haldeydi. Halbuki her şeyimiz bol bol mevcut: Toprak, petrol, gaz, kömür, değerli metaller ve daha pek çok doğal servet. Ayrıca Tanrı'nın bize hesapsızca bahsettiği zekâ ve yeteneğe de sahibiz. Bütün bunlara rağmen, gelişmiş ülkelerdekinden çok daha kötü yaşıyor ve onlara göre durmadan daha geride kalıyorduk.

Niçin? Çünkü toplumumuz onu bir dogmaya uymak ve zincirlerinden boşanmış bir militarizasyonun korkunç yükünü taşımak zorunda bırakan otoriter bir sistemin boyunduruğunda boğuluyordu. Bütün kısmi reform girişimleri teker teker başarısızlığa uğramıştı. Böyle devam edilemezdi. Her şeyi radikal biçimde değiştirmek gerekiyordu.

Tüm bu nedenlerden ötürü, genel sekreterlik görevimi birkaç yıl boyunca sadece bir çar gibi 'hükmetmek' adına kullanmak bir kez bile aklımdan geçmedi. Bu, sorumsuzluk ve ahlaksızlık olurdu.

Bizimki gibi bir toplumda bu kadar geniş çaplı reformlara girişmenin zor, hatta tehlikeli olduğunu biliyordum. Ama başka seçenek yoktu."

Böylece, Ekim Devrimi sonucunda kurul n Sovyet rejimi, yetmiş beşinci yild n m n  kutlayamadan   kt . Her kıtadan sayısız kadın ve erkeğin inandığı "emekçiler cenneti" verdiği sözleri tutamamıştı.

Kuşkusuz Rusya, başka görüşler, başka iddialar, başka doktrinler ve başka maceralarla tarihine devam edecekti. Ama tüm insanlık için yeni bir yol çizme d ş  kesinkes başarısızlığa uğramıştı.

III. Çok Uzun Bir Yürüyüş

“Semavi İmparatorluğumuz sınırları içinde her şeye bol bol sahiptir ve hiçbir eksiği yoktur. Bu nedenle barbarların ürettiklerini dışarıdan getirtme ihtiyacı duymamaktadır.”

İmparator Qianlong’un İngiltere Kralı III. George’a mektubu, 1793

1.

Sovyet Rusya'nın başlıca zaafı iyi işleyen bir ekonomik sistem kuramaması ve Japon İmparatorluğu'nun başlıca zaafı rolüne ilişkin katı milliyetçi bir bakıştan kurtulamaması ise, büyük bir Doğu ülkesinin Marksizmden esinlenen küresel bir perspektifi Meiji dönemindeki gibi sonuç alıcı bir modernleşme hamlesiyle birleştirmeyi başardığı gün neler olurdu?

Çin, diğer Asya ülkeleri tarafından daha önce başarılmış ekonomik mucizeyi çok büyük bir ölçekte tekrarladığından ve bu arada “Çin'in özelliklerine uyarlanmış” olsa bile “bilimsel sosyalizmi” sahiplenmeye devam ettiğinden beri, bu soru basit bir fikir jimnastiği olmaktan çıktı. Batı'nın üstünlüğüne yönelik bu üçüncü meydan okuma, çok kalabalık bir ulus tarafından sahneye taşındığı için, öncekilerden daha ciddi olabilir.

Yüzyıllar boyunca utanç verici bir çökkünlük içinde yaşayan ve uyanışına birçok kez yolunu yitirmenin eşlik ettiği bir ulus söz konusuydu. Ama bu ulus bugün büyük güçler arasında en ön sıradaki yerini yeniden almaya kararlı görünüyor.

Çin uzun süre kendini “Orta İmparatorluk” olarak görmüştü. Hükmüdarı “Göğün Oğlu”ydu, yakın komşuları üstünlüğünü kabul ediyordu, zaten uzak diyarlar da onun ilgisini çekmiyordu. Çin, böyle bir kendine yeterliliğin onu felaketten başka bir yere götürmeyeceğini ve ne pahasına olursa olsun dönüşmesi gerektiğini anlayıncaya kadar çok acı sınavlardan geçmek zorunda kaldı.

Gerçi Çin örneğinde içe kapanma eğilimi anlaşılabilir bir eğilimdi. Toprakları uçsuz bucaksız, nüfusu görece türdeşti ve vazgeçilmez Konfüçyüs figürünün yansıttığı kültürel referansları az rastlanan bir süreklilik gösteriyordu. Yüzyıllar boyunca akınlara ve istilalara maruz kalmış, bu da Çin Seddi'nin inşasını zorunlu kılmıştı. Ama fatihler sonunda ülkenin gerçekliği içinde eriyip gitmişler ve uygarlığının temellerini tehlikeye atmadan binlerce

yıllık tarihine bir bölüm daha eklemekten öteye geçmemişlerdi. Orta İmparatorluğun kaderine yön verenler, işlerin her zaman böyle devam edeceği kanısındaydılar.

Halbuki 15. yüzyılın ilk onyıllarında, Batı küresel üstünlüğe doğru tırmanışının giriş bölümünü oluşturacak Rönesans'ını başlatırken, Çin de yalnızlığından çıkmak ve yakın ya da uzak çeşitli milletlerle değiş tokuş bağları kurmak için gözü pek ve etkileyici bir deneme yaşamıştı.

Gerçekten de ileri görüşlü bir hükümdar, bütün okyanuslarda güçlü bir şekilde varlık göstermesini sağlayacağı devasa bir filo inşa etmeyi başarmıştı. Bu macera sürdürülebilseydi, insanlık tarihi bambaşka bir seyir izlerdi.

Asya stratejik bir sarsıntıdan geçiyordu. Bir zamanlar Moğollar tarafından fethedilen ve kıtanın büyük bölümünü kaplayıp Doğu Avrupa'ya kadar uzanan muazzam alan yavaş yavaş parçalanmıştı. Çin'de de Cengiz Han'ın torunu Kubilay tarafından kurulmuş hanedan Ming hanedanı tarafından yıkılmıştı.

İmparatorluğun yeni efendileri tahta çıkar çıkmaz çetrefil bir sorunla başa çıkmak zorunda kaldılar: Onların topraklarını dünyanın geri kalanına bağlayan ve simgesel bir biçimde "İpek Yolu" diye adlandırılan uzun kervan yolları, Moğol süvarilerinin koruması ortadan kalkınca çok daha tehlikeli hale gelmişlerdi. Ama iktidardan kovulan ve düşman ilan edilen Moğollardan nasıl yardım istenebilirdi ki? Ticari akışın sürmesi için Çin'in başkalarının iyi niyetine güvenmek zorunda kalmadan bizzat denetleyebileceği yollar aramak daha akıllıca olmaz mıydı?

Hanedanın kurucusunun küçük oğlu Prens Zhu Di'nin zihnini meşgul eden mesele buydu ve bir kanaate varmıştı: İmparatorluğun refahını korumak istiyorsa, tek çözüm Orta Asya'dan geçen kar ticaret yollarının yerine denizyollarını geçirmektir. Bu hedefe ulaşmak için denizlerde hâkimiyeti sağlayacak bir donanma kurmak gerekiyordu.

Prens 1402'de iktidarı zorla ele geçirdi ve kendini imparator ilan edip Yongle, yani "Sürüp giden mutluluk" unvanını aldı. Saltanatlarına iddialarını özetlediği varsayılan bir şiar yakıştırmak, hükümdarlar açısından bir gelenektir. Dolayısıyla Zhu Di'nin amacı imparatorluğun

kalıcı refahını sağlamaktı. Ama bunu başaramadı. Muhteşem rönesans girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun sebebi dış düşmanlar değil, dönemin bağınazlık derecesinde tutucu Konfüçyüsçü yönetici sınıfının, Çin'in dünyadaki yerini ve başkalarıyla ilişkilerini yeniden düşünmek konusunda sergilediği kabiliyetsizlikti. Bugünden bakıldığında, Zhu Di'nin dönemi kısa bir parantez olarak görünüyor. Birkaç yıl süren ileri görüşlülüğü uzun ve kâbus dolu bir uyku izlemişti.

Asya'nın devinin bu boşa çıkan uyanışı, küresel perspektiften bakıldığında, bütün insanlığın yürüyüşünde belirleyici bir dönüm noktası olarak görünüyor, zira tam o tarihsel anda, Quattrocento'nun başında, Batı küresel üstünlüğe doğru engellenemez yükselişine başlamıştı.

Dolayısıyla, en başta Deng Xiaoping ve Xi Jinping olmak üzere, Çin'in yeni rönesansının mimarlarının, tarihlerinin altı yüzyıl önceki bu sayfasını bir model, bir referans ve bir esin kaynağı olarak görmeleri rastlantı değildir.

Zhu Di ileri görüşlüydü ve benzersiz bir inşacıydı. İmparatorluk iktidarını Pekin'e yerleştirerek, kente bugün de geçerli olan ve "kuzeyin başkenti" manasına gelen Beijing adını verdi. Orada günümüzde Yasak Kent adı verilen bölgeyi inşa etmeye başladı. Harabeye dönen Çin Seddi'ni hale yola koydu. Ziyaretçilerin günümüzde de hayranlıkla gezdikleri en sağlam tahkimatları da zaten o yaptırdı. Ayrıca yirmi iki bin maddelik dev bir ansiklopedi ismarlamıştı; eserden bugün geriye ne yazık ki sadece bütün dünyaya dağılmış halde birkaç parça kalmıştır. Ama en iddialı projesi, Çin'e denizlerde hâkimiyeti sağlayacak büyük inşaatörluk donanmasının inşası oldu.

Bu görev, bu kitabın başında da bahsi geçen ve kaderi bizzat inşaatörunkinden de daha şaşırtıcı bir seyir izleyecek Amiral Zheng He'ye verildi. Buharalı, Müslüman ve altı kuşaktır kendilerini Moğol hükümdarların hizmetine adanmış bir yüksek memurlar ailesinden gelen geleceğin amirali, 1371'de, ailesi açısından sıkıntılı bir zamanda doğmuştu; çünkü Kubilay'ın vârislerinin iktidarı devrilmiş ve sadık hizmetkârlarının peşine düşülmüştü.

Doğduğunda soyadı Ma He'ydi. "Ma" Çin Müslümanlarında sık rastlanan, Mahmud veya Muhammed'in kısaltması olan bir so-

yadıydı. Hem babası hem dedesi Ma Hajji diye biliniyordu, bu da ikisinin birlikte Mekke'ye hac ziyaretinde bulunduklarını düşündürmektedir.

Atalarından Şemseddin adında biri, Yunnan valiliği yapmıştı ve aile bu eyalette büyük bir itibara sahipti. Ama 1381'de Ming'ler tarafından otoritelerini yeniden kurmak ve eski rejimin ileri gelenlerini kovmak üzere bir ordu gönderilince, Ma He'nin babası öldürüldü ve on yaşındaki çocuk esir alındı, sonra da vahşice hadım edildi; o sırada bu, rakip klanların soyunun yürümesini engellemek için sıkça başvurulan bir yöntemdi.

Bütün bu felaketler içinde Ma He'nin bir de beklenmedik şansı oldu: Kendisinden on bir yaş büyük Zhu Di'nin hizmetine verildi. Zhu Di çok geçmeden sıradışı bir çocukla karşı karşıya olduğunu anladı ve ona sevgiyle bağlandı. Ma He'ye giderek ağırlaşan sorumluluklar verdi ve sonunda prenslik hanesinin başına getirdi. Bu görev genellikle üst düzey bir hadım ağasına verilir ve onu efendisinin sağ kolu haline getirirdi. Bu görevi sırasında, ona "Üç Mücevherli" veya "Üç Himayeli" anlamına gelen "Hadımağa San Bao" dendi.

Ma He'ye bu sivil görevlerin dışında, önemli askeri birliklerin komutası da emanet ediliyor, o da her seferinde verilen görevin altından zekâ ve cesaretle kalkıyordu. Başkent civarındaki Zhenglunba diye bilinen bir yerde yapılan ve yiğitliğiyle sivrildiği bir muharebenin anısına, efendisi ona bir sevgi nişanesi olarak Zheng He demeye başladı, bu onun onursal adı olacaktı.

Ama Zheng He'ye kalıcı bir ün ve tarihte bir yer sağlayan görev, büyük donanmanın inşası ve komutası oldu.

• • •

İşin aslı, ne imparatorun ne de amiralin deniz hakkında en ufak bir tecrübesi vardı. Böyle bir armadaya sahip olma kararı, Çin'in dış ticareti üzerindeki tehditlerin ve bunlarla başa çıkma olanaklarının akılcı bir şekilde değerlendirilmesinin ardından, tamamen stratejik nedenlerle alınmıştı. Orta İmparatorluk, dünyanın geri kalanıyla alışverişin denetimini elinde tutmak istiyorsa, büyük bir deniz gücüne dönüşmek zorundaydı, bu da mümkün olan en

hızlı biçimde o güne dek görülmemiş büyüklükte bir donanma inşa edilmesini gerektiriyordu.

Bu devasa görev için tecrübeli bir denizciden ziyade, eşsiz bir organizatöre ihtiyaç vardı. Yüzlerce geminin inşa edileceği tersaneler kuracaktı. İyi kaptanlar ve binlerce denizci toplayacaktı. Karşılaşılacak halklarla iletişim kurabilecek tercümanlar bulacaktı. Satmak için taşıyacakları –porselen, ipek, yeşimtaşı veya kâğıt– malları ürettirecek ve yabancı limanlarda hangi ürünleri satın alacaklarını bilecekti. Donanmaya onu koruyabilecek bir silahlı kuvvet katarken, yabancı ülkeleri fethe çıkmış bir seferi kuvvet görünümü de vermemeliydi. Kısacası, aynı anda bir askeri liderin, bir sivil idarecinin, bir diplomatın, bir tüccarın, bir kâşifin ve bir devlet adamının vasıflarına sahip olmalıydı. Aynı zamanda, bilgelikle gözü peklik arasındaki ince dengeyi hep korumalıydı.

Zhu Di, saltanatının bu en nazik görevini, maiyetinde bunun altından kalkabileceğini düşündüğü tek adama verdi.

Amiral Zheng He'nin donanması, gerek ona yön veren stratejik bakış gerekse gerçekleştirdikleri bakımından, üzerinde uzun uzun durmayı hak etmektedir. Etkileyici boyutlarını, gemi sayısını, boylarını ve taşıdıkları yirmi sekiz bin kişilik mürettebatı daha önce zikretmiştim. Konu hakkında yazılmış çeşitli anlatıları okurken, bu girişime damgasını vuran yaratıcılık, yetkinlik ve bir anlamda modernlik karşısında hayranlık duymamak mümkün değildir; bir geminin tek işi düzenli içme suyu teminiydi, her olanak bulduğunda içme suyu temin etmek ve diğer gemilerin arasında dolaşarak bunu dağıtmakla görevliydi. Boyları yüz yirmi, enleri elli metreyi geçen en büyük gemilerde, bazı hayvanların ve gerekli bazı bitkilerin yetiştirildiği yüzen çiftlikler kurulmuştu; bütün büyük gemilerde deniz haritaları ve manyetik pusulalar mevcuttu; bazı gemilerde, bambunun yapısından esinlenerek yapılmış, su geçirmez bölmeler vardı.

Büyük donanmanın *odysseia*'sı bugün bize hayranlık verici görünse de imparatorluk sarayının ileri gelen görevlileri tarafından aynı şekilde algılanmamıştı. Pek çoğu bu maceranın aşırı masraflı olduğu ve ülkeyi zenginleştireceğinin aksine yoksullaştırdığı kanısındaydı.

Girişimin stratejik amaçlarına duyarsız kalan bu görevliler, ortada çok pahalı bir kapristen başka bir şey görmüyorlardı. Amiralin Afrika kıyılarından getirdiği zürafa izleyicileri çok güldürmüştü ve ressamlar bu harika hayvanın muhteşem resimlerini yapmışlardı. Ama yaşlı görevliler bu durumu küçümseyerek kaşlarını çatıyorlardı.

Zhu Di 1424'te ölünce, yerine geçen oğlu Zhu Gaochi, derhal deniz seferlerine devam edilmeyeceğini açıkladı. Ona göre projenin bütünü Konfüçyüs öğretisinden ciddi bir sapmaydı; tevazu ve sadeliği öğütleyen Konfüçyüs, her türlü gösterişi kınıyordu.

Zheng He, Somali ve Zanzibar'a kadar uzandığı altıncı seyahatini tamamlamıştı. Kendisine maceranın artık sona erdiği kabaca bildirildi. Ama yeni imparator da sadece dokuz ay süren saltanatının ardından aniden kalp krizinden öldü ve yerine tahta çıkan oğlu, dedesi Zhu Di'nin düşüncelerine o kadar düşmanca yaklaşmadı. Bir süre duraksadıktan sonra Zheng He'ye güvenini tazeledi ve yedinci bir seyahat tertiplemesine izin verdi; Zheng He bu kez Hürmüz Boğazı'na kadar gitti. Bu son seyahati olacaktı çünkü amiral dönüş yolunda, 1433'te Kalikut'ta öldü.

İki yıl sonra genç hükümdar da tahtı yedi yaşında bir çocuğa bırakarak vefat edince, saray ileri gelenleri büyük donanma macerasına nihai olarak son verme fırsatını buldular. Donanmanın lağvedilmesi emredildi, Çinlilerin açık denizlere çıkabilecek gemiler yapmaları yasaklandı ve bağnazlık, tüm deniz haritalarının ve seferlere ilişkin her türlü belgenin yakılmasına kadar vardı.

Zheng He'nin başarılarından bahsetmek bile artık bir itaatsizlik olarak değerlendiriliyor ve başlarına bela açmak istemeyen kronikçiler ondan söz etmekten kaçınıyorlardı. Amiralin, baştercümânı Ma Huan'ın da aralarında olduğu iki veya üç yol arkadaşının, gördüklerinin tasvirlerini bıraktıklarını biliyoruz. Fakat yazıları ancak parça parça korunabildi ve pek yaygınlaşmadı. 16. yüzyılın sonuna doğru, Luo Maodeng adında okumuş bir adam *Hadımağa San Bao'nun Batı'ya Seyahatinin Anlatısı* adında bir eser yazdı; kitap, denizcilerin ailelerinde korunmuş hatıralara ve yok edilmekten kurtulmuş belgelere dayanıyor ama kurmacayı da işe karıştırıyordu. Roman –çünkü bu bir romandı– belli bir başarı yakalasa da deniz

destanının gerçek hikâyesi, Çin'in yeni uyanışının minarları onu yeniden baş tacı yapıncaya kadar meçhul kaldı.

Yine de dünya edebiyatında, bu seferlerin yankısını kendi tarzında kalıcılaştırmış bir eser mevcuttur. Söz konusu eser, denizci Sindbad'ın seyahatleridir. İlk bakışta bu imkânsız gibi gözükmemektedir, çünkü *Binbir Gece Masalları*'ndaki bu maceraların büyük Abbasi halifeleri devrinde, Zheng He'den altı yüzyıl önce cereyan ettikleri varsayılmaktadır. Fakat bu soruna eğilen araştırmacılar, 15. yüzyıldan önceye ait yazmalarda Sindbad'dan hiçbir bahse rastlamamışlardır. Düşününce, bu koşutluk akla yatkın görünmektedir. Nitekim, Sindbad ile San Bao isimleri arasındaki benzerliğin veya her ikisinin de yedi seyahat yapmış olmasının basit bir rastlantı olması pek mümkün gözükmemektedir. Özellikle de Çinli amiralin ziyaret ettiği Hindistan, İran veya Arap Yarımadası gibi bölgelerin *Binbir Gece Masalları*'nın doğduğu yerler olduğu bilinince tesadüf olasılığı iyice azalmaktadır.

Bu öyküde son sözü söyleme işini konunun uzmanlarına bırakmak gerek. Ama Amiral Zheng He'nin seyahatleri, simgesel anlamda Çin'in kolektif belleğine bir daha unutulmayacağı parlak bir geri dönüş yaşatmıştı.

2.

Asya'nın karayolları o kadar tehlikeli hale gelmişken okyanus armadasını bile isteye lağveden Çin'in dünyanın geri kalanıyla alış-verişinde büyük bir azalma yaşandı.

Zhu Di'yi eleştirenler bu tecridi, önceki "erdemli" vaziyete bir geri dönüş olarak sunsalar da bu söyledikleri gerçeklere uymuyordu. Çünkü Orta İmparatorluğun "barbarlara" göre üstünlüğü fikri, hem yöneticilerin hem de yönettiklerinin zihnine sağlam bir biçimde kazınmış olsa da, buradan hareketle söz konusu "barbarlar" ile ticaret yapmaya ihtiyaç olmadığı sonucu katiyen çıkarılmıyordu. Buna ikna olmak için, Marco Polo'nun 13. yüzyılın sonunda betimlediği dönemi hatırlamak yeterli olacaktır: İktidar Moğol hükümdarların elindeyken ve yazlık başkentleri Shangdu iken, bu esrarengiz Xanadu (Shangdu) kervanların uğrak yeri idi ve çok uzaklardan hayranlık içinde kalan ziyaretçileri çekiyordu. Şair Samuel Coleridge, yüzyıllar sonra bile, "Kubilay Han Xanadu'da heybetli bir zevk sarayı inşa ettirmişti. Mucizevi ve ender görülür bir manzaraydı bu..." diye hayallere dalacaktı.

Daha da eski dönemlerden örnekler verilebilir, bunların hepsi aşikâr bir olguya tanıklık etmektedir: Efsanevi "İpek Yolu", Antikçağ'dan beri, Çin ile Hindistan, Maveraünnehir, İran, Mısır, Yunanistan ve uzak yakın birçok ortağı arasında yoğun bir alışverişe sahne olmuştur. Hem ipekli kumaşlar, porselen, çay veya baharat gibi mallar gidip gelmiş hem de Budizm, Manicilik, Yahudilik, Nasturi Hristiyanlık veya İslam gibi inançlar bu yolu kullanmıştır; ayrıca ağaç yetiştiriciliğinden kâğıt üretime kadar pek çok alanda bilgiler ve beceriler sürekli aktarılıp durmuştur...

Hem "yabancı barbarlar" Çin'den hem de Çin onlardan çok şey öğrenmiştir. Büyük donanmasını imha edip dünyanın geri kalanından koptuktan sonra, iflah olmaz şekilde gerilemeye başlamıştır Çin. Bunun bilincine varması dört yüzyılını, toparlanıp yeniden

ayağa kalkması ise bir buçuk yüzyılını daha alacaktır veya ayağa kalkmaya başlaması...

Bu yavaşlık, en azından kısmen, ülkenin 15. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar zihinleri uyuşturan ve gerileme emarelerini gizleyen görece bir istikrar dönemi yaşamasıyla izah edilebilir.

İleri görüşlü imparatorun haleflerinin, onun “maceraperestliğinden” ve “aşırılıklarından” uzaklaşarak, inşa ettirdiği muhteşem gemileri yok ederek ağır bir hata içine düştüklerine kuşku yoktur ama onların bu tutucu tepkisinin yazgıyı belirleyecek bir yanlığı olduğu çok sonradan, geriye dönüp bakıldığında anlaşılacaktı.

Başlangıçta hiç de gözden düşmemişlerdi. Hatta ülkeyi bilgelikle yönettikleri izlenimini veriyorlardı. Bentler düzenli olarak onarıyor, su baskınlarına daha az rastlanıyor, iyi mahsul alınıyordu ve nüfus hızla artmaya başlamıştı: Zhu Di’nin saltanatında Çin’in nüfusu seksen milyondur, bu da gezegen sakinlerinin beşte birini temsil ediyordu. Dört yüzyıl sonra nüfus üç yüz otuz milyona, yani o zamanki insanlığın üçte birine yükselmişti. Tarihçiler kesin sayılar konusunda mutabık olmadıkları için bunu sadece bir büyüklük kıyaslaması olarak veriyoruz ama artış eğiliminin tartışılacak bir yanı yoktu. Nüfus hızlı bir ritimle artıyor, bu da belli bir refaha ve iyi bir yönetime işaret ediyordu.

Ancak bu durum aynı zamanda ülke için ufukta beliren bazı zorlu sınavların da habercisiydi. Ekilebilir alanların fazla genişletilmesi mümkün olmadığı ve verimlilik pek gelişmediği için durmadan yeni boğazlar beslemek zorunda kalan köylü ailelerinin çoğu iki yakalarını bir araya getirmekte zorlanıyordu. Vergi tahsilatı imparatorluk hazinesine giderek daha az gelir sağlıyor ve vergiler yoksullaşan kırsal bölgelerde şikâyetlere, hatta zaman zaman silahlı ayaklanmalara neden oluyordu.

Çin’de bu tür sorunlar yeni değildi, hatta sık sık tekrarlanırdı ve eğer insanlığın bütünü dünyanın her yerinde hâlâ aynı ağır ritimle evrilseydi, çok önemli sonuçlara da yol açmayabilirdi. Ama artık durum değişmişti. Önce Rönesans, ardından da Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa tarihin ritmini değiştirmişti. Tabii ki kendisi için değiştirmişti ama dünyanın geri kalanı da bunun dışında kalmamıştı. Orta İmparatorluk da buna dahildi.

Ne denli derin ve güçlü olsa da, dünyadaki bu dönüşümün algılanması her zaman pek kolay değildi. Çinli yöneticiler etraflarına baktıklarında kendileri kadar izolasyonist olan ve 19. yüzyılın ortasına kadar öyle kalacak Japonya ve Kore'yi görüyorlardı. İmparatorluk sarayının ileri gelenlerinin, “değişmez” düzenin hâlâ sürebileceğine inanmak için geçerli nedenleri vardı.

• • •

Avrupa'nın uyanışı, seyyahlar, özellikle de tüccarlar aracılığıyla, Çin'de de uyanışı tetikleyecekti. Önce yumuşakça, sonra da hoyratça...

Marco Polo'dan ve onun *Il Milione* (“Dünya'nın Tasviri”) adlı eserinden beri seyyahlar çoğalmıştı. Kuşkusuz Asya'nın esrarengiz devinin kendine has bir büyüğü vardı ama diğer yandan da Avrupalılar artık tüm dünyayı dolaşıyor ve Amazon'dan Nil'in doğduğu bölgeye, uçsuz bucaksız Sibiry'a'dan Arabistan'a kadar bütün diyarlara karşı doymak bilmez bir merak besliyorlardı. Botanikçiler, ressamalar, misyonerler, hepsi biraz maceraperest biraz da kâşifti. Aynı zamanda, bilinçli olsun ya da olmasın, “beyaz adam”ın dünyayı fethinin araçları, aktörleri ve öncüleriydiler.

Aralarında her türden insana rastlanıyordu. Haydutlar, yağmacılar, hırsızlar olduğu gibi yüksek bir entelektüel ve ahlaki kişiliğe sahip olanlar da vardı. Bu ikinci grup içinde yer alan en dikkat çekici simalardan biri, hümanizmin ve evrenselciliğin büyük isimlerinden olan İtalyan Cizvit Matteo Ricci'ydı.

1552'de Papalık devletinde doğan, yirmi dokuz yaşında Çin'e gelen Ricci, hayranlık içinde ülkenin binlerce yıllık uygarlığına dalmış, edebiyatını, sanatını, coğrafyasını, tarihini ve eski bilgelerin öğretilerini incelemişti. Öncelikli görevi Hristiyanlığı yaymaktı. Bu amaçla mesajını muhataplarının beklentilerine ve ifade alışkanlıklarına uyarlamaya uğraştı; örneğin Tanrı'yı *Tianzhu*, yani “Göğün Efendisi” diye ifade etti; bu değişin Çin kültüründe bir yankısı vardı.

Buna koşturarak, Konfüçyüs'ün metinlerini Avrupa'da tanıtmak için Latinceye çevirdi. İki inanç sistemi arasında köprüler kurmayı düşünüyordu, bu yaklaşımı anlayışsızlıklara yol açtı. Din-dâşlarının pek çoğu onun girişimini, sapkınlık veya ihanet olarak

değilse bile, “putperestlik” ve “yerel batıl inançlar” karşısında affedilmez bir teslimiyet olarak değerlendiriyorlardı.

Katolik Kilisesi’nce ağır bir dille eleştirildi ve aziz olarak kabul edilmesi ancak 21. yüzyılda gündeme getirildi. Bu satırlar yazılırken süreç hâlâ tamamlanmamıştı...

Benim naçizane bakış açıma göre, bu adam her türlü şeref payesini hak etmektedir. Matteo Ricci’nin yaşamının ve eserinin, gezegenin büyük uygarlıklarını birbirine yaklaştırmak ve uzlaştırmak konusunda bir insan tarafından girilmiş en iddialı denemeyi temsil ettiğine inanıyorum.

Tabii ki onun tavrı çağdaşlarının davranış ve zihniyetlerini pek temsil etmiyordu. Ne yazık ki herkesin görüşü aynı seviyede değildi. Ne Avrupalıların ne de Çinlilerin arasında... Avrupalılarda kazanç hırsı her türlü ahlaki kuralı ayaklar altına alacak kertede artıp duruyordu ve sonunda açgözlülüğün, hayâsızlığın doruklarına çıkacaktı. Çinlilerde ise dar görüşlülük ve “barbar”, yani yabancı olan her şeye karşı duyulan horgörü, hukuka ve akla dayalı sağlıklı insani ilişkilerin yerleşmesini zorlaştırıyordu.

18. yüzyıl sonunda yaşanan hem simgesel hem travmatik ve de uzun süre belleklerden silinmeyecek bir hadise, bu karşılıklı anlayışsızlık uçurumunu gayet iyi yansıtacaktı.

O sırada imparator olan, Mançu Qing hanedanından Qianlong, Eylül 1793’te seksen ikinci doğum gününü kutluyordu ve Büyük Britanya, Kral III. George’un uzun ömür ve refah dileklerini imparatora iletmekle görevlendirilmiş bir elçi göndermenin yerinde olacağını düşünmüştü. Elçi, bu fırsattan yararlanarak, imparatora iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmeyi ve aralarındaki ticareti istikrarlı temeller üzerine oturtmayı önerecekti. Bu görev, daha önce Britanya Hindistanı’nda, özellikle de Madras’ta görev yapmış, yetkin ve becerikli olduğunu kanıtlamış bir İrlandalı aristokrata, Lord George Macartney’e verilmişti.

Lord, Çin’deki elçiliğini de aynı beceriyle sürdüreceğini hesaplamıştı ama vazifesinin inceliklerini yeterince değerlendirmemişti. Örneğin, “üzerinde güneşin hiç batmadığı” bir imparatorluğun hükümdarının temsilcisi olarak, “Göğün Oğlu”nun huzuruna saygılı ama vakur bir tavırla çıkabileceği ve sıradan ziyaretçile-

rin yaptıkları gibi dokuz kez secdeye varmak zorunda olmadığı kanısındaydı.

Fakat Çin imparatorunun gözünde, “engin deniz tarafından dünyanın geri kalanından koparılmış uzak bir ada”yı yöneten İngiltere kralı asla eşiti değildi. Temsilcisi ayrıcalıklı bir tavır beklememeliydi ve yanında getirdiği armağanlar da her tabi kişinin, metbunun ayakları dibine bırakması gereken haraçtan ibaretti.

Macartney’yi aşağılamakla yetinmeyen imparator, bizzat III. George’a hitaben, “her türlü belirsizliği ortadan kaldırmayı” ve oyunun kurallarını “her zaman geçerli olacak şekilde” saptamayı amaçlayan uzun bir mektup gönderdi. Kullandığı üslup, Çin ile Batı arasındaki ilişkilerde iz bırakacaktı.

Qianlong şöyle yazmıştı: “Semavi İmparatorluğumuz sınırları içinde her şeye bol bol sahiptir ve hiçbir eksiği yoktur. Bu nedenle barbarların ürettiklerini dışarıdan getirtme ihtiyacı duymamaktadır. Bununla birlikte, çay, ipek ve porselen Avrupa milletleri için vazgeçilmez ihtiyaçlar olduklarından, ihtiyaçlarınız giderilsin ve ülkeniz bahsettiğimiz iyiliklerden payına düşeni alsın diye, bir lütuf işareti olarak yabancı tüccarların Kanton’a yerleşmelerine izin verdik. Fakat elçiniz şimdi aynı niyeti bütün yabancılara lütfetme ilkemizi tamamen görmezden gelen yeni taleplerde bulundu.

İngiltere’niz Kanton’da ticaret yapan tek millet değildir. Eğer sizin kötü örneğinizi takip eden diğer milletler anlamsız taleplerle kulaklarımı rahatsız etmeye başlarsa, onlara aynı hoşgörüyü davranmayı nasıl sürdürebilirim? Yine de engin deniz tarafından dünyanın geri kalanından koparılmış uzak bir adadan olduğunuzu unutmuyorum; bu, Semavi İmparatorluğumuzun âdetlerini bilmenizin mazereti sayılabilir. Dolayısıyla, nazırlarımı bu konuda elçinizi aydınlatmakla görevlendirdim...”

Mektup, Çin’in tavrını kralına olduğu gibi açıklamak konusunda elçiye güvenmediğinden, imparatorun her türlü yanlış anlaşmayı ortadan kaldırmak için bu işi bizzat üstlendiğini de ekliyordu. Bu “aydınlatmaya” ciddi bir uyarı da eşlik ediyor, eğer İngilizler Kanton’dan başka limanlara yanaşarak Orta İmparatorluk tarafından ilan edilmiş yasaklara meydan okumaya kalkarlarsa ne olacağı ifade ediliyordu.

“Tüccarlarınıza asla başka limanlarda karaya çıkma ve ikamet etme izni verilmeyecektir. Böyle bir durumda derhal sınır dışı edi-

leceklerdir. Uzun bir yolu bir hiç için katetmiş olacaklardır. Zamanında uyarılmadığınızı söylemeyin! Bunu kaydedin ve asla ihmal göstermeyin!”

Gerçekten de “Göğün Oğlu”nun tavrı son derece açıktı. Ama sonuç beklediğinin tam tersi oldu. İngilizlerin cesaretini kırıp korkutacağına, bu büyük pazarı her türlü yola başvurarak fethetme isteklerini kamçulamaktan başka bir işe yaramadı.

O sırada ve Lord Macartney’in talihsiz elçilik görevinin ortaya çıkardığı yanlış anlaşmalara karşın, Orta İmparatorluğa yerleşmiş yabancı tüccarlar hayatlarını pek güzel kazanıyorlardı. Nakit parayla satın aldıkları yerel ürünleri Avrupa’da satıyorlardı; orada, ticaret ve sanayiyle zenginleşmiş, modaya ve egzotizm arayışına duyarlı çok sayıda tüketici uzak diyarlardan gelmiş malları edinmek için gerekeni ödemeye hazırdılar. Bu alışverişten Çinlilerin de sağladığı avantajlar vardı. Zanaatkârlar iyi çalışıyor, araçlar canlanıyor ve imparatorluk hazinesi hatırı sayılır gümrük vergileri alıyordu. Kısacası herkes kazanıyordu.

İlişkilerin tehlikeli ve zararlı aşamasına ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, yerel nüfusun afyon düşkünlüğünü fark eden bazı İngilizler, o zamana kadar geçerli olandan kıyas kabul etmez ölçüde daha kazançlı, bir tür ticaret üçgeni kurmaya karar verdiklerinde geçildi. Büyük tüccarlar örneğin ipekli kumaşların parasını ceplerinden ödemek yerine Çinlilere Hindistan’dan getirdikleri afyonu satıyor ve ipekli kumaşları buradan kazandıkları parayla satın alıyorlardı. Başka bir deyişle, Çin ürünlerinin bedelini bizzat Çinlilerden sızdırdıkları parayla ödüyorlardı. Böylece imparatorluk hazinesine de beş kuruş vermiyorlardı...

Afyon ticareti hızla görülmemiş boyutlara ulaştı. Daha 1820’de uyuşturucu Çin’in ithal ettiği başlıca ürün haline gelmişti ve payı durmadan artıyor, ülkenin gümüş rezervlerini tüketiyor ve nüfusta büyük bir bunalıma neden oluyordu. Milyonlarca Çinli, özellikle de elitler, hatta imparatorluk idarecileri bile kendilerini afyon tüketimine kaptırmışlardı.

Yetkililer hem insani hem de mali yönü olan bu felakete sert bir tepki göstermeye karar verdiler.

3.

Üst düzey bir görevli olan Lin Zexu 1839'da bu çetrefil sorunu çözme göreviyle Kanton'a gönderildi.

Lin Zexu sıradan bir kişilik değildi. Engin bilgili bir âlimdi, çeşitli alanlarda birçok eser kaleme almıştı, çağdaşları tarafından dürüst, sadık ve akıllı başında bir adam olarak görülüyordu. Hem zamanın hem de güç dengelerinin değiştiğini anladığı için görevini, güçlü İngiltere'yi boşu boşuna tahrik etmeden ülkesini afyon belasından kurtarmak olarak saptamıştı. Bu bakış açısıyla, yerel kaçakçıları ve afyonkeşleri sert bir şekilde cezalandırmaya ama buna koşut olarak da İngilizlerle diyalog kurmaya karar vermişti. Onları bu zararlı faaliyetten ikna yoluyla vazgeçirebileceğine hâlâ inanıyordu.

Göreve atandıktan sonra attığı ilk adımlardan biri, tahta yeni çıkan Kraliçe Victoria'ya, uyruklarından afyon kaçakçılığından vazgeçmelerini istesin diye uzun bir mektup yazmak oldu.

“Tüccarlarınızın amacı kâr etmek” diyordu; “ve Çinlilerin temin ettikleri ürünler sayesinde zaten çok kâr ediyorlar. Onlara bu iyiliği yapanları bu şekilde mi ödüllendiriyorlar? Onlara zehir göndererek mi? Belki niyetleri onlara zarar vermek değil ama maddi kazanç hırsı gözlerini öyle kör etmiş ki başkalarına verebilecekleri zarar akıllarına bile gelmiyor. Yoksa vicdanları mı yok? Sizin ülkenizde afyonun kesinlikle yasak olduğunu duyuyorum, bu da bu madde-nin ne kadar zararlı olduğunu bildiğinizi hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde gösteriyor. Mademki afyonun kendi ülkenize zarar vermesini istemiyorsunuz, bu kötülüğün Çin gibi başka ülkelere taşınmasını niye kabulleniyorsunuz?”

Lin, akla ve ahlaka yaptığı bu çağrının yanına, İngiliz tüccarlara yönelik bir tehdit de eklemişti. Kraliçeye, onları bugüne kadar idare ettiğini ama bu tavrını değiştirmeye hazırlandığını belirtiyordu.

“Bir kişiyi katleden idam cezasını hak eder; afyonun kaç kişiyi öldürdüğünü bir düşünün! Çin'e afyon sokan her yabancının

asılarak veya başı kesilerek idam edileceği hükmünü getiren yeni yasamızın varlık gerekçesi budur. Amacımız, tüm insanlığın iyiliği adına, bu zehri kesinkes ortadan kaldırmaktır.”

Büyük ihtimalle bu mektup Kraliçe Victoria’nın eline asla geçmedi. Mektubu iletmesi gerekenler, kaybettiklerini söylemişlerdi. Ama *Times* mektubu bulup tamamını yayımladı, böylece onu unutulmaktan kurtardı.

Lin Zexu’nun hedefi, afyonla mücadelesini etik bir çerçeveye oturtarak adalet ve edep adına savaşanın kendi ülkesi olduğunu, İngiltere’nin ise sadece açgözlülük ve hayâsızlıkla davrandığını kanıtlamaktı. Gerçekten de ahlaki düzlemde üste çıkmayı başardı. Ama bu, söz konusu çatışmadan mağlup ve aşağılanmış bir halde ayrılmasını engelleyemedi.

Göreve geldikten sonra, ellerindeki afyon stoklarını üç gün içinde teslim eden ve bu kaçakçılığı bir daha yapmayacaklarına yemin eden tüccarlara eksiksiz bir af çıkarmayı vaat etmişti. Bir teşvik unsuru olarak da, teslim edilecek her afyon kasasına karşılık yaklaşık 3 kilo en iyi kalite çaydan vermeyi önermişti.

Tüccarlar bu teklifi görmezden gelmeyi seçince, Lin üslubunu sertleştirerek içlerinden iki kişiyi idam edeceği tehdidini savurdu. O zaman istemeye istemeye depolarında sakladıkları afyonun yüzde 2’si oranında küçük bir miktarı teslim etmeye razı oldular. Kendisine bu denli saygısızca davranılmasına öfkelenen Lin, güvenlik kuvvetlerine İngiliz şirketlerinin bulunduğu bölgeyi ablukaya almalarını, hiç kimsenin giriş çıkışına izin vermemelerini bildirdi.

Bu Çinlinin sonuna kadar gitmeye kararlı olduğunu hisseden tüccarlar, o zaman yirmi bin kasa afyonu teslim etmeyi kabullendiler. Bin üç yüz tondan fazla çeken bu miktar ellerindeki stokun hemen hemen tamamıydı.

Lin, başarısını kutlamak ve zihinlerde iz bırakmak amacıyla, uyuşturucuyu resmi bir törenle imha etmeye karar verdi. Bu törene saray ileri gelenleri, yabancı ülke temsilcileri ve yerel halk davet edildi.

Humen kenti yakınında, İnciler Nehri’nin (Yue Jiang) deltasına bakan bir burunda, “Kaplan Ağzı” veya “Dikenli Kestane Kabuğu” diye bilinen yerde üç koca çukur kazılmasını emretti, bunların içine bir tuz ve kireç karışımı döktürttü. Artık ritüel başlayabilirdi.

Hamallar sırtlarında afyon kasalarıyla geliyorlardı. Kasalar teker teker çukurlara boşaltılıyor, sonra üzerlerine dökülen çok miktarda suyun altında kalıyordu. İşçiler hepsini uzun sıriklarla karıştırıp beyaz bir bulamaç haline getiriyor, sonra da bu bulamaç nehrin sularına karışıp dağılsın diye kanallarla yandaki kumsala boşaltılıyordu.

Bu işlem, katılanların hayretten fal taşı gibi açılmış gözlerinin önünde, saatlerce sürdü ama güneş batmak üzereyken, afyonun sadece çok küçük bir kısmı yok edilebilmişti. Yirmi bin kasayı bu şekilde imha etmek için yüzlerce işçinin yirmi iki gün boyunca hiç ara vermeden didinmesi gerekti.

Lin ancak 26 Haziran 1839'da, tüm afyon stokunun imha edildiğini ve görevin başarıyla tamamlandığını resmen açıklayabildi. Bir buçuk yüzyıl sonra, bu tarih Birleşmiş Milletler tarafından Dünya Uyuşturucu Kaçakçılığına Karşı Mücadele Günü ilan edilecekti. Bu vesileyle, New York'taki Çin mahallesinin göbeğine, Manhattan'a Lin Zexu'nun dev bir heykeli dikilecekti. Kaidesinde İngilizce ve Çince kısa bir yazıt bulunuyordu: "Uyuşturucuya hayır deyin."

Lin tarihteki yerini tartışma götürmez bir biçimde kazanmıştı. Ama İnciler Nehri kıyısında düzenlenen bu cüretkâr otorite gösterisinden sonra, ömrünün sonuna dek bir daha böyle şanlı bir an yaşamayacaktı.

Nitekim İngiliz tüccarlar, afyon stoklarının imha edilmesine tepkilerini Başbakan Lord Palmerston'a gönderdikleri dilekçeyle gösterdiler. Çinli yetkililerden yakınıyor, tavırlarının ticaret özgürlüğünü ve özel mülkiyeti hiç önemsemediklerinin kanıtı olduğunu söylüyorlardı.

Bu şikâyetler İngiltere'de bir şovenizm dalgası yarattı. Özellikle Londra ve Manchester'da düzenlenen gösterilerde hükümetten, "Britanya İmparatorluğu'na yapılan hakaretin intikamını alması" ve Kraliyet'i küçük düşürüp cezasız kalabileceklerine inanan Çinlileri kararlılık ve ivedilikle cezalandırması istendi.

Palmerston da bu duyguları tamamen paylaşıyordu. 1839 sonunda Çin'e büyükçe bir savaş filosu gönderildi. Yirmi savaş gemisi ile asker taşıyan yirmi yedi gemiden oluşan filonun mevcudu dört

bin kişiydi. Birinci görevi, yerel yetkililer bir dizi talebi, özellikle de el konulup imha edilen afyonun yerine denk miktarda afyon verilmesini veya “adil bir fiyatla” tazmin edilmesini kabul edinceye kadar Kanton limanını ablukaya almaktı.

Çinliler için uzun tarihlerinin en karanlık sayfalarından birini açan Birinci Afyon Savaşı başlamıştı. Gelecekte yeryüzünün en güçlü halkı olsalar bile, İngilizlerden ve tüm Batılılardan, ayrıca Japonlardan ve Ruslardan 1840’lı yıllardan itibaren ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın önemli bir bölümü boyunca gördükleri “yüz yıllık ulusal aşağılanmayı” asla unutamayacaklardı.

• • •

İngiliz filosu geldiğinde, Çinli yetkililer dayatılan şartları önce reddettiler. Ama sonunda daha da onur kırıcı koşulları kabul etmek zorunda kalacaklardı. Çünkü karşı koyma olanakları yoktu. Zheng He’nin muhteşem filosu dört yüzyıl önce imha edildiğinden beri, Orta İmparatorluğun hiç savaş gemisi kalmamıştı; ellerinde kaçakçı sandallarını bile zar zor yakalayabilen birkaç köhne junktan başka bir şey yoktu. O güne kadar toplara karşı hiç korunmak zorunda kalmamış limanlarında da tahkimat namına hiçbir savunma tertibatı bulunmuyordu.

Tek sözcükle, ülke silahsız ve çıplak kalmış gibiydi. İngilizler hiçbir cezaya maruz kalmadan ortalığı istedikleri gibi kasıp kavurabilirlerdi ve kendilerini bundan mahrum etmeye hiç niyetleri yoktu. Kendileriyle çatışmayı deneyen zayıf kuvvetleri imha ettiler; Kanton’u ele geçirdiler ve Lin Zexu’nun kendilerini “aşağıladığı” noktaya bayraklarını diktiler. Sonra da büyük Nankin şehrini işgal edip, yetkilileri Orta İmparatorluğun elini kolunu bağlayacak “eşitsiz antlaşmalar”ın ilkinin Aralık 1842’de imzalamaya zorladılar.

Belgeye göre Çin, afyon stokları imha edilerek “soyulan” tüccarların zararlarını tazmin etmek üzere 6 milyon gümüş taler ödeyecek; çeşitli borçları karşılığında 3 milyon, “savaş tazminatı” olarak da 12 milyon taler daha verecekti. Bu tutarlar, zaten neredeyse boş olan imparatorluk hazinesini çok ağır bir yük altına sokuyordu.

Üstelik antlaşma, o güne dek faaliyetlerini sadece Kanton'da sürdürebilen İngiliz tüccarlara Şanghay'ın da içinde olduğu dört liman şehrine daha yerleşme izni veriyordu; ayrıca "ülke dışı dokunulmazlık" hakkından da yararlanacaklardı, yani içlerinden biri hakkında herhangi bir suç iddiası olduğunda, Çin mahkemeleri tarafından yargılanamayacaktı.

Antlaşmadaki ek bir madde Kanton'a birkaç mil uzaklıktaki bir sahil adasını kalıcı olarak İngilizlere veriyordu; adanın yerel dilde "tütsü kokulu liman" anlamına gelen güzel bir adı vardı: "Hong Kong."

4.

Çin, İngiliz savaş gemileri karşısında uğradığı yankı uyandıran bu bozgunun ardından, kuşaklar boyunca sonu kötü biten isyanlardan, kısa süren sonuçsuz reformlardan, hiç değişmeyen bir biçimde yeni aşağılanmalarla sonuçlanan silahlı çatışmalardan başka bir şeye tanık olmayacaktı.

1856'da İkinci Afyon Savaşı başladı. Bunu kışkırtan veya bahane görevi gören olay, yerel yetkililer tarafından kaçakçılık ve korsanlık yaptığından kuşkulanan *Arrow* adındaki bir gemiye el konulmasıydı. Çin kıyılarında çokça rastlanan, Avrupa türü bir gövde üzerinde junk türü yelken aksamı olan "lorcha" tipi bir yelkenliydi. Bu tarz tekneler, her türlü kaçakçılık faaliyetini ceza görmeden sürdürebilmek için, İngiliz bandırası çekip İngiltere'nin himayesine giriyorlardı. Ekim 1856'da el konulan *Arrow*'un mürettebatından on iki kişi tutuklandı. Hepsi Çinliydi ama İngilizler kendi bandıralarıyla seyir halinde oldukları için hemen serbest bırakılmalarını dayattılar. İçlerinden dokuzu serbest bırakılmıştı ki savaş gemileri Kanton'u bombalamaya başladı.

Tarihçiler, bu savaşın aslında bir önceki çatışmadan sonra yapılan antlaşmanın yeterli ölçüde lehte olmadığı ve maddelerinin "iyileştirilebileceği" konusunda Londra'da oluşmuş kanaatten kaynaklandığı hakkında hemfikirdirler. Söz konusu maddeler özellikle afyon konusundaydı. 1842 tarihli metinlerde uyuşturucudan bahsedilmemektedir; "*Arrow* savaşından sonra" imzalananlarda ise artık afyon satışına Çin'in tamamında izin verileceği açıkça belirtilmektedir.

İngilizler bu sonuca ulaşmak için III. Napoléon Fransı'nın ve daha sınırlı ölçüde bazı vatandaşları afyon ticaretine fiilen katılan Birleşik Devletler'in yardımını almışlardı. Amerika'daki birçok büyük servet bu kaçakçılık sonucunda oluşmuştu. Demiryolunun öncüleri olan Forbes'lar ve torunu çeyrek asır sonra Amerika'nın

en büyük başkanlarından biri olacak Warren Delano bu tür servet sahipleri arasındaydı. Franklin Delano Roosevelt hakkında kaleme alınmış bazı biyografilerde, ana tarafından dedesinin afyon ticaretinden “bu ticaretin kanuni olduğu dönemde” zengin olduğunun yazıldığını görünce, ilgili ulusların ve kişilerin saygınlığını korumak adına Çin yetkili makamlarının topraklarında uyuşturucu ticaretini serbest bırakmaya resmen razı olmalarının ne büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bu tavizi koparmak için İngilizler ve müttefikleri Kanton’u işgal etmekle yetinmemişler, imparatorluk başkenti Pekin’e kadar çıkıp hüzünlü bir hatırası olan ağır bir suç işlemişlerdi: Yazlık Saray’ın yağmalanması.

Yazlık Saray denen yer, toplamda üç yüz elli hektardan fazla bir alanı kaplayan, içinde bahçeler, göletler, anıtlar, tapınaklar, köşkler olan çok geniş bir külliye idi; bütün binaların içi halılar, eski bronz eşya, değerli porselenler ve sayısız sanat eseriyle doluydu.

Bu külliye'deki harikalar arasında, 18. yüzyılda egzotizm tutkunu bir imparatorun ısmarladığı, iki Cizvit rahip –İtalyan Giuseppe Castiglione ve Fransız Michel Benoist– tarafından tasarlanmış Avrupa stilinde dikkat çekici bir saray da vardı. Kemerleri, köşkeri, fıskiye havuzları ve çiçek tarhlarıyla bu zarif yapı da diğerleri gibi seferi kuvvet tarafından yağmalandı, yıkıldı, sonra da yakıldı.

O sıradaki imparator Xianfeng, Aralık 1860’ta Yazlık Saray’ın başına gelenleri öğrenince, içine gömüldüğü nevrasteni nöbetinden bir daha kurtulamadı. Yatağından hiç çıkmıyor, kimseyi görmek istemiyor ve devlet işleriyle artık ilgilenmiyordu. Birkaç ay sonra kederinden ve dermansızlıktan ölecekti. Henüz otuz yaşındaydı.

“Yüzbaşı Butler” adında bir İngiliz muhabirin Çin’de iki ulusun kazandığı ortak zaferin ardından ne hissettiği yönündeki yazılı sorusuna yanıt olarak Victor Hugo şu satırları karalamıştı:

“Bir gün iki haydut Yazlık Saray’a girdi. Biri yağmaladı, diğeri yaktı. Sonra kol kola ve gülücükler saçarak Avrupa’ya döndüler. İki haydudun öyküsü budur. Biz Avrupalılar uygarız ve bizim gözümüzde Çinliler barbardır. Uygarlığın barbarlığa yaptığı işte budur. Fransız İmparatorluğu bu ganimetin yarısını cebine indirdi ve

şimdi Yazlık Saray'dan toplanmış ıvır zıvırı sergiliyor. Kurtulmuş ve arınmış Fransa'nın soyulmuş Çin'e bu ganimeti geri göndereceği günün geleceğini umut ediyorum.”

Yazlık Saray ancak 20. yüzyılın son yıllarından itibaren parça parça restore edilebildi. Hatta bazı harabeler, insanların çılgınlığının veya açgözlülük ya da körlük yüzünden işleyebildikleri suçların tanığı olarak öylece bırakıldı.

Sarayı restore edenlerin ekledikleri nadir yabancı objeler arasında Victor Hugo'nun bir büstü de bulunmaktadır. Ve hemen yanı başında, küçük bir kaide üzerindeki açık duran mermer kitaba, Yüzbaşı Butler'a gönderdiği mektubun metni kazınmıştır.

• • •

Büyük Britanya ve müttefiklerinin hanelerine kaydettikleri kolay başarılar, toprak imtiyazları ve ticari avantajlar elde etmek isteyen diğer güçlerin de iştahını kabarttı. Çinliler ne zaman kafa tutmaya veya zaman kazanmaya çalışsa, bir kuvvet gösterisiyle “sağduyuya davet ediliyorlardı.”

Birçok ulus bu “gambot diplomasisi”ne şu veya bu ölçüde başvurdu. Yukarıda sayılanların dışında, Rusların ve Japonların yanı sıra, Almanlar da Kayzer II. Wilhelm döneminde bugün Qingdao diye bilinen Tsingtao kentinin çevresinde bir toprak imtiyazı elde edip büyük bir bira fabrikası kurdular.

Kimi zaman kıtlıklar, salgınlar veya yıkıcı su baskınlarıyla da çakışan bu peş peşe bozgunlar, Çin halkı içinde sayısız kargaşaya yol açtı. Bunların en dikkat çekicilerinden biri Taiping ayaklanmasıydı. Taiping “Büyük Barış” anlamına gelse de tüm zamanların en çok cana mal olan ayaklanmalarından biri söz konusuydu: Ölü sayısı çeşitli tahminlere göre yirmi milyonun üstündeydi.

Ayaklanmanın o kadar farklı alanlara yayılmış hedefleri vardı ki bazı tarihçiler bu olaydan hem entelektüel, hem yurtsever hem de toplumsal gerçek bir devrim olarak bahsetmeyi tercih ederler çünkü isyan Konfüçyüsçülüğün geleneksel değerlerini reddediyordu; yabancı güçlerin açgözlülüğünü, tahttaki hanedanın pasifliğini eleştiriyordu; cinsiyet eşitliğini, çokeşliliğin ve kızların ayaklarının

bandajlanması gibi gaddar bir âdetin kaldırılmasını savunuyordu; mülkiyetin kolektivizasyonunu, toprakların adil bir biçimde dağıtılmasını öneriyor, yani bir anlamda bir sonraki yüzyılın komünist devrimini haber veriyordu.

Daha da şaşırtıcı olan, hareketin kurucusu Hong Xiuquan, İsa Mesih'in kardeşi olduğunu söylüyor ve Çin topraklarında mevcut iktidarın yerini alacak bir "Gökyüzü Krallığı" kurmayı vaat ediyordu. Sonuçta çok güçlü, kimi zaman fanatiklik ölçüsüne varan bir motivasyona sahip olan taraftarları, dikkat çekici başarılar sağlayıp eski başkent Nankin'i ele geçirdikten sonra Pekin'i bile tehdit eder hale geldiler. "Çinli mesih" gücünün doruğundayken emrinde kadın-erkek bir milyon savaşçı bulunduğu tahmin edilmektedir. On dört yıl boyunca imparatorluk iktidarını ürküten bir rakip oldu ve iktidar onun hakkından gelebilmek için İngilizlerden yardım istemek zorunda kaldı.

Sonunda ayaklanma bastırıldı ve karizmatik lideri meçhul koşullarda, belki de zehirlenerek can verdi. Ayaklanma başarısızlığa uğrayınca, Çin'de kargaşa ve anarşinin sonuçlarından ürken çoğunluğun içi rahatladı. Fakat seçkinlerin arasından pek çok kişi, bu büyük karışıklığı toplumlarını etkisi altına almış tehlikeli hastalığın, adlı adınca söylemek gerekirse modern zamanların gerçeklerine içler acısı uyumsuzluğunun bir emaresi saydı.

Önceki yıllarda olup bitenler, yabancı güçlerin tecavüzlerinden olduğu kadar iç sarsıntılardan da korunmak istiyorsa, Çin'in hem tarihe hem de kendine bakışını hızla ve derinlemesine değiştirmesi gerektiğini gösteriyordu.

Aynı dönemde komşu Japonya dönüşmeye başlamıştı. Kibirli Komodor Perry'nin "ziyareti" ile sarsılıp dış dünyaya açılmak ve ticaretini geliştirmek zorunda kalan Japonya, olağanüstü "Meiji Restorasyonu" macerasına atılmıştı. Bu gelişmenin en kayda değer başarıları henüz ortaya çıkmamıştı. Ama Çin'in yerleşik hastalıklarına hummalı bir çabayla çare arayanların gözünde orada istikbal vaat eden bir yol vardı.

Eğitimli zümre içinde, hatta imparatorluk sarayının gözlerden uzak salonlarına varıncaya dek, kurumlarda reform yapmanın, ulusu derin uyuşukluğundan çıkarmanın, köhne uygulamalardan

kurtarmanın ve öncelikle de silahlı kuvvetleri modernleştirmenin en iyi yolunun ne olabileceği tartışılıyordu.

Sohbetlerde durmadan yinelenen izlek, “kendini güçlendirmek”ti; bazıları, tıpkı Japon Takımadası’nda yapıldığı gibi, yenilenmiş ve güçlendirilmiş imparatorluk iktidarının “restorasyonu”ndan söz ediyordu; başkaları lafı hiç dolandırmadan, Çin’in “Batılılaşması”nın zorunlu olduğundan dem vuruyordu.

Adına ne denirse densin, hedef açıktı: Ülkeyi tarihsel çıkmazından kurtarıp bambaşka bir yola sokmak ve böylece yeni aşağılanmalar yaşanmasını engellemek.

5.

Gerçi Japonya'da olduğu gibi Çin'de de modernleşmek olmazsa olmaz bir zorunluluktan ama bu noktaya varmak için harcanan çabalar benzer sonuçlara yol açmadı.

İki komşu arasında büyük farklar vardı. Konu sadece toprakların yüzölçümü ve nüfuslar arasındaki fark ya da birinin kıta, diğerinin ada ülkesi olması değildi. Japon Takımadası açısından asıl belirleyici olan, gözü pek, enerjik, halkı tarafından hürmet edilen genç bir hükümdar ile tutkulu, adanmış, ülkelerini yüzlerce yıllık yalnızlığından çıkarıp en yüksek zirvelere taşımaya kararlı bir aydınlar mangası arasında 19. yüzyılın son otuz yılında yaşanan “ideal birliktelik” olmuştu.

O dönemin Çin’inde bunların hiçbiri yoktu. Qing hanedanının soluğu tükenmiş, itibarı ciddi biçimde yıpranmıştı. İmparator tavizleri, savaşımları, yenilgileri nedeniyle suçlanıyordu. Mançu, yani “yabancı” olduğu için de eleştiri oklarının hedefindeydi.

Hanedanın son hükümdarlarının hepsi, sanki lanetlenmişler gibi, acıklı bir son yaşayacaklardı. Yazlık Saray’ın yağmasından sonra ölen hükümdarın yerine henüz beş yaşında olan oğlu tahta çıktı ama gerçek iktidar annesinin, dul imparatoriçe Cixi’nin –eskiden adı tarih kitaplarında Tseu-Hi diye geçerdi– elindeydi. Çocuk, on yedinci yaş gününden kısa bir süre önce tam anlamıyla imparator olmasına karşın, birkaç ay sonra çiçek hastalığından öldü.

Çocuğu olmadığı için kuzenlerinden üç yaşındaki Guangxu tahta çıkarıldı, böylece ürkütücü naip iktidarın dizginlerini yeniden ele geçirdi.

O sırada Çin, imparatorluk sarayını karıştıran entrikalara rağmen, bir ölçüde modernleşmeyle tanıştı. Cixi, ülkeyi çöküntüden çıkarmak için reform yapmanın zorunlu olduğunun bilincindeydi. Hatta bir süreliğine değişimin büyük esin kaynağı gibi göründü. İmparatorluğun o sırada içinden geçtiği karışıklık

döneminde, meşruiyetini sağlamak için reformcu imparatoriçe imajı çizmesi gerektiğini anlayacak kadar politik sağduyuya sahipti.

Çok geçmeden bütün dünya, Çin'de Mançu hanedanının sonuna doğru girilen modernleşmenin Meiji dönemiyle kıyaslanamayacağını anlayacaktı. Ancak İkinci Afyon Savaşı'nı ve Taiping ayaklanmasının sona ermesini izleyen yıllarda, olaylar henüz o kadar berraklaşmamıştı.

O devirde gerek Batı'da gerekse Asya'da yaşayan pek çok kişi, uykusundan sıçrayarak uyanan Çin adlı devin kendini beğenmiş komşusuna çok yakında haddini bildireceğine inanıyordu.

Hakikatin kendini gösterdiği an, daha önce de değindiğimiz, 1894-1895 Çin-Japon Savaşı oldu. Her iki ülkenin de hâkimiyet kurarak kendine tabi kılmaya uğraştığı Kore konusundaki rekabetten kaynaklanan bu askeri çatışma, bir anlamda iki modernleşme hamlesinin de yarışıydı.

Japonya ve Çin önceki onyıllar boyunca modern kara ve deniz kuvvetlerine sahip olabilmek için hatırı sayılır bir gayret içine girmişlerdi. Her iki ülke de Avrupa'dan satın aldıklarının dışında, kendi sularında savaş gemisi üretebilmek amacıyla tersaneler açmıştı. Ve her ikisi de yabancı uzmanlara başvurmuş, dışarıdan subaylar, mühendisler veya zanaatkârlar getirtmişti. Acaba hangisi daha iyi konumdaydı? Bu konuda gözlemciler farklı görüşlere sahipti...

Savaşın seyri bu belirsizliği hızla ortadan kaldırdı. Temmuz 1894'teki ilk çatışmalardan itibaren Japonya hem denizde hem de karada tartışmasız bir üstünlük sergiledi. Ve altı ay sonunda Çin havlu atıp "genç" komşusuyla aşağılayıcı koşullarda bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı.

• • •

Bu bozgunun yaşandığı tarihte yirmi üç yaşında olan İmparator Guangxu, felaketin altında ezilip ne yapacağını bilemez hale geldi. Cixi'nin naipliği döneminde başlayan modernleşme çabalarını alkışlamıştı. Kendisi iktidara geldikten sonra da bunları özenle sürdürmüştü. Reformların yetersiz olduğu, geç kalındığı ve pek sonuç vermediği ortadaydı.

Şimdi çıkmazdan kurtulmak için ne yapılacaktı? İmparator, bazı ileri gelenlerin tavsiyesi üzerine, kırk yaşlarında parlak bir münevver olan Kang Youwei'yi huzuruna kabul edince, bu soruya çok ikna edici bir yanıt bulmuş oldu.

Tarih 1898'di ve gelen ziyaretçi gerçekleri dile getirmişti: Özetle, Japonya'nın bizi yenmesinin sebebi onlar dönüşümlerini sonuna dek sürdürmeyi göze alırken bizim pısırık davranmamızdır, demişti. Henüz hiçbir şey kaybolmuş değil ama derhal kendimizi toparlamanın ve ülkeyi kararlı bir şekilde radikal ve eksiksiz bir modernleşme yoluna sokmanın vaktidir.

Görüşme daha sona ermeden, imparator konuğu tarafından Meiji dönemindekine benzer gözü pek ve kapsamlı bir devrimi en kısa zamanda başlatmanın zorunlu olduğuna ikna edilmişti.

Sonraki günler ve haftalarda, Kang hükümdara sunmak üzere ayrıntılı ve özellikle de mutlak monarşi yerine meşruti bir monarşi geçirmeyi; eğitim sistemini bilime ağırlık vererek modernleştirmeyi; hanedan üyeleri de dahil olmak üzere gençleri Batı'ya gitmeye ve yabancı üniversitelerde öğrenim görmeye teşvik etmeyi; imparatorluk idaresini akılcılaştırmayı ve arpalık sistemine son vererek daha sağlıklı bir hale sokmayı; geniş bir kara ve demiryolu ağı inşa etmeyi; ülkede bir sanayileşme hamlesi başlatmayı vb öngören çok iddialı bir program hazırladı.

Çin tarihinde bu döneme "Yüz Gün" adı verilir ve 11 Haziran 1898'de başlayıp 21 Eylül'de sona erdiğine göre gerçekten de aşağı yukarı yüz gün sürmüştür. Bu baş döndürücü on beş haftada, çevresine coşkulu bir reformcu grubu toplayan genç imparator, ülkesinin aşırı geç kalmışlığını kısa sürede telafi etmeye çalıştı. Japonya'da olduğu gibi... Ama koşutluk bu noktada sona eriyor. Çünkü bu hamleye amansızca karşı çıkıldı. Değişimden korkan, statülerini veya arpalıklarını kaybetmek istemeyen herkes bu çalkantıyı büyük bir kuşkuyla izliyordu.

Tasfiye edileceğini, rütbelerinin söküleceğini, belli sınırlar içine hapsedileceğini, hatta sürgün edileceğini düşünen dul imparatoriçe, hoşnutsuzları bir araya getirmeye uğraştı. Ve bunu tam anlamıyla başardı. Kimi zaman rezalet çıkararak, kimi zaman pasif direniş uygulayarak reformların yürürlüğe konmasını engelledi.

Genç imparator talimatlar yağdırsa da kendisine itaat edilmiyor, danışmanlarına ise hiç kulak asılmıyordu.

Sonunda sabrı taşan ve yoluna taş koyanlara bir son vermek isteyen imparator, orduya, özellikle de çok saygı duyulan bir subay olan General Yuan Shikai'ye başvurmaya karar verdi. General, imparatorluk ordusunun en modern birliklerinden birine komuta ediyor ve reformcu fikirlerin lehindeymiş gibi görünüyordu. Üstelik şansı yardım etmiş ve Japon saldırısının hemen öncesinde yetkililer tarafından kızığa çekilmiş, böylece yenik ordunun diğer komutanlarını hedef alan eleştirilerden kurtulmuştu. Hatta birçok Çinli, eğer General Yuan askerlerin başında bırakılsaydı düşmanı püskürtür ve savaşın seyrini değiştirirdi, diyordu.

Saraya çağrılan general derhal adamlarıyla birlikte oraya gitti ama kendisine emredildiği gibi Cixi'yi tutuklamak yerine onunla anlaştı ve bizzat imparatoru tutuklayarak Yüz Gün deneyini haşin bir şekilde sonlandırdı.

Bu darbeyi izleyen saatlerde, reformun mimarlarının hepsinin sanki bir komplonun parçasıymışlar gibi peşine düşüldü ve önderleri olan Kang Youwei Japonya'ya kaçmayı başarsa bile, öz kardeşi tutuklanıp hızla yargılandı ve beş arkadaşıyla birlikte kafası kesildi. Çin tarihyazımında onlara bazen "Altı Dürüst Soylu" adı verilir. Takılan bu isim ne kadar dokunaklı gelirse gelsin, Yüz Gün hareketi ölmüş ve tarihe gömülmüştü.

Durumu kendi lehine çeviren Cixi, iktidarı yeniden ele geçirmişti ve ömrünün sonuna dek hiç kimseyle paylaşmayacaktı. Yeğeni olan imparator ise hayatının geri kalanını bir tür ev hapsinde, gözetim altında geçirecekti. Ama aralarındaki ilişkiler ve her ikisinin de on yıl sonra şaibeli ölümleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Örneğin birçok ziyaretçinin tanıklığına göre, sarayda bir toplantı yapıldığında imparator da hazır bulunuyor, söze hiç karışmasa da söylenenleri dikkatle dinliyordu. Başköşeye her zaman naip oturuyor, Guangxu da çoğunlukla uslu bir çocuk gibi onun yanında yer alıyordu.

Rahatsızlığına sabırla katlanan bir adam izlenimi uyandırıyor. Korktuğunun aksine öldürülmemiş, hatta tahttan da indirilme-

mişti; saraydan çıkmasına izin verilmese de kendisine kötü davranılmıyordu. Tabii ki iktidarın dizginleri teyzesinin elindeydi ama kadın ondan otuz beş yaş büyüktü ve sonsuza dek yaşamayacaktı, dolayısıyla imparator kendi vaktinin gelmesini bekleyebilirdi.

• • •

Bu arada ülkenin durumu sürekli daha kötüye gidiyordu. Japonya karşısında yaşanan bozguna tepki olarak ve aynı zamanda reformcu hareketin uğradığı başarısızlığın yarattığı umutsuzluk sonucu, 1899'dan itibaren kanlı bir isyan patlak verdi; isyanın başını yabancılar aşırı düşman bir gizli cemiyet çekiyordu. Sayıları yüz binleri bulan üyeleri, dövüş sanatlarıyla uğraşıyorlardı ve kendilerine “Adalet ve Dirlik Düzenlik Yumrukları” adını veriyorlardı. Batılıların onlara taktığı ad bu “yumruk” imgesiyle açıklanabilir: Boksörler.

Boksörler ilk başlarda mevcut hanedanı Mançu kökenli olduğu için kınıyorlardı. Ama ülkede ünleri artıp sarayın bazı ileri gelenleri onlara yakınlaşınca söylemleri değişti. Artık saldırılarını yabancı devletlerin uyruklarına, özellikle de yerel halk nezdinde başarı kaydeden Hristiyan misyonerlere yoğunlaştırdılar.

Tüm ülkede, en başta da Pekin'deki yabancı temsilcilikler semtinde birçok olay yaşandı. Bunların en vahimlerinden biri, Almanya elçisinin imparatoriçeye sadakatleriyle tanınan Müslüman askerler tarafından öldürülmesiydi. Osmanlı sultanına bir mektup yazan kayzer, ondan Çin'deki dindaşlarının kızgınlığını yatıştırmak için emirü'l-müminin sıfatıyla nüfuzunu kullanmasını istedi.

Krizin doruk noktasında altı Avrupa devletinin yanı sıra ABD ve Japonya'nın temsil edildiği bir seferi kuvvet duruma müdahale etti. Bu hadise çeyrek asır sonra Hollywood yapımı *Pekin'de 55 Gün* filmiyle meşhur olacaktı.

Çin'in 1900 yılı civarında tam bir enkaz haline geldiği açıktı. Silahlı çetelerin elçilikler semtini kuşattığı; irili ufaklı devletlerin ne zaman kafalarına esse asker gönderdiği ve her askeri birliğin asilere mi işgalcilere mi ateş açacağına kendi başına karar verdiği bir ülke başka hangi sözcükle tasvir edilebilir ki?

Dışişleri bakanlıklarında Çin'den Asya'nın "hasta adam"ı diye söz etmek alışkanlık haline gelmişti; Osmanlı İmparatorluğu için icat edilen bu terim bir zamanlar saygıyla Orta İmparatorluk denen yer hakkında artık çok daha fazla kullanılıyordu. Bu gözden düşüşü ABD Dışişleri Bakanı John Hay'ın Eylül 1899'da yazdığı nottan daha iyi yansıtan bir örnek bulunamaz. Hay bu notta büyük güçleri bir "açık kapı" siyaseti izlemeye çağırıyordu. İfade edilen niyet, ülkeyi "nüfuz alanlarına bölünmekten" korumak ve herkesin herhangi bir kısıtlama olmadan ticaret yapmasını sağlamaktı.

Bu acıma ve horgörü karışımı yaklaşım, Çin'in artık içinde bulunduğu durum ve hakkında oluşan imge konusunda son derece açıklayıcıydı. Aynı dönemde genç ve güçlü rakibi Japonya'nın tam bir yükselişe geçmiş olması bu imgeyi iyice üzücü hale getiriyordu. Seferi kuvvete katılmasından dolayı prestijli "milletler topluluğu"na kabul edilmekle kalmamıştı, ayrıca tüm Doğu uluslarının uzun süredir hayalini kurdukları bir başarıyı gerçekleştirmenin hemen arifesindeydi Japonya. Büyük bir Avrupa gücüyle girilen askeri bir çatışmadan galip çıkmak.

Çarlık Rusyası'na karşı 1904-1905'te girilip zaferle sonuçlandırıldığı savaştan söz ediyoruz. Daha önce uzun uzun değindiğimiz bu olay, "kıvılcınlarını" tüm Doğu'ya, hatta daha ötesine saçıp çok sayıda devrimci hareket doğuracağı gibi, özellikle de Çin'in son imparatorlarının devrilmesini çabuklaştıracaktı.

1908'in sonuna doğru yetmiş iki yaşındaki Cixi'nin sağlığı hissedilir ölçüde bozulmuştu. Hafızalardan hiç silinmeyen bir efsaneye göre, ölümü yaklaşınca yeğenini, kendi yokluğunda yeniden reformlara girişir korkusuyla katlettirmeye karar vermişti. Tarihler bu rivayeti doğrular niteliktedir, zira imparator 14 Kasım Cumartesi, imparatoriçe de ertesi gün ölmüşlerdir.

Bu bir rastlantı olamazdı ve hemen cinayet söylentileri dolaşmaya başladı. Bugün Guangxu'nun arsenikle zehirlendiğini biliyoruz; modern bilimsel yöntemlerle küllerinde yapılan analizler bunu kesin bir şekilde kanıtladı. Fakat suçlunun dul imparatoriçe olduğu hakkında o kadar kesin konuşulamaz. Yeğenini ortadan kaldırma sebepleri pek ikna edici değildir ve daha iyi bir gerekçesi olan başka bir şüpheli mevcuttur.

Her halükârda, Çin'in son imparatoru Pou-Yi anılarında bu tezi savunmaktadır. Tahta cinayet günü, henüz iki yıl on aylıkken çıktığı için, bu olayları hatırlaması elbette mümkün değildi. Ama yıllar sonra saraydaki yaşlı bir hadım ağanın kendisine çok inandırıcı gelen itiraflarda bulunduğunu ifade etmektedir.

Ona göre, sabık imparatorun iktidarı yeniden ele geçirmesinden, onu ortadan kaldırmayı düşünecek kadar ürken kişi Yuan Shikai'ydi. Guangxu'nun, onun aleyhine dönmesini, kendisini tutuklamasını ve danışmanlarının ölümüne neden olmasını hiçbir zaman affetmediğini biliyordu. İş başına gelir gelmez ihanetinin bedelini ödeteceğinden emindi. Cixi'nin ölmek üzere olduğunu öğrenen general, hiç gecikmeden saray görevlilerinden birini hükümdarın yemeğine bol miktarda arsenik dökmesi için satın almıştı.

Bu kadar yıl sonra olayların gerçekten böyle cereyan edip etmediğini söylemek zor. Ama bu versiyon akla yatkın görünüyor ve sonra yaşanan olaylar da inandırıcılığını pekiştiriyor.

6.

Çin, Dr. Sun Yat-sen'in liderliğinde 1 Ocak 1912 tarihinde resmen bir cumhuriyet oldu. Bu tarih ülke açısından modern dönemin başlangıcına işaret ettiği kadar, felaketlerle dolu travmatik bir dönemin de açılışıydı, zira yeni rejim sonraki yıllarda iç savaş, yabancı işgali ve kronik istikrarsızlıktan başını kaldıramayacaktı.

Monarşinin devrilmesinden önceki aylar son derece çalkantılı geçmişti. Reformcu imparatorla onun zindancısı olan imparatoriçenin eşzamanlı ölümleri Qing'lerin iktidarını, henüz kimse son darbeyi indirme konusunda acele etmese de, hatırı sayılır ölçüde zayıflatmıştı. Artık hiçbir hiyerarşi bağı hissetmeyen generaller, taşra satrapları gibi davranmaya başlamışlardı. Artık baskıların korkutmadığı değişim taraftarları da sonunun nereye varacağını bilemedikleri tehlikeli maceralara atılıyorlardı.

Birçok "gizli cemiyet" kurulmuştu; bunlar bazen bir siyasi parti-nin nüvesi bazen de basit düşünce toplulukları niteliğindeydi. "Yüz Gün" özlemi çeken Konfüçyüsçülerden "Avrupa tarzı" Marksistlere, hatta anarşistlere kadar her fikir akımından mensupları vardı. Pek çoğu Sun Yat-sen'in üç ilkesini –demokrasi, vatanseverlik ve sosyal adaleti– benimsiyordu. Monarşiyi yıkıp yerine modern bir cumhuriyet kurma isteklerini de gizlemiyorlardı.

Bazıları faal bir şekilde devrime hazırlanıyor ve gizli depolara silah yığıyorlardı. Ama Ekim 1911'deki büyük altüst oluşa hepsi hazırlıksız yakalandı.

O sırada, yetkililerin işletmesini yabancı bankalara vermek için demiryollarını kamulaştırmayı hedefleyen tasarısına karşı, birçok eyalette gürültülü protestolara tanık olunuyordu. Hazine yabancı bankalara çok borçlandığı ve bu borçları geri ödeme olanağına sahip olmadığı için, yetkililerin aklına gelen çözüm demiryolu hatlarının işletmesini bir alacaklılar konsorsiyumuna vermek olmuştu. Alacaklıların önde gelenleri, Hong Kong Shanghai Banking

Corporation (HSBC), Banque d'Indochine, First National City Bank ve J. P. Morgan'dı. Çin halkı, hem yabancılardan bir kez daha ülkenin hükümlerlik haklarını çığnemesinden hem de tarifelere yüklü bir zam gelmesi olasılığından ötürü çok öfkeliydi. Hemen her yerde, özellikle de büyük kentlerde miting çağrıları yapıldı.

O günlerde bir kazanın bu barut fıçısını ateşlediği Wuhan'da çalkantı büyüktü. Heyecan içindeki genç bir eylemci el yapımı bir bomba imal ederken bomba elinde patlamış, genç ağır yaralanmıştı. Hastaneye götürüldü, orada kendisini tanıyan ve yaralarını şüpheli bulan biri tarafından yetkililere ihbar edildi. Eylemciyi yakalamak üzere hastaneye derhal asker sevk edildi.

O zaman askeri valinin muhaliflere karşı bir tutuklama dalgası başlatacağı söylentisi yayıldı. Pek çoğu devrimci hareketlerle temas içinde olan subaylar arasında heyecan doruğa çıktı. Nasıl bir tepki göstermeliydiler? Gelip kendilerini "toplamlarını", sonra da cezalandırmalarını sakın sakın bekleyecekler miydi? Buna karşı önlem almayı tercih eden subaylar, valinin konutuna karşı saldırıya geçtiler. Paniğe kapılan vali kaçtı. Daha da cesaretlenen askerler binayı işgal etti. Bu kolay ve beklenmedik başarıdan başları dönmüştü. Ama hiçbirisi, Fransız monarşisi açısından 14 Temmuz 1789 ne ise, o 10 Ekim 1911 tarihinin Çin monarşisi için aynı anlama geleceğini bilmiyordu.

O andan itibaren olaylar hızlanacaktı. Wuhan'ın eski semtlerinde çok faal olan "bir edebiyat cemiyeti"nin girişimiyle bir devrimci komite oluşturuldu ve komite, mevcut hanedanı yıkma isteğini açıkça ilan etti. Hareket birkaç gün içinde ülkenin geri kalanına yayıldı, eyaletler peşi sıra cumhuriyet ilan edilmesini istediklerini açıkladılar.

Demiryollarının yabancılara verilmesine karşı yerel bir protesto olarak başlayan hareket artık bir devrime dönüşmüştü.

Çocuk imparator Pou-Yi adına ülkeyi yönetenler ne yapacaklarını şaşırılmış haldeydiler. Hareketin önünü alabileceği düşünülen tek isme yöneldiler: General Yuan Shikai. Aşırı ihtirash bir adam olduğu bilindiğinden önce ondan yardım istemek konusunda tereddüt yaşansa da son başvuru mercii haline geldiği de tartışma götürmezdi. Sadece o, harekete geçmek için gereken güce ve itibara sahipti.

General karşısındakileri önce yalvarttı. Sonra koşullarını sıraladı: Başbakanlığa getirilecekti, tüm silahlı kuvvetler emrine verilecekti, siyasi rakipleri saraydan kovulacaktı, hanedanı kurtarmak için gerekli bulduğu her şeyi yapmak konusunda kendisine açık çek verilecekti. Başka seçenek olmadığından, şartlarına boyun eğildi.

Ancak o zaman birliklerinin başında asilerin karşısına çıkmayı kabul etti. Sahip olduğu bariz askeri üstünlüğe dayanarak ilk zaferini kazandı ama daha sonra üstünlüğünü sürdürüp isyanı bastırmak yerine pazarlık yapmak üzere asilerle temas kurdu. 1898'de yaptığı gibi, saf değiştirmeyi tercih etmişti. Ama bu kez tarihin akışı yönünde tavır aldığı söylenebilir. Veya rüzgârın estiği yönde...

Her halükârda, Yuan hanedanının bir istikbali olmadığını ve rejim değişikliğinin kaçınılmazlığını anlamıştı. Onun gözünde, eski Çin bünyesinde erişmeyi başardığı ağırlıklı konumun, yeni Çin'de kendine yer açmak için kullanabileceği bir araç olmaktan başka değeri kalmamıştı.

Kurnaz general entrikalarla uğraşırken, Sun Yat-sen dünyanın öbür ucundaydı. Olayların böylesine hızlanacağını öngöremediği için Birleşik Devletler'e bir dizi konferans vermeye gitmişti. İzleyicileri esas olarak Çin diasporası üyelerinden oluşuyordu ve Sun Yat-sen onları ülkelerindeki devrimci faaliyetleri finanse etmeleri konusunda ikna etmek istiyordu. Çin'de isyan çıktığını, Colorado eyaletinin Denver kentinde, yerel bir gazeteden öğrendi.

Yine de fazla acele etmedi. Konferanslarını tamamladı, sonra gemiyle Londra'ya geçip mevcut altüst oluş konusunda İngiliz bankalarının takınmayı düşündükleri tavrı anlamaya çalıştı. Daha o zamandan yeni bir rejimin sözcüsü gibi davranıyor ve muhatapları da onu böyle algılıyorlardı.

Çin'e ancak 25 Aralık'ta döndü ve dört gün sonra ayaklanmanın belli başlı temsilcileri acil bir toplantı düzenleyerek Cumhuriyet'i törenle ilan etmeye karar verdiler. Simgesel açıdan duyuru tarihi olarak 1 Ocak 1912 seçilmiş ve Sun Yat-sen'in de "geçici başkan" olarak kurulan cumhuriyetin başına getirilmesine karar verilmişti.

Simgesel değeri olan önemli bir adım atılmıştı. Yeni rejim sadece kâğıt üstünde, birkaç coşkulu aydının iradesiyle kurulmuştu

ve ayakta kalıp kalamayacağını henüz hiç kimse bilmiyordu. Asilerin iyi teçhiz edilmemiş ve kötü örgütlenmiş birliklerinin Yuan Shikai'nin askerleri karşısında bir ağırlığı yoktu. General istese onları paramparça edebilir ve cumhuriyeti daha doğmadan boğabilirdi.

Ama generalin başka tasarıları vardı. Devrimcilere şaşırtıcı bir teklifle yaklaştı: Ordusunu onların emrine vermeye ve altı yaşına giren imparatorun tahttan çekilme belgesini bir önceki hükümdarın dul eşi olan naibinin imzasıyla getirmeye hazırdı. Ama bir koşulu vardı: Bizzat kendisi, Yuan Shikai cumhurbaşkanı seçilecekti! İsyan-cılar, aleyhlerine dönebilecek bir askeri çatışma riskine girmektense, teklifi kabul ettiler. Hatta Dr. Sun, son derece açık bir dille, söz konusu değerli belgeyi almayı başarabilirse onun lehine görevden çekileceğini beyan etti.

O zaman general saraya gitti. Pou-Yi, o sırada pek bir şey anlamadığı sahneyi anılarında anlatmaktadır. Yaşlı ve iri yarı bir adam gelmişti. Kırmızı bir minderin üzerine diz çökünüş ve konuşmaya başlar başlamaz gözyaşlarına boğulmuştu.

Büyük salonda yalnızca üç kişiydiler: General, çocuk ve naip dul imparatoriçe. Kadın da ağlamaya başlamıştı. Pou-Yi neler olup bittiğini anlamadan iki yetişkini seyrediyordu. Çocuk gözleri önünde cereyan eden bu sahneyi çok daha sonraları yorumlayabilecekti. Yuan naibe tüm çabalarına rağmen imparatorluk rejimini kurtarmayı başaramadığını ve tahttan feragat belgesini yeğeni adına imzalamaktan başka çaresi kalmadığını açıklamaya gelmişti. Kadın bunu istemeye istemeye yaptı. General hemen saraydan ayrılıp belgeyi devrimcilere göstermeye gitti. Ve Sun Yat-sen de anlaştıkları gibi başkanlığı ona bıraktı.

Cumhuriyet'in babası, sadece birkaç hafta ülkenin başında kalmıştı. Bu durum onun ebedi bir simge ve bir efsane haline gelmesini engellemedi.

• • •

Kuşkusuz devrimcilerin “hayır” deme olanağı yoktu. Ama Yuan'la yaptıkları anlaşmanın tehlikeli, hatta tam bir felaket olduğu ortaya çıkacaktı. General hiç vakit kaybetmeden bir tiran gibi davranmaya başladı, öyle ki Sun Yat-sen muhalefete geçti; “ikinci bir devrim”

çağrısı yapsa da başarılı olamadı; sonra tutuklanacağı veya öldürüleceği korkusuyla ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Geçmişte de yaptığı gibi Japonya'ya sığındı.

Bu Çin “Bonapart”ı, ilk örneğiyle benzer hırslar beslediği, yani kendini imparator ilan etmeyi düşündüğü için cumhuriyetin geleceği pek parlak görünmüyordu. Kasım 1915'te büyük bir törenle düşüncesini gerçekleştirdi. Yeni seçilmiş parlamentoyu kendisine, imparatorluğun yeniden ilanını kabul etmesini rica eden bir “dilekçe” göndermeye zorladı. Başkanlığı kendisine emanet etmiş devrimcilere, halkın imparatorlara itaat etmeye alışkın olduğunu ve bu bin yıllık geleneğe karşı durmamanın akıllıca olacağını söyledi.

1 Ocak 1916, yeni dönemin başlangıç tarihi olarak saptandı. Cumhuriyet, kurulduğundan tam dört yıl sonra lağvedildi ve Yuan kendisini imparator ilan etti. Saltanatının şiarı olarak *Hongxian*'ı seçti: “Meşruti bolluk”...

İmparatorluğun yeniden kurulması İngiltere ve bunu bir istikrar vaadi olarak gören alacaklı bankalar tarafından memnuniyetle karşılandı. Ama Çin halkı içinde derhal çok düşmanca bir tepki yükseldi. Özellikle de yeni imparator taç giyme töreni münasebetiyle görkemli merasimler düzenleneceğini açıklayınca tepkiler doruk noktasına çıktı.

Yunnan'ın askeri valisi, “monarşik sisteme geri dönüş yolunu kesmek için” hemen başkaldırdı. Diğer birçok eyalet de onun izinden gitti. Yuan, özellikle de hoşnutsuzluk o güne dek başlıca dayanağını oluşturan ordudan geldiği için, sarsılmıştı. Taç giyme törenini ertelemeye karar verdi. Ama protestolar devam edip büyüdü ve 22 Mart'ta, seksen üç günlük bir saltanatın ardından, tahttan çekildiğini, imparatorluğu lağvedip cumhuriyeti yeniden kuracağını ve cumhurbaşkanı olacağını ilan etti.

Bu içler acısı geri adım ona hiç mühlet kazandırmadı. Derhal iktidardan çekilmesini talep eden protestolar iyice arttı. İmparator sarayına kapandı, birkaç ay sonra pişmanlık içinde üremi krizinden öldü. Geldiği noktadan belki de en şerefli çıkış yolu buydu...

Ama ülke bu işten yakasını henüz sıyıramamıştı. Sorunlar durmadan birikip şiddetleniyordu. Generallerin eyaletleri kendilerine tahsis edilmiş yurtluklar veya sıçrama tahtaları gibi görme eğilimi,

kısa ömürlü imparatorun yol açtığı kriz sırasında iyice ayyuka çıkmıştı. Merkezi otoritenin temsilcileri olmak yerine, “savaş ağaları” gibi davranıyorlardı.

Çin’i yeniden tek bir otoritenin tüm eyaletler üzerinde iktidarını kurduğu, istikrarlı ve huzurlu bir ülke haline getirmek mümkün müydü? Pek mümkün gözüküyordu. En azından kısa vadede. Hâlâ hatırı sayılır bir itibara sahip olan Dr. Sun bile ülkeyi birleştirebilecek konumda değildi. O da bölünmeleri bir vakıa olarak kabullenmek ve ayrılıklar üzerine oynamak zorunda kaldı. 1921’de doğduğu eyalet olan Kanton’a yerleşmeye razı oldu ve orada muhalif bir hükümet kurup terk etmeye mecbur bırakıldığı başkanlık makamına döneceği günü beklemeye koyuldu. Aına bunu hiçbir zaman başaramadı. 12 Mart 1925’te, elli sekiz yaşında kanserden öldüğünde, kurduğu rejim son derece sağlıklı bir durumdaydı.

Rejimi yıpratan ve gözden düşüren iç kavgaların üstüne, genç Çin Cumhuriyeti daha da büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı: Japonya’nın ülkeye el koyması. Bu durum dayatılan uzun bir yaptırımlar dizisiyle başlamıştı ve katliamları, yıkımları, aşagılamları, türlü trajedileriyle kitlesel bir istilayla sonuçlanacaktı.

Ocak 1915’te, Tokyo hükümeti Çin’e, güçlülerin kendilerini hâkim konumda hissettiklerinde sergiledikleri kibrin neredeyse karikatüral bir örneği olan yirmi bir talep iletmişti. Verdikleri notada, çeşitli toprak ve ticaret tavizlerinin yanı sıra, kamu maliyesinin, demiryollarının, hatta polisin bile bundan böyle Japon idarecilere bırakılması talep ediliyordu. Bu da Çin’in fiilen komşu takımadanın vesayeti altına girmesi demekti.

Bu inanılmaz şımarıklığın açıklaması kısmen uluslararası koşullara dayanıyordu. Önceki yaz Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Avrupa orduları Marne ve başka yerlerdeki siperlere saplanıp kalmışlardı. Japonya hiç vakit geçirmeden İttifak Devletleri’ne savaş ilan ederek İtilaf Devletleri’nin yanında yer almıştı. Birinci hedefi, Almanya’nın Çin’in Shandong eyaletindeyer alan Tsingtao kentinin çevresindeki koloni topraklarını ele geçirmektir. Kasım 1914’te, sembolik bir İngiliz birliğinin de katılımıyla bu hedefe ulaştı.

Zaten “yirmi bir talebin” ilki bu bölgeyle ilgiliydi. Japonya burayı, Çinli yetkililerin de resmi onayıyla ilhak etmeyi, hatta eyaletin

tamamında da kendisine bazı haklar tanınmasını istiyordu. Ne İngilizlerin, ne Fransızların ne de Amerikalıların, dünya savaşının tam ortasında, Uzakdoğu'daki bir toprak talebi için Japonya ile tartışmaya niyetleri vardı. Dolayısıyla resmi bir açıklama yapmaktan kaçındılar, fakat dışişleri bakanlıkları arasındaki gizli yazışmalar yayılmacı emellerini hiç gizleyemeyen bir müttefike karşı duydukları öfke ve rahatsızlığı gayet iyi yansıtmaktadır.

Shandong sorunu dört yıl sonra Paris'teki Barış Konferansı'nda yeniden su yüzüne çıkacak ve Japonya'nın imajına ciddi bir gölge düşürecek. O tarihsel anda ileri sürdüğü şartlardan bazıları mecburen kabul edilse de, artık "Asya'nın Prusya'sı" olarak algılanan Japonya'nın, dünyada çok fazla dostu kalmayacaktı.

Çinlilerin gözünde ise, Japonya artık "tarihsel düşman"dı; bu paradoksal bir durumdu, zira yüzyıllar boyunca iki ulus arasında nispeten pek az düşmanlık yaşanmıştı.

Komşu takımadaya duyduğu sevgiyi koruyan son Çinli vatansever, tabii ki Sun Yat-sen'di. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonların toprak taleplerinin kendisinde ne gibi bir izlenim uyandırdığını soran bir gazeteye şu yanıtı vermişti: "Sanki bir haydut çetesi evimi yağmalamaya gelmiş ve kardeşim de yağmacılara katılmış gibi hissediyorum."

Büyük bir hayal kırıklığı yaşasa da kibarlığını ve kardeşçe tavrını elden bırakmıyordu. Japonya ikinci vatandı, orayı çok seviyordu, ne zaman anavatanını terk etmesi gerekse gidip oraya sığınmıştı ve kendi eliyle yazdığı, Fransız Devrimi Avrupa'da nasıl müesses nizama sarsıp yeni bir çağ başlatmışsa, Meiji Restorasyonu'nun da Çin için aynı rolü oynayacağı konusundaki ümitlerini dile getirdiği metinler mevcuttu. "Ulusun babası"nın çok geç bir tarihte vazgeçtiği boş bir hayaldi bu.

Son günlerinde, ayrıcalıklı bir yere koyduğu tek ülke Sovyetler Birliği'di. Gerçi Stalinizm ile tanışmadan ölmüştü. Aziz dostu Borodin'in hayatının bir idam mangasının karşısında sonlanacağını bilseydi, hiç kuşkusuz daha sert bir hüküm verirdi.

7.

4 Mayıs 1919'da Pekin'deki Tiananmen Meydanı'nda tarihte iz bırakacak bir gösteri düzenlendi. Üç dört bin üniversite öğrencisi, iki gün önce Paris Konferansı'nda alınan ve Tsingtao limanını Çin'e geri vermek yerine Japonya'ya bırakan karara karşı öfkelerini dile getirmek üzere toplanmıştı.

Vatandaşlarının çoğu gibi bu gençler de ümitsizlikten kaynaklanan bir öfke içindeydiler. Reformlar çok kısa sürmüş, monarşinin devrilmesi hiçbir şeyi düzeltmemişti ve kaosun, iflasın eşliğindeki Çin aşagılmalara maruz kalmaya devam ediyordu. Ağustos 1917'de İtilaf Devletleri'ne katılmıştı ve bu nedenle galiplerin arasında yer alması gerekiyordu ama Barış Konferansı masasında kötü bir tabureden fazlasına layık görülmemişti ve şimdi de mağlup devletlere yapıldığı gibi, toprağından parçalar koparılıyordu.

O gün gösteriye katılanlar, bütün devletlere ve halkının çıkarlarını, onurunu korumayı becerememiş kendi yöneticilerine hınç besliyordu. Bazı yöneticilerin evlerine, en başta da Japon yanlısı olarak bilinen İletişim Bakanı'ninkine zorla girildi, yağmalanıp yakıldı.

Ama anlık incinmelerden kaynaklanan öfkenin ötesinde, bu gençlerde ülkelerinin uzun süredir her alanda yanlış yolda olduğu ve onu içine düştüğü bu vahim durumdan her ne pahasına çıkarmanın kendi kuşaklarına düştüğü yönünde kesin bir kanaat vardı.

Eksiksiz, gözü pek, acımasız ve hiçbir şeye saygı duymayan bir sorgulama şarttı. Hiçbir şeyi ve hiç kimseyi esirgememek lazımdı. Hatta kalabalıktan yirmi dört asır önce ölmüş ama göstericilerin ataletin ve artık istemedikleri bir müesses nizamın simgesi olarak gördükleri Konfüçyüs aleyhine bile sloganlar yükseldi.

"4 Mayıs hareketi", 20. yüzyıl boyunca ve sonrasında da Çin'in seyrini derinden etkileyecekti. Radikalliğı, büyük güçlere düşmanlığı, bir "kültür devrimi"nin gerektiğine duyduğu inançla Maoizm'in entelektüel peşrevi gibiydi.

Genç Mao Zedong o gün meydanda değildi. Son yılını başkentte geçirmiş ama bu olaylardan birkaç hafta önce bulduğu öğretmenlik işi için doğduğu eyalet Hunan'ın merkezi olan Changsha'ya gitmişti.

Bununla birlikte, onu gençliğinde tanımış olanlar Pekin'de olsaydı bile göstericilere katılmayacağını ifade etmektedir. Tabii ki onların hınçlarını da öfkelerini de paylaşıyordu. Ama ânın dürtüsüyle veya arkadaşlarının baskısıyla aceleci tepkiler göstermekten hoşlanmıyordu. Büyük kargaşa anlarındaki doğal tepkisi kalabalığa karışmak değil, durumu kendi lehine çevirmek veya fikirlerini öne çıkarmak için nasıl davranması gerektiğini sorgulayarak biraz uzakta durmaktı.

4 Mayıs olaylarını izleyen günler ve haftalarda, Mao özellikle kendisiyle aynı okulda ders veren öğretmenlerden ve birkaç öğrenciden oluşan yirmi kadar genci bir araya topladı. Onlara göstericilerle dayanışmalarını birbirinden çok farklı ama kendisine önemli gelen iki girişimle ifade etmeyi önerdi. Birincisi, bütün Japon ürünlerini derhal boykot etmektir. Bu amaçla Changsha'da bir geçit alayı düzenlendi; yürüyüş, Lin Zexu'nun seksen yıl önce afyon stoklarını yok ederken yaptığı simgesel eylemi de hatırlatıyordu. Japonya'dan ithal edilmiş çeşitli malları başlarının üstünde sallayan yüzlerce genç kent sokaklarında yürüdüler; Milli Eğitim bölge müdürlüğü binasının önüne geldiklerinde ellerindeki bütün malları caddeye attılar ve üzerine benzin döküp alkışlar arasında ateşe verdiler.

Mao'nun önerdiği öteki eylem, *Xiang Nehri Dergisi* adında bir haber ve düşünce bülteni yayımlamaktır; ilk sayı Temmuz 1919'da çıktı. Yayın hemen büyük bir başarı yakaladı ve satışı kısa süre sonra diğer tüm yerel gazeteleri geçti; bu yüzden yetkililer dört sayı sonra bülteni yasakladı.

Birçok makale geleceğin "Büyük Serdümen"inin kaleminden çıkmıştı. İlk başyazılarından bir örnek, Mao'nun o dönemdeki ruh halini ortaya koymaktadır: "Ülkemiz için asıl tehlike askeri veya mali zayıflığından ya da siyasi kargaşaların getirdiği parçalanma risklerinden kaynaklanmıyor. Asıl tehlike, tüm Çin halkının zihinsel evreninin boşluğu ve yıpranmışlığıdır. 400 milyonluk nüfusun 390 milyonu batıl inançların peşinden gitmektedir. Ruhlara, hayaletlere, kehanete, kadere ve despotizme inanmaktadırlar. Bireyi,

kişiyi, gerçeği hiçbir şekilde kabullenmezler. Çünkü bilimsel düşünce gelişmemiştir. Çin sadece isim olarak cumhuriyettir; aslında bir otokrasidir ve bir rejimden diğerine geçilmesi işlerin daha da kötüye gitmesinden başka bir şeye yaramamıştır. Halkımızın büyük çoğunluğunun demokrasinin ne olduğu hakkında en ufak bir fikri bile yoktur.”

Mao henüz kendisini Marksist olarak tanımlamıyordu. Modern bir toplumun iki temel dayanağının “bilgi ve demokrasi” olduğuna inancını dile getiriyor, halka “ekmek, özgürlük ve eşitliği” bol bol dağıtmak istiyor, fakat bunun için “bombalar ve kanla gelen etkisiz bir devrim” önermiyordu. O dönemde bol bol okuyor, çeşitli yazarlar ve öğretiler karşısında heyecan duyuyor ama “komünizmin kurucu babaları”nı henüz tanımıyor veya çok az tanıyordu.

Pekin’de, kütüphaneci bir dostunun tavsiyesiyle onları okumaya başlamıştı. Özellikle Lenin onun için tam bir “vahiy” olacaktı – emperyalizmi “kapitalizmin en yüksek aşaması” olarak açıklaması; geçmişin dinlerini ve ideolojilerini reddetmesi; devrimci bir örgüt kurma ve onu iktidarı ele geçirmekte bir araç olarak kullanma yönündeki talimatları. Mao, kısa süre önce çevrilmiş bu metinlerin kendisi için yazıldıkları duygusuna kapılmıştı.

Onu en çok büyüleyen ve şevkini körükleyen ise bu yazıların sadece entelektüel kurgular olarak kalmamasıydı. İki yıl önce Bolşevikler iktidarı *gerçekten* ele geçirmişlerdi. Uçsuz bucaksız Rusya şimdi onların elindeydi. Leninist reçete etkili olduğunu somut bir biçimde kanıtlamıştı.

Tabii geriye bu reçeteyi ülkesinin özgün gerçekliğine uyarlamak kalıyordu. Lenin ve yoldaşları için St. Petersburg’daki Kışlık Saray’a yapılan gözü pek bir saldırı iktidarı ele geçirmeye yetmişti. İktidarın dağınık olduğu, eyaletlerin merkezi iktidara karşı sürekli ayaklanma tehditleri savurdıkları, her büyük kentin kendini başkent ilan etme düşü kurduğu Çin’de böylesi bir senaryo kesinlikle taklit edilemezdi. Böyle bir bağlamda devrimin gözü pek bir darbeye başlaması beklenemezdi. Devrim ancak uzun ve sabırlı bir ele geçirme süreciyle kendini kabul ettirebilirdi.

1919'daki gösteriler ile Mao'nun iktidara gelmesi arasında çalkan- tılarla dolu otuz yıl geçecekti. Yaşanan sadece bir iç savaş değildi. Yaşanan sadece bir kurtuluş savaşı da değildi. Hatta dünyanın başka yerlerindeki gibi bir devrim de değildi. Daha ziyade, koşullara göre değişen şekillerde milliyetçilerin, komünistlerin ve Japon ordu- larının çatıştığı, zaman zaman başka güçlerin de karıştığı bir tür dalaş söz konusuydu.

Bu karmaşa döneminin merkezi figürü, tartışmasız Çan Kay- şek'ti. Sun Yat-sen'in yaverlerindendi ve onun partisi Kuomin- tang'ın bir anlamda "silahlı kanadı"ydı. Kurucu babanın ölümünden sonra, Çan onun siyasi mirasını ve deyim yerindeyse "hanedan" meşruiyetini –kendisi de Protestanlığa geçip Sun Yat-sen'in baldızıy- la evlenmişti– ustaca şahsında toplamayı başarmıştı. Buna karşılık, akıl hocasının Bolşevik devrimine duyduğu hayranlığı sürdürmek- ten özenle kaçınmış ve konunun sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz Marksist militanları Kuomintang'dan kovup başta Borodin olmak üzere Komintern'in "yoldaşlarını" Çin'den sınır dışı etmişti.

Sağa doğru bu kayışa koşut olarak "savaş ağaları"nın nüfuzunu da kırmaya girişmişti; bu devasa görevin altından orta karar bir ba- şarıyla çıktı. Onlara hiçbir zaman tam anlamıyla boyun eğdiremese de karşılarında belli bir üstünlük sağlamayı bildi. Uluslararası basın ona artık "başkomutan" diyordu.

1928'de Çin'in en güçlü adamı olmuştu ve Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere, bütün devletler ona bu şekilde davranıyordu. Aynı dönemde rakiplerine üstünlük sağlayan Stalin ona karşı özel bir düşmanlık beslemiyordu. Herhalde yakın bir gelecekte komü- nist bir Çin'in ortaya çıkacağını hiç düşünmediğinden, Japonların, İngilizlerin veya Amerikalıların emrinde olmadığı müddetçe mil- liyetçi bir yöneticiyle uyuşmaya hazırды.

Çan'ın konumu ise hiç o kadar rahat değildi. Meşruiyetini kabul ettirmeyi ve otoritesini pekiştirmeyi başarsa bile, bazılarında bü- yük bir kuşku uyandırmaya devam ediyordu. Kariyeri boyunca, hem savaştıkları hem de kendisini destekledikleri varsayılanlar tarafından kişiliği konusunda şüpheler dile getirilmişti. Örneğin danışmanlık yapması ve ona yardım etmesi için yanına gönderilen Amerikalı general Joseph Stilwell, yazışmalarında ondan son derece

onur kırıcı ve gülünç bir lakapla, “Yer Fıstığı” (“The Peanut”) diye bahsetmeyi âdet edinmişti. Hatta zaman zaman “Çingiraklı Yılan” (“The Rattlesnake”) diyordu. Stilwell ve başkaları tarafından Çan’a yöneltilen suçlamalar arasında “kararsızlık”, “sinsilik”, “tutarsızlık”, “ahlak bozukluğu” gibi nitelemeler yer alıyordu; hatta “Yeşil Çete” diye bilinen Şanghay yeraltı dünyası ile bağlantıları olduğu bile ileri sürülmüştü.

Çan’ın haklı veya haksız uyandırdığı tüm düşmanlığa rağmen, kendini Çin’in tartışmasız hâkimi olarak kabul ettirme yolunda olduğu anlaşıyordu ve karşısına aşılması güç, tırmanışını durdurup atılımını kıran bir engel dikilmeseydi belki de bunu başaracaktı. Söz konusu olan, Japonların ihtiraslarıydı. Onlarca yıldır için için yanan bu ihtiras ateşi giderek zorlayıcı, saldırgan, aşırı bir hal almıştı. Çan Kay-şek bunlarla başa çıkmayı beceremedi ve bunun bedelini de çok ağır ödedi.

Japon takımadası daha önce hiç olmadığı kadar yayılcılık iblislerinin pençesine düşmüştü. 1930’lu yılların başlarında, ülkenin meşru yöneticileri artık hiçbir şeye hâkim değillerdi. Aşırılık yanlısı asker grupları, izlenecek politikaları dikte edebilmek amacıyla, birbirini izleyen hükümetleri tehditler savurarak ya da açıkça cinayetler işleyerek terörize ediyorlardı.

Daha önce de anlattığım gibi, ülkeyi yeni bir fetih savaşına sokmaya kararlı iki subay 18 Eylül 1931 akşamı Çin topraklarının işgali için bahane olarak kullanılan sınır hadisesini çıkardı. Ezici bir askeri üstünlüğe sahip olan Japon ordusu, Mançurya’yı beş ayda ele geçirdi. Orada Mançukuo adı verilen bir kukla devlet kurdu ve başına da Çin’in eski çocuk imparatoru Pou-Yi’yi geçirdi. İmparatorluk soyundan geldiği ve Mançu asıllı olduğu için bu role uygun görünüyordu.

Ahlaksızca bir mizansenin ardından sahnelenen bu işgal Tokyo’nun uluslararası düzeyde iyice tecrit olmasına yol açacak ve Nazi Almanyası ile gelecekteki ittifakının yolunu hazırlayacaktı. Çin’de ise Çan Kay-şek’in inandırıcılığına ve önemine büyük zarar verdi. Güç dengesinin kendinden yana olmadığını saptayan ve bozgun riskini göze almak istemeyen Çan, Japonlarla çatışmamayı seçmişti; hatta

onlarla, Mançurya üzerindeki yetkelerini fiilen tanıyan bir antlaşma imzaladı. Askeri düzeyde kuşkusuz anlaşılabilir olan bu tutumun siyasal açıdan savunulması imkânsızdı. Yabancı güçlerin tecavüzlerine yöneticileri tarafından göz yumulması yüzünden defalarca kazık yemiş vatandaşları, başkomutanın benzer bir müsamaha içine girmesini kabullenmeye hazır değillerdi. Savaştan kaçınmak için gösterdiği mazerete, yani dışarıdaki düşmanla savaşımadan önce “içeride düzeni sağlamak gerektiği” görüşüne de hiç itibar etmiyorlardı.

Stratejisine güvenen ve bu stratejinin ulusunda yarattığı düşmanlığı hafife alan Çan, komünistlerin işini tamamen bitirmek için geniş çaplı bir sefere çıktı ve onları zor duruma sokmayı başardı. Belli başlı kentlerden, özellikle de başkaldırıların kanla bastırıldığı Şanghay’dan kovulan komünistler, kırsal bölgelere çekilmek zorunda kaldı ama orada da maruz kaldıkları dört “kuşatma seferi” onları hatırı sayılır ölçüde zayıflattı.

Önemli sayılabilecek son kaleleri, “Çin Sovyet Cumhuriyeti”nin “başkenti” olan küçük Ruijin kenti civarındaydı. Komünistler çekildikleri dağınık bölgelere yasal bir statü kazandırabilmek için böyle bir “cumhuriyet” ilan etmişlerdi. Ama başkomutanın ordusu onlara karşı, artık bu sonuncusu olacak diye ilan edilen “beşinci kuşatma seferi”ni başlattı.

• • •

Modern Çin tarihinin en simgesel olaylarından biri, böylesi bir bağlamda gerçekleşti: Uzun Yürüyüş. Komünistler köşeye sıkışmışlardı. “Başkent”lerini sonuna kadar savunup sonra da kahramanca bir direnişin ardından silah elde can mı vereceklerdi? İlk bakışta bu kadar parlak gözükme de sonradan çatışmadan galip çıkma-larını sağlayacak farklı bir çözümü tercih ettiler: Ekim 1934’ten Ekim 1935’e kadar tam bir yıl sürecekt ve kırsal bölgelerde 9.000 kilometre katedecekleri uzun bir yürüyüşe çıktılar. Mao Zedong ve yoldaşları, çıkışsız gözüken ve yok olmalarına yol açabilecek bir durumdan kendilerini ustaca kurtarmış ve bozgunu zafere dönüştürmeyi bilmişti.

Büyük Serdümen her şeyden önce bir iletişim dehasıydı. Bunun bilincindeydi ve yakınlarından oluşan ufak meclislerde zaman za-

man “propagandacı” yetenekleriyle övünürdü. Şekillendirdiği veya popülerleştirdiği ve o öldükten sonra da yaşamaya devam eden “İleriye Doğru Büyük Sıçrayış”, “Yüz Çiçek”, “Kültür Devrimi”, “İktidar namlunun ucundadır”, “Emperyalizm kâğıttan bir kaplandır” veya “Doğu yelleri Batı yellerini alt eder” gibi özlü deyişler, onun bu yeteneğini kanıtlamaya yeter. İfade edilen fikrin kendisi şüpheli, hatta bazen feci bile olsa sözel yaratıcılık gerçekten parlaktı. Kronolojik açıdan, “Büyük Yürüyüş” bu tarz buluşların ilklerinden biriydi ve derhal tuttu. İfadenin kendini sevdirmesini sağlayan sadeliği ve betimlediği stratejinin etkililiği bunda pay sahibiydi.

İşin aslı, komünistlerin Çan Kay-şek karşısında yaptıklarının, Çan’ın Japonlar karşısında yaptığından pek bir farkı yoktu: Üstün bir kuvvet tarafından yok edilmemek için çatışmadan kaçınmak. Fakat “başkomutan”ın kararı siyasal bir felaketle sonuçlanırken, hasmının izlediği yol destansı bir görünüme büründü.

Mao bu dönemi anlatırken, ordusunun birçok eyaletten geçtiğini, iki yüz milyon köylü ile doğrudan veya dolaylı olarak temas kurduğunu, bu köylülerin komünistlere saygı duymayı, yardım etmeyi, onları dinlemeyi, onlarla özdeşleşmeyi öğrendiklerini vurgular. “Halkın arasına girdiğimizde sudaki balık gibiydik” diyordu – bu ifade de belleklerden silinmeyecekti. İstatistiki gerçek ise, Uzun Yürüyüş’e başlayan seksen altı bin kişiden en fazla on bininin hedeflerine sağ salim ulaşabildiği idi. Fakat ham olguların tarih açısından fazla ağırlığı yoktur. Asıl önemli olan olguların nasıl algılandığı, kurgulandığı, anlatıldığıdır.

Ancak, Uzun Yürüyüş’ün çok dikkat çekici bir medyatik “hamle” olmasının yanı sıra, aynı zamanda o ânın gerçekleri içinde müthiş ustalıklı stratejik bir manevra olduğunu da eklemek gerekir. Çan’ın beklentisi olan belirleyici son savaşı ve muhtemelen kazanaçağı zaferi kabullenmeyen komünistler, onu kalıcı bir istikrarsızlığa sokmayı başardılar. İşgalciyle savaşa kafası rahat bir şekilde hazırlanmak için “iç düşman” ile hesabını görmeyi vaat etmemiş miydi? Ama şimdi düşmanı kelimenin tam anlamıyla doğaya karışmıştı ve başkomutan onu nerede bulacağını bilemiyordu. Sanki tam “şah mat” demeye hazırlanırken, satranç tahtası aniden çalınmış gibiydi. Nasıl bir tepki göstermeliydi Çan? Uçsuz bucaksız kırsal

alanlarda “yürüyüşçülerin” peşine mi düşmeliydi? Fakat dört bir yana dağılmış, yakalanamaz durumdaydılar ve onları yok etmek yıllar sürebilirdi! Acaba onların peşini bırakıp derhal Japonlara mı yönelmeliydi? Ama düşmanlarının eyaletlerin bünyesinde sakın sakın gelişip kuvvetlenmesine göz yummak çok tehlikeli olabilirdi!

Çan, pek çok tereddüdün ardından, ilk stratejisinde ısrar etmeye karar verdi: Komünistlerin kökünü kazımak.

Aralık 1936’da zafer bir kez daha eliyle tutabileceği kadar yaklaşmış gibiydi. Uzun Yürüyüş’ten sağ çıkanlar hâlâ soluklanmaya ve yeniden örgütlenmeye uğraşıyorlardı. Belli başlı yöneticileri kuşatmaya hazırlandıkları ve on üç yıl boyunca geçici başkentleri yapacakları küçük Yan’an kentinin civarındaydı. Mao’nun ismini duymuş çok sayıda yabancı ziyaretçi onunla ilk kez orada tanışacaktı.

Yan’an, sık sık derin Çin’i temsil ettiği söylenen tarihi Shaanxi eyaletinde bulunuyordu. İki bin yıllık muhteşem “terra cotta ordusu” da oradaydı ama henüz kazılarda ortaya çıkarılmamıştı.

Tam o noktada, antik Xian kentinin yakınında, “küçük mareşal” lakaplı genç bir “savaş ağası”nın, Zhang Xueliang’ın komutasında en iyi Çin ordularından biri konuşlanmıştı. Eğer o, komünistlere karşı saldırıya geçip yeniden örgütlenme çalışmaları henüz tamamlanmadan taburlarını yok edebilirse, komünistlerin defteri dürülmüş olacaktı. En azından Çan Kay-şek’in umudu bu yöndeydi.

Karşısındaki tek sorun, “küçük mareşal”ın böyle bir harekâta istekli olmamasıydı. Mançurya asıllıydı ve Çinlilerin kuvvetlerini işgalciye karşı birleştirmek yerine, niçin birbirleriyle dövüştüklerini anlayamıyordu. Başkomutan eğer onunla bizzat buluşup “Komünistlerin işini bitirmeme yardım et, sonra birlikte Japonlarla savaşmaya gideceğiz!” derse, ikna edebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle Çan, Xian’a gitti. Ama bu seyahat hiç de öngördüğü gibi geçmedi.

Karargâhını bir ılıcanın yakınındaki eski bir köşke kurmuştu ama günün ilk saatleriyle birlikte ortaya çıkan silahlı bir grup hareket eden her şeye ateş açarak saldırıya geçti. Muhafızları öldürüldü ve kendisi de gecelik entarisiyle pencereden kaçıp duvardan atlamak, sonra da karanlıkta koşmak zorunda kaldı. Düşüp yaralanınca peşindekiler tarafından yakalandı ve bir kışlaya götürüldü. Orada

kapatıldığı karanlık bir odada “ev sahibi” tarafından ziyaret edildi. Başkomutan öfkeden çıldıracak gibiydi; esip gürlüyor, tehditler ve hakaretler savuruyordu. “Eğer adamsan öldür beni! Yoksa af dile ve gitmeme izin ver!”

Ama başkomutanı kaçıran kişinin bambaşka tasarıları vardı. Onu öldürmeye hiç niyeti yoktu ve gerçekten salıvermek istiyordu. Bir tek koşulu vardı: Japonlara karşı kuvvetlerini birleştirmek üzere komünistlerle ateşkes imzalayacaktı. Küçük mareşal, Mao’ya da rakibinin elinde olduğunu ve gelip onunla görüşmesini bildiren bir mesaj yollamıştı. Hatta zaman kazanmak için Mao’ya küçük bir uçak da göndermişti.

Oraya bizzat gitmek istemeyen Mao, yerine nazik görevlerin adamı Çu Enlay’ı göndermişti. Çu Enlay on yıl önce, Çan Kay-şek’in komuta ettiği askeri okulda siyasi komiser olarak bulunmuştu. Karşı karşıya geldiklerinde Çu kendisinden yaşça büyük olan Çan’a nazikçe şöyle dedi: “Son görüştüğümüzden bu yana fazla yaşlanmamışsınız.” Beriki yanıt verdi: “Enlay, sen benim astımdın. Dolayısıyla bana itaat etmelisin.” Çu, iç savaşa son verir ve Japonlara karşı direniş çağrısı yaparsa, bütün komünistlerin onun komutasına girmeye hazır olduklarını ifade etti.

Başkomutan, tamamen biçimsel birkaç itirazın ardından, kendisinden talep edilen her şeyi kabul etti. Komünistlere karşı çıktığı seferi sonlandıracağına ve ülkedeki tüm zinde kuvvetleri dış düşmana karşı birleşmeye çağıracağına söz verdi. O çok tuhaf “Xian hadisesi” beklenen sonuçları vermişti. Çin’in iki büyük grubu, milliyetçiler ve komünistler artık birleşmişti.

İç savaşa ara verilmişti, ancak daha kanlı geçecek başka bir savaş başlayacaktı.

8.

Aradan geçen zaman ve sonrasında yaşanan olaylarla birlikte baktığında, “küçük mareşal” tarafından Aralık 1936’da sezaryenle doğurtulan koalisyon, 1941’den itibaren tüm dünya ölçeğinde cereyan edecek şeyin habercisi gibi görünüyor: Mihver güçlerine karşı Batı demokrasileriyle komünistler arasında paradoksal bir ittifak. Zaten bazı tarihçilere göre İkinci Dünya Savaşı aslında 7 Temmuz 1937’de, önceden Mançurya’yı işgal etmiş olan Japon ordusu uçsuz bucaksız Çin’i fethetmeye giriştiğinde başlamıştır.

Nazilerin iki yıl sonra Polonya’yı istila ederken yapacakları gibi, “Asya’nın Prusyalıları” da işgalin öncesinde düzmece bir olay çıkarmışlardı. Avrupa’da, Alman topraklarındaki bir radyo vericisine sözde Polonyalılar saldırmış gibi numara yapılacaktı; Çin’de ise bahane daha da gülünçtü: Bir Japon askeri, kışlasına dönmeyince onu aramak için bütün bir ordu sınırın diğer yanına geçirilmiş, bu da birkaç el karşılıklı ateş edilmesine yol açmıştı. Aranan asker birkaç saat sonra dönüp yolunu kaybettiğini anlatmaya çalışadursun, savaş çoktan başlamıştı. Sekiz yıl sürecek ve en inandırıcı tahminlere göre yirmi milyona yakın cana mal olacaktı.

Geleceği belirleyen bu hadise, Marco Polo’nun 13. yüzyılda üzerinden geçtiği ve kitabında bahsettiği çok eski bir köprünün yakınında cereyan etmişti. Köprünün yerel dilde birçok ismi vardı ama pek çok kişi ünlü seyyahın anısına ona “Marco Polo Köprüsü” der. Pekin’in banliyösündeydi ve Japonlar kenti çok kısa sürede ele geçirmişlerdi. Gerçi Çan Kay-şek hükümet merkezi olarak başka bir tarihi başkenti, daha güneydeki Nankin’i seçtiğinden beri Pekin doğru dürüst savunulmuyordu.

Çatışmalar başladıktan sonraki haftalarda, Japonlar Çin’in en büyük limanı ve ekonomik başkenti olan Şanghay’a saldırdılar. Muharebeye üç yüz bine yakın asker, 500 uçak, 300 tank ve 130 savaş gemisi süren işgal ordusu, üç ay süren amansız çarpışmaların

ardından, özellikle hava hâkimiyeti ve kentin güneyindeki kumsallara yaptığı yoğun çıkarma harekâtı ile sonunda üstünlüğü sağladı.

İki taraf da çok ağır kayıplar vermişti; kenti savunanların kayıpları saldırganlardan çok daha fazla olmasına rağmen yine de Japonlar bu kadar zarar göreceklərini beklemiyorlardı. Silahlarının ve komutalarının mükemmelliğine güvenen ve daha önceki savaşların sonuçlarına dayanan Japonlar, işlerin çok daha kolay seyredeceğine inanmışlardı ve Çinlilerin inatla direnmesi onlarda bir travma yarattı.

Bu olguya değinmemin nedeni, bazı tarihçiler tarafından bu kanlı çatışmadan sonra hüküm süren ruh halinin işgalcilerin sonraki haftalarda takındıkları çılgınca tutumun izahı olarak gösterilmesidir.

Şanghai'dan sonraki hedefleri Nankin'di. Çan Kay-şek'in danışmanları ona başkenti terk etmesi gerektiğini belirttiler. Kuvvetlerinin önemli bölümünü önceki muharebeye sürdüğü için kenti savunacak insan kaynağına sahip değildi. Çan bunun bilincindeydi ama bu, alınması zor bir karardı. İmparatorluğun eski başkentini yeni Çin'in simgesi konumuna yükseltmeyi kafasına koymuş, geniş caddeler açtırmış ve modern binaların yanı sıra Sun Yat-sen'in anısına heybetli bir mozole inşa ettirmişti.

Ne yapması gerektiği konusunda tereddüdü sürerken düşman birlikleri çıkageldi. Kenti savunanlar çok geçmeden dağıldı ve başkomutan tam bir felaket ortamında kaçmak zorunda kaldı. Sahilden daha uzak olduğu için daha az tehdit altında olduğunu düşündüğü yeni bir geçici başkente yerleşti: Çongçing.

Terk ettiği kentte trajedi daha yeni başlıyordu. Diğer savaş suçlarından ve katliamlardan ayırmak için, buna "Nankin tecavüzü" adı verilmiştir ve tüm kente uygulandığı düşünüldüğünde, bu sözcük bir kıyamet görüntüsünü andırmaktadır.

Olayların başlangıcına ilişkin anlatılar farklılık gösterse de tanıklar işin özü hakkında ağız birliği etmektedir: 13 Aralık 1937'den itibaren, işgalciler sivil-asker, kadın-erkek demeden kent sakinlerine görülmemiş bir vahşetle saldırdılar. Gece gündüz kafa kestiler, karın deştiler, ırza geçtiler, yağmaladılar, yıktılar, yaktilar. Hatta iki Japon subayının kılıçla kim daha çok insan öldürecek diye

meşum bir yarışa girdiği anlatıldı: 100 rakamına ilk ulaşan yarışı kazanacaktı!

Bu kan banyosu altı hafta sürdü ve bazı tahminlere göre kurbanların sayısı iki yüz bini geçti. Bu kadar çılgınca bir hadisenin altında ne yatıyordu? Çinlilere Şanghay'daki direnişlerinin bedelini ödetmeyi amaçlayan intikam arzusu mu? O dönemde yaşayan bazı gözlemciler bu izlenime kapılmışlardı ama yine de bu, olayın çapını açıklamaya yetmemektedir. Zaman zaman ileri sürülen bir başka açıklama, askerlerin bilinçli olarak halkı terörize edip savaşıma cesaretlerini kırmayı ve sahil bölgeleri tamamen Japonların elinde kalsın diye kitlesel halde ülkenin iç kesimlerine göç etmelerini sağlamayı hedeflediğidir. Böyle bir gaddarlık ve hesapçılık karışımının savaş tarihinde başka örnekleri de vardır ve ne yazık ki zaman zaman son derece sonuç alıcı da olmuştur. Fakat bazen de tam ters yönde sonuçlara yol açar ve saldırıya uğrayanların umutsuzluğun verdiği enerjiyle savaşmalarına neden olur.

İncelediğimiz örnekte işgalcilerin tavrı derhal bir silkinişe yol açmadı ama Nankin trajedisi militan ve ateşli bir vatanseverliğin ortaya çıkışını sağladı; bunun bileşenlerinden biri, artık doğal düşman sayılan Japonya'ya karşı duyulan kalıcı hınçtı.

Genç kuşaklar bu tavrı aşikâr, hatta ezeli bir gerçek olarak benimseyeceklerdi. Ama büyüklerin çoğu açısından bir hayal kırıklığı, inanamama hali ve keder söz konusuydu. Meiji döneminde girilen modernleşmeyi izlenmesi gereken bir model olarak gören o kadar çok Çinli vardı ki!

Cumhuriyetin “babası” Sun Yat-sen'in komşu takımada duyduğu hayranlık, hatta aşktan sık sık söz ettim; bu durum, onun “mirasçısı” Çan Kay-şek için de geçerliydi. Japonya'daki tarihi Kamakura kentinde karısına evlenme teklif etmiş ve askerlik eğitimi Japonya'da almıştı. İktidara geldikten sonra bile, Rus-Japon savaşının kahramanlarından olan öğretmeni General Nagaoka'yı ziyaret ettiği olmuştu. Bu yakın bağlar, başdüşmanının Japonlar mı komünistler mi olduğu konusunda karar vermek zorunda kaldığında, yargısını pekâlâ etkilemiş olabilir.

Japonya Çin'de sahip olduğu sempati sermayesini yavaş yavaş harcamıştı. Kibir dolu “Yirmi Bir Talep”, Tsingtao'nun işgali, Mançurya'nın istilası bu bozulmanın en önemli basamaklarını oluşt-

ruyordu. Ve bütün bu süreç boyunca, bazı –ve önemsiz sayılamayacak– hayranlar hâlâ bu “yaramaz kardeş”e mazeretler buluyor, belki de büyüdükçe olgunlaşıyor diyorlardı.

Ama Nankin’den sonra hayır. “Tecavüz”den sonra hayır. Orada tasavvur edilemeyecek, affedilemeyecek noktaya gelinmişti. Yıllar sonra, ben bu satırları yazarken, hınç hâlâ yerli yerinde durmaktadır ve pek silineceğe de benzememektedir.

O dönemde bu korkunç katliam büyük bir korku, şaşkınlık, tiksinti ve nefret uyandırmıştı. Buna karşılık savaşın seyrini pek etkilememişti. İşlenen suç işgalcinin işine yaramasa da askeri düzlemde fazla bir zarar da vermedi. Japonya bu savaş alanında değil, Pasifik’te, ABD karşısında yenildi. Ağustos 1945’te, Hiroşima ve Nagasaki’ye atılan atom bombalarından sonra teslim olduğunda, Çin’deki orduları yenilmemişti ve işgal ettiği büyük kentlerin hiçbirisi ne Çan’ın ne de Mao’nun askerleri tarafından kurtarılmıştı.

Peki bu direnişçilerin verdiği savaşın yararsız olduğu söylenebilir mi? Kesinlikle hayır. Milyonlarca askeri yerlerine “çivileyip” başka alanlarda savaşmaya gitmelerini engellediler ve bu nedenle Japonya’nın uğradığı tüm yenilgilere ve nihai bozguna dolaylı katkıda bulundular. Ama kuşkusuz Çin’deki tarafların hepsinin aklında sürekli olarak “ertesi gün” ne olacak düşüncesi de vardı. Bu savaş bittikten ve milliyetçiler ile komünistler arasındaki sonraki savaş başladığında girmeye hazırlandıkları mücadele, o anda yürüttükleri çatışmalardan daha önemliydi.

İşgalciye karşı savaşın ihmal edilemeyecek bir diğer sonucu, Çin’in asırlardır ilk kez yeniden büyük güç statüsüne kavuşması oldu. Bir an geldi, başkomutan bir tür ilahlaştırılma yaşadı.

Kasım 1943’te Kahire’de toplanan zirvede çekilmiş, Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt ve Çan Kay-şek’in yan yana görüldüğü fotoğraf unutulabilir mi? Çan herhalde büyülenmiş gibiydi. Yeniden “büyükler” arasında sayılıyordu ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra o kadar kötü muamele görmüş ülkesi için tartışmasız bir rövanştı bu. Zaten üç taraflı zirvede alınan kararlardan biri, Japonların aldığı tüm toprakları, en başta da Tayvan ve Mançurya üzerinde Çin’in hükümrانlık haklarını tanımak olmuştur.

Bu kadar yükseklerle tırmanmaktan başı dönen başkomutan, muhataplarının kendisine daha ziyade şüpheyile yaklaştıklarını algılayamamıştı. Roosevelt ile yaptığı özel toplantının ardından, defterine her şeyin çok iyi geçtiğini not etmişti. Halbuki aynı anda babasına izlenimlerini soran Amerikan başkanının oğlu Elliott, şu yanıtı almıştı: “Çan’ın adamlarının niye asla Japonlara karşı savaşımadıklarını, en iyi birliklerini niye komünistlerin karşısında tutmaya devam ettiğini hâlâ anlamış değilim.” Roosevelt’in, misafirine ve onun mükemmel İngilizce konuşan çevirmeni ve çekici eşi Meiling’e kulak verirken, Çin’deki askeri temsilcisi –Çan’la “Yer Fıstığı” diye alay edip onu gözden düşürmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan– General Stilwell’den gelen raporları da aklının bir köşesinde tuttuğunu unutmamak gerek.

Kısmen bu karalama çabasından ötürü, başkomutan Tahran, Yalta ve Potsdam’da toplanan sonraki “zirvelere” davet edilmeyecekti. Yine de Çin’e geçmiş büyüklüğüyle yeniden bağ kurduğu izlenimini veren bu kısa zafer ânının sonuçları oldu. 1945’te Birleşmiş Milletler kurulduğunda, Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri haline gelen İkinci Dünya Savaşı’nın başlıca beş galip ülkesi arasında, ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa’nın yanında Çin de vardı.

Kuşkusuz Asya’nın devi henüz birinci planda bir rol oynayabilecek ekonomik, politik veya askeri olanaklara sahip değildi; fakat sadece simgesel düzeyde de olsa büyük güç konumuna erişmesi bugünden bakıldığında yükseliş yolundaki bir kilometre taşı olarak görünmektedir.

• • •

Çin’de cereyan eden çatışmalara dönecek olursak, Roosevelt’in dediği gibi, Çan’ın Japonlara karşı ciddi bir savaş yürütmediği doğrudur. Ayrıca aktörlerden hiçbirinin bütün kuvvetini bu savaşa vermediğini de eklemek gerekir.

Yine de Mao ve yoldaşları bu hassas ve çetrefil dönemi rakiplerinden daha ustaca atlatmayı bildiler. O dönemde halk nezdinde öne çıkan izlenim, komünistlerin işgalciye karşı yiğitçe savaştıkları ve savaşımlarının geçtikleri topraklarda düzgün davrandıkları, yöre sakinlerine saygı gösterdikleri ve aldıkları her şeyin parasını

hakkıyla ödedikleriydi. Bu nedenle asker sayıları durmadan artıyordu. “Kızıl Ordu”larının, yeni konan ismiyle “Halk Kurtuluş Ordusu”nun mevcudu, Japonlarla savaştıkları sekiz yıl boyunca seksen binden dokuz yüz bine çıktı.

Komünistler hakkında uyanan bu izlenim ister doğru ister abartılı olsun, geniş ölçüde paylaşıldığına ve terazinin onlardan yana ağır basmasına katkıda bulunduğuna kuşku yoktur. Buna koşut olarak, başkomutanın imajı da sürekli yıpranıyordu. Kendisine sürekli yakıştırılan işgalciye hoş görünme, kararsızlık veya çıkarıcılık suçlamaları giderek güç kazanıyordu.

Bu nedenle, dünya savaşı sona erip Japon birlikleri teslim olduğunda ve Çin bir ara dönem yaşamadan işgalciye karşı direnişten iç savaşa geçtiğinde, başkomutan pek parlak bir konumda değildi.

İlk başlarda, rakiplerin her ikisi de barıştan yana olduğunu ve ülkeye yeni bir çatışmanın sıkıntılarını yaşatmamak için taviz vermeye hazır olduğunu göstermek istiyordu. ABD Büyükelçisi Patrick Hurley, Mao’ya geçici başkentindeki başkomutanın yanına gidip bir anlaşmaya varmak için müzakere masasına oturmasını önerdiğinde, komünist lider olumlu yanıt verdi ve hayatında ilk kez uçağa bindi.

İki lider arasındaki görüşmenin buz gibi bir havada geçmesi bekleniyordu. Yirmi yıl önce biraz tanışmışlardı ve birbirlerinden pek hoşlanmıyorlardı. Dolayısıyla büyükelçinin gözleri önünde cereyan eden ilk tokalaşmaları nezaket ölçülerinin dışına çıkmadı. Ama başkomutanın delegeler onuruna verdiği resepsiyonda, herkes Mao’dan az konuşan ve asık suratlı bir tavır beklerken, o tam aksine hoşsohbet ve açık yürekli bir görüntü verdi. Hatta ev sahibinin şerefine kadeh kaldırarak eskiden Çin imparatorlarını selamlamak için kullanılan cümleyi söyledi: “Başkan Çan Kay-şek’e, on bin yıl!” İki hafta sonra daha da ileri giderek resmi bir demeç verirken şu açıklamayı yaptı: “Modern Çin’i kurmak için çatışmalarımıza son vermeli ve Başkan Çan Kay-şek’in otoritesi altında bir araya gelmeliyiz.”

Aralarındaki ilişkiler gerçekten sıcaklaşma işaretleri veriyordu. Komünist lider bir sevimlilik taarruzu başlatmaya kararlı görünüyordu. Nitekim bir buçuk ay süren müzakerelerin ardından, bü-

yükelçiyi çok hoşnut eden bir anlaşma imzalandı. Kuomintang ile Komünist Parti'nin birlikte bir ulusal birlik hükümeti kuracakları, Çin'in çoğulcu bir demokrasi olacağı ve silahlı kuvvetlerin, geçici bir süre farklı statüye sahip olacak birkaç birlik dışında, başkomutanın yetkisine verileceği karara bağlanmıştı.

İki hasmın bu belgeyi imzalamayı kabul etmesinin nedeni, bunun sadece kâğıt üzerinde kalacağını bilmeleriydi. Mao'nun Halk Ordusu'nu Çan'ın emrine vermeye, Çan'ın da iktidarı komünistlerle paylaşmaya hiç niyeti yoktu. Her biri dünyaya, en başta da Amerikalı arabuluculara, kendisinin barıştan yana olduğunu ve bunu başarmak için çeşitli tavizler verebileceğini göstermeyi amaçlıyordu. Dostlar alışverişte görsün tarzı bir anlaşmanın söz konusu olduğu aşikârdı. Ve taraflardan sadece biri –üstelik yine aynısı– diğerinden daha becerikli olduğunu bir kez daha gösterecekti.

Çongçing müzakereleri Eylül 1945'te, tam Japon birliklerinin teslim olduğu ve ülkeyi terk etmeye başladıkları anda başlamıştı. Çan Kay-şek bu boşluğu derhal doldurmaya karar verdi. Pekin, Nankin ve Şanghay'ın da aralarında olduğu kurtarılan belli başlı şehirleri kendi adına teslim almaları için asker gönderdi. Arabulucular Mao'nun tepkisinden çekiniyorlardı. Ama Mao onların içini rahatlattı. Rakibinin bu inisiyatifinde bir sakınca görmediğini söyledi. Taraftarlarına, araya girmemeleri ve gecikmeden civardaki kırsal alanlara çekilmeleri yönünde talimatlar gönderdi.

Bu ilk bakışta komünist lider açısından bir geri adım, hatta bir bozgundu. Ama çok geçmeden bunun dâhiyane bir hamle olduğu anlaşılacaktı. Sık sık, "Kırlar kentleri kuşatır" derdi. Bu ilkeyi bir gün gezegen ölçeğinde bir strateji konumuna yükseltecekti. O sırada Çin'de yaşanan askeri bilek güreşinde kentleri kuşatan kırsal alanların ele geçirilmesi, kent nüfuslarının ikmal ve iâşesiyle birlikte kentler arasında kara ve demiryollarından sağlanan ulaşım ve iletişimin de denetim altına alınması anlamına geliyordu.

Fakat bu stratejinin asıl avantajını kimse fark etmemiş, sadece Mao, olağanüstü siyasal öngörüsüyle bunu sezmişti: Başkomutanın büyük bir koz zannettiği metropollerini elinde tutmak bir felakete dönüşecek, hatta onun sonunu getirecekti.

Yıllar süren işgalin ardından Japonlar alelacele ülkeden ayrılınca, geride tarifsiz bir karmaşa kalmıştı. Örneğin işgalciler sadece kendi bölgelerinde tedavülde olan özel bir para çıkarmışlardı; genellikle “askeri yen” diye bilinen bu paranın gerçek yene tahvili mümkün değildi. Japonlar gidince, sekiz yıl boyunca bu parayı kullanmaya mecbur edilmiş insanlar ellerinde artık hiçbir değeri olmayan kâğıt parçalarıyla kalakaldılar. Çeşitli çözümler düşünülebilir, örneğin yetkililer tarafından belirlenecek bir oranla bu paraların Çin parasıyla değiştirilmesi öngörülebilirdi. Ama bütün bu işlem titiz bir hazırlığı ve bir mekanizma kurulmasını gerektirirdi; halbuki bir an önce piyonlarını sürme telaşı içindeki Çan, bu konuda hiçbir şey tasarlamamıştı.

Bir diğer örnek: Japonların gerek konut gerekse idari kullanım için işgal ettikleri binlerce bina bir günde boşaldı. Böyle bir bina ormanı nasıl yönetilecekti? Başkomutan tarafından gönderilmiş askeri ve sivil görevlilerin ne yapmak gerektiği konusunda en ufak bir fikri yoktu. Üstelik bu insanların çoğunun hemen zengin olmak dışında bir emelleri de bulunmuyordu.

Ülke bu açgözlü yırtıcıların –gerçek veya uydurma– yaptıkları hakkındaki dedikodularla çalkalanıyordu. Şu general sekiz yüz evin üstüne kondu, deniyordu; bir başkasının boşaltılmış otuz fabrikayı sahiplendiği ileri sürülüyordu; bir başkasının önüne çıkan her şeyi ucuza kapatmak için bir uçak dolusu banknotla geldiği iddia ediliyordu. Mal sahipleri Çinliyse, onları satışa ikna etmenin en etkili yolu işgalciyle işbirliği yapmakla suçlamaktı. Sekiz uzun yıl boyunca ekonomik bir faaliyet sürdüren herkes zorunlu olarak şu veya bu biçimde Japonlarla muhatap olmak zorunda kalmıştı ve işbirliği yaptığından kuşkulanılabilirdi.

O güne dek işgalcilerin gitmesini sabırsızlıkla beklemiş olan sahil metropollerinin sakinleri üzüntü içindeydiler. Çevrelerinde kargaşa, soygun ve yağmadan başka bir şey görmüyorlardı. Çok geçmeden, hızla tırmanan enflasyon Çin ulusal parasını da askeri yen kadar değersizleştirdi. 1941 sonunda 19 yuan eden 1 dolar; 1945 sonunda 1220 ve 1949’un Mayıs ayında 23 milyondan fazla yuan ediyordu! Şanghay’da kaderine küsüp bir gemi yükü banknotu boş kâğıda dönüştüren sanayicinin hikâyesi dilden dile dolaşıyordu; en azından artık üzerlerine yazı yazılabilir, demişti.

Bu iflasa kıtlık, hatta açlık kaygısı ekleniyordu, çünkü spekülasyon, yolların güvensizliği ve ticari ağlardaki dağınıklık yüzünden temel gıda maddeleri kent pazarlarından çekilmişti.

Böylesi bir sorumluluğun altına girmeyen Mao'nun bilgelik gösterdiği birkaç ay sonunda belli olmuştu. O ve yoldaşları böyle bir durumu yönetemezlerdi. En fazla yapabilecekleri, açgözlülerin kabaran iştahlarını daha iyi denetim altına almak olurdu. Ama sırf bununla sorunlar çözülmezdi ve komünistler her türlü suçlamanın hedefi olurlardı. Şimdi ise eleştirilen başkomutandı ve Çin'in müttefik zaferinin parçası olmasıyla kazanmış olabileceği itibarı bile yitirme noktasına gelmişti.

Bu nedenle, tozpembe Çongçing anlaşmasından birkaç ay sonra iç savaş yeniden başladığında, komünistler eskiye oranla daha iyi bir konumdaydılar. Asker sayısı açısından hâlâ geride olsalar da daha kararlıydılar, kırsal alanların nüfusu onlardan yanaydı ve kent nüfusu rakiplerinden nefret ediyordu.

Belirleyici dönemeç ne ilginçtir ki geçici başkentleri Yan'an'ın düşmesi oldu. Çan burayı Aralık 1936'da, "küçük mareşal"ın araya girmesi yüzünden nasıl alamadığını hiç unutamamıştı. Mart 1947'de öcünü almasını sağlayacak koşullar bir araya gelmiş gibiydi. Milliyetçiler kenti kuşattılar ve nihayet başkomutan, adamlarının "kızılların" başkentini ele geçirdiğini, bu zaferin kızılar için sonun başlangıcı manasına geleceğini tumturaklı bir konuşmayla açıklayabildi.

Ama aslında ele geçirdiği içi boş bir kabuktan başka bir şey değildi. Komünistler kenti önceden boşaltmışlardı. Genel karargâhlarını terk ettikleri için hayıflanan yoldaşlarına Mao şöyle demişti: "Biz Çan'a Yan'an'ı vereceğiz, o da bize Çin'i verecek." Gerçekten de bundan sonraki dönem Halk Ordusu için uzun ve muzaffer bir yürüyüş oldu; kentler, olgun meyveler gibi birbiri peşi sıra ve çoğu kez çatışma çıkmadan düşüyordu. Rakipleri açısından ise tam aksine cehenneme iniş süreci başlamıştı: Sadece geri çekilme, bozgun, kaçış; tek bir zaferleri yoktu. Gerçek anlamda muharebeler de giderek seyrekleşiyordu. Çatışma çıktığında koca koca alaylar askerleri, subayları ve silahlarıyla birlikte saf değiştirebiliyordu.

31 Ocak 1949'da yaşanan böyle bir olay kayda değer: Pekin'in 250.000 mevcutlu milliyetçi garnizonu, başlarında komutanları olmak üzere bütün askerleriyle "kızıllara" katılmaya karar verdi. Kent hiçbir çatışma olmaksızın düştü. Yasak Şehir'in girişine, Çan Kay-şek'in ki yerine Mao Zedong'un büyük bir portresi asıldı. Çan Kay-şek birkaç gün önce başkan yardımcısı Li Zongren lehine istifa etmişti. Bu zehirli armağanı hiç beğenmeyen yeni başkan, Çan'a gitmeden önce devlet hazinesinden zimmetine geçirdiği altınları iade etmesini emretti.

Savaşın nasıl sonuçlanacağı artık belli olmuştu ama pek çok kişi sayıca hâlâ üstün olan Kuomintang ordusunun son bir büyük muharebeye girip girmeyeceğini merak ediyordu.

Komünist birlikler Nankin yakınında Yangtse Nehri'nin güney yakasına geçerlerken bu soru yanıtını buldu. Kenti savunmak için beş yüz bin milliyetçi askerle yığınak yapılmıştı fakat pek çok birlik saflarını terk etti ve kent 23 Nisan'da, gerçek bir çatışma yaşanmadan düştü. O zaman bazıları son muharebenin Şanghay'da cereyan edeceğini öngördüler, hatta Amerikalı bir diplomat, limanın sokaklarının kana bulanacağını bildiren bir not kaleme aldı. Ama dev bir izdihamdan başka bir şey yaşanmadı; rıhtımlara toplanmış on binlerce insan Tayvan'a gidecek bir tekneye binebilmek için itişip kakışıyordu.

Başkomutan da fazla acele etmeden adanın yolunu tuttu. Bunun öncesinde birkaç hafta doğduğu köyde kalıp çeşitli yerleri ziyaret etmiş, hatta temsillere katılmıştı. O dönemde yanında bulunanlar, her şeyin iyi sonuçlanacağına inanmış gibi, rahatlamış, gülümseyen, dingin bir halde olduğunu anlatmaktadırlar.

Tabii ki öyle olmadı ama yakın tarihin büyük kaybedenleri içinde yine de badireyi en az hasarla atlatanlar arasında yerini aldı. Küçük Tayvan adasında 87 yaşında ölünceye kadar, ABD'nin desteğiyle "başkomutan" ve "cumhurbaşkanı" olarak kalacaktı. Hatta Amerikalılar çeyrek asır boyunca, Çin'in BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi koltuğunu onun sahiplenmesini sağlayacaklardı.

Geri çekilirken beraberinde ailesini, en yakın mesai arkadaşlarını, yüklü savaş hazinesini ve ilginç bir ganimeti de götürmüştü: Zhang Xueliang. Kendisini 1936'da kaçıran ve komünistlerle ba-

rış yapmaya zorlayan “küçük mareşal”i hiç affetmemişti. Onu ilk fırsatta tutuklatmış ve bir daha da bırakmamıştı. Tayvan’a gitmeye karar verince de onu önden göndertmiş ve sevgilisiyle birlikte sıkı muhafaza altında ev hapsine aldirmişti. Xian hadisesinin hem kendisinin hem de Çin’in yazgısını yolundan saptırdığına inanan başkomutan, onu asla serbest bırakmamaya yemin etmişti.

Nitekim Zhang Xueliang elli dört yıl boyunca ev hapsinde kaldı. İntikamcı başkomutan öldükten çok sonra salıverildi. O zaman Tayvan’ı terk edip ömrünün son yıllarını Hawaii’de geçirdi. Orada Ekim 2001’de, yüzüncü yaş gününden birkaç ay sonra, zatürree-den öldü.

9.

1 Ekim 1949'da, Tiananmen Meydanı'na, portresine pek de uzak olmayan bir yerde kurulmuş yükseltinin üzerinde ayakta duran Mao Zedong, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu, başkentinin de Pekin olduğunu ilan etti. Uzun sürmüş bir ulusça aşağılanma yüzyılının sonuna gelinmişti ama trajedilerin henüz sona ermediği kesindi. Bunlardan bazılarını ülke ve rejimine düşman olanlar, bazılarını da bizzat kurucunun aşırılıkları yol açacaktı.

Mao'nun yurttaşlarına miras bıraktığı çelişkili bilanço daha uzun süre tartışılacaktır. Hüküm süren kaosa son ını vermişti, yoksa kaos bizzat mı yaratmıştı? Ülkesini büyük güçler düzeyine yükseltmiş miydi, yoksa yükselişini geciktirmiş miydi? Bir hüküm vermek kolay değil ve Çin'in o yıllarda yaşadığı bazı dramların, hâkim olamayacağı küresel bir bağlamda, komünizm ile kapitalizm arasındaki genelleşmiş –politik, ideolojik, ekonomik ve askeri– çatışma bağlamında cereyan etmesi değerlendirme yapmayı daha da güçleştiriyor.

Halk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanan iç savaş, bir anlamda, soğuk savaşın erken yaşanan bir bölümü olmuştu. Rejimin bütün varoluşu boyunca katıldığı en kanlı ve en tehlikeli dış savaş, yani Kore'de 1950'den 1953'e kadar süren çatışma için de aynı şey söylenebilir.

“Sakin sabahın ülkesi” uzun süre Japonya, Çin ve Rusya, sonradan da ABD arasındaki rekabetlerin merkezinde yer almıştı. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen çatışmalara şu veya bu biçimde sürükleneceği beklenebilirdi. Yine de Kim İl Sung'un yarımadanın güney yarısına yapmayı tasarladığı taarruzun Stalin tarafından onaylanması ve özellikle de Mao'nun buna katılmayı kabul etmesi gariptir.

Ülkesi iç savaştan henüz çıkmışken yeni bir askeri maceraya atılmanın sırası mıydı? Başlarda Çinli lider tereddütlü görünüyordu. Sonunda, Mayıs 1950'de onayını verdiyse, bunun nedeni

Washington ile ilişkilerinin iyice kötüye gittiği bir sırada Moskova ile ittifakını pekiştirmeyi kaçınılmaz bulmasıydı. Anlaşılabilir ama bugünden bakıldığında oldukça tehlikeli gözükten bir hesap söz konusuydu.

Stalin açısından, Kore Savaşı'nın en büyük avantajı ABD ile Çin arasında kapatılması zor bir uçurum açması ve Çin'i Sovyetler Birliği'ne bağlanmak zorunda bırakmasıydı. Bu durum Mao'nun da çıkarına mıydı? Çan Kay-şek karşısında kazandığı zaferden sonra Washington ile yeniden normal ilişkiler kurması imkânsız mıydı? Herhalde o sırada böyle düşünüyordu ve olayın üstünden bunca yıl geçtikten sonra, yapacağı başka bir tercihin sonuçları ne olurdu diye uzun uzun yorumlar yapmak gereksiz ve sıkıcı olur. Buna karşılık kesin olan bir şey varsa, o da Kore'deki çatışmanın ABD ile "Kızıl Çin" arasına kalıcı bir güvensizlik soktuğudur; bu kuşku yıllar içinde hafiflemiş ama hiçbir zaman tam manasıyla aşılamamıştır.

Bu savaş, öncelikle Koreliler ama aynı zamanda Çinli komşuları, özellikle de henüz kurulmuş ve yerleşmeye başlamış yeni rejim için, birçok bakımdan hem masraflı hem de gereksiz bir girişimdi. Sınırın diğer tarafına gönderdiği "gönüllüler" in yüz binlercesi ölürken, yeniden inşa halindeki bir ülke açısından ödenen ekonomik bedel de çok ağırdı. Üstelik, Washington ile gerilim Tayvan meselesindeki ihtilafın hızla çözömlenmesini engelledi. Üç yıl boyunca istilalar ve karşı-istilalarla, nükleer silah kullanma tehditleriyle sürdükten sonra, 38. Enlem yakınındaki önceki sınır çizgisine dönölmesiyle sonuçlanan bir çatışma için ödenen bedel fazla ağır değil miydi?

Her savaş saçma ve acımasızdır ama bazıları diğerlerinden daha saçma ve acımasız olur.

Sınırlarında bu çatışma sürerken, Çin kendi içinde de bambaşka türde bir mücadele yaşıyordu. Orada da ıstıraplar, gaddarlıklar ve bir parça saçmalık hüküm sürüyordu. Marksist sınıf mücadelesi bağlamında yaşanan ve bu mantığı en aşırı noktasına kadar götüren bir kavga söz konusuydu.

Mao ve yoldaşlarının başarılmaya niyetlendikleri şey, Çin toplumunu derin ve geri dönölmez bir dönüşöme uğratmaktı. Bunun için kullanılan yöntem, toprakların daha eşitçe dağıtılmasını amaçlayan bir tarım reformuydu. Toprakların kimden alınıp kime verileceğini belirlemek için, ülke sakinlerinin statüleri yakından

taranmaya başlandı; ana fikir, yeniden dağıtımın, dolayısıyla reformun, çıkarım yoluyla da Komünist Parti'nin giriştiği devrimin yoksul köylülerin çıkarına, en müreffeh toplumsal tabakaların çıkarlarının ise zorunlu olarak zıt yönde olduğuydu.

Bu yöntem iç savaş sırasında daha küçük ölçekte “kurtarılmış” bölgelerde denenmiş ve sonuç alıcı olduğu kanıtlanmıştı. “Yoksul” veya “orta” diye sınıflandırılan ve nüfusun yüzde 80’inden fazlasını temsil eden köylüler, ekonomik durumlarının ve toplumsal statülerinin hatırı sayılır ölçüde yükseldiğini görmüşlerdi ve asla önceki duruma dönmek istemezlerdi. Buna karşılık, devrimin doğal düşmanları olarak görülen “mülk sahipleri” sınıfsal açıdan kelimenin tam anlamıyla tenzile uğratılmışlardı.

Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra düzenlenen kamusal toplantılarda, tapular zenginlerden yoksullara aktarıldı ve mülk sahipleri onların veya ailelerinin tahakkümünden uzun süre çok çekmiş köylülerin hücumuna uğradı. Bu “halk düşmanları”nın milyonlarcası yakalandı, hırpalandı, yuhalandı ve on binlercesi öldürüldü – çoğu dövülerek öldürüldü. Üç yılın sonunda toprak sahipleri sınıfının fiilen yok edildiği tahmin edilmektedir.

• • •

Mao'nun Çin toplumunu yeniden şekillendirmek için ortaya koyduğu bu zora dayalı ve iradeci tarz, ömrü boyunca onun “imzası” olacaktı. Ona tarihte ayrı bir yer kazandıracak ve geçmişten net bir kopuşa işaret edecekti. Buna karşın, yurttaşlarını da travmatik sınavlara maruz bırakacak, bu travmaların aşılması için birçok kuşak geçmesi gerekecekti.

Amacına ulaşmayan çok sayıda örnek arasında en simgesellerinden biri, “İleriye Doğru Büyük Sıçrayış”tı. İsminin de işaret ettiği gibi, ülkeyi küçük adımlar yerine “bir sıçrayışta” ilerletmek amacıyla tasarlanan bu girişim, mucizeleri gerçekleştirmek için büyük olanaklar seferber etmenin yeterli olacağı fikrinden –çok çekici olsa da yanıltıcılığı ortaya çıkacak bir fikir– yola çıkıyordu. Sanayileşmiş büyük ülkeler milyonlarca ton çelik üretmekle övünmüyorlar mıydı? On milyonlarca aile küçük fırınlar inşa etse ve buldukları bütün metali toplasalar, bu üretim Çin’de de yapılabi-

lirdi! Nitekim büyük miktarda çelik üretildi. Ancak kalitesi vasat, hatta kelimenin tam anlamıyla kullanılamaz haldeydi. Onca çaba bir hiç uğruna harcanmıştı!

Bu türde başka aşırılıklar da görüldü. “Büyük Sıçrama” sırasında yürütülen kampanyalardan biri, hastalık yayan ve üretimi kötü etkileyen “dört zararlıyı”, yani sıçanları, sinekleri, sivrisinekleri ve serçeleri yok etmeyi amaçlıyordu. Niçin serçeleri? Çünkü çok miktarda meyve ve tahıl yiyip mahsulü azaltıyorlardı. Başlıca “suçlu”, her yıl dört kilo tarım ürünü yediği söylenen, küçücük ağaç serçesiydi.

Bu kuşlardan yüz milyonlarca bulunduğu için, tek başlarına mahsulün önemli bir bölümünü tüketebilirlerdi. Onlarla savaşmak için bulunan en ilginç ve etkili yöntemlerden biri, gürültü çıkarmaktı. Köylüler sürekli tarlalarda mevzileniyor ve serçeler yaklaşmak istediklerinde konmalarını engellemek için davul, tencere veya teneke çalarak onları ürkütüyorlardı. Bitkin düşen ve aç kalan serçeler sonunda ölüp taş gibi yere düşüyorlardı. Çocuklar dahil bütün ahali, kimi zaman bir şenlik havasında bu yöntemi hayata geçiriyordu ve sağlanan başarı etkileyiciydi. Serçelerin ve tüm diğer kuşların kökü kazınmak üzereydi.

Ancak bu “zararlı” kuşların sadece tahılları ve meyveleri değil, aynı zamanda böcekleri de yedikleri öngörülmemişti. Avcıları yok olunca böcekler çoğalmaya ve bitkilerle oburca beslenmeye başladılar. Çok geçmeden ekinlerin üzerine sökün edip geçtikleri yerlerdeki her şeyi silip süpüren göçmen çekirge sürüleri oluştuğu görüldü. Verdikleri zarar o kadar yıkıcıydı ki ülke 1958 ile 1962 yılları arasında modern zamanların en büyük kıtlıklarından birine maruz kaldı; bazı tahminlere göre bilanço otuz milyon ölüye yakındı.

Doğanın hassas dengeleri bozulduğunda ve bu bozulmanın sonuçlarına hâkim olunamadığında neler yaşanabileceği konusunda klasik bir örnek söz konusuydu.

“İleriye Doğru Büyük Sıçrama”nın iradeci çılgınlıklarının neden olduğu devasa insanlık trajedisi en sonunda Parti içinde bir başkaldırıya yol açtı. Daha 1959’da yetkili makamlardan hesap soran sesler yükselmeye başladı. Usta bir taktisyen olan Mao, geri adım

atmanın kendi yararına olacağını anladı. Sadece parti başkanlığını elinde tutup cumhurbaşkanlığı makamını kendisi gibi Hunan eyaleti doğumlu yakınlarından birine bıraktı: Liu Shaoqi.

Sonraki üç yılda felaketin boyutları daha da gözle görülür hale geldi. Birçok yoldaş doğdukları eyaletlere yaptıkları yolculuklarda Büyük Sıçrama'nın neden olduğu zararları keşfetti ve kendi ailelerinin yakınmalarına tanıklık etti. Bir kız kardeş, bir çocukluk arkadaşı veya sevilen bir yeğen onlara sıradan insanların çektikleri ıstıraplar hakkında, iktidar koridorlarında kimsenin dile getirmeye cesaret edemediği gerçekleri öğretebiliyordu. Mao'nun en eski yol arkadaşlarından, Uzun Yürüyüş'ün ve Japonlara karşı direnişin kahramanı olan Savunma Bakanı Mareşal Peng Dehuai'nin de başına gelen bu oldu. Doğduğu eyalette gördükleri onu derinden sarsmıştı ve Büyük Serdümen'e, Parti'nin nasıl yoldan çıktığını bildiren dokunaklı bir mektup yazdı. Ama bu değerli asker siyaset alanında kötü bir taktisyendi ve usta manevracı Mao hiç zorluk çekmeden bombanın fünyesini söktü; sağa sapmakla suçlanan Peng, görevlerinden azledildi ve onun yerini bir başka mareşal, Lin Biao aldı.

1961'in ilkbaharında bu kez Başkan Liu Shaoqi doğduğu bölgeyi ziyaretinde sıradan insanların ıstıraplarına ilişkin aynı "keşfi" yaptı ve gördüklerinden çok sarsıldı. Rezalet çıkarmayacak kadar temkinliydi ama bazı toplantılarda, başlangıçta desteklediği İleriye Doğru Büyük Sıçrama'nın bir hata olduğunu ve buna son vermek gerektiğini söylemeye başladı.

Liu o zamana dek Mao'nun olası "vârisi" olarak kabul ediliyordu. İki adam birbirlerini tamamlıyor gibi gözüküyorlardı. Biri atılgan, gözü pek, sevimli, diğeri dingin, akli başında, ayakları yere basan ve iyi bir yönetici olarak biliniyordu. Biri devrimci, diğeri idareci iki başkandan oluşan bu ikili arasındaki birliktelik yıllarca sürecektir gibi duruyordu. Ama Liu'nun, Mao'ya övgüler eşliğinde bile olsa, Büyük Sıçrama'ya karşı yönelttiği temkinli ve incelikli eleştiriler, Mao tarafından tuzaklı bir saldırı olarak algılandı, bu da iki adam arasında kalıcı bir husumet doğurdu.

Aynı anda, Nikita Kruşçev'in Sovyetler Birliği'nde giriştiği destalinizasyon doruk noktasına çıkmıştı; kahraman kent Stalingrad'ın bile adı değiştirilmiş, Kasım 1961'de Volgograd yapılmış ve "halkların

küçük babası”nın naaşı Lenin’in Kızıl Meydan’daki mozolesinden çıkarılmıştı. Bu gelişmeler, Büyük Sıçrama’nın yol açtığı felaketlerin “kişi tapıncı”nın yerel versiyonunun zararlı sonuçlarına ışık tuttuğu Çin Komünist Partisi içinde de yakından takip ediliyordu. Mao iktidarının birazını, kendisi kadar tanınmayan, ancak daha pragmatik ve iyi yönetici olan yoldaşlarına bırakmak zorunda kaldı.

Hatta o dönemde, kendi kurduğu rejim bünyesinde kenara itiliyormuş gibi görünmeye başladı. Her halükârda Parti artık ona harfiyen itaat etmiyordu. Ona kibarca saygı gösterilmeye devam ediliyordu ama gerçek iktidar artık elinde değildi. Hatta bazı yoldaşları onu tasfiye etmek gerektiğini bile düşünüyordu. Ancak adı rejimle öyle özdeşleşmişti ki görevlerinden uzaklaştırılması ülkenin imajına mutlaka gölge düşürürdü. Liu Shaoqi ve sağ kolu Deng Xiaoping, onu bir tür simgesel figür olarak “kaidesi üzerinde bırakıp”, taşkınlıklarını zaptetmek için parti organlarını “kilitlemenin” daha akıllıca olacağına hükmettiler. Mao’nun bu düzenlemeyi bizzat tartışmaya açabileceğini düşünmüyorlardı; bunu yapmaya çalışırsa azınlıkta kalıp her şeyini kaybedebilirdi. Niye böyle bir riske girsindi?

Serdümen’in rakiplerinin öngörmediği şey, iktidarı yeniden ele geçirmek için sonuçları ne olursa olsun her türlü riske girmeye hazır olduğuydu. Parti içinde azınlıkta kalırsa Parti’den vazgeçecekti. Daha da iyisi, Parti’ye karşı savaş açacaktı.

Her halükârda teslim olmamaya kararlıydı. Ama Uzun Yürüyüş zamanında olduğu gibi, çatışma için uygun ânı ve savaş alanını kendisi seçmek istiyordu.

10.

Mao'nun iktidarı yeniden ele geçirme seferini başlatmak için seçtiği vesile, Çin tarihinin ünlü bir şahsiyetinin başına gelen felaketleri konu alan bir tiyatro oyununun, *Hai Rui'nin Azledilmesi*'nin açılışı oldu. Ming hanedanının yüksek memurlarından Hai Rui, imparatora tavırlarının ülkeye zarar verdiğini açıkça söyleme cesaretini göstermişti. Görevlerinden azledilip hapse atılmış, sonra da sürgün edilmişti. Adı, cesaretin ve ahlaki dürüstlüğün simgesi haline gelmişti.

Mao'nun eşi Jiang Qing, seyircinin çok alkışladığı bu piyesin aslında kendisine yönelik bir alegori olduğuna kocasını ikna etti. Seyirci Hai Rui karakterinde, İleriye Doğru Büyük Sıçrama'nın yoldan çıkışını protesto etme cesaretini gösteren ve bu nedenle gözden düşen Mareşal Peng Dehuai'yi görüyordu. Kaprisli ve zalim hükümdar karakterinde ise doğrudan Büyük Serdümen tasvir ediliyordu.

Eserlerini "Wu Han" mahlasıyla imzalayan bir tarihçi olan yazar, başkentin belediye başkanı Peng Zhen'in himayesindeydi. Peng Zhen ise Liu Shaoqi ve Deng Xiaoping "kliği"nin temel dayanağıydı. Mao bu durumdan nasıl bir avantaj sağlayabileceğini hemen gördü. Rakiplerinin denetimindeki Pekin'den ayrılıp Hangzhou'da, Yangtse'nin denize döküldüğü, Şanghay'a da uzak olmayan bir noktadaki villasına çekildi. Orada karısının da içlerinde olduğu altı kişilik küçük bir grubu büyük bir gizlilik içinde topladı.

İki eş uzun süredir birlikte yaşamıyorlardı. Mao'nun gördüğü her kadına, çok genç bile olsalar kur yapmak gibi bir huyu vardı ve Jiang kendi evinde böyle şeyler yaşanmasına tahammül edemiyordu. Yine de boşanmamışlardı ama her birinin kendi evi, kendi çevresi, kendi emelleri vardı.

Jiang Qing gençliğinde tiyatrodaki, Henrik İbsen'in *Bir Bebek Evi* piyesinde Nora rolünü oynamıştı. Nora kocası tarafından kendisine sadece güzel ve saf bir oyuncak bebek gibi davranılmasının acısını çekiyordu, onun yanında gerçek bir eş olmanın hayalini kuruyor-

du. Jiang oyunculuk kariyeri boyunca canlandırdığı tüm kişilikler içinde en çok Nora ile özdeşleştiğini hiç gizlememişti. Onun hayali, birinci planda bir siyasal rol üstlenmekti. Ama Parti'nin yüksek makamlarında bu konunun bahsinden bile hoşlanılmıyordu. Hatta kocasından, eşinin hırsını dizginlemesi istenmiş, o da bunu yapmıştı. Eşleri birbirinden uzaklaştıran bir neden de buydu.

1965'te Mao'nun bu konudaki tavrı tamamen değişmişti. Yoldaşlarıyla hesaplaşmaya kararlıydı ve karısının ihtirasları bu amaca ulaşmasına yardımcı olabilirdi. Onu tasarılarına doğrudan dahil etmeye karar verdi, Jiang da buna çok memnun oldu. Mao'nun ona verdiği ilk görevlerden biri, çevresindekilerden birine *Hai Rui'nin Azledilmesi*'ndeki "sinsiliği" eleştiren bir makale yazdırmak oldu. Jiang da arkadaşlarının arasında keskin kaleme sahip genç bir yazar buldu ve ona bir makale taslağı hazırlattı. Taslağı sunduğu Mao, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmak istemediği için, çeşitli düzeltmeler yaptı; öyle ki makalenin neredeyse ortak yazarı oldu. Yazı 10 Kasım 1965'te bir Şanghay gazetesinde yayımlandı.

Mao'nun bu savaşta benimsediği siyasi taktik basit olduğu kadar ürktücüydü. Kariyerinde bu taktiğe birden çok kez başvurmuş ve sonuç aldığının sağlamasını yapmıştı. Önce amansız saldırılarını asıl hedeflediği kişinin himayesindekilerden birine yöneltiyordu. Eğer hami saldırıya uğrayan kişinin lehine tavır alırsa, o da hedef oluyordu; koruduğu kişiyi kaderine terk ederse her türlü inandırıcılığını yitiriyor ve müttefikleri ondan uzaklaşıyordu.

Bu örnekte kullanılan yöntem bir anlamda çift kazanımlı olacaktı. "Hükümdara hakaret"le suçlanan oyunun yazarına saldırarak koruyucusu Peng Zhen hedef alınacaktı; Peng'e saldırarak da onun akıl hocası Liu Shaoqi hedef alınacaktı.

Wu Han'ın işlediği "suç", yani Başkan Mao'ya hakaret ve onu gülünç duruma düşürmek, görmezden gelinebilecek veya affedilebilecek suçlardan değildi. Pekin belediye başkanı bir süre ayak sürüdükten ve zaman kazanmaya çalıştıktan sonra, himayesindeki yazarın arkasında durmaktan vazgeçmeyi seçti. Ona özeleştirisi yapmasını tavsiye etti ama bu özeleştirisi yetersiz bulundu. Başlar düşmeye

başladı. Wu Han hapse atıldı ve işkence gördü. Yazarlar ve gazeteciler arasından çok sayıda siyasi dostu takibata uğradı.

Tabii ki belediye başkanı da kendini kurtaramadı. Adamlarını korumaktan âciz olduğunu gösterdiği için tamamen tecrit edildi ve saldırıya uğrama sırası ona geldiğinde kimse onu savunmaya cesaret edemedi. Hatta onu en çok suçlayanlar, kendi paçalarını kurtarma kaygısına kapılan dostları oldu. Liu Shaoqi, dostu Peng Zhen'e karşı hazırlanan iddianameyi bizzat okuma ve gözden düşüğünü resmen duyurma gibi aşağılayıcı bir işle görevlendirildi.

Mao'nun yokluğunda başkentte yapılan aynı toplantıda, onun elinden çıkmış bir metin katılımcılara dağıtıldı. Mao şöyle diyordu: "Burjuvazinin Parti'ye, hükümete, orduya ve çeşitli kültür alanlarına sızmış bu temsilcileri, karşı-devrimci revizyonist bir çetedir. Uygun koşullar bir araya geldiğinde siyasi iktidarı ele geçirecek ve proletarya diktatörlüğünü burjuva diktatörlüğüne dönüştürecekler. İçlerinden bazılarını şimdiden biliyoruz, diğerleri henüz saklanıyor. Bazıları güvenimizi kazandı ve halefimiz olmaya hazırlanıyorlar, onlar da Kruşçev gibi burnumuzun dibinde yuvalanmış durumdalar."

Çok geçmeden bütün dünya, Stalin'in hemen yakınındaki Kruşçev gibi, Mao'nun "burnunun dibine yuvalanmış" ve onun yerini almaya hazırlanan "burjuvazinin temsilcisi"nin kim olduğunu öğrenecekti. "Çinli Kruşçev" lakabı, Halk Cumhuriyeti'nin başkanı Liu Shaoqi'nin adına uzun süre yapışıp kalacaktı. Bununla birlikte, Mayıs 1966'da yapılan o toplantıya katılanlar sonraki tanıklıklarında, kendilerine hitaben kaleme alınmış "bildiri"nin belirli bir kişiyi hedef aldığını hiç kimsenin, hatta Liu'nun bile o anda anlamadığını beyan etmişlerdi.

"Kuklacı" uzaktaki villasından bu küçük oyunu keyifle izliyordu. Yerini alma hayalleri kuranlara karşı başlattığı savaş kolayca kazanılmıştı. Gerçekten de rakipleriyle arasında ciddi bir sıklet farkı vardı! Kanatlarını kesip onu yaşarken heykelleştirilmiş bir halde, kaidesinin üstünde "kurucu ata" rolüne hapsedebileceklerini sanıyorlardı. Ama asıl o hepsini gömecekti!

Mao henüz bir ceset veya heykel olmadığını iyice göstermek için büyük bir hamle yapmaya karar verdi. Aylardır gözlerden uzaktaki villasına çekilmiş olan lider, her yıl bir yüzme yarışmasının düzen-

lendiği Wuhan kentine gitti. Bu yarışmada Çin'in çeşitli eyaletlerinden ve yurtdışından gelmiş binlerce yüzücü Yangtse Nehri'ni geçmek için suya atlıyordu.

Herkesin şaşkın gözleri önünde, Mao da beş bin yarışmacıya katıldı ve onlarla birlikte büyük nehre atladı. Kendisine eşlik edenlerden yedi kişi de güvenliğini sağlamak için arkasından suya daldı. Ertesi gün bütün gazetelerde, Büyük Serdümen'in bir saat beş dakikada on beş kilometre yüzdüğünün fotoğraflarla süslenmiş haberleri çıktı.

Birçok gözlemci, haklı olarak, yetmiş iki yaşındaki bir adamın o zamanki dünya şampiyonu Avustralyalı Bob Windle'dan üç kat daha hızlı yüzebileceğine inanabilenlerin budalalığıyla alay ettiler. Ama Mao'nun performansı siyasi iletişim alanındaydı. Gerek hayranlarına gerek rakiplerine vermek istediği mesaj, güçlü olduğu, hiçbir şeyin karşısında geri adım atmadığı ve geri döndüğüydü.

Nitekim, sekiz ay süren yokluğunun ardından, derhal başkente geçti. Pekin de Yangtse gibi kaynıyordu ve Mao yeniden suya atlayacaktı.

• • •

Belediye başkanının görevden alınmasını izleyen günlerde, Pekin Üniversitesi'nde büyüyecek, hatta tüm ülke sathına yayılacak gibi gözüken çalkantılar yaşanmıştı.

Zirvedeki değişiklikler henüz bilinmiyordu. Komünist Parti'nin alışkanlığı, kararlarını haftalar, hatta aylar sonra basın yoluyla duyurmaktı. Bu nedenle Üniversite'de hâlâ düzen hüküm sürüyordu, belediye başkanına bağlı olan yetkililerin onun gözden düştüğünden henüz haberleri yoktu, "radikal" kanattan öğrenciler ve öğretim üyeleri ise harekete geçmek konusunda duraksıyorlardı.

Onları cesaretlendirmek için yanlarına bir "kadın haberci" gönderildi; "haberci" özetle şunu söyledi: "Artık Peng Zhen'den korkmayın, onun işi bitti! Bu konuda henüz konuşmayın ama buna göre davranın. Üniversite başkanından başlamak kaydıyla taraftarları yakında onunla birlikte gidecekler. Harekete geçme sırası sizde! Eğer revizyonistler saldırıya geçerse, biz sizi savunacağız."

İlk eylem girişimi Felsefe Bölümü'ndeki parti sorumlusu, Nie Yuanzi adında genç bir öğretim görevlisinden geldi. Öğrendiği

şeyden cesaret alan Nie, aynı görüşlere sahip gençlerden oluşan küçük bir grubu topladı ve büyük harflerle yazılmış bir duvar gazetesi hazırladı. Gazete 25 Mayıs günü kantin duvarına asıldı. Sağcı eğilimlere karşı mücadeleyi sekteye uğratmakla suçlanan üniversite başkanını ve mesai arkadaşlarını eleştiren bu “dazibao”, öğrencilerin açık toplantılar yapmasına ve dazibaolar aracılığıyla kendilerini ifade etmelerine izin verilmesini talep ediyordu.

Bunu izleyen saatler ve günlerde büyük bir kaynaşma içinde yüzlerce duvar gazetesi çıkarıldı. Ülkenin yöneticileri, özellikle de Başbakan Zhou Enlai hâlâ yangını söndürmeye uğraşıyorlardı. Mao, söz konusu metnin resmi basın ajansı Xinhua ve *Halkın Gündelik Gazetesi* tarafından hiç kısaltılmaksızın yayımlanmasını istedi; gazete bunun yanına üniversite başkanını ve çalışma arkadaşlarını revizyonist ve “sözde komünist” olmakla suçlayan bir yazı da ekledi. Bir süre sonra basında bizzat Mao tarafından kaleme alınmış bir makale çıktı; “İlk Dazibaomı” adlı bu yazıda, “genel karargâha ateş açılması” çağrısı yapıyordu.

Büyük Serdümen, düşünceleri daha da güçlü bir şekilde etkilemek için, kendilerine “kızıl muhafızlar” adını veren üniversite öğrencilerine doğrudan yazdı. “İsyan etmekte haklıyız” diyordu; bu ifade öğrencilerin toplanma çığlığı haline geldi. Ve Mao bir gün Tiananmen Meydanı’nda onlara katılmaya geldi. Genç bir kadın pazıbendini çıkarıp büyük adamın koluna takınca da Mao Kızıl Muhafızlar’ın onursal büyük lideri oldu.

O aşamada olaylar gerek üniversite gerekse Parti yetkililerini tamamen aştı. Üniversite öğrencilerinin protesto hareketiyle başa çıkabilir, çözümler bulabilir veya başı çekenleri tutuklayabilirlerdi. Ama Devrim’in tarihsel lideri protestocuların yanında tavır alıp onları daha da ileri gitmeye sevk ederken ellerinden bir şey gelmezdi.

Yüreklendirilen öğrenciler Pekin Üniversitesi’nin denetimini korkusuzca ele geçirdiklerinde, Mao onlara başkente kapanıp kalmak yerine tüm ülkeye yayılmaları gerektiğini bildirdi. Hedefleri, “binlerce yıldır zihinleri zehirleyen dört eski” ile mücadele etmek olmalıydı. Çin’de dört sayısı karalama kampanyalarında sıklıkla kullanılır, çünkü “dört” biraz “ölüm” anlamına gelen sözcük gibi telaffuz edilir ve dolayısıyla ölümcül bir tınısı vardır. Yeni kampanya

eski fikirleri, eski kültürü, eski gelenekleri ve eski alışkanlıkları hedef alıyordu. Tıpkı Kızıl Muhafızlar gibi Mao'nun da gözde hedeflerinden biri, Çin uygarlığının bin yıllık simgesi olan Konfüçyüs'tü. Defnedildiği mezarlık saldırıya uğradı ve soyundan gelenlerden birinin cesedi başkentten gelmiş üniversite öğrencileri tarafından topraktan çıkarılıp asıldı. Amiral Zheng He'nin hamisi İmparator Yongle'nin bir heykeli de parçalandı. Birçok eski yazma yakıldı.

Eski olan ve dolayısıyla yeni bir dünyanın doğuşu önünde engel olarak algılanan her şeye duyulan genel nefret dışında, bu çapulculuklara yön veren bir çizgi yoktu.

Kızıl Muhafızlar'ı harekete geçiren tipik bir nefret daha vardı: Öğretmenlere karşı hissedilen nefret. Dünyanın her yerinde olduğu gibi, bazı öğrenciler hocalarına antipati duyuyorlardı. Ama Çin'de, Kültür Devrimi sırasında, gençler bu konuda hiçbir şekilde engellenmedi. İşe Liu Shaoqi'nin "revizyonist" çizgisine yakın oldukları söylenen hocaları yuhalamakla başladılar; bu kişiler daha sonra bağlandı, teşhir edildi, aşağılandı, dövüldü.

"Mandarin"lere karşı bu başkaldırı dünyanın başka yerlerinde de takipçiler bulacak ve sonraki yıllarda birçok ülkede, özellikle de Fransa, ABD ve Meksika'da "öğrenci isyanları"na yol açacaktı.

Bununla birlikte, olaylar hiçbir yerde Çin'de Kültür Devrimi döneminde görülen şiddet seviyesine erişmedi. Başkent üniversitelerinde başlayan hareket, bütün eyaletlere, bütün alanlara yayılacak ve bazıları aşırı şiddetli ve yıkıcı, bazıları sadece saçma, hatta gülünç çeşitli biçimlere bürünecekti. Örneğin Kızıl Muhafızlar, kavşaklardaki kırmızı ışıkların bundan böyle durmaya işaret edemeyeceği çünkü kırmızının devrimin rengi olduğu yönünde bir karar almışlardı. Artık yeşil ışıktaki durulacak, kırmızıda yeniden hareket edilecekti! Ardından tarifsiz bir kaos çıktı, neyse ki o sırada Çin kentlerinde çok az araba bulunması bu kaosu hafifletti.

Ama tüm taşkınlıkların sonucu böyle komik olmuyordu. 1967'nin Nisan ayında bir gün, Liu Shaoqi'nin karısına kaygı verici bir telefon geldi: Üniversitede öğrenci olan kızı ağır şekilde dövülmüş ve hastaneye kaldırılmıştı, durumu kritikti. İki eş artık evlerinden çıkmıyorlardı, fakat anne kızının yanına gitmemelik edemedi.

Bunun onu evden çıkarmak için hazırlanmış bir tuzak olabileceğinden kuşkulanmamıştı.

Hastaneye geldiğinde bir Kızıl Muhafız çetesi tarafından yakalandı; kadını önce yuhalamaya, aşağılamaya başladılar, sonra gülünç bir şekilde giydirip sokaklarda sürüklediler. Onu, başkanla birlikte Endonezya'ya yaptıkları resmi gezi sırasında giydiği gala kıyafetiyle gösteren bir fotoğraf bir süre önce basında yayımlanmıştı. Kadını benzer bir tuvalet, şapka, ipek çoraplar, sivri topuklu ayakkabılar giymeye zorladılar; boynuna da ipe dizilmiş pinpon toplarından oluşan kocaman bir “inci kolye” doladılar. Onu bu kıyafetle ve sürekli laf atarak sokaklarda dolaştırdılar.

Wang kâğıt üzerinde hâlâ devlet reisinin eşiydi ama bu, on iki yıl boyunca çürüyeceği zindana atılmasını engellenmedi. Aynı kadere maruz kalan kocası bu sınavlardan sağ çıkamadı. Diyabet hastasıydı, kötü tedavi edildi ve iki buçuk yıl sonunda öldü.

Büyük Serdümen'in sapmalarına karşı direnişin simgesi haline gelen Mareşal Peng Dehuai, daha da ağır bir baskıya maruz kaldı. Ömrünün son sekiz yılını geçirdiği hapisshanede sürekli işkence gördü, aşağılandı, dövüldü. İşkencecileri ona “hatalarını itiraf ettirmek, günah çıkarttırmak” istiyorlardı ama Peng, gerçek bir kahraman haysiyetiyle bunu yapmayı sonuna kadar reddetti.

Mao'nun niyeti, kendisine kafa tutma cesaretini gösterenleri cezalandırmak ve artık denetleyemediği kurumları yok etmek idiyse, bunu parlak bir şekilde başarmıştı.

Ama bedeli ağır olmuştu! Ülke yangın yerine dönmüştü. Rakip Kızıl Muhafız çeteleri bir kenti, bir mahalleyi, bir garı veya bir havaalanını kontrollerine almak için birbirleriyle savaşıyorlardı. Bu arada “çeteler” sözcüğü aslında durumu tam anlatmıyor. Kimi zaman on binlerce mevcudu olan gerçek ordular söz konusuydu. Bu çılgın dönemle ilgili anlatılarda, meydan muharebelerinden ve yargısız infazlardan söz edilir. Hem Parti'nin hem de devletin yerel makamlarının işleyişi sona ermişti. Fabrikalar ve kamu ulaşımı için de aynı şey söz konusuydu. Bazıları iki yıldan daha uzun bir süre kapalı kalacak okulları ise saymaya bile gerek yok.

Tarihte kargaşanın böylesine araçsallaştırıldığına ender rastlanır! Ustaca, bilinçli bir şekilde ve hayâsızca...

11.

Mao, Kültür Devrimi'nin başlamasından hemen önce, karısına şöyle yazmıştı: "Göğün altında büyük bir altüst oluş yaşanacak. Sonra her şey yeniden düzene girecek." 1968 yılının yazında ortalığı yatıştırmaya başlamanın zamanı geldiği kanısına vardı.

Kızıl Muhafızlar'ın insan kaynağını bir anlamda "kurutma" gayesiyle, milyonlarca genç kentliyi kırlara göndertti. Görünüşte bir görevleri vardı: Devrimci fikirleri bütün Çin'e yaymak. İşin aslı, verdikleri zararı azaltmak için uzaklaştırılıyorlardı. İçlerinden çoğu bir daha kente dönemeyecek, öğrenimini sürdüremeyecekti. Onlara "kayıp kuşak" denecekti.

Büyük Serdümen, ipleri yeniden eline almaya yönelik bu süreçte, Kültür Devrimi'nde belirleyici bir rol oynamış Halk Kurtuluş Ordusu'ndan başka bir şeye güvenemezdi. Ordu, Başkan Mao'nun sözlerinden derlenmiş, Kızıl Muhafızlar'ın dua kitabı ve simgesi yerine geçen *Küçük Kırmızı Kitap*'ın basılmasını ve dağıtılmasını sağlamış; Kızıl Muhafızlar'ın silahlanıp eyaletlere yayılmasına da izin vermişti. Zaten ordu ilk zamanlarda, ne yaparlarsa yapsınlar asla onların karşısına dikilmemek konusunda kesin emir almıştı.

Askeri kurumun bu ideolojik ve politik konumlanışının mimarı Savunma Bakanı Lin Biao'ydu. Devrimci çalkantıyı başlatan ve "yöneten" çok sınırlı çevrenin bir parçasıydı. Dolayısıyla 1969'da resmen Mao'nun halefi ilan edilmesine kimse şaşırmadı. Gerek fotoğraflarda gerek döneme ait gerçekçi tablolarla, Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve "onun en sadık silah arkadaşı" hep yan yanaydı. Hem Çin'de hem de dünyanın geri kalanında, Lin Biao'nun başa geçmesinin kaçınılmaz ve eli kulağında olduğu kanaati hâkimdi.

Ama Mao henüz hayattaydı ve yerini herhangi bir halefe bırakma konusunda hiç acelesi yoktu. Hatta şu veya bu zamanda mirasçısı olarak öne çıkan herkese karşı kendiliğinden nefret duyuyordu.

“Silah arkadaşı”nın çevresindeki takım sabırsızlanmaya başlıyordu. Özellikle de karısı ve oğlu harekete geçmek için zamanın uygun olduğunu ve fazla beklerse Büyük Serdümen’in onu tasfiye etmek için mutlaka bir bahane bulacağını bıkıp usanmadan söyleyip duruyorlardı.

Eylül 1971’de, bütün dünya art arda yağın haberlerle serseme döndü: Lin Biao ailesiyle birlikte bir uçak kazasında ölmüştü, daha önce Mao’yu öldürtmeyi denemişti ve uçağı düştüğü sırada Sovyetler Birliği’ne kaçmaya çalışıyordu.

Belki konuya vâkıf olan bir avuç insan dışında, hiç kimse bu acayip olayları öngöremezdi. Dramın ardından çeşitli açıklamalar ileri sürüldü. Bunlardan birine göre mareşal, birkaç hafta önce Kissinger’ın Pekin’e yaptığı gizli ziyaret ile başlayan Washington’la yakınlaşmayı hazmedememişti.

“Vâris”in ölümünü, iktidarın yeniden dengelenmesi takip etti. Mao, rejimin sol kanadına güven vermek için, karısının himayesindeki bir genci, Şanghay Kızıl Muhafızları’nın lideri Wang Hongwen’i öne çıkardı. Wang otuz yedi yaşında kendisini hiyerarşinin en tepesinde buldu. Çevresi ana babası, hatta dedesi ve ninesi yaşında saygıdeğer emektarlar ile kuşatılmıştı.

Uzun Yürüyüş’ten sonra doğmuş, “meteor” gibi yükselmiş ve Çin’in yeni çehresi olmaya aday genç dâhi çocuğun kaderi dünya basınında hayranlık yaratmaya başlamıştı bile. Mao’nun aynı zamanda, iyi idareci olmakla tanınan ve çok uzak olmayan bir geçmişte “sağa sapmak” ile suçlanmış birkaç emektarı da yeniden görev başına çağırmasına pek önem verilmemişti. Bu “hayaletler”in en önde geleni hiç tartışmasız Deng Xiaoping’di.

Kültür Devrimi’nin en belalı anlarında, Liu Shaoqi’ye gaddarca eziyet edilirken, onun sağ kolu kırsal bir yerleşimde sessizce kendini korumayı bilmiş, oradaki bir traktör fabrikasında basit bir işçi olarak çalışmıştı. Gerçi o da yaşanan felaketlerden payına düşeni almış, peşine düşen bir Kızıl Muhafız güruhundan kaçmak isterken üniversite binasının penceresinden atlayan oğlu ömür boyu felçli kalmıştı. Ama kendisi ülkesinin tarihindeki bu karanlık safhayı sağ salim atlatacaktı.

Şu son derece makul özdeyiş Lao Tseu’ya mal edilmiştir: “İntikam almaya çalışma! Nehrin kıyısına oturup bekle; bir süre sonra

seni küçük düşürenin cesedinin önünden geçtiğini göreceksin!” Nitekim, Deng Xiaoping hayatta kalma ve kendisini küçük düşürenlerin yok olduklarını görme şansını buldu.

Aslında gerçek “şansı”, bütün bu süreç boyunca arkasında, Zhou Enlai’nin şahsında, iyi niyetli ve dikkatli bir koruyucu bulmasıydı. Düşmanlarının yaşatmak istedikleri kötü muameleden onu korumayı başaran Zhou Enlai olmuştu.

İki adam 1920’li yıllarda Fransa’da tanışmışlardı. Deng oraya on altı yaşında, Birinci Dünya Savaşı sırasında tasarlanmış bir program çerçevesinde gitmişti. Temel fikir, silah altındaki Fransız işçilerin yerini doldurmak üzere Çinli emekçileri Fransa’ya getirmektir. Bunun karşılığında, genç göçmenler Fransız okullarında bedava eğitim görebileceklerdi. Öneri çekiciydi ama Deng Ekim 1920’de Fransa’ya vardığında, pek çok asker terhis edilmiş ve ülke sanayisinin yabancı işgücüne duyduğu ihtiyaç aciliyetini yitirmişti. Çok geçmeden program yürürlükten kaldırıldı ve genç adam okul masraflarını kendi düşük işçi ücretiyle ödemek zorunda kaldı. İş fazla uzatmadan eğitimden vazgeçip daha yaşlı ve daha politik bir vatandaşının, Zhou Enlai’nin himayesinde kendini militanlığa verdi.

Geleceğin başbakanı da Fransa’ya aynı dönemde ama çok farklı koşullarda gelmişti. Deng’den altı yaş büyüktü, öğrenimi zengin bir dostu tarafından finanse ediliyordu ve ay sonlarını da Tientsin’de çıkan bir günlük gazeteye makaleler yazarak getiriyordu. Zamanının önemli bölümünü militan faaliyetlere hasrediyor ve sürgündeki vatandaşlarının Çin’de olup bitenlerden haberleri olsun diye *Kızıl Işık* başlığıyla bir bülten çıkarıyordu, baskı için o dönemde bildiri basmakta kullanılan ve “ozalit baskı” diye de bilinen “mimografi” tekniği kullanılıyordu. Deng işin teknik tarafıyla büyük bir ustalıklarla ilgileniyordu, zira yoldaşları ona “Doktor Mimograf” adını takmışlardı.

Zhou, bu ufak tefek, yoksul, kurnaz, adanmış ve o güne dek doğduğu Siçuan’ın dışına hiç çıkmamış gence, onun ağabeyiymiş gibi davranıyordu. Bu tavrını ömrü boyunca sürdürdü. Kariyerleri onları bazen ayıracak ama ilişkilerini hiç kesmeyeceklerdi. Ve ağabey kardeşinin başına gelenlere karşı hiçbir zaman ilgisiz kalmayacaktı.

Deng Xiaoping, önce Normandiya'da Bayeux'de, sonra da Châtillon-sur-Seine'deki okullarda öğrenci olarak Fransa'da beş yıldan fazla kalacak; bu arada Creusot'daki Schneider'de, Châlette'deki (Montargis yakınında) Hutchinson'da, sonra da Billancourt'daki Renault'da işçi olarak çalışacak fakat asıl yaptığı militanlık ve henüz tam olgunlaşmamış halde de olsa yöneticilik olacaktı. Çin Komünist Partisi'nde aldığı ilk sorumluluk, partinin Lyon kolunu örgütlemektir...

Bütün ömrü boyunca Fransa'daki günlerini heyecan ve duygusallıkla hatırlayacaktı. Fransız dili hakkındaki bilgisi, daha çok göçmen vatandaşlarıyla içli dışlı olduğu için sınırlı kalmıştı; dil konusunda pek yetenekli olmadığını ve kendini sadece Çince, güçlü bir Siçuan aksanıyla ifade edebildiğini de eklemek gerek. Ama ölene dek sıcak kruvasan, kahve, kırmızı şarap ve iyi peynirlere olan merakı eksilmeyecekti.

Zhou'nun sağladığı himaye vazgeçilmez bir önemde olsa da, Mao bunu onaylamasaydı sonuçsuz kalırdı. Kültür Devrimi sırasında, sürekli Kızıl Muhafızlar'ın saldırısına uğrayan başbakan da büyük zorluk içindeydi. Hiçbir zaman görevinden alınmadı ama nüfuzunun çok kısıtlandığı dönemler oldu. Öyle ki evlatlık kızı tutuklandı ve babası tarafından kurtarılamadan işkencede öldü. Zhou Enlai, dostunu koruyabilmek için Mao'ya defalarca başvurmuş, en sonunda onun onayını alabilmişti.

Belli ki Büyük Serdümen, Deng'in ölmesini istememişti. Bu da onun kişiliğinin önemli bir yönünü gözler önüne sermektedir. Sinik bir manipülatör, başkalarının çektiği ıstıraplara duyarsız, soğuk bir hesapçıydı ve korkunç bir intikamcı olabiliyordu. Ama bir Stalin de değildi. Ona kafa tutanlar, Zinovyev, Buharin ve daha pek çok kişi gibi, bir duvarın önünde kurşuna dizilmemişlerdi. Mao 1969'da Lin Biao'yu vârisi olarak açıklarken, aynı anda bir gün Lin'den kurtulmaya karar yerirse Deng'i işin başına çağırabilmek için, Zhou Enlai'nin onu emniyette tutmasına izin vermişti.

Gerçekten de "hain mareşal"ın ölümünün ardından, Deng yeniden iktidarın üst basamaklarına çıkarıldı. Kendisine verilen ilk görevlerden biri, 1974 ilkbaharında, petrol krizinin ardından Birleşmiş Milletler'in özel bir çağrısıyla toplanan genel kurulunda

ülkesini temsil etmekte. O ana dek her şeyden uzak tutulmuş bir adamın bütün dünyanın karşısına Çin'in sözcüsü olarak çıkarılması tuhaftı. Mao karısına yazılı bir not göndererek, bizzat yaptığı bu tercihi eleştirmemesini istedi.

Deng, New York'ta yaptığı konuşmanın ardından, yarım asır sonra ilk kez Paris'e uğramaya karar verdi. Kimseyle buluşmadı ve sokağa çok az çıktı. Ama uçağa binmeden önce iki yüz kruvasan ve bir sürü peynir alıp Çin'e döner dönmez başta Zhou Enlai olmak üzere, "eski Fransa yoldaşlarına" dağıttı.

Mao'nun, Deng'in görevlendirilmesi karşısında karısının gösterebileceği tepkiden çekinmesinin nedeni, Deng için başka tasarıları da olmasıydı. Düzenlediği "büyük altüst oluş" yüzünden ülkede hiçbir şey doğru dürüst işlemiyordu ve ortalığı biraz düzene sokmanın zamanı gelmişti. Ne zaman bir soruna kafa yorsa ve kendine bunu kimin çözebileceğini sorsa, Mao'nun aklına tek bir isim geliyordu: Deng Xiaoping.

Örneğin, Lin Biao silahlı kuvvetlere profesyonelliğin burjuva ve gerici bir kavram, geçerli olan tek şeyin ise devrimci coşku olduğu fikrini dayatmıştı. *Küçük Kırmızı Kitap*'tan ne kadar çok alıntı yapılırsa, o oranda rütbe alınıyordu. Subayların çoğu bu durumdan rahatsızdı ama susup kendilerinden isteneni yapmaktan başka bir seçenekleri yoktu.

Deng, Mao tarafından bu çetrefil soruna eğilmekle görevlendirilince, yanında tek cephane olarak en sevdiği cümleyle genel-kurmaya gitti: "Kedinin siyah veya beyaz olmasının önemi yok, yeter ki fareyi tutsun!" Bu bir espriydi sadece ama siyasi renkten bağımsız olarak, profesyonelliğe yeniden önem verileceğini ifade ediyordu. Askerler için bu yaklaşım, Lin Biao'nun onlara yıllardır tekrarlayıp durduklarının panzehriydi. Ne çok aşağılanmaya maruz kalmışlardı! Bir sürü işe yaramazın kışlalarını işgal edip silahlarını yağmalamalarına şahit olmuşlar ve kendilerine onları kesinlikle engellememeleri emredilmişti! Deng hiç zorlanmadan askerlerin güvenlerini kazandı ve ordudaki atmosfer bir günde değişiverdi.

Bir zamanların afroz edilmiş siyasetçisi, hiç beklemeden başka sorunları –durmuş fabrikalar veya trenler– çözmekle görevlendirildi. Her seferinde içinden çıkılmaz gibi gözükten durumları, yetkinliğe, tecrübeye, edebe, sağduyuya öncelik tanıyarak aşmayı

bildi. Öyle ki itibarının iade edilmesinin üzerinden henüz birkaç ay bile geçmemişken, kendini Sanayi, Ulaşım, Savunma ve Dışişleri'nden sorumlu bir süper bakan olarak buldu. Zhou Enlai'ye faaliyetlerini ciddi ölçüde kısıtlamak zorunda bırakan bir mesane kanseri teşhisi konduğunda, Deng bu göreve resmen atanmasa da fiilen başbakanlık yapmaya başladı.

Hatta sağlığı giderek kötüleyen Mao'nun yerini alabilecek konumda görünüyordu. Ama Mao, son bir tavır değişikliğiyle, onu bir kez daha azletmeye karar verdi.

• • •

Son yıllarında Serdümen'in yanında olanlar, zihnini en çok meşgul eden meselenin öldükten sonra hakkında nasıl bir imaj çizileceği olduğunu nakletmektedirler. Özellikle de hem İleriye Doğru Büyük Sıçrama hem de Kültür Devrimi'nde oynadığı rol yüzünden bir "demaiozasyon"a girişilmesinden çekiniyordu. Ve sürekli Deng'in kendi "Kruşçev"i olup olmayacağını sorguluyordu. Bu nedenle onu kendi yerini almaya en uygun kişi diye görse de halefi olarak atamaktan geri durmuştu.

Mirasını, karısının çocuksu ve ehliyetsiz bulduğu dostlarına da emanet etmek istemediği için, sonunda hiçbir hizibe ait olmayan, yükselişini sadece Mao'ya borçlu olduğundan yaptıklarını karalamakta hiç çıkarı bulunmayan ikinci sınıf birisine, Hua Guofeng'e bıraktı.

Yine de amansız siyasi savaflara girmesine gerek kalmadan, Deng Xiaoping hızla kendisini ülkenin doğal lideri olarak kabul ettirdi. Resmi halef önce bir kenara itildi, sonra da tasfiye edildi.

"Hayalet" üstünlüğünden o kadar emindi ki Çin'in ve başka ülkelerin komünist yöneticilerinin genelde yaptıkları gibi rejimin kilit makamlarını işgal etmekle bile uğraşmadı. Ne devlet reisi, ne başbakan ne de parti genel sekreteri oldu; tek görevi başkan yardımcılığı, sonra da merkezi askeri komisyon başkanlığıydı... Buna rağmen, 1978'in sonbaharına gelindiğinde, Mao'nun ölümünden iki yıl sonra ülkenin dizginlerini tamamen ele geçirmişti.

Rejimin kurucusunun karabasanı gerçekleşmedi. Liu Shaoqi'nin eski sağ kolu ve halefleri, "demaiozasyon" çabasına girmediler.

Büyük Serdümen'in heykeli hâlâ Tiananmen Meydanı'ndaki yerinde durmaktadır ve yakın bir gelecekte kaldırılabilceğine dair hiçbir emare yoktur.

Bu süreklilik tercihini bilinçli bir şekilde yapan Deng'di ve bu tercihin sonuçları ülkenin siyasal ve entelektüel gelişimi açısından belirleyici oldu.

Mao'nun ölümünü izleyen haftalarda, dul eşi üç çömeziyle birlikte tutuklandığında ve Kültür Devrimi sırasında yaşanan bütün suiistimallerin suçu bu "dörtlü çete"nin üzerine yıkıldığında, aslında tepelerinde onsuz hiçbir şey yapamayacakları bir kuklacı bulunduğunu herkes biliyordu. Deng'in eski bir arkadaşı, o dönemde onu görmeye gidip "dörtlü çete"den bahsettiğinde, ev sahibinin havaya kaldırdığı avcunu açıp, aslında dört değil, beş kişi olduklarını ima ettiğini anlatmıştı. Tek bir söz etmemiş, sadece hafifçe gülümsemişti.

Mao'yu aleni bir şekilde suçlamayı reddetmesinin başlıca nedeni, Sovyetler Birliği'nde yaşananlarla ilgili gözükmeğidir. Çinli yöneticilerin hepsi destalinizasyonun felakete yol açtığına inanıyordu. Bu düşünce hiç de Stalin'e bağlılıklarından kaynaklanmıyordu; görünenin aksine, onun ölümü hepsini rahatlatmış ve birbirlerine eşitçe davranabilecekleri yeni bir yöneticinin başa geçmesine ilk başlarda sevinmişlerdi. Ama konunun yönetilme sürecinin çok yanlış işlediğini düşünüyorlardı.

Kruşçev de onları hayal kırıklığına uğrattı. Başlangıçta Çin'e gülücükler saçarak gelmiş ve Mao ondan atom bombasına sahip olmak için yardım istediğinde "Evet!" demişti; halbuki Stalin bu konunun bahsinin bile açılmasını istemezdi. Ama yeni lider 1958'de geri adım attı. Çinlilere bu gelişmiş teknolojiyi aktarmak, Sovyetler'de hem askeri çevrelerde hem de Amerikalılarla yapılacak –özellikle nükleer silahların çoğaltılmaması konusunda bir mutabakat tasarısı hakkındaki– olası stratejik pazarlıkları zora sokacağından çekinen diplomatlar arasında muhalefetle karşılaşmıştı. Mao ve bütün yoldaşları bu duruma çok öfkelenmişlerdi. Dışarıdan yardım almadan kendi bombalarını üreterek resti görmeye karar verdiler. Atom bombası programını yürütmekle görevlendirilen kişi, Belçika ve Fransa'da eğitim görmüş bir mühendis olan, Zhou Enlai ve Deng Xiaoping'in "sürgün arkadaşı" Mareşal Nie Rongzhen'di. Görevinin altından hayranlık verici bir şekilde kalktı ve 16 Ekim 1964'te Çin

ilk atom bombası denemesini Xinjiang'da yaptı. Çeşitli kaynaklara göre, Sovyet yöneticileri istihbarat servislerinden nükleer denemenin yapılmasının an meselesi olduğunu öğrendiklerinde Kruşçev'i görevden almaya karar vermişlerdi.

Görevden alınması Çinliler tarafından bir rövanş kabilinden sevinçle karşılandı. Onların gözünde, liderine ihanet edip onun mirasını saçıp savuran, yolunu yitirmiş yöneticinin bizatihi örneği haline gelmişti. Kruşçev'in adı artık lanetlenirken, Stalin'in adı ise meydan okur gibi durmadan yüceltiliyordu. Yani "destalinizasyon" Çin'de çok olumsuz bir yan anlama sahipti. Mao'nun Kültür Devrimi sırasında rakipleriyle Kruşçev arasında sürekli bağ kurması da iz bırakmıştı. Hiç kimse "Kruşçev" muamelesi görmek istemiyordu. Hiç kimse bir "Çin usulü destalinizasyon" bayrağını sallamak istemiyordu.

Bu simgesel boyutun yanında, daha somut ve pragmatik bir boyut daha vardı. Mao öldüğünde, Kültür Devrimi'nin sorumlularının önemli bir bölümü hâlâ yerlerindeydi. Büyük Serdümen'in mirası üzerinde kimi zaman işi edepsizliğe de vardırıarak hak iddia ediyorlardı. Dul eşi duruşmada, "Ben Mao'nun köpeğiydim. Isır dediğinde ısıırıyordum" diye haykırmıştı. "Dörtlü çete" ile birlikte Halk Cumhuriyeti'nin kurucusunun da yargılanmasına karar verilseydi, bu durum dul eşine altın tepside sunulmuş bir hediye olurdu. Bilgelik ve ustalık, kurucunun heykelini sanık sandalyesine oturtmamayı emrediyordu.

Deng Xiaoping açısından asıl öncelik "aşırıları"dan kurtulmak ve ülkeyi yeniden işler hale getirmektir. Gün, Mao'yu mahkûm etmek veya aklamak için tarihsel bilançolar çıkarma günü değildi. Deng, Serdümen'de "yüzde yetmiş olumlu, yüzde otuz da olumsuz yan vardı" diyordu; olumlu yan esas olarak Devrim'in zafere ulaşmasını ve Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamasıydı; olumsuz yan da İleriye Doğru Büyük Sıçrama ile Kültür Devrimi diye özetlenebilirdi. Bu yaklaşım ileride yapılacak daha derinlemesine ve daha gelişkin değerlendirmelere de kapıyı kapamıyordu. Ama şimdi başka öncelikler vardı.

Deng durumu bu şekilde tahlil ediyordu. Kırdaki sürgündeyken veya onun sözleriyle ifade edecek olursak "günah bahçesinde" iken

bu konuyu çok düşünmüştü. Gelişmesinin bu aşamasında ülkesinin ihtiyaç duyduğu, Mao'nun erdemleri ve kusurları hakkında büyük bir ideolojik veya tarihsel tartışma değildi. Asıl ihtiyaç, ekonomik kalkınmaydı. Çin, modernleşmediği sürece, daha pek çok travmatik aksilikle karşılaşabilirdi. Kuşaklar boyunca yapılmış onca denemeye, atılmış onca parlak nutka rağmen, ülke hâlâ yoksul ve geri kalmıştı. Öncelik onu her ne pahasına olursa olsun geri kalmışlıktan çıkarmaktı.

Deng Xiaoping bu hedefin peşinden gitmek konusunda hayranlık verici bir başarı gösterecekti. Ama askıda bıraktığı konular onun ve haleflerinin yakasına yeniden musallat olacaktı.

12.

Çin'in modern çağda üç büyük başlangıç yaşadığı söylenebilir: 1912'de Sun Yat-sen ile, fakat bu daha çok simgesel düzeyde kalmıştı; 1949'da Mao Zedong ile, ama bu da hep gürültülü patırtılı geçmişti; sonra da 1978'den itibaren Deng Xiaoping ile.

Bir ülkenin derinlemesine dönüşümünü, özellikle de ülke bu boyutlardaysa, tek bir kişiye mal etmek her zaman tehlikeli bir yaklaşımdır. Ama bir yönetici gereken vizyona, iradeye, otoriteye ve beceriye sahipse, tarihteki rolü belirleyici, hatta yeri dolduramaz hale gelir.

Deng örneğinde durum hiç tartışmasız böyleydi. Kaidesinden paldır küldür devrilen ve bunun bilincine varıp yeniden ayağa kalkması asırlar süren Orta İmparatorluğun engibeli güzergâhında, farkı Siçuan'ının müdahalesi yarattı. Ülkenin başındaki varlığı kısa sürse de koşulları geri dönülmez biçimde değiştirdi.

Bu tarz dönemlerin uzun sürmesi şart değildir. Kimi zaman on veya yirmi yıl, bin veya iki bin yılın verdiği hasarı onarmaya yeter. Bu da tarihin hırpaladığı halkların önünde muhteşem bir umut nedenidir. Çöküntüden kurtulmak için yüzyıllar boyunca acı çekmelerine gerek yoktur. Becerikli, adanmış ve hangi yönde ilerlenmesi gerektiğini bilen yöneticilerle, bir kuşakta her şey değişebilir. Meiji döneminin başında Japonya'da yaşanan buydu. Deng Xiaoping devrinde Çin de aynı süreçten geçti.

Deng de tarihin hızlanmasının uyandırabileceği müthiş umudun tamamen farkındaydı. "Bilim ve teknolojiye muhteşem ilerlemeler sayesinde" diyordu, "günümüzde bir yıl eski zamanların onlarca yılına, hatta belki bir yüzyılına bedeldir."

Deng'in mirasçıları kimi zaman onun "öğretisi"nden, "teorisi"nden, "düşüncesi"nden söz ederler. Ama Deng bu tarz nitelermelere hep kuşkuyla yaklaşmıştı. Onun ayırt edici özelliğini oluşturan ve Mao'dan ayıran, tam da kendisini bir ideolojinin kabuğu içine

hapsetmeyi reddetmesiydi. Onun bakış açısına göre, bir eylem hakkında ancak sonuçlarına bakarak hüküm verilebilirdi. “Olguların ve tecrübenin yönlendiriciliğine izin vermek gerekir” diye ısrarla tekrarlıyordu.

Kırsal ekonomiye –Çin’de yüz milyonlarca insanı ilgilendiren bir sektör– biraz dinamizm aşılacak isteyince kolektivizasyonun avantajları ve dezavantajları üzerine kısır tartışmalara sürüklenmedi. Sadece bir deneme yapmayı önerdi. O güne dek, kendilerine tarımsal arazi tahsis edilen köylüler yetkililere, tepeden saptanan fiyatlardan belli miktarda ürün teslim etmek zorundaydılar. Deng, şart koşulan miktardan daha fazla üretim yapanların ürünlerinden kendilerinin yararlanmasını teklif etti. Bu ürün fazlasının satışı için kırsal pazarlar kurulmasını teşvik etti. Bazı yoldaşları, böyle yaparak Devrim’in en başından beri benimsediği uygulamaların tartışmaya açıldığını belirttiklerinde, Deng şu yanıtı verdi: “Belki de haklısınız, fazla hızlı gitmeyelim, bunu birkaç yerde deneyelim ve ne sonuç çıktığına bakalım.” Pazarlar çok kısa sürede gelişmeye başladı, kırsal ekonomi canlandı. Bu deney herkes tarafından öyle bir coşkuyla karşılanmıştı ki ânında bütün ülke sathında yaygınlaştırıldı.

Deng, Hong Kong’un henüz Britanya kolonisi olduğu ve her yıl binlerce genç Çinliyi çalışmak üzere çektiği dönemde, oraya yakın bir bölgeye gittiğinde bir diğer fikir verici örnek yaşandı. Deng yerel sorumlulara şu soruyu yöneltti: “Sizce yurttaşlarımızın artık sınırın diğer tarafında çalışmaya gitme ihtiyacı duymaması için ne yapmalıyız?”

Bir yanıt vermek kolay değildi. Her türden o kadar çok etken vardı ki nereden başlanacağı bilinemiyordu. Deng bütün zorlukları bir anda aşamazdı. Sahanın gerçeklerine uyum sağlamak için kuralların yumuşatılabileceği “özel ekonomik bölgeler” yaratarak çözüm için bir başlangıç oluşturulabileceğini düşündü.

Böyle dört “bölge” kurarak işe başlandı, en büyüğü söz konusu Britanya kolonisine komşuydu. Ona olsa olsa bir balıkçı köyü büyüklüğündeki küçük bir kasabanın adı verildi: Shenzhen. Burası birkaç yıl içinde muazzam bir metropole dönüştü. Bu satırlar yazıldığı sırada, nüfusu on yedi milyonu aşmış, civar yerleşimleri de eklersek yirmi dört milyonu bulmuş durumda. Üretimi kendine

örnek aldığı Hong Kong'u geçti ve limanı, geçen malların hacmi bakımından dünyanın dördüncü limanı.

Bu kadar hızlı ilerlemelerin, sosyologların "beklenti devrimi" adını verdikleri olguya yol açmaması düşünülemezdi. Çünkü zenginliklerin sel gibi çoğaldığını gören ülke sakinleri, sabırsızlanırlar ve zenginlikten kendilerinin yararlanmadığını gördüklerinde kimi zaman isyan eder. İran'da 1970'lerin sonunda, petrol gelirindeki önemli bir artışın ardından, monarşiye karşı patlak veren ayaklanma bu şekilde açıklanabilir. Bunun bilincinde olan Deng, durmadan "bazıları diğerlerinden önce zenginleşecek" diyor, böylece herkesin sonunda payına düşeni alacağını ima ediyordu.

Ana söz konusu "beklentiler" sadece zenginleşmeyle ilgili değildi. Nüfusun büyükçe bir bölümünde farklı bir düzen umudu da vardı. Daha iyi yaşandığında, en acil ihtiyaçların karşılanması kaygısı ortadan kalktığında, daha eğitilmiş olduğunda, artık modern bilgi ve iletişim araçlarına erişim olanağı bulunduğu, kandırılma uysallık ve tevekkül de azalır.

Yöneticiler genellikle böyle özlemlerin çapını ve gücünü gereğince değerlendiremezler. Bu, Deng için de geçerliydi. 1989 yılında, Avrupa'daki komünist dünya sonunu getirecek ağır bir krizden geçerken, Çin'de de gerilim yükseldi. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde yaptığı değişikliklerden cesaret alan binlerce genç daha fazla şeffaflık, daha fazla ifade özgürlüğü, daha fazla demokrasi istiyordu; buna koşut olarak, Mao'nun ölümünden sonra yürürlüğe konan ekonomik dönüşümlerle zaten sarsılan ve diğer komünist ülkelerde olup bitenden korkuya kapılan rejimin eski bekçileri, daha kararlı bir tutum talep ediyorlardı. Deng bu krizi yönetemedi. Gençlerin hareketi hızla yayıldı, talepleri radikalleşti ve yetkililer onları 4 Haziran'da, simgesel Tiananmen Meydanı'nda dağıtmaya çalıştıklarında korkunç bir katliam yaşandı.

Deng her iki tarafta da kaybetmişti. Reformcuların gözünde "Tiananmen celladı" olmuştu, bu da imajını kalıcı bir şekilde lekeledi. Rejim bekçilerinin gözünde ise, sonunda işlerin raydan çıkmasına yol açan "boşvermişlik" tavrının sorumlusuydu.

Durumu hemen anladı ve yanıldığını alenen itiraf edemese de beş ay sonra tek görevi olan merkezi askeri komisyon başkan-

lığından istifa etti. Gerçi o sırada seksen beş yaşına da gelmişti ama yaşı her şeyi açıklamıyor. İstifası başarısızlığının tartışmasız itirafıydı ve bu hayatta kalma virtüözü açısından, son bir beceri gösterisiydi. Kendisine saldırma gerekçeleri olan herkesin hedefi haline gelmektense, sorunları kendi aralarında çözme, kavga etme veya barışma, bazı konularda ilerleyip bazılarında geri adım atma işini haleflerine bırakmıştı.

İçtenlikle veya nezaket gereği şu veya bu mevkide kalmasını rica edenlere şu yanıtı veriyordu: “Sağır bir ihtiyar sizin toplantılarınızda ne işe yarar?”

• • •

Gerçekten de Deng Xiaoping bir daha hiçbir görev almadı. Ama onun defterini dürdüklerini düşünenler ağır bir yanılga içindeydi. Seksen sekiz yaşında, müttefikleri ve rakipleri onu ölüm döşeğinde sanırken, muhtemelen en anlamlı siyasi eylemi olarak kalacak şeyi yaptı. Modern Çin tarihindeki bu efsanevi âna, “Güney gezisi” adı verilir.

Ocak 1992’de, karısı ve kızıyla trene binip görünüşte sakin bir aile gezisine çıktı. İlk durağı Shenzhen’di. Refahlarının kurucu babasının geldiğini gören yerel yetkililer, haliyle onu selamlamaya koşmuşlardı. O zaman konuşmaya başladı. Tabii ki esas olarak ev sahiplerine hitap ediyordu ama başka kulakların da kabartıldığından habersiz değildi. “Reformlar konusunda, ayakları sarılı kadınlar gibi yürümek yerine, daha gözü kara davranmalıydınız.” Bu metafor Çin’de, aşırı temkinli, hatta açıkça pısırik tavırlar için kullanılır. “Shenzhen tecrübesinde en önemlisi, cesur davranmak, yeni yollar keşfetme cesaretini göstermektir. Sonunda doğru yol böyle bulunabilir.”

Ziyaretler birbirini izledikçe Deng’in üslubu da yavaş yavaş sertleşti: “Reform yapma konusunda âciz kalan yöneticiler görevlerinden alınmalıdır.” Mesaj öyle sert ve doğrudandı ki ülkenin yetkilileri korkuya kapılıp ulusal basının bu tarz sözleri yayımlamasına yasak getirdiler. Ama “Güney gezisi”ni izleyen ve bazıları da Hong Kong’dan gelmiş gazeteciler sayesinde, Deng’in sözleri yine de yayılıyordu.

Yöneticiler ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Deng'in bizzat başa getirdiği ama rejimin muhafazakâr unsurlarını da idare etmeye çalışan dönemin güçlü adamı Jiang Zemin, kendisine kızgın olup olmadığını ve reformlar konusundaki âcizlikleri yüzünden “görevden alınmasını” istedikleri arasında kendisinin de bulunup bulunmadığını öğrenmek için akıl hocasına peş peşe mesajlar göndermeye başladı. Hoca talebesinin şunu anlamasını sağladı: Kendisinin güvenini yeniden kazanmak istiyorsa, bütün hizipleri birden idare etmeyi bırakmalı ve kararlı bir şekilde reform yoluna girmeliydi.

Eski yöneticinin sözleri kamuoyunda öyle bir takdirle karşılandı ki ülkenin atmosferi birkaç günde değişti. Reform taraftarları güvenlerini yeniden kazanmaya başlarken, muhafazakârlar giderek geri çekiliyordu. Tiananmen trajedisinden sonra yavaşlayan modernleşme ve kalkınma yürüyüşü yeniden başlayabilirdi.

Gerçekten de sonraki yıllarda muhteşem bir ekonomik hamle yaşandı. 1989 ve 1990'da yüzde 4'e gerileyen büyüme hızı, hayranlık verici bir şekilde yükselerek otuz yıl boyunca yılda yüzde 10'un üzerinde kaldı, kimi zaman yüzde 14'e kadar çıktı. Bütün dünyanın büyülenmiş gibi ve bazen de kaygıyla izlediği bir mucize yaşanıyordu. 1990'da dünyada ABD, Japonya, Sovyetler Birliği, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Meksika, Brezilya ve Kanada'dan oluşan ilk on arasında bile olmayan Çin ekonomisi, on yıl sonra Fransa'nın hemen ardından altıncılığa yükselmişti; 2010'da ise dünyanın ikinci büyük ekonomisiydi, sadece ABD'nin gerisinde kalmıştı.

Uzun, çok uzun bir yürüyüşün sonunda, Orta İmparatorluk tecrit, körlük ve geri kalmışlık sayfasını kapatmıştı. Asırlardır ilk kez, kendisi hakkında sahip olduğu imge gerçeklikten kopuk değildi. Dünyanın tek merkezi haline gelmemişse de en dinamik ve en çok hayranlık uyandıran merkezlerinden biri olmuştu. Dolarıyla hoşnut olmak, hatta sevinçten havalara uçmak için geçerli nedenleri vardı.

Ama Deng, yoldaşlarına gönderdiği ve bir anlamda vasiyeti olan son mesajında “fazla da sevinmeyin” diyordu. “Soğukkanlılığınızı koruyun, düşük profil verin, fazla öne çıkmayın ve daha gerçekleştirilmesi gereken büyük işleri hiç unutmayın!” Bu son tavsiyelerin gizli kalmasını isterdi herhalde ama çok geçmeden kulaktan kulağa yayıldı.

Sözleri bir babanın ölüm döşeğinde verdiği, tamamen sağduyuya dayalı tavsiyeler gibi görünebilir. Fakat Deng Xiaoping asla boş konuşmazdı ve “son istekleri”nin apaçık bir stratejik anlamı vardı: Çin bir devdi ve sadece hapsiirması ya da öksürmesi bütün dünyanın ödünü koparmaya yeterdi. Bu nedenle, asla hindi gibi kabarmamaya, asla başkalarını korkutmamaya herkesten çok dikkat etmeliydi.

Deng bu tevazu kuralını ne kendisi ne de ülkesi için aklından çıkarmıyordu. İktidarının ilk kuruluş döneminde, büyük ya da küçük diğer Asya ülkelerinin neler yaptığını gidip yerinde görmeyi, başarılarının sırlarını anlamaya çalışmayı görev bilmişti.

Tabii ki bu gezilerin ilk durağı, karşılıklı suçlamalar ve dönüp dolaşıp tekrarlanan aynı laflarla hiç vakit kaybetmeden Japonya olmuştu. Ona göre, Japonlara Nankin “tecavüzü”nün bedelini ödetmek isteyenler değil, Japonların ülkelerinde başardıklarını, yani bütünlemesine ve geri döndürülemez bir modernleşme hamlesini Çin’de de gerçekleştirmek isteyenler gerçek vatanseverdi. Büyük bir ulusun tarihten alacağı tek rövans sadece yoksulluğu, cehaleti ve aşağılanmaları bir daha tekrarlanmayacak biçimde bitirmek olabilirdi. Ne zaman ev sahiplerinden biri Çin’de gerçekleştirilen ilerlemeler hakkında iltifatta bulunsa, hep aynı yanıt veriyordu: “Biz yoksul ve geri kalmış bir ülkeyiz ve bizden daha başarılı olmuş ülkelere ders almaya mecburuz.”

Çin’in 2049’da yerkürenin birinci gücü haline geleceğini açıklayan haleflerini duysa, acaba Deng Xiaoping nasıl bir tepki verirdi? Muhtemelen kaygılanır ve sinirlenirdi. Böyle açıklamalar yapmaya ne ihtiyacımız var, derdi. Niye durmadan savaşçılık gösterileri yapıyorsunuz? Bunlar komşularımızı korkutuyor, hasımlarımızın eline bizimle savaşmak için bahane veriyor ve bizi hedeflerimize yaklaştıracaklarına, onlardan uzaklaştırıyorlar.

Ülkesi, ihtiyar Deng’in tavsiye ettiği gibi düşük bir profil vermeyi tercih etseydi, Amerikalıların, Avrupalıların veya Japonların düşmanlığını daha mı az çekirdi? Ben bu soruya evet diye yanıt veremiyorum. Çünkü hiç kimsenin görmezden gelemeyeceği ve tavırlara, duruşlara pek bağlı olmayan nesnel gerçeklikler var. Batılıların Çin’den kuşku duymalarının başlıca sebebi, artık onların

yüzlerce yıllık üstünlüğüne son verebilecek noktaya gelmiş olmasıdır. Tutumu –insan hakları, Tayvan, Uygurlar, pandemi veya endüstri casusluğu gibi çok çeşitli konularda– öne çıkarılmaktadır çünkü bunlar elverişli hedeflerdir. Ama hasımlarının kuşku ve düşmanlığının asıl nedeni, Asya'nın devinin büyümesiyle, hızla modernleşmesiyle onların üstünlüğüne yönelik nesnel bir tehdit haline gelmiş olmasıdır.

Bu söylediklerim, dışişleri bakanlıklarında veya Washington, Pekin, Londra, Tokyo, Stockholm veya başka yerlerdeki araştırma enstitülerinde stratejik sorunları takip edenlere kuşkusuz bilmedikleri bir şeyi öğretmiyor. Ama unutmamak lazım ki bu gerçek, siyasi yöneticilerde çatışmanın kaçınılmaz ve buna hazırlanmanın şart olduğu izlenimini güçlendiriyor. Sınırın iki tarafında da katılma reflekslerine yol açıyor.

Çin'de, 2012'de başlayan Xi Jinping iktidarında emperyalist Batı hakkındaki söylem giderek Maocu dönemdekine benzemeye başladı, buna koştur olarak ABD ve Avrupa'da Çin hakkındaki söylemin ayırt edici özelliği sistematik karalama çabasıdır. Ben ölçülü ve dikkatli bir gözlemci olmaya çalışıyorum, benim durduğum yerden her iki taraftaki sapmanın hızlandığı ve bunun dev bir çatışmayla sonuçlanmaması ihtimalinin iyice azaldığı görülüyor.

Ama bu konuda herhangi bir tahminde bulunmayacağım. Benim bu kitapta yaptığım gibi, Batı ile Asya arasındaki yüzlerce yıllık fırtınalı tarih ele alındığında, bir yıl, on yıl veya otuz yıl sonra neler olabileceği hakkında spekülasyon yapmanın hiçbir manası kalmıyor. Sonunda sağduyunun kazanacağı ve her iki tarafı da uçuruma doğru yürümekten caydıracağı umudunu koruyarak, mütevacı bir şekilde öğrenmek, gözlemlemek, düşünmekle yetinmekte yarar var.

IV. Batı'nın Kalesi

“Yeni Dünya'nın konumu harika; şöyle ki insanın orada henüz kendisinden başka bir düşmanı yok! Mutlu ve özgür olmak için bunu istemesi yeterli.”

Alexis de Tocqueville (1805-1859),
Amerika'da Demokrasi

1.

20. yüzyılın başından beri Batı'nın üstünlüğüne karşı gösterilen belli başlı üç meydan okumanın ortak noktası, hepsinin aynı ülkeye, Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik olmasıydı. Japonya'yı askeri olarak yendiler, Sovyetler Birliği ile girdikleri soğuk savaşı kazandılar ve şimdi de Çin'in yükselişinin karşısında en ön safta yine onlar yer alıyor. Bu arada Avrupa'nın eski devletlerini marjinalleştirip onların önderi, hamisi, hatta bir anlamda metbusu haline geldiler. ABD'nin nüfusu artık gezegenin tamamına ve bütün alanlara yayılıyor – bugüne kadar başka hiçbir ulus tarafından sağlanamamış bir üstünlük.

1776'da Britanya Krallığı'nın otoritesini reddeden Kuzey Amerika'nın on iki kolonisi yıldırım gibi bir tırmanış yaşamıştı. Japonya'yı dışa açılmaya zorlayan ve böylece bilinen sarsıntıları tetikleyen Komodor Perry'nin şaşırtıcı serüveni anlatılırken, ziyaretçinin takimada yetkililerine kendi ülkesinin nasıl bir yer olduğunu açıklama ihtiyacı duyduğunu eklemekte de yarar var.

Başkan Millard Fillmore'un mektubu bu bakımdan aydınlatıcıdır. Muhataplarının Birleşik Devletler'den, hatta bulunduğu kıtadan belki de hiç haberleri olmadığını varsaymaktadır. Mektupta şöyle satırlar yer almaktadır: “Zaman zaman Yeni Dünya da denen Amerika, Avrupalılar tarafından keşfedilip kolonileştirilmişti. Uzun süre nüfusu düşük kalmıştı ve ülke sakinleri yoksuldu. Şimdi oldukça kalabalıklaşmış durumdalar, ticaret de çok gelişti ve Majesteleri İmparator iki ülke arasında serbest ticaret yapılabilmesi için eski kanunları değiştirebilirse bunun herkes açısından çok avantajlı olacağını düşünmekte.”

Geleceğin süper gücü dünya sahnesine henüz ilk adımlarını atıyordu. Ama bazı ayırt edici özellikleri Perry'nin tavrında o sırada bile algılanabiliyordu: Cüret, küstahlık, pragmatizm ve hepsinden önemlisi inisiyatif ruhu. Birleşik Devletler'in temelleri kendi aralarında toplanıp tartışan, kavga, hatta bazen düello eden ama

sonunda kendilerine makul gelen kararları alan aynı kuşaktan bir avuç yurttaş tarafından atılmıştı.

Dünya tarihinde büyük roller oynamış diğer ülkelerin doğumu ise nadiren tek bir kurucu döneme bağlı olmuştu. Bir ulus inşa etmek isteyenlerin uzun süre örnek aldıkları Fransa'yı ele alacak olursak, oluşumu Devrim'e, XIV. Louis'ye, Richelieu'ye, XI. Louis'ye, Jeanne d'Arc'a, Charlemagne'a, Clovis'e, hatta Vercingétorix'e kadar uzanmadan anlatılamaz; zira ulus duygusu yüzyıllar içinde birbirini izleyen bir dizi simgesel kişiliğin etrafında şekillenmiştir. İtalya için büyük birleşme ânı 19. yüzyılda yaşanmıştı ama arkada antik Roma'ya uzanan iki bin yıllık bir mazi vardı. Çin, Japonya ve Hindistan gibi diğer ülkeler için de kökenler efsanesi çok uzak geçmişlere dayanıyordu.

Birleşik Devletler için belirli bir tarihte, az sayıda kurucu babanın önderliğinde doğmuş olmak bir koz oldu; o sırada hepsi Avrupa kökenliydi ve hepsi de ailelerinin hayatlarına yeni bir ülkede herhangi bir engelle karşılaşmadan yeniden başlamak için arkalarında bıraktıkları Avrupalıların kavgalarına aşırı bir kuşkuyla yaklaşıyordu.

Bu öncülerin bir diğer belirleyici avantajı, kıtada onlar gelmeden önce yaşayanların zayıf, yoksul, parçalanmış, üstelik böyle kararlı ve iyi silahlanmış bir işgalcinin karşısında duramayacak kadar hazırlıksız halklar olmasıydı. Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan toprakların yerleşimciler tarafından fethedilmesi her zaman kolay olmadı. Ama savaşın nasıl sonuçlanacağına dair hiç kuşku duymadılar, bu da genç ulusun hayatta kalma konusunda badire atlatmadan ve nihai zaferi asla ciddi bir tehdit altına girmeden savaşçılışmasını sağladı.

Yine de ilk başlarda ABD küresel sahnede küçük bir aktördü. Avrupa devletleri arasında güçlkle yol alıyordu.

Kurucu babalar arasındaki ilk anlaşmazlıklardan biri, ilkesel nedenlerden ötürü bütün Avrupa monarşilerine karşı savaşmak isteyenlerle İngiltere kralına karşı koyabilmek için Fransa kralıyla taktik bir ittifak yapmayı savunanlar arasında çıktı. Pragmatik tavır ağır bastı. İsyancıların lideri George Washington, Marki de Lafayette'i karargâhında kabul etti ve XVI. Louis tarafından onaylanmış, en ünlüleri Beaumarchais olan aracılardan yüklü miktarda Fransız silahı edindi.

Çok geçmeden Bastille düştü, başlarda bazı Amerikalılar bunu kendi ayaklanmalarının Avrupa'daki uzantısı olarak gördüler. Ama Terör dönemi başlayıp giyotin var gücüyle işlemeye koyulunca, Thomas Jefferson gibi Devrim hayranlarının coşkusu söndü. Sadece monarşiyi yıkıp cumhuriyet kurdular diye böyle kanlı canilerle ittifak yapılabilir miydi? Hep İngiltere ile uzlaşmayı tercih etmiş ama o zamana dek pek seslerini çıkaramamış olanlar yeniden başlarını diktiler. 1794'te Londra'da bir barış antlaşması yapıldı. Fransızlar derhal ihanet çılgınlıkları atarak Birleşik Devletler sancağını taşıyan gemileri çevirip denetlemeye başladılar.

Yeni ortaya çıkan bir ulusun, tüm arzuladıklarını karşı taraf istese de istemese de alınaya alışmış güçlü Avrupa imparatorlukları karşısında tarafsızlığını koruması kolay değildi.

• • •

Robespierre öldükten, Terör sayfası kapandıktan ve iktidar daha ılımlı bir rejime, Direktuvar'a geçtikten sonra, Amerikalılar uzlaşma sağlamak amacıyla Paris'e bir heyet gönderdiler. Ancak basın Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın Amerikalı temsilcileri kabul etmek için yüklü bir rüşvet istediğini ortaya çıkarınca, genç ulus hakarete uğradığı duygusuna kapıldı ve bazıları bu lekenin kanla yıkanmasını istedi. İki ülke silahlı çatışmanın eşiğine geldi. İki taraf da yüzlerce gemiyi çevirip denetledi, çıkan birkaç müsademedede yirmi kadar Fransız, seksen kadar da Amerikalı öldü. Bu döneme "Quasi Savaşı" adı verildi...

Ancak Napoléon Bonaparte'ın iktidara gelmesinden sonra, iki eski müttefik yeniden iyi geçinmeye başladı. 1800'de Talleyrand'ın yol açtığı "anlaşmazlığa" son veren bir antlaşma imzalandı. Üç yıl sonra da Fransa çok büyük bir toprak parçasını on beş milyon dolar karşılığında Birleşik Devletler'e bıraktı. Söz konusu arazinin adı Louisiana olsa da bugün aynı adı taşıyan eyaletten çok daha genişti, New Orleans'tan Montana'ya kadar uzanıyor ve Birleşik Devletler'in yüzölçümünü fiilen iki katına çıkarıyordu.

Bağımsızlıklarına yönelik başlıca tehdidin Londra'dan geldiğini düşünen çok sayıda Amerikalı, İmparator Bonaparte'ın Avrupa'daki

zaferlerini heyecan, hatta coşkuyla karşıladı. Bazıları bunu eski sömürgeci gücün intikam heveslerini kökünden kazımak için beklenmedik bir fırsat olarak gördü. Mademki Napoléon ağır bir “kıta ablukası” uygulayarak İngiltere’yi mahvetmeye kararlıydı, Kuzey Amerika’da Kraliyet’e sadık kalmış geniş toprakları ele geçirmek için niye bundan istifade edilmesindi? Haziran 1812’de eski kıtayı ele geçiren imparator Büyük Ordu’sunu Britanya adalarıyla her türlü ticareti kesmeye mecbur bırakmak için Rusya’ya karşı taarruza geçirirken, Birleşik Devletler’deki bazı “şahinler”, kendilerinin de Londra ile kılıç oynatmaları için uygun vaktin geldiği kanısına vardılar. Senato ve Temsilciler Meclisi bu yönde kararlar aldı; milliyetçi bir coşku havası yayıldı, bu hava kalabalıkları savaş aleyhtarı gazetelerin bürolarını yıkmaya sevk etti.

Savaş yanlılarının baskısına boyun eğen dördüncü başkan James Madison, Büyük Britanya’ya resmen savaş ilan etti. Genç Amerikan ordusu, İngilizleri Yeni Dünya’dan kovmaya kararlı bir tavırla derhal sınırı aştı.

Ne var ki ihtiyar imparatorluk dirençli çıktı ve kendini çabuk toparladı. Bazılarına ikinci bağımsızlık savaşı gibi görünen şeyin sağlıklı yaşam yürüyüşüne benzemediği hemen anlaşıldı. Amerikalı askerler geri çekilmek ve kendi topraklarının istila edilmesini elleri kolları bağlı seyretmek zorunda kaldılar.

1814’te Napoléon’un bozguna uğramasının ve tahttan ilk çekilişinin ardından İngilizler Amerika’ya yeni birlikler gönderebilince aşağılanma doruk noktasına çıktı. Bu birlikler başkent Washington’ı ele geçirip Beyaz Saray’ı, Kongre Binası’nı ve daha birçok binayı yakdılar.

Başkan Madison bir daha asla eski konutuna dönüp yaşamadı.

Yaşanan bu talihsizlik yavaş yavaş unutuldu ve Birleşik Devletler kuzey sınırlarında yer alan geniş İngiliz arazisini ilhak etmekten kesinkes vazgeçti; bu topraklar bir gün bağımsız Kanada olacaktı. Amerikalılar artık sınırlarını başka yönlere, güneye ve batıya, Texas’a ve Pasifik Okyanusu’na kadar genişletecek, talihsiz güney komşuları Meksika’dan çok büyük toprak parçaları koparıp alacak, bu arada da Avrupalılar gelmeden önce ülkede yaşayan çeşitli halkları soyup soğana çevireceklerdi.

ABD topraklarını kaplayan, El Paso, Las Vegas ve Los Angeles gibi sayısız İspanyolca asıllı ismin yanı sıra, Komançiler'den, Şayenler'den, İovalar'dan, Siular'dan, Navajolar'dan kalmış pek çok yer adı hem destansı hem de acımasız bu fethin delilleri olarak hâlâ gözler önünde durmaktadır.

Bu yayılmanın en güçlü aşamalarından biri altına hücum olmuştu. Ocak 1848'de California'daki bir çiftlikte birkaç külçe bulunmasıyla tetiklenen bu "hücum", olağanüstü bir nüfus hareketine dönüşmüştü.

Hem Birleşik Devletler'in doğu kesimlerinden hem de dünyanın çeşitli yerlerinden, kolay yoldan servet sahibi olma hayalinin cazibesine kapılan yüz binlerce insan akın etti. Daha önce, hatta 16. yüzyılda yayılan "Eldorado" efsaneleri döneminde bile, Amerikan rüyası hiç bu şekilde somutlaşmamıştı.

Gerçi bu hadiseden önce de California bir efsane konusuydu. Doğu'nun zengin halifelerine (*caliph*) gönderme yapan adı bile, *conquistadores* zamanında yayınlanmış ve Aztek İmparatorluğu'nu yenen Hernán Cortés'i büyülemiş bir halk romansından alınmıştı. Bu kurmaca eserde, "California adası" ürkütücü siyah savaşçılarla meskûndü; başlarında ise masalsı bir zenginliğe sahip ve gelip yağmalar korkusuyla adasını başka insanlara kapatmış bir kraliçe vardı.

Komodor Perry, yanında Fillmore'un imzaladığı mektupla Japonya'ya doğru yola çıktığında, altına hücum çılgınlığı tüm hararetini koruyordu. Başkan, "Büyük California eyaletimizde her yıl gümüş, cıva, değerli taşlar ve birçok başka değerli nesnenin yanı sıra, yaklaşık altmış milyon dolarlık altın da çıkarılıyor" diye övünmüştü.

Tabii "hücum" edenlerin sadece çok küçük bir bölümü altın bulup servet yapacaktı. Değerli metalin ancak "müşteri çeken mal" işlevi gördüğü söylense de ülkenin refahını oluşturduğu tartışma götürmez.

Yeni gelenler kendilerini zengin etsin diye California'ya akın etmişlerdi ama asıl onların gelişi California'yı zenginleştirecekti.

Bundan ilk istifade eden yerleşimlerden biri San Francisco oldu. Ocak 1848'de birkaç yüz nüfuslu ve kâğıt üzerinde hâlâ Meksika'ya ait bir sahil köyüydü; ertesi yıl yirmi beş bin nüfuslu müreffeh bir liman haline gelmişti.

Örneğin, kısa süre önce Bavyera'dan gelmiş genç bir göçmen olan Levi Strauss kumaş dükkânını orada açtı, birkaç yıl sonra da altın arayıcıları için meşhur “blue jean”lerini üretmeye başladı. Bu efsanevi ürünün yakaladığı satış başarısı, altına hücumun sona ermesiyle bitmeyecekti.

2.

Sınırların genişlemesi 19. yüzyılın ortasına dek sürecek, on üç koloninin ilk yüzölçümünü yedi katına çıkaracak ve Birleşik Devletler'i gezegenin en geniş ülkelerinden biri haline getirecekti. Ama aynı zamanda genç ulusun içindeki gerilimleri de şiddetlendirip bölünmeye ve kanlı bir iç savaşa yol açacaktı – ülkenin iki buçuk yüzyıllık tarihinde böyle bir olay bir kez yaşandı ama Birliğin hayatta kalmasını bile tehdit eder bir görünüm aldı.

Gerçi, ülkede uzlaştırılması güç iki toplum modeli vardı ve bunların er veya geç çatışması kaçınılmazdı. Güney devletlerinde ekonomi, uzun süre köle ticareti tarafından tedarik edilen köle işgücünün kullanıldığı pamuk, tütün ve şeker kamışı plantasyonlarına dayanıyordu. Halbuki Kuzey'de imalat endüstrisi göçün getirdiği ücretli işgücünü istihdam ederek geliyordu.

Bağımsızlığın ilk yıllarında üzeri geniş ölçüde örtülse de temel bir ayrışma söz konusuydu. Bunun getireceği ahlaki ve kurumsal sonuçların farkında olanlar bile başka önceliklere önem vermeyi tercih ediyorlardı. Kölecilik uygulamasının “Bütün insanlar eşit yaratılmıştır” ve “onlara Yaradan'ları tarafından bağışlanmış, bazı vazgeçilmez haklara sahiptirler; Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır” diyen Bağımsızlık Bildirgesi'ne ters düştüğünden kimsenin kuşkusu olamazdı. Ama kurucu babaların hiçbirinin bu tutarsızlığa son verme konusunda acelesi yoktu, hatta metnin asıl yazarı sayılabilecek Thomas Jefferson'ın bile... Aydınlanma taraftarı ve Fransız Devrimi'nin büyük hayranı olan Jefferson, siyah köle ticaretinin kendisini allak bullak ettiğini söylese de Monticello'daki mülkünde altı yüz kölesi vardı.

Vazettiği inançlarla açıkça çelişen bir siyaset ve hayat sürdüren tek yönetici de o değildi. Bu adamların gözünde, İngiliz kraliyetine karşı verdikleri mücadeleden daha öncelikli hiçbir kavga yoktu. İçlerinde köleliğin kaldırılmasını isteyenler bile, bu konuda saldırıya geçmek için zamanın henüz uygun olmadı-

ğını düşünerek Güney devletlerinde köleciliğin sürdürülmesini kabulleniyorlardı.

Toprakların genişlemesi, kölelik sorununu onu görmemeye uğraşan herkesin sürekli burnuna sokarak vicdanla yapılan bu uzlaşmaları sarstı. Artık sorun, Virginia veya Alabama'daki statükoya daha ne kadar göz yumulacağı değil, bu iğrenç densizliğin ülkenin geri kalanına –Nebraska, Kansas veya New Mexico– yayılıp yayılmayacağına karar vermektir.

Birlik her büyüdüğünde ve ne zaman yeni bir devletin katılması söz konusu olsa, tartışma alevleniyordu. Yeni gelen “hür devlet” mi olacaktı, “köleci devlet” mi? Bir diğer can alıcı soru şuydu: Efendisinin evinden kaçan bir köleye nasıl davranılmalıydı? Güney yanlılarının gözünde o köle bir suçluydu. Ama bu, bir Kuzey devletine sığındığı takdirde onu bir canı veya hırsız gibi iade etmek gerektiği anlamına mı geliyordu? Bu söylediğimiz canavarca görünebilir. Fakat Kongre tarafından 1850’de onaylanan *Fugitive Slave Law*’da (Kaçan Köleler Hakkında Kanun) aynen böyle deniyordu ve yine bu kanuna göre, *Birleşik Devletler topraklarının neresinde olursa olsun*, kaçan bir köleyi koruyan veya ona yardım eden herkes altı ay hapis ve bin dolar para cezasıyla cezalandırılabilir federal bir suç işlemiş sayılıyordu.

Bu iğrenç kanunun mimarlarından biri bizzat Başkan Millard Fillmore’du; onun California altınına olan düşkünlüğünü bilen Güney yanlılarının, *Fugitive Slave Law* onaylanmazsa bu eyaletin Birliğe girmesini engelleyecekleri tehdidini savurdıklarını da eklemek gerek...

Krizden krize geçilip şantajları bilek güreşleri izledikçe, pek çok Amerikalının gözünde bu cerahatin şu veya bu biçimde akıtılması gerektiği giderek netlik kazanıyordu.

Bir adam bu duygunun sözcülüğünü üstlenmişti: Abraham Lincoln. Ulusal ölçekte bir yazgısı olacağını pek az kişinin öngördüğü kavgacı bir siyasetçiydi ama yurttaşların ıstırmaya gereksinim duydukları sözcükleri bulmayı bildi: “Kendi içinde, kendine karşı bölünmüş bir ev ayakta kalamaz. Bu ülke artık bir yarısı kölelikten, diğer yarısı özgürlükten yana olarak yönetilemez. Evin çökeceğini düşünmüyorum. Ama artık bölünmüşlükten vazgeçmeli.” İki top-

lum modeli arasında nihai bir karar verme zamanının geldiğini bıkıp usanmadan yineliyordu Lincoln.

Sözleri ittifakla kabul edilmese de istenen etkiyi yarattı. Kasım 1860'ta, yeni kurulmuş Cumhuriyetçi Parti adına girdiği başkanlık seçiminde, oyları yüzde 40'ın biraz altında kalsa da dağılımları mükemmeldi: Güney'de neredeyse hiç oyu yoktu, buna karşılık Kuzey devletlerinin hepsinde, özellikle de başkanı seçecek delegelerde en ağır basan New York, Ohio veya Pennsylvania'da net bir çoğunluğu vardı, bu da Lincoln'e zaferi getirdi.

İçlerinde Güney Carolina, Virginia ve Texas'ın da olduğu yedi köleci devlet, bu sonuca tepki olarak derhal Birlik'ten koptuklarını ve ayrı bir Konfederasyon kurma niyetlerini açıkladılar. İç savaş resmi olarak Nisan 1861'de başladı. Amerikan ordusu da bölündü ve binlerce kilometreye yayılan büyük harekâtlara ve Temmuz 1863'teki Gettysburg gibi unutulmaz muharebelere tanık olundu.

Lincoln'ün büyük korkusu, Avrupa devletlerinin Güney yanlılarını desteklemesiydi. İngiltere'de bu eğilim vardı. Bunun nedeni onların tezlerine sempati duyması değil –zira kendisi de köleliği kaldırmış ve 1833'te imparatorluğunda köle ticaretini yasaklamıştı– fakat sinir bozucu rakiplere, hatta bazen hasımlara dönüşmüş eski Amerikalı uyruklarına üstünlük sağlamayı amaçlamasıydı. Güneylilerin ayrılmasından Birliği parçalamak için yararlanma imkânı varsa, bunu neden yapmayacaktı ki?

Tehlikenin farkında olan Lincoln, ustaca bir hamleyle Londra'ya Charles Adams'ı “Birleşik Devletler Bakanı” –o sırada büyükelçiye böyle deniyordu– olarak göndermişti; başkan oğlu ve torunu olan Adams, her zaman Kraliyet ile uzlaşmayı savunmasıyla bilinen bir siyasetçi hanedanının vârisiydi.

Temsilci Lincoln'e birkaç kez durumun tehlikeli olduğunu bildiren raporlar gönderdi; Britanya hükümetinin Güneyli Konfederasyon'u hükümran bir devlet olarak tanımaya hazırlandığını bildirdi. Ancak sahadaki güç dengesi kesin bir şekilde Kuzey'in lehine dönünce, İngilizler çatışmaya müdahaleden vazgeçtiler.

III. Napoléon'un Fransası da Atlantik ötesine adım atmak –daha doğrusu yeniden atmak– için Birleşik Devletler'in içinden geçti-

ği ağır krizden istifade etmek amacındaydı. Bunu pervasızca bir tasarıyla gerçekleştirmeye niyetliydi: Meksika'da bir imparatorluk kurup tahta Arşidük Maximilien de Habsburg-Lorraine'i çıkarmak. Avusturya imparatorunun kardeşi, Belçika kralının damadı, Fransa imparatorunun mahmisi olan, çar tarafından tanınmış ve papa tarafından kutsanmış Maximilien, üstelik Meksika'nın adına fethedildiği hanedanın soyundan geliyordu. Bu nedenle Avrupa güçlerinin Yeni Dünya'ya simgesel dönüşünü şahsında temsil etmek adına ideal profile sahip biri olarak görünüyordu.

Maximilien Nisan 1864'te kendini imparator ilan ettikten sonra bir firkateyn ile okyanusu geçip Veracruz'da karaya çıktı ve Haziran ayında "başkenti" Mexico'ya yerleşti. Ona muzaffer bir şekilde karşılanacağı vaat edilmişti ama hiç de öyle olmadı. Az sayıda Meksikalı kendini onunla özdeşleştirdi ve Maximilien hükmedeceği varsayılan toprakların ancak çok küçük bir bölümünü denetimi altına almayı başarabildi.

Sonra müttefikleri onu teker teker terk edip bu işten vazgeçmesini öğütlediler. Fakat o inat edip yine bir mucize veya onurlu bir çıkış bekledi. Böyle bir şey gerçekleşmedi ve acınacak haldeki imparatorun ömrü 19 Haziran 1867'de, Santiago de Queretaro'da, bir idam mangasının karşısında noktalandı. Daha otuz beş yaşında bile değildi.

Birleşik Devletler'in iki rakip güce bölündüğü bir sırada, bu oldukça anakronik imparatorluk kurulabilseydi Amerika kıtalarının ve gezegenin geri kalanının siyasi manzarasının tamamen altüst olacağına kuşku yoktur.

Fakat olaylar ne Meksika'da ne de kuzeydeki komşusunda böyle cereyan etti. Amerikan İç Savaşı çok kıyıcı geçse de kısa sürdü. Birlik orduları, çatışmaların sonu hiçbir zaman önceden belli olmasa ve genellikle son derece kanlı seyratseler de nihayetinde bölünmeyi engellemeyi başardılar. En güvenilir tahminlere göre, sivil ve asker toplam yaklaşık sekiz yüz bin kişi ölmüştü.

En son can verenlerden biri de bizzat Başkan Lincoln oldu, Nisan 1865'te Washington'daki bir tiyatrodaki Güney'i tutan ve bozgunu kaldıramayan bir Shakespeare tiyatrosu oyuncusu olan John Wilkes Booth tarafından öldürüldü.

• • •

Araya girmiş yılların ötesinden Amerika Birleşik Devletleri'nin katettiği güzergâha göz gezdirildiğinde, iç savaşın onlar için hem müthiş bir ilerlemeye hem de içler acısı bir başarısızlığa işaret ettiğini saptamamak mümkün değildir.

İlerleme göz alıcıydı ve bir benzeri daha yaşanmamıştı. Çatışma sona erdikten sonra ülke en tepelere doğru ateşli bir şekilde yükselmeye başladı. Anlaşılan, tüm potansiyelini serbest bırakması ve kanatlanması için “hür devletler” ile “köleci devletler” arasındaki güçsüz düşürücü bölünmenin kösteğinden kurtulması gerekiyordu. İç savaş sona erdikten yirmi beş yıl sonra, Amerikan ekonomisi dünyada birinci sıraya yükselmişti ve yerini bugün de korumaktadır.

Elektrik, gaz ve petroldeki gelişmeyle birlikte ikinci bir sanayi devrimi gündeindeydi ve nasıl ki ilkinin merkezinde İngiltere olduyorsa, bunun merkezinde de Amerika vardı. Rockefeller'ların, Carnegie'lerin, Edison'ların ve Graham Bell'lerin devriydi; gramofonun, sinema makinesinin, telsiz telgrafın ve dünyanın çehresini değiştirecek daha bin bir icadın yapıldığı bir çağdı. Bu icatların pek çoğu Avrupa'da –Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve başka yerlerde– başlamış ama genellikle gerçek gelişmelerini Atlantik ötesinde gösterip bir avuç imtiyazlı insandan ziyade daha geniş kitlelere ulaşımlardı.

Henry Ford'un fabrikalarında geniş ölçekli üretimine geçilen otomobil, George Eastman tarafından popülerleştirilen fotoğraf makinesi bu örneklerdendi. Düşlerini gerçekleştirmek isteyen mucitler giderek Amerika'ya yöneliyorlardı. Fikirlerinin orada en iyi şekilde karşılanacağını ve kendilerini zengin edeceğini düşünüyorlardı. Müthiş bir göç hareketi, öncelikle baskıdan, zulümden, sefaletten kaçmak isteyen ve beraberlerinde bilgilerini, yaratıcılıklarını, atılganlıklarını getiren milyonlarca insanı Birleşik Devletler'e çekti. İç Savaş'ın ardından otuz beş milyon olan nüfus, yarım yüzyıl sonra yüz milyonu aşmıştı.

Bir ülkenin büyüklüğünün değerlendirildiği bütün göstergeler –yüzölçümü, nüfus, zenginlik, güç veya nüfuz– açısından, Birleşik Devletler artık başı çeken gruptaydı ve büyümeye, zenginleşmeye, gücünü göstermeye devam ediyordu.

ABD 1867'de Alaska'yı 7 milyon dolar karşılığında Rusya'dan satın alarak Kuzey Amerika'daki yayılmasını tamamladı. Daha sonra bağımsızlıklarını isteyen Kübalıların ayaklanmasına dayanarak Nisan 1898'de İspanya'ya savaş ilan edip İspanyol ordularını ve donanmasını kolayca yenerek imparatorluğundan geri kalanları ele geçirdi. Bunlar sadece İspanya'nın Yeni Dünya'da elinde son kalan toprakları, yani Küba ve Porto Riko'yu değil, Pasifik'teki kolonilerini, özellikle de Filipinler'i de kapsıyordu.

Bir zamanlar gezegenin en geniş ve en zengin imparatorluğu olan, şimdi ise genç Amerikan devleti tarafından küçük düşürülen İspanya'nın içine düştüğü hal, zamanın göstergesiydi. Bu tarihsel altüst oluş, aşağı yukarı aynı dönemde Uzakdoğu'da olup biteni de çağrıştırıyordu; orada da iki saygıdeğer imparatorluk Meiji devrinin genç Japonya'sı tarafından benzer şekilde küçük düşürülmüştü: 1894-1895'te Çin ve 1904-1905'te Rusya.

Dönemin en maceraperest Amerikan liderlerinden Theodore Roosevelt, Japonya kültürünün ve özellikle de dövüş sanatlarının büyük bir hayranıydı. Beyaz Saray'da bu işe büyük bir salon ayırmıştı ve haftanın üç günü, öğleden sonraları oğulları, özel sekreteri, savunma ve içişleri bakanları ve Japon askeri ataşesiyle birlikte orada idman yapıyordu. Ve her seferinde, "jiu-jitsu bizdeki atletizmden her bakımdan üstündür" diyordu.

3.

Kısacası, Birleşik Devletler İç Savaş'ın ardından gelen onyıllarda yıldırım gibi bir yükseliş yaşadı. Çok kısa sürede büyük ekonomik, diplomatik ve askeri bir güç konumuna erişti. Artık, bir zamanlar çekindikleri Avrupa imparatorlukları tarafından işgal veya boykot edilme ya da aşağılanma riskleri kalmamıştı. “Kendi” kıtasında hiçbir rakipleri yoktu ve dünya sahnesinde her alandaki nüfuzları giderek büyüyordu.

Fakat bu şaşırtıcı başarıya günümüze dek ABD açısından bir leke, bir kusur olarak kalan, aynı ölçüde şaşırtıcı bir başarısızlık da eşlik etmişti: Irk sorununu çözme konusundaki yüz kızartıcı yetersizlikleri.

Lincoln köleliğin kaldırıldığını törenle ilan ederken bu şekilde özgürleştirilen kişileri eşit haklara sahip yurttaşlar düzeyine yükseltmenin zorunlu olduğunun bilincindeydi. O zamana dek hiçbir hakları, hiçbir seçmen ağırlıkları, hiçbir servetleri, hiçbir toplumsal saygınlıkları, kamusal yaşam konusunda hiçbir deneyimleri ve özgüvenleri bulunmayan yaklaşık dört milyon Siyah söz konusuydu.

Onları topluma katma sürecinin karmaşık ve tuzaklarla dolu olacağı aşikârdı; üstelik İç Savaş'ın mağluplarının imtiyazlarından vazgeçmeye veya galiplerin işini kolaylaştırmaya hiç niyetleri yoktu. Dolayısıyla işlerin ağır ilerleyeceği öngörülebiliyordu. Ama olup bitenler ağır ilerlemeyle sınırlı kalmadı. Savaşın ardından gösterilen birkaç çabadan sonra, azat edilenlerin toplumla bütünleştirilmesi, entegrasyonu projesi esas itibarıyla rafa kaldırıldı. Yetkililer havlu atmışlardı.

O noktaya nasıl gelindiği yüz farklı biçimde anlatılabilir ama ortada tartışma götürmez bir sonuç vardı: Irksal sorun hiçbir zaman sağlıklı bir biçimde çözüme kavuşturulmadı. İç Savaş'tan yüz altmış yıl sonra, hâlâ Amerikan toplumunun yakasına musallat olmaya devam ediyor, hatta durmadan ağırlaşp kızıştığı bile söylenebilir.

Bu muazzam başarısızlık, ciltler dolusu kitap yazılmasını hak etmektedir ve geçmişte birçok tarihçi bunu yapmıştır, kuşkusuz yapmaya da devam edecektir. Yolunu yitirmiş insanlığa hızlı bir kuşbakışı atmaktan ibaret olan bu kitapta bile, konu üzerinde biraz durmak gerekiyor. Sonuçta, gezegenin en güçlü ve pek çok alanda hayranlık verici başarılar kazanmış ülkesinden söz ediyoruz. O zaman bu can alıcı sorunun yönetiminde nasıl böyle demokrasisini, toplum modelini, ahlaki yapısını ve dünyadaki yerini tehlikeye atacak ölçüde, ağlanacak bir başarısızlığa uğradığını sormak zorundayız.

İç Savaş'tan sonraki tartışmalarda durmadan gündeme gelen iki rakip ve birbirini tamamlayan kavram vardı: Barışına ve yeniden inşa. Kardeş kavgası bir tarafın tartışmasız zaferi ve diğer tarafın da teslim olmasıyla sonuçlandığına göre, artık sınırları yatıştırmanın, Birliği yeniden perçinlemenin ve yıkılanları ayağa kaldırmanın zamanı gelmiş demektir.

Lincoln'e sadık kalanlar daha çok yeniden inşa üzerinde duruyorlardı; onların gözünde bunun belirgin bir hedefi vardı: Siyahlar kısa sürede eşit haklara sahip yurttaşlar haline gelmeli ve en önemlisi, oy haklarını hiçbir engellemeyle karşılaşmadan kullanabilmeliydiler. Böylece erdemli bir döngü kurulmuş olacaktı; eski köleler gerek ulusal gerek yerel ölçekte onların oylarına talip olanlar tarafından doğal olarak hoş tutulacak, bunun sonucunda da ekonomik durumları, toplumsal statüleri ve imajları giderek düzelecekti.

İlk başlarda yeniden inşa oldukça düzgün işledi ve belirli sonuçlar verdi. 1870'te, Birleşik Devletler tarihinde ilk kez Senato'ya ve Temsilciler Meclisi'ne iki Siyah girdi; ilki Mississippi, ikincisi Güney Carolina'dan seçilmişti. Eğer birkaç on yıl boyunca bu yolda sebat edilseydi, Güney devletlerinde yeni gerçeklikler ortaya çıkar ve ırksal sorun yavaş yavaş ortadan kalkardı demek asla saçma bir varsayım sayılmaz.

Ama Lincoln'ün zihniyeti uzun süre ağır basamadı. Ölümünden sonra yerine geçen başkan yardımcısı Andrew Johnson, olayları aynı şekilde görmüyordu. Ayrıca böyle bir görevin gerektirdiği profile de sahip değildi. Zaten 1864'te başkan onu listesine, kendi halefi olsun diye almamıştı. Fiilen kazanılmış bir zaferin prestijine

sahip ve ikinci kez kolayca seçileceğinden emin olan Lincoln, bu eski Tennessee valisini başkan yardımcısı olarak seçerken sadece simgesel anlamda yaraları sarmak istemişti. Lincoln'ün yakın çevresi içinde yer almayan çapsız bir kişilikti ve ayrılmayı reddeden nadir Güneyli politikacılardandı.

Bilinen “teatral baht dönüşümü”^{*} hadisesi sayesinde aniden başkan olan tanınmamış başkan yardımcısı kendini hiç kimsenin öngörmediği bir konumda buldu: Amerikan tarihinin dev bir şahsiyetinin halefi ve onun yerine ulusun karşılaştığı en çetrefil sorunu hiç hazırlıksızken çözmekle görevlendirilmiş kişi olarak. İçgüdüsel tepkisi, mutlak önceliği toplumsal barışa vermek oldu. Bu, özellikle de bir kardeş kavgasının ertesinde, son derece saygıdeğer bir kavramdı ama oldukça muğlak, “kaypak” bir kavram söz konusuydu ve sonradan ne derece bozuk olduğu da ortaya çıkacaktı.

Evet, tabii ki barışmak gerekiyordu. Kim bunun aksini söyleyebilirdi ki? Ama asıl sorun, böyle bir barışmanın hangi temeller üzerinde gerçekleştirileceğini bilmektir.

Mağluplara “artık bu sayfayı kapatıp yeniden kardeş oluyoruz” mu denecekti? Güneylilerin “ortak evin” kendilerine ait “kanadı”nı yönetme biçimlerinde yapılması gereken değişiklikler yok muydu? En azından, eski kölelerin bundan böyle Güney’de gerçekten özgür yurttaşlar olarak yaşayabileceklerinden emin olmak gerekmez miydi?

Lincoln'ün mirasını sahiplenenler, bu kaygıları dikkate alabilmek için önceliği yeniden inşaya veriyorlardı. Bu eylemi, barışmanın yerine konacak bir şey gibi değil, yapılmazsa barışmanın savunulardan vazgeçmek, hatta kalleslik anlamına geleceği bir ön koşul olarak görüyorlardı.

Yine de uzun vadede bu görüşleri kabul ettirmekte zorlandılar. Çünkü görüşlerin ötesinde, inançlar, yöneticilerin siyasi hesapları ve zaman içinde belirleyici olduğu ortaya çıkacak nesnel bir gerçeklik söz konusuydu. Zira ulusun farklı bileşenleri İç Savaş ertesinde aynı heyecana sahip değildi.

^{*} *Coup de théâtre*: Tiyatroda “baht dönüşümü” (*pcripetia*) diye bilinen ve olayların akışını aniden değiştiren hadise; yazar, Lincoln'ün oyun izlemeye gittiği tiyatrodan öldürülmesine gönderme yapıyor (ç. n.).

Güney’de yaşayanların istisnasız hepsinin bakış açısına göre, mesele varoluşsal bir önemdeydi. Beyazlar için konu, imtiyazlarını koruyabilecekler ve eski kölelerinin kendilerine itaatini sürdürerek ülkenin tartışmasız efendileri kalabilecekler mi, bunu bilmektir. Siyahlar için konu, eşit haklara sahip yurttaşlar konumuna gerçekten erişecekler mi, yoksa şu veya bu biçimde kendilerini ezenlerin çizmeleri altında sürünmeye devam edecekler mi, bunu bilmektir.

Tasavvur edilebilecek en can alıcı sorunlar olan bu konularla karşılaştırıldığında, Kuzey’de yaşayanların motivasyonu hiç aynı düzeyde değildi. Kuşkusuz orada da ileri görüşlü ve evrensel değerlere bağlı sıradışı insanlar vardı. Ama nüfusun bütünü içinde bu seferberliği yıllarca, onyıllarca sürdürmek olanaksızdı. Zorunlu olarak kaygılar, öncelikler zamanla değişir, dikkat dağılır ve sonunda “derin Güney”in bir türlü bitmeyen ırksal sorunlarından gına gelir. Hatta en sonunda, bıraksak da bu Beyazlar ile Siyahlar kendi dertlerini kendileri çözseler daha mı iyi olur acaba noktasına gelinir.

Tabii ki bu “tarafsızlık” iki ırk topluluğu açısından benzer sonuçlar vermiyordu. Beyazlar her alanda ve kuşaklardan beri zaten iktidardaydı. İdarenin, ekonominin, okulların, mahkemelerin, gazetelerin, güvenlik kuvvetlerinin ve geri kalan her şeyin ipleri onların elindeydi. Kuşkusuz Siyahlar da aynı ölçüde mücadele güdüsüne sahipti ama bunun için ellerinde hiçbir olanak yoktu.

Ringdeki hakemin artık her türlü vuruş serbest dediğini ama boksörlerden birinin ellerinin ve ayaklarının kelepçeli olduğunu düşünün, durum bundan farklı değildi.

• • •

Kuzey tarafının yeniden inşa meselesindeki müdahil tavrı on-on iki yıl sürdü. Sonra bu konuya ilgilerini yitirdiler. Bu vazgeçiş, tarihe “1877 uzlaşması” adıyla geçen, gayri resmi bir düzenleme şeklinde yansdı.

O yıl Birleşik Devletler hal çaresi bulunamayan bir siyasi çıkmazdaydı. Tarihlerinde oyların birbirine en yakın çıktığı başkanlık seçimini yaşamışlardı. Ne Cumhuriyetçiler ne de Demokratlar başkanı belirleyecek delegelerde mutlak çoğunluğu sağlayabil-

mişlerdi. 4 Mart tarihinde yeni başkanın göreve başlaması gerekiyordu ama törenden kırk sekiz saat önce iki adaydan hiçbiri galip ilan edilememişti. Seçim sürecinin bu kadar tıklandığına hiç rastlanmamıştı.

Bu çıkmazın sebebi, Louisiana, Florida ve Güney Carolina'nın koşulları kabul edilene kadar oylarını "ellerinde tutmaları" olmuştu. Koşullar, yeniden inşa ya son verilmesi, hâlâ Güney devletlerinde konuşlanmış durumdaki Kuzey birliklerinin geri çekilmesi ve Güney devletlerine "kendi" işlerini, federal hükümetin müdahalesi olmadan yönetme hakkı tanınmasıydı.

Bu şantaj başarılı oldu. Engellemenin sona ermesi ve bir başkanın seçilebilmesi için, aslında teslimiyet anlamına gelen bir "uzlaşma" sağlandı. Yetkili makamlar eski "konfedereler" in bütün koşullarına boyun eğdi.

İç Savaş'ın mağlupları bir anda galibe dönüşmüştü. Güney, bütün canları ve mallarıyla onlara teslim edilmişti; artık nasıl uygun görüyorlarsa öyle davranabiliyorlardı.

Ve hiç sıkılmadan bunu yaptılar. Özellikle de Siyahların oy kullanmasını engellemek için türlü hileler uydurdular. Yüzlerce örnekten biri: Birçok devlet seçmen listelerine kaydolmak isteyenlere, ya belli bir miktar para ödeme ya da bir okuma yazma sınavından geçme şartı koydu. Bu şartların Beyazların içinde yoksul olanları ve okuma yazma bilmeyenleri değil, sadece Siyahların oy kullanmasını engelleyeceğinden emin olmak için de işin içine bir "büyükbaba maddesi" eklendi; bu maddeye göre, bu kurallar ataları daha önce oy kullanmış olanlara uygulanmayacaktı.

Bu yöntemler eski kölelerin cesaretini kırmaya yetmediğinde ve bazıları oy kullanmakta inat ettiğinde, onlara karşı daha sert önlemler alınıyordu. En inatçıları saptamak için oy sandıkları gözetim altında tutuluyor ve çıkışta serseri çeteleri onları dövüyordu. Bu zavallılardan bazıları herhangi bir bahaneyle asılıyordu. Bu nedenlerden ötürü, Siyahların Güney devletlerindeki oy kullanma oranı neredeyse sıfırlanmıştı.

Eski Konfederasyon toprakları hukukun işlemediği bir bölgeye dönüştü; burada nüfusun önemli bir bölümü yurttaşlık niteliklerinden ve haklarından mahrum edilmişti. Okullarda, idarede, ikamet alanlarında, kamu ulaşımında vb sistematik bir ırk ayırım-

cılığı dayatıldı. Beyaz gürupları hiçbir cezaya uğramadan Siyahları linç ederken, “renkli” bir çocuk basit bir hırsızlıktan ötürü idam sehpasını boylayabiliyordu.

Siyahların oy kullanmasının nasıl erdemli bir döngü başlatacağı varsayılmışsa, bu hakkın fiilen kaldırılması ise tam tersine bir marjinalleştirme, aşağılama, sefalet, şiddet ve kin kısır döngüsünü tetikledi; ülke bu kısır döngüden çıkmayı bir daha başaramadı. Kuşkusuz yeniden inşa süreci, gerçek bir entegrasyonu kararlı ve geri dönülmez bir biçimde hayata geçirmek için uygun bir andı. Bu fırsat kaçırılınca, kuşkuların, kuruntuların, hıncın hüküm sürdüğü sağlıklı bir atmosferde her zaman kısmi, her zaman eksik kalan telafi önlemlerine mahkûm olunmuştu.

Bu yüzden ırksal sorun bir daha asla çözülemedi. 2008’de Afrika kökenli bir başkan olan Barack Obama’nın seçilmesi bile bu sorunu aşmaya yetmedi.

Siyahların niye bu kadar öfke gösterdikleri, niye “sistemik ırkçılık”tan söz ettikleri ve niye kamu erkinin “sözde tarafsızlığı”nı ikiye bölme diye suçladıkları merak ediliyorsa, insanın kendisini yukarıda söz ettiğimiz, ayakları ve elleri bağlanmış, ömrü boyunca sabahtan akşama kadar yumruk yiyip asla gardını alamayan ve karşılık veremeyen o boksörün yerine koyması gerekir.

En iğrenç ayrımcı uygulamaların artık geçmişte kaldığı doğrudur. Ancak bu uygulamalar o kadar uzun sürmüştür ki Amerikan toplumunun bütününde, tabii ki zulme uğrayanlarda ve aynı zamanda onlara zulmedenlerde silinmez izler bırakmıştır.

Dolayısıyla ABD’nin güneyi zaman içinde bazen şiddete de başvuran radikal bir muhafazakârlığın, hatta çoğunlukla gericiliğin, mürteciliğin kalesi haline geldi ve bu durum Amerika’nın siyasal yaşamı üzerinde ağırlığını hissettirmeye devam ediyor.

Tarihin tuhaf bir cilvesi sonucunda, bugün bu tutuculuk, Nixon’ın, Reagan’ın, iki Bush’un, sonra da Trump’ın partisi olmadan çok önce, 19. yüzyılda Abraham Lincoln’ün partisi olan Cumhuriyetçi Parti tarafından temsil ediliyor. Halbuki bugün etnik azınlıkların ve özellikle de Siyahların oylarını toplayan Demokrat Parti, uzun süre Beyazların üstünlüğünü savunan bir kale olmuştu.

Dönüşüm bir günde gerçekleşmedi. Bazı dönemlerde, Amerikan toplumunun en ilerici unsurlarıyla en gericiileri Demokratların saflarında yan yanaydı. Bazen bu çelişkili tavırlara aynı kişide de rastlanıyor ve kalıcı yanlış anlaşılmalara yol açabiliyordu.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir başka örnek Başkan Wilson'dır; onun ırk sorunu hakkındaki kanaatleri ülkesinin sınırlarını aşan feci sonuçlara yol açmıştır.

4.

20. yüzyıl tarihte ABD'nin çeşitli çatışmaların ve altüst oluşların akışı içinde kendini gezegenin üstün gücü olarak kabul ettirdiği yüzyıl olarak kalacaktır. Ve bu üstünlüğü şahsında temsil eden ilk yöneticisi tartışmasız Woodrow Wilson olmuştur. 1919'da beraberinde Paris'e götürdüğü fikirler, o sırada yeni bir dünya düzeninin inşa edilmesi için uygun temeller olarak gözükmüyordu.

Özellikle de Amerikan başkanı tarafından dile getirilen iki ilke, yerkürenin çeşitli bölgelerinde umutları yeşertmişti: Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ve uluslararası ilişkilerde şeffaflık.

Bu ikinci ilkenin Birinci Dünya Savaşı'nın korkunç sıkıntılarını yaşamış herkes açısından belirgin bir yan anlamı vardı. Çünkü Arşidük Franz Ferdinand'ın ve eşinin Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesinin mutlaka ağır sonuçları olurdu ama bu suikast Avrupa'yı ve dünyanın geri kalanını milyonlarca insan yaşamına mal olacak böylesine kanlı bir boğazlaşmaya asla sürüklememeliydi. Ancak çark bir kez dönmeye başlayınca bir daha durdurulamadı. Almanya karşılıklı savunma antlaşmasıyla Avusturya'ya bağlıydı; Rusya Sırpı korumayı taahhüt etmişti; Fransızların Rusya, Osmanlıların da Almanya ile antlaşmaları vardı... Ve birkaç hafta içinde Avrupa devletleri, istediklerinden değil, "antlaşmalar" ile mecbur hissettiklerinden kendilerini savaş cehenneminin içinde buldular.

Bu antlaşmaların çoğu herkes tarafından biliniyordu ve herhangi bir "gizli diplomasi"nin parçası değillerdi. Halkları siperlerdeki iğrenç kasaplığa sürükleyen o saçma ittifaklar ve karşı-itifaklar sistemini ifade eden bu terim o sırada Wilson'ın ağzından düşmüyordu.

ABD Başkanı bu sorun hakkında konuşmak ve dinlenmek için gereken inandırıcılığa sahipti. Ülkesi, diğer savaşan taraflar gibi, kargaşanın içine körü körüne atılmamıştı. Kasım 1916'da, savaş iki yılı aşkın bir süredir ortalığı kasıp kavururken Wilson ikinci

kez seçilmek için seçmenlerin karşısına çıktığında, kampanyası şu sloganla sürdürülmüştü: "Wilson bizi savaşın uzağında tuttu." Amerika tarafsız kalmaktan ancak Alman denizaltıları kendi ticari gemilerine karşı azgınca saldırmaya başladıklarında vazgeçti ve tarihinde ilk kez askerlerini Avrupa topraklarında savaşılmaya gönderdi. Zaten oraya da ancak Temmuz 1917'de, savaşın sonuna yaklaşılrken çıktılar. Wilson bu vesileyle, kendi ülkesinin diğerlerinin aksine hiçbir toprak talebi olmadığını altını çizmeye özen göstermişti.

Bu son açıklama da başkanın ifade ettiği ilk ilkeyi, kendi kaderini tayin hakkını inandırıcı kılıyordu.

Pek çok halk daha zengin, daha hırslı ve daha iyi silahlanmış güçler tarafından ilhak edilmiş ya da sömürgeleştirilmişti; diğerleri, çeşitli bağımlılık statülerine –vesayet, protektora, iintiyazlar, kapitülasyonlar ve başka eşitsiz antlaşmalar– maruz kalmıştı. Hepsi kendi kaderlerini ellerine alabilecekleri ya da yeniden alabilecekleri günün hayalini kuruyorlardı ve Dünya Savaşı onlara yeni temeller üzerinden tekrar yola koyulmak konusunda ideal fırsatı sunuyor gibiydi. O güne dek dünyanın geri kalanına uygarlık dersi veren Avrupa imparatorlukları kendi vahşiliklerini ispatlamış, bu da ahlaki inandırıcılıklarını hissedilir ölçüde zayıflatmıştı. Üstelik bitap düşmüş ve harap durumdaldı. Dünyayı yeniden düşünmek ve farklı bir şekilde yeniden inşa etmek için en uygun an değil miydi bu?

Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya ve Balkanlar'dan Uzakdoğu'ya kadar, o zamana dek sesleri işitilmeyen vatanseverler kendilerini göstermeye başladılar. Çoğunlukla Batılılar tarafından kurulan okullarda eğitim görmüş bu insanlar, çok uzun süre alay konusu olmuş ulusları için gömüldükleri derin uyuşukluktan çıkma, hay-siyetlerine kavuşma ve önlerine daha az eşitsiz ilişkiler sunanlarla birlikte hareket etme gününün geldiğini söylüyorlardı. O sırada onların ruh halini tanımlayan şey saldırganlık veya hırçınlık değil, derin bir adalet, özgürlük ve modernlik arzusuuydu.

İnsanlık bir barışma ve uyum çağına giriyor gibiydi ve her şey, bu gelişmenin Amerika Birleşik Devletleri'nin manevi otoritesi altında gerçekleşeceği kanaatini uyandırıyordu. ABD, tarihi bakı-

mından Avrupa'nın bir uzantısıydı ama Amerikalılar da bağımsızlıklarını kazanmak için Avrupa imparatorluklarına karşı savaşmak zorunda kalmışlardı. Ancak kısa sürede modern, sanayileşmiş, güçlü, dinamik ve müreffeh bir ulus inşa etmeyi başarmışlardı.

Bu nedenle ABD uyanımaya başlayan bütün bu halkların gözünde bir örneği, bir esin kaynağını, takip edilecek bir modeli ve potansiyel bir müttefiki temsil ediyordu.

Başkan Wilson bir anda gezegenin en saygı gören insanı haline gelmişti. Onun sözlerine bir ülkenin siyasi lideriymiş gibi değil, bütün yerküreye daha adil, daha ahlaki, daha insani bir dünya düzeninin doğuşunu müjdeleyen bir peygambermiş gibi kulak veriliyordu. “Yönetenlerin iktidarlarının tüm meşruiyetini yönetilenlerin rızasından aldıkları ve hiçbir yerde, hiç kimsenin halkları bir mal gibi bir egemenlikten diğerine aktarma hakkı olmadığı ilkesi kabul edilmediği sürece, hiçbir barış kalıcı olmaz ve olmayı da hak etmez” diyordu. Bu halkların “en küçükleri de en büyükler ve en güçlülerle aynı sıfatla, zorlanmadan, tehdit ve terörize edilmeden” kendi kararlarını alabilmeleri gerektiğini vurguluyordu.

Öyleyse, toprakların dışişlerinin loş koridorlarında, üzerlerinde yaşayanların bunu isteyip istemedikleri hiç umursanmadan paylaşıldığı lanetli çağ artık bitmişti! Woodrow Wilson, bundan böyle ilgili halkların rızası şart olacak, diye yineleyip duruyordu – ve sözleri ezilenlerin kulaklarında dünyanın en güzel musikisi gibi yankılanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD Başkanı, Çinlilere, Hintlilere, Korelilere, Mısırlılara ve daha pek çok halka ümit ettikleri geleceğin vaftiz babası ve garantörü gibi görünüyordu. Sadece o, yeni bir dünya düzeninin temellerini atabilecek ve laf dinlemeyen dik kafalıları bunu dayatabilecek kişi olabilirdi.

Bununla birlikte, başkanın konuşmalarında kendi vatandaşlarının kolayca tahmin edebildiği ama yabancıların algılamadığı pek çok “söylenmemiş şey” vardı; Wilson kendi kaderini tayin hakkından söz ederken, aklında Rusların, Avusturyalıların veya Türklerin hâkimiyetine artık tahammül edemeyen Doğu Avrupa ve Ortadoğu

halkları vardı; “renkli halkları” asla kastetmiyordu. Onlar belki üç dört kuşak sonra ve ancak beyaz ırktan bir vasi tarafından yönlendirilmesi koşuluyla kendilerini yönetebilir hale gelebilirlerdi.

O sırada bu tür inançlar çok yaygındı. “Medeniler” ve “gayri medeniler”, “yukarıdakiler” ve “aşağıdakiler”, “gelişmiş” veya “geri kalmış” yerliler hakkında utanmazca şakalar yapıyordu. İster okumuş ister okumamış, ister ilerici ister muhafazakâr olsun, insanların büyük çoğunluğunda ırklar hiyerarşisiyle ilgili bir görüş vardı ve Wilson da kaideyi bozan bir istisna değildi. Hatta bu kaidenin güzel konuşan bir temsilcisiydi.

Kasım 1912’de ilk kez başkan seçildiğinde, Beyaz Saray’a yerleşen en eğitilmiş adam olduğuna kuşku yoktu. *Amerikan Halkının Tarihi* adlı beş ciltlik anıtsal bir eserin yazarı değil miydi? Sekiz yıl boyunca, ülkenin en prestijli üniversitelerinden Princeton Üniversitesi’nin başında yer almamış mıydı? Bununla birlikte, ırklar, onların varsayılan özellikleri ve “doğal hiyerarşileri” meselesinde inançları vatandaşlarınıninkinden daha ileride sayılmazdı. İşin aslı, daha bile beterdi.

Çünkü başkanın kişiliğinde ek bir bileşen vardı – bu vahim etken, tarihin bu kavşağında yıkıcı sonuçlara yol açacaktı.

• • •

Aralık 1856’da doğan Woodrow Wilson, İç Savaş sona erdiğinde sekiz yaşındaydı ve Georgia’da, Güneylilerin yenilgisini bir trajedi gibi yaşayan bir ailede doğmuştu. Halkların haklarından ve onları bir mal gibi elden ele geçirmemek gerektiğinden bahseden sözlerine bakıldığında, dinleyiciler kölelikle de bir koşutluk kurduğunu ve bundan dehşete kapıldığını düşünebilirlerdi. Ama bu tür öfkeleri ona mal etmek yanlış olurdu.

Wilson işçilerin çalışma koşulları veya kadınların oy hakkı gibi konularda ilerici olabilir, ezilen ulusların kaderinden söz ederken şiirsel coşuklara kapılabilirdi. Yine de konuşmaları biraz daha yakından tarandığında, hep Polonyalıları, Çekleri veya herhangi bir başka Avrupa ulusunu örnek verdiği fark ediliyordu. Asla Hintlilerden, Çinlilerden, Korelilerden, Etiyopyalılardan veya Mısırlılardan bahsetmiyordu. Halbuki onlar Wilson’ın sözlerini mutluluk içinde

dinliyor ve “on dört madde”sini sanki doğrudan kendilerine hitap ediliyormuş gibi ezbere söylüyorlardı.

Bu noktada ciddi bir yanlış anlaşılma olduğu ortadaydı ama kimse bunu görmek istemiyordu. Birinci Dünya Savaşı’ndan çıkan insanlık, düşler, idealler, umutlar eşliğinde kaynıyordu ve kimse gerçekleri görmek veya hayallerini yitirmek arzusunda değildi.

Mısır’da vatanseverlerin tartışmasız lideri olan Sad Zağlul, “Dr. Wilson”ı öve öve bitiremiyordu. Hatta halkının şikâyetlerini sunmak üzere, hiç gecikmeden gidip onunla buluşmayı öngörmüştü. Sadece büyük Amerika’nın başkanı, piramitleri inşa etmiş ulusun kendini yönetmek için bir vasiye ihtiyacı olmadığını İngilizlere kararlı bir dille açıklayabilirdi.

Kasım 1918’de ateşkes ilan edilir edilmez Zağlul, İngiltere’nin zaferini kutlamak, İngiliz protektorasının 1914’te sadece “çatışmalar sona erinceye kadar” kaydıyla konduğunu hatırlatmak ve Mısır’ın artık tam bağımsızlığa geçmek istediğini ifade etmek için Yüksek Komiser Sir Reginald Wingate’ten huzura kabul edilme talebinde bulundu. Ayrıca yanında bir heyetle Paris’e gidip orada toplanmayı tasarlayan büyük güçlerin yöneticileriyle görüşmeyi arzuladığını da ilettili. Yüksek komiser bu söylenenleri not aldığını ama Majestelerinin hükümetinin çözmesi gereken başka acil sorunlar bulunduğunu ve yanıtlar için zamana ihtiyacı olduğunu belirtti. Birkaç gün sonra Zağlul’a Fransa’ya gitmesine izin çıkmadığı bildirildi.

Haber duyulduğunda, Mısırlılar bu incitici tedbiri protesto etmek ve protektoranın derhal sona erdirilmesini istemek için Kahire, İskenderiye ve ülkenin diğer kentlerinde kendiliğinden sokağa çıktı. Bu protestoda ulusun tüm bileşenleri o güne dek hiç olmadığı kadar birlik halindeydi. El-Ezher’in sarıklı şeyhleri, Kıpti ve Yahudi cemaatlerinin liderleri, burjuvalar, öğretmenler, köylüler, işçiler ve –o güne dek hiç görülmemiş bir şey: En önde Sad Zağlul’un eşi Safiye olmak üzere– çok sayıda kadın gösteriye katıldı. Eğitimli bir kadın olan ve güzel konuşan Safiye, kraliçenin en iyi arkadaşı olduğu kadar, sıradan halka da yakındı ve tarihe “Ümmü’l-Mısriyye” (“Mısırlıların Anası”) diye geçecekti.

Protestolar öylesine büyüdü ki Mısır’ı, özellikle de Hindistan yolunu denetim altında tutabilmek için vazgeçilmez buldukları

Süveyş Kanalı'nı bırakmamaya kararlı olan İngiliz makamları sert önlemler almaya karar verdiler. Zağlul Mart başında tutuklandı ve en yakın arkadaşlarıyla birlikte Malta'ya sürüldü.

Bu cezanın bir yol kazası ve artık ne yapacağını bilemeyen bir sömürgeci gücün son otorite gösterisi olduğuna inanan bağımsızlıkçı lider, Akdeniz adasındaki zorunlu ikametinden yararlanarak İngilizce bilgisini geliştirmeye karar verdi. Böylece zamanı geldiğinde Başkan Wilson ile herhangi bir aracıya gerek duymaksızın konuşabilecekti. Bu amaçla, kendisine hızlandırılmış dersler veren bir öğretmen tuttu. Zağlul hukuk eğitimini Fransızca yapmıştı; Mısır seçkinlerinin önemli bir bölümü gibi onun da Fransızcası kusursuz ve zarifti ama İngilizcede hep zorluk çekmişti. Bu defa çok hevesliydi fakat ilerleme kaydetmeye zaman bulamadı çünkü sürgünü onun tahmininden de kısa, ancak bir buçuk ay sürmüştü.

Mısır'da durum hızla bozulmuştu. Yüksek komiserin uzlaşmaz tutumu, tarihte "1919 Devrimi" diye bilinen hakiki bir ayaklanmaya yol açmıştı. İngiliz yetkililerin zor kullanarak bastırmaya çalıştıkları ve yüzlerce kişinin öldüğü kitlesel gösteriler gerçekleşti.

Baskı insanları yatıştıramasa da en azından işgalciye vatansever bir çalkantıyla değil, Batı'ya karşı cihat başlatmak isteyen Bolşeviklerin örgütlediği şiddetli bir devrimle uğraştığını söyleme olanağını verdi! Bu iddia Mısır'da kulağa çok saçma geliyordu; liberal ve modernleşme yanlısı, Fransa'nın ve kısa süredir ABD'nin ateşli hayranı, hatırı sayılır bir şahsiyet olan Sad Zağlul'u herkes tanıyordu. Ancak bu suçlamalar Washington'da ve Paris Konferansı'ndaki Amerikan heyeti içinde ciddiye alındı. Wilson'ın danışmanları vakit geçirmeden Londra'nın yanında tavır almasını tavsiye ettiler. Zaten onun da doğal eğilimi bu yönde olduğundan, ikna edilmesi için fazla bir çaba harcanması gerekmedi.

İngiliz makamları Amerikalıların kendilerinden yana tavır almalarının an meselesi olduğunu haber alınca, Zağlul'u hemen serbest bırakıp Fransa'ya gitmesine izin verdi. Bu sözde uzlaşma jesti artık onlar açısından herhangi bir risk teşkil etmiyordu.

Nitekim sürgün Zağlul ve arkadaşları 19 Nisan 1919'da, içleri hâlâ umut dolu bir halde Marsilya limanında karaya çıktıklarında,

Mısır üzerindeki İngiliz protektorasının sürmesi gerektiğini Birleşik Devletler'in resmen kabul ettiğini dehşet içinde öğrendiler.

Bazı vatanseverler şaşkınlıktan serseme dönmüştü. Ne var ki Zağlul olayın böyle sonuçlanmasını bekliyordu. On gün önce günlüğüne şunları kaydetmişti: "Başkan Wilson'ın sesi zayıflayıp duruyor. Biz de onun sözlerine güveniyorduk ve onu çağımızın peygamberi gibi görüyorduk ama şimdi kendi yurttaşları tarafından İngilizlerin arzularına boyun eğmekle suçlanıyor. Başımıza neler geleceğini artık Allah bilir!"

Mısırlı vatanseverler, cesaretsizlik duygusuna kapılmak istemedikleri için, Paris'e doğru yollarına devam edip Wilson'la görüşme taleplerini iletiler. Ama ne başkan ne de çevresinden herhangi biri onları kabul etti.

• • •

Yeryüzünün her köşesindeki daha pek çok aktivist aynı dönemde aynı umutları besleyecek, sonra aynı hayal kırıklıklarına uğrayacaktı.

O sırada Paris'te bulunan genç Ho Şi Minh *Vietnam Halkının Talepleri* başlıklı kısa bir metin kaleme alıp ikinci el bir takım elbise kiraladı ve Birleşik Devletler başta olmak üzere belli başlı heyetlerin bürolarına bu metnin birer kopyasını bıraktı. Kimse yanıt vermeye tenezzül etmedi. Ho Şi Minh kısa süre sonra Fransız Komünist Partisi'ne katıldı, ardından da Moskova'ya gitti. Sonraki yıllar ve onyıllar boyunca Komintern'in aktif bir üyesi ve önce Fransa'nın, sonra da ABD'nin sebatkâr hasmı olacaktı.

Kısa süreliğine Wilson ilkelerinin cazibesine kapılan çok sayıda insan arasında genç Mao Zedong da vardı. Temmuz 1919'da yazdığı bir metinde, Amerikan başkanının iyi niyetli olduğuna ama sesinin Paris Konferansı'nın diğer katılımcıları tarafından boğulduğuna inandığı anlaşıyordu. Çin'in gelecekteki lideri, "Zavallı Wilson!" diye haykırıyordu. "Etrafı Clemenceau veya Lloyd Georges gibi hırsızlar tarafından kuşatılmış" olduğundan ve sürekli ilhak edilecek topraklardan, mali tazminatlardan başka bir şeyin konuşulmadığı toplantılarda hazır bulunduğundan, "sözlerini duyurmayı başaramıyordu."

Tıpkı Sad Zağlul gibi Mao da İngilizler ve “diğer hırsızlar” tarafından itilip kakılmasaydı, Wilson’ın “kalbinin peşinden gidebileceğine” ve bu kadar adaletsizliğe asla izin vermeyeceğine ikna olmuş görünüyordu.

Woodrow Wilson’ın vaatleri bir süre bütün dünyaya düşler kurdurmuştu. Hatta Birleşik Devletler’de Siyahların davasının en önde gelen temsilcilerinin bile gönlünü çelmeyi başarmıştı. 1912’deki ilk seçim kampanyası sırasında, Wilson onların cemaatine büyük bir yer vereceğini vaat etmiş, bu da içlerinden W.E.B. Du Bois gibileri onun lehine kampanya yürütmeye sevk etmişti. Wilson sonra utanmazca yüz seksen derece dönüş yaptı. Siyahları önemli görevlere atamayı reddetmekle kalmadı, selefleri tarafından karar verilmiş az sayıda atamayı da tartışmaya açtı. Hatta o güne dek hiçbir başkanın yapmadığını yapıp ırk ayrımcılığını federal idarenin içine soktu.

Başkanlığının en şaşırtıcı anlarından biri, Beyaz Saray’da yeni satın alınmış bir sinema ve bir avuç seçkin davetli huzurunda ateşli bir Ku Klux Klan (KKK) övgüsü olan *Bir Ulusun Doğuşu* filminin oynatılması oldu. Bu olay Şubat 1915’te yaşandı ve protestolar Siyahların cemaatiyle sınırlı kalmadı.

Yönetmen D.W. Griffith tarafından savunulan teze göre, İç Savaş Kuzeylilerin Güneylilere, onların “uygarlığı”na ve yaşam tarzına saldırısından kaynaklanmıştı. Zaten Wilson da daha önce andığımız *A History of the American People* adlı eserinde farklı bir şey söylemiyordu. Örneğin bu kitapta, yeniden inşanın “Güney’in beyazlarını cahil zenciler tarafından desteklenen hükümetlerin ağır otoritesi altına soktuğunu” ve KKK’nin bu tarz tehlikelere karşı “Güney’i korumak” için kurulduğunu yazmıştı. Film açıkça Wilson’ın bu sözlerine dayandırılmıştı ve bu sözler de, sessiz film devrinde yapıldığı üzere, kutular içinde perdeye yansıtılıyordu.

Bu hadise, Başkan Wilson’ın, İç Savaş ertesinde alelacele yapılan şeyi, yani toplumsal barışı en kısa sürede hayata geçirme kaygısıyla bir ırkın üstünlüğü üzerine bina edilmiş ve bunu sürdürmeye kararlı Güney toplumlarını derinlemesine yeniden inşa etmekten vazgeçilmesini şahsında nasıl temsil ettiğini saçma şekilde yansıtıyordu.

26 Haziran 2020’de Princeton Üniversitesi, “Woodrow Wilson School for Public and International Affairs”ten eski başkanın adının kaldırılacağını bir bildiri ile duyurdu; üniversite, eski başkanın “ırkçı düşüncesi ve politikaları” nedeniyle, adının “öğretmenlerinin, öğrencilerinin ve eski öğrencilerinin ırkçılığın her türlüsüne kararlılıkla karşı çıkması gereken bir okula veya koleje uygun olmadığı” kanaatindeydi.

5.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galiplerin tavrının sonraki felaketlere yol açtığı anlaşıldığına –Versailles Antlaşması'nın son verme iddiasında olduğu savaştan çok daha fazla can kaybına yol açtığı haklı olarak söylendiğine– göre, bu muazzam başarısızlığın sorumluluğunu sadece Başkan Wilson'a yüklemek aşırı olur. Onun hakkında üzücü olan, çok büyük umutlar uyandırması ve sonra bunları boşa çıkarmasıydı. Bunun nedeni kısmen diğer ulusların yöneticilerinin açgözlülük ve korkudan kaynaklanan kusurları, kısmen de kendi kişiliği, içinde yetiştiği Güney yanlısı çevre ve içine kök salmış kalıcı önyargılardı.

Bu nedenle, İç Savaş'tan sonra ırk sorunu hakkında sergilenen tutarsız yaklaşımın sonuçta sadece Birleşik Devletler değil, tüm insanlık için trajik sonuçlara yol açtığını söylemek mantıksız olmaz.

Örneğin Mısır konusunda, Büyük Savaş'tan sonra açılan ve Wilson'ın "ihaneti" ile kapanan fırsat penceresinin bir daha hiç ortaya çıkmadığını görmek gerekir.

1919 Devrimi ülkeyi Sad Zağlul'un liderliğinde aydınlanmacı ve toplumsal açıdan liberal bir modernleşme yoluna sokabilirdi. Bu yol sonraki yıllarda tamamen kapandı. Onu savunanlar her türlü inandırıcılıklarını yitirip sahneden yuhalanarak çekilmek zorunda kalırken, yerlerini radikal, mezhepçi, hoşgörüsüz, kimi zaman Batı'ya düşman, kimi zaman da onun iradesine boyun eğmiş ama hepsi otoriter akımlara bıraktılar.

Bu noktada da yaptıklarından kaynaklanan ve tahmin edemeyeceği bütün dramlardan ötürü bir tek kişiyi –isterse Beyaz Saray'ın kiracısı olsun– suçlamak haksızlık olur. Ama benim gibi, ilerleme, kalkınma, demokrasi ve haysiyet özleminin sürekli kösteklendiği, meşumlaştırılmış ülkelerde büyüyenler için kaçırılan fırsatlar sadece can sıkıcı yol kazaları değildir. Tarih her zaman "ikmale kalanlar için ek dersler" sunmaz ve doğru anda doğru tavır gösterilmezse ülkeler yok olabilir, koca koca uygarlıklar gerileyip bataabilir, sa-

yızsız insan umutsuzluğa, hınca, başkalarına ve kendine karşı kin duygusuna gömülebilir.

Bunları söylerken, aslında şu dünyaya gözlerimi açtığımdan beri kederle seyrettiğim bir gerçekliği betimlemekten başka bir şey yapmıyorum. Gezegenin Orta Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar pek çok bölgesinde, bu arada benim doğduğum Doğu Akdeniz'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmalar muazzam, kalıcı ve çoğunlukla telafisi olanaksız zararlara neden olmuştur.

Ancak ne bu alelacele kotarılan barışın ne de Başkan Wilson'ın tutarsızlıklarının, hiç gevşemeden ilerlemeye devam eden Birleşik Devletler'i yolundan bir nebze bile saptırdığını da eklemek gerek. Ekim 1929'da New York'ta başlayıp sonra dünyanın geri kalanına yayılan Büyük Buhran bile, onun yükselişini nihai olarak yavaşlatmadı. Refah seviyelerini temelden yıkmaya ramak kalan Wall Street'in "Kara Salı"sının üzerinden on beş yıl geçmeden, tarihin ilk büyük süper gücü haline gelmişlerdi.

Bu üstünlüğe ulaşmalarında belirleyici etkenlerden biri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından savaş çıktığı sıradaki tutumlarından çok farklı bir tavır benimsemeyi seçmeleriydi. Wilson'ın başkanlığının ayırt edici özelliği olan verilen sözlerin tutulmaması yerine, çok büyük, hatta kimi zaman muhataplarının beklentilerini bile aşan yükümlülükler altına girdiler. Bunun sonuçları hiç tartışmasız mucizevi oldu: Marshall Planı olmasaydı, Batı Avrupa'nın yaşadığı yıkımdan sonra toparlanması onlarca yıl sürerdi. Japonya da, Amerikalıların uyguladığı "şok tedavisi" olmasaydı, muhtemelen yön değiştirme ve ekonomik mucizesini gerçekleştirme gücünü kendisinde bulamazdı.

Bu cömertliğin hiçbir çıkar gütmenden gösterilmediğini söylemeye bile gerek yok. Zaten niye öyle olsun ki? Washington'ın, Avrupa'nın yeniden ayağa kalkmasına yardım ederek komünizmin nüfuzunu etkisiz hale getirmek istemesi, yaptığının değerini hiçbir şekilde azaltmaz. Bir çatışmanın ertesinde, iki tarafın –isterse mağlup edilmiş düşmanlar olsun– çıkarları arasında buluşma noktaları bulunabiliyorsa, bu meşru ve tamamen saygıdeğer bir girişimdir.

Her halükârda benim açımdan, Birleşik Devletler'in tarihin bu can alıcı kavşağındaki tavrı bir galibin nasıl davranması gerektiği konusunda bir örnek teşkil edecekti. 20. yüzyılda kazandığı diğer iki zaferde de –1919'da Birinci Dünya Savaşı'ndan ve 1989'da Soğuk Savaş'tan sonra– aynı davranış çizgisini benimseselerdi, hem kendilerini hem de tüm insanlığı birçok trajediden korumuş olurlardı.

Geçmişin hataları düzeltilemez ama sömürgeleştirilmiş ve ezilen halklar –Mısırlılar, Çinliler, Hintliler, İranlılar ve daha pek çokları– onlara ne demokrasi ne refah getiren ve çoğunlukla mahvolmalarına yol açan Sovyetler Birliği gibi başka modellere yönelmek yerine, Amerika'yı bir müttefik ve esin kaynağı olarak görebilselerdi dünyamız nasıl bir yer olurdu diye hayal kurmak da yasak değildir.

Aynı şekilde, Amerika'nın da soğuk savaştan galip çıktığında, Rusya'nın milliyetçilik, militarizm, rövanşizm belalarına kaymasına seyirci kalmak yerine, Mihail Gorbaçov'un istediği gibi, bu büyük ülkenin yeniden inşasına ve demokratikleştirilmesine destek verecek manevi cesareti gösterememesine hayıflanmamak elde değildir.

Yapılan yanlışların hangi sonuçlara yol açtığı artık görülmüşken, sonradan “atışı düzeltme”nin kolay olduğunu biliyorum. Yine de hep aynı hatalara düşülmek istenmiyorsa, bu trajik sapmalar üzerinde düşünmek boşuna değildir. Geçmiş bilgisinin her şeyden çok buna yaraması gerekmez mi?

Ama şimdi, beş veya altı kuşak sonrasında “isyancı koloniler” konumundan dünyanın birinci gücü konumuna çıkmayı başaran Birleşik Devletler'in bu yükselişinin kısa öyküsünü anlatmaya yeniden koyulmak için artık bu parantezi kapatmam gerekiyor. Ve bence bu destanın en güzel sayfalarından birini oluşturan bölüm üzerinde biraz durmak istiyorum.

• • •

Amerikalılar İkinci Dünya Savaşı'na da, aynı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, hevesiz katılmışlardı. Büyük çoğunluk Wilson'ın vaatleri karşısında öyle hayal kırıklığına uğramıştı ki Kongre Versailles Antlaşması'nı onaylamamış ve Milletler Cemiyeti'ne katılmayı reddetmişti. O zamandan beri kamuoyu kararlı bir izolasyonist

tavır sergiliyordu. Franklin D. Roosevelt seçimi kazanmak, sonra da tekrar seçilmek için ülkesini asla yeni bir savaşa sokmayacağına yemin etmişti.

Ancak dünyanın manzarası onu kollarını kavuşturup beklemeye teşvik edici değildi. Japonya Asya'da yayılmasını sürdürüyordu ve ABD ile ilişkileri berbat bir hal almıştı. Roosevelt'in, "FDR"nin uzak kuzeni "Teddy"nin Beyaz Saray'da jiu-jitsu yaptığı ve yurttaşlarına da aynı şeyi tavsiye ettiği günler çok geride kalmıştı.

Bu başkanın kendilerine gösterdiği hayranlıktan koltukları kabaran Japonlar ondan, 1905'te Rusya'ya karşı kazandıkları zaferi takip eden müzakerelerde arabuluculuk yapmasını istemişlerdi. Bu görevin altından gayet düzgün bir şekilde kalkmış, bu da onun ertesi yıl Nobel Barış Ödülü'nü kazanmasını sağlamıştı – bu ödül ilk kez, uluslararası kurumlar veya barışçı aktivistler yerine bir devlet adamına veriliyordu. Ama Japonya'da milliyetçi çevreler öfke içindeydi. Onlar çara mali tazminat ödetilmesinden yanaydı, ancak ABD Başkanı bunu istememişti. Düzenlenen gösterilerde Washington, "Beyazlar arası dayanışma" icabı Rusları kayırmakla suçlandı.

Böylece iki ulus arasında güven ilişkileri inşa edeceği varsayılan Amerikan arabuluculuğu, karşılıklı kuşkuları besledi: Japonlar Birleşik Devletler'i kendilerine karşı ırkçı önyargılar beslemekle suçlarken, Amerikalılar da Japonya'nın yayılma emellerine karşı giderek kuşkucu davranmaya başladılar.

Özellikle de Japonların açığa vurdukları Mançurya'yı, hatta Çin'in tamamını fethetme isteği, en sonunda tüm Amerikan yöneticilerinde giderek artan ve hem ekonomik hem diplomatik yaptırımlar şeklinde yansıyan bir düşmanlığa yol açtı.

1930'lu yıllar boyunca, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmaya devam edeceği ve bunun askeri bir çatışmayla sonuçlanma riskinin giderek arttığı belli olmuştu.

Bu düşmanlığın sonuçlarından biri, Japonya İmparatorluğu ile Nazi Almanyası arasında gerçekleşen yakınlaşmaydı. Aynı milliyetçi hummanın pençesindeki iki ülkenin karşısına aynı rakipler dikilmişti. Kasım 1936'da aralarında imzalanan ittifak antlaşmasına "Anti-Komintern Pakt" adı verilse de öncelikle ABD'ye, İngiltere'ye ve Fransa ya da Hollanda gibi Asya'da kolonileri olan diğer Batılı

güçlere yönelikti. Zaten Amerikalıları yarı-tarafsızlıktan çıkıp İkinci Dünya Savaşı'na topyekûn dahil olmaya sevk eden, Tokyo'nun Pasifik'teki emelleri olacaktı.

Nazizm'in yükselişini, sonra da Kıta Avrupası'nın Alman birlikleri tarafından fethedilmesini giderek büyüyen bir kaygıyla izleyen Roosevelt, İngiltere'ye para ve silah yardımı yapmakla yetinip doğrudan savaşa girmemişti, çünkü Amerikan kamuoyu bunu hâlâ istemiyordu. Kasım 1940'ta, Alman orduları Varşova'dan sonra Paris, Brüksel, Amsterdam, Kopenhag ve Oslo'yu da ele geçirmişlerken ve bombaları Londra'ya düşerken bile, yurttaşlarından kendisini üçüncü kez başkan seçmelerini isteyen Roosevelt yine ülkesini devam etmekte olan savaşa sokmayacağına söz vermek zorunda kalmıştı. Japonların 7 Aralık 1941 günü, şafak sökerken Hawaii'deki Pearl Harbor deniz üssüne yaptıkları sürpriz saldırı hem Avrupa hem Asya cephelerinde doğrudan savaşa girilmesi önündeki tüm engelleri bir anda kaldırdı.

Amerikan müdahalesi topyekûn ve ürkütücü ölçüde etkili oldu. Birkaç ay içinde savaşın gidişatını ve tarihin seyrini değiştirdi, zira Birleşik Devletler'i daha önce hiçbir gücün erişemediği bir üstünlüğe taşıdı. Bu statü kuşaklar boyunca sürecekti ve ben bu satırları yazdığım sırada, karşıt sesler giderek yükselmekle birlikte hâlâ devam ediyor.

• • •

Amerika ile savaş çıkaran kararın en yüksek merciler tarafından alınmasına rağmen, Tokyo'da ülkelerinin böyle bir çatışmadan muzaffer çıkabileceği hayalleri kuran yönetici pek yoktu. Bu nedenle, Pearl Harbor'a yaptıkları saldırı, daha önce de altını çizdiğim gibi, tarihin kaydettiği en şaşırtıcı yanlış adınlardan biriydi.

Berlin'de de, Silahlanma Bakanı Albert Speer gibi en ileri görüşlü yöneticiler, ABD'nin savaşa girmesinin Üçüncü Reich'in savaşı kazanma şansının hiç kalmadığı anlamına geldiğini derhal kavramışlardı. Alman ve Amerikan askeri sanayilerinin üretim kapasitelerini karşılaştırmak, savaşın sonucunun artık belli olduğunun farkına varmaya yeterliydi. Büyüklük sıralamaları hakkında bir fikir sahibi olmak için şu örneği verelim; Almanya ve İngiltere 1941 yılı ile savaşın sonu arasında fabrikalarından aşağı yukarı eşit sayıda savaş uçağı çıkarmışlardı: 88.500. Japonya yaklaşık 62.000, Sovyetler

Birliği ise 120.000 savaş uçağı üretebilmişti. Birleşik Devletler aynı dönemde 280.000 uçak üretmişti...

Bu göstergeyi net ve aydınlatıcı olduğu için seçtim. Gerek asker sayısına gerekse ellerindeki teçhizatın nitelik ve niceliğine ilişkin başka göstergeler de sıralamak mümkün. Çatışmalarda görünür bir rol oynamasalar bile, zihinlerde büyük etkisi olan başka etkenler de var: Bunların en başında da Birleşik Devletler topraklarının, kentlerinin, fabrikalarının asla düşman ateşi altında kalmaması geliyor – bu o kadar aşikâr bir hadise ki genellikle sözü bile edilmez. Ne bir işgal, ne bir bombardıman ne de ciddi bir tehdit söz konusu olmuştu. “*Fortress America*”ya, düşmanın menzili dışında kaldığı ve savaşı zaferle sonuçlandırmak için gereken tüm zamana ve huzura sahip olduğu duygusu haklı olarak hâkimdi.

Öyle ki Birleşik Devletler savaşa girdikten sonra, bu dünya savaşının tarihi kaçınılmaz bir yeniden fetih öyküsüne dönüştü. Kimi zaman ağır, kimi zaman hızlı ama hep aynı yönde ilerleyen bir gidişat söz konusuydu ve savaşın seyri hiçbir zaman ciddi manada tersine dönmedi.

1942, Mihver kuvvetlerinin Avrupa cephesinde hâlâ birkaç başarı kazandıkları son yıl oldu. Gidişat tersine dönmeye başlamıştı. Müttefikler Kuzey Afrika’yı geri aldıktan sonra, İtalya’ya çıkarma yaptılar ve Temmuz 1943’te Mussolini’nin devrilmesine neden oldular. Sonra Haziran 1944’te Fransa’nın kurtuluşunun, doğrudan Almanyaya saldırının ve Mayıs 1945’te koşulsuz teslim olan Reich’in çöküşünün ilk adımı olan Normandiya çıkarması başladı.

Asya cephesinde ise altı ay, Amerikan kuvvetlerinin Pearl Harbor saldırısının etkilerini silmesine yetti. O zaman Japon birlikleri için, askerlerin kendilerini feda etmelerinin zaman zaman yavaşlattığı ama durduramadığı kaçınılmaz geri çekiliş başladı. Sonra, herkesin bildiği gibi, eşi benzeri görülmemiş akıbet geldi: Ağustos 1945’te Hiroşima ve Nagasaki’ye atılan iki atom bombası yüz binlerce can alırken, ülkeyi de yenilgisini kabul etmek zorunda bıraktı.

O zaman Doğan Güneşin Ülkesi, Komodor Perry’den doksan iki yıl sonra bir diğer Amerikalı askerin, General MacArthur’un kıyılarına yanaştığını gördü. General artık rahatsız edici bir ziyaretçi gibi değil, Takımada’nın gerçek efendisi olarak karaya çıkmıştı.

6.

ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan atom bombasına sahip tek ülke ve dünyanın tartışmasız birinci askeri gücü olarak çıkmıştı. Aynı zamanda açık arayla en üstün ekonomik güçtü, öyle ki dolar kendini uluslararası finans sisteminin referans para birimi olarak kabul ettirdi. Ayrıca politik ve ideolojik açılardan, Batı kampının lideri olmuştu.

Yerleri o kadar sağlamdı ki, Mihver devletlerine karşı birleşmiş bütün milletleri bir örgüt bünyesinde bir araya getirmek istendiğinde, bu örgütün merkezi olarak, nalları dikmiş Milletler Cemiyeti'nin bulunduğu Cenevre yerine, New York seçildi. Bir anlamda, dünyanın merkezi kesinkes Atlantik ötesine kaymıştı.

ABD açısından bu tabloda artık bir tek gölge kalmıştı: Komünizm. Komünizm yükseliyor, yayılıyor ve tarihin rüzgârını arkasına almış gibi görünüyordu. ABD yarım yüzyıl boyunca her cephede ve her alanda onu yenmeye uğraşacaktı. Bu çalkantılı, gerilimli, tehlikeli dönem boyunca Amerikalılar nice başarısızlıkla, hatta birkaç unutulmaz bozgunla tanışacak ama sonunda mücadeleden galip çıkacaklardı.

Avrupa'da ise Alman zırhlı tümenleri tarafından işgal edilince yıkılmanın eşiğine gelen Sovyetler Birliği, kısmen Washington ve Londra tarafından sağlanan yardım sayesinde hızla kendini toparlamıştı; Stalingrad'da belirleyici bir zafer kazandı; sonra orduları düşmanın peşinden Berlin'e kadar ilerledi. Savaş bittiğinde Kızıl Ordu kıtanın doğu yarısını, özellikle de Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Çekoslovakya ile birlikte Almanya'nın da önemli bir bölümünü işgal etmişti. Kıtanın batı yarısında da, Fransa ve İtalya gibi önemli ülkelerdeki komünist partiler ön plana çıkmış siyasi güçler haline gelmişti.

Komünizm Doğu Asya'da da hızla ilerliyordu. Çin topraklarının önemli bir parçası Mao Zedong'un eline geçmişti; Mao, dünya sa-

vaşı sona erdikten dört yıl sonra, 1949'da Pekin'e girip Marx'ın ve Lenin'in düşüncesine dayanan bir halk cumhuriyetinin kurulduğunu ilan edecekti. Hem Kore'nin hem de Vietnam'ın kuzeyinde, komünist savaşçıların kontrolündeki bölgeler de halk cumhuriyetlerine dönüşmüştü.

Gezegenin yaşadığı tüm çatışmalarda ve krizlerde artık “Doğu” ile “Batı”, komünizm ile kapitalizm arasındaki merkezi çatışmanın şu veya bu biçimdeki yansımaları fark ediliyordu. Ve iki kampın başlıca güçleri, özellikle de Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler, kendi silahlı güçlerinin doğrudan bir çatışmaya girmesinden kaçındıkları için “soğuk” bir savaştan bahsedilmesi âdet oldu. Ama aslında bal gibi acımasız, şiddetli, sonu gelmez, küresel bir savaş sürüyordu ve her yerde “soğuk” geçmiyordu. Bu savaşın bazı muharebeleri, Kore’de, Hindin’de, Afganistan’da, Yakındoğu’da, Latin Amerika’da veya Güney Afrika’da yüz binlerce cana mal oldu.

Başrol oyuncularının hiçbirisi, bu savaşı ellerini temiz tutarak sürdürmekle böbürlenemez. Komünistler yönettikleri ülkelerde sürekli zalimce ve yurttaşların ıstıraplarına karşı duyarsız bir görünüm sergilemişlerdi. Batılı yöneticiler halklarına karşı çok daha saygılı davranmalarına rağmen, dünyanın geri kalanına karşı tavırlarında öne çıkan özellik, çıkarlarının tehdit altında olduğunu düşündükleri anda orantısız güç kullanmaları oldu.

Tarih hükmünü bazılarının lehine, bazılarının da aleyhine verdiği için, bugün iki tarafı bir tutmak zor. Bununla birlikte, her iki cephe de hesapçılar ve idealistler, işkenceciler ve kurbanlar bulunduğunu hatırlatmak gerek; her iki rakip öğretisi tamamen saygıdeğer evrensel ilkelere dayansa da bunlara her zaman uymuyorlardı; her iki öğretisi de çok değerli entelektüel, edebi ve sanatsal eserler üretti; soğuk savaş oluşturan çatışmalar, basitçe bir “Kötülük imparatorluğu” ile bir “İyilik imparatorluğu” arasındaki kapişmaya indirgenemez.

Ancak, bir tarafın zaferiyle diğer tarafın bozgununun hak edilmemiş olduğu da söylenemez. Sovyetler Birliği’nin yenilgisi sadece karşı tarafın entrikalarından değil, kuracağını iddia ettiği modelin

iflasından da kaynaklanmıştı. Merkezi ekonomik sistemin, teoride daha akılcı, daha “bilimsel”, daha az kaotik olduğu için diğerinden daha iyi işleyeceği varsayılmıştı, ne var ki herkesin saptayabildiği gerçek, akılcı olduğu iddia edilen güdümcülüğün verimsizlik, saçmalık ve kaostan başka bir şey üretmediği oldu.

Siyasi iflas da en an az bu kadar somuttu. Yurttaşların kendilerini özdeşleştirebilecekleri ve ortak olabilecekleri bir sistemi hayata geçirmekten geri duran komünist iktidar, halkın içinde cesaretsizliğin, hesapçılığın ve –yöneticiler ile onların söylemlerine, inançlarına ve vaatlerine karşı– genel bir güvensizliğin gelişmesine izin verdi.

• • •

Birleşik Devletler’in soğuk savaş boyunca izlediği stratejinin temelde son derece yerinde olduğunu eklemek isterim. Avrupa’nın ve Japonya’nın yeniden inşasına dahil olma kararı tartışma götürmez bir başarıydı. Soğuk savaşın sonuna kadar, Batı Avrupa ile Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki karşılaştırma kıtadaki tüm halkların tercihlerini yönlendirmede belirleyici bir etken oldu. Japon başarısı örneği Asya halklarına, en başta da Güney Kore’ye esin kaynağı olurken, sonunda bizzat büyük Çin’i de piyasa ekonomisi yoluna “döndürdü.”

ABD’nin eski müttefiki Sovyetler’i “çevreleme” ve onun yayılmacı eğilimlerine her alanda, bütün kıtalarda karşı durma kararı da makuldü. Geriye dönülüp bakıldığında, bu çatışmadan galip çıkmak için alınabilecek tek tavrın bu olduğu açıkça görülmektedir; diğer iki olası yol –Stalin’e karşı yatıştırma politikası ve Kızıl Ordu’ya saldırarak dünya savaşını yeniden başlatmak– felakete yol açardı. Amerikalı diplomat George Kennan tarafından 1946’da geliştirilen fikir, Sovyet sisteminin etkili şekilde “çevrelendiği” takdirde, sonunda doğrudan savaş açmaya gerek kalmadan kendiliğinden çökeceğini öngörüyordu ve olaylar da gerçekten bu şekilde cereyan etti.

Fakat *çevreleme* stratejisi temelde ustaca, hatta ileri görüşlü olsa da, ABD tarafından soğuk savaş sırasında yapılan bazı tercihler felaketlere yol açtı ve ciddi “yan hasarlara” neden oldu; bunların etkileri hâlâ hissedilmektedir.

Başkan Wilson zamanında, uluslararası sahneye adım atmaya hazırlanan birçok Afrika ve Asya ulusu Amerikalıların kendilerine

destek olacakları, hatta iyi niyetle babalık edecekleri umudunu taşımış ve ne yazık ki bir kez daha hayal kırıklığı yaşamışlardı. 1919'da Mısırlı aydınların başını çektiği vatansever protestoların aslında bir Bolşevik komplosu olduğuna ikna olan Birleşik Devletler'in artık bu korkuya teslim olmak için daha geçerli nedenleri vardı. Gezegendeki bütün bağımsızlıkçı hareketlerin bünyesinde doğal olarak komünistler vardı ve her işte "Moskova'nın parmağı" nı aramak saplantısı bir yana bırakılmazsa, bu "parmağı" bir yerlerde bulmak tabii ki mümkündü.

Bu nedenle, Birleşik Devletler pekâlâ kendilerine müttefik ve dost olabilecek rakiplere sürekli saldırdılar.

Örneğin İran'da, hükümetin başına demokratik yollardan seçilmiş, saygıdeğer hukukçu Dr. Musaddık, ülkesinin hükümrانlık hakkını, o güne dek İranlılara kırıntılardan başka bir şey bırakmayan İngilizlerin denetiminde olan petrol kaynakları üzerinde kullanmayı istiyordu. Başkanlık döneminin sonuna gelmiş olan Başkan Truman, bu talepleri son derece meşru buluyordu. Ama halefi Dwight Eisenhower 1953'te Beyaz Saray'a yerleşince, derhal Winston Churchill tarafından ziyaret edildi. Churchill ona Musaddık'ın aslında komünistlerin kuklası olduğunu söylemeye gelmişti. Bu "tehlike" ile başa çıkabilmek için, CIA halk ayaklanması kılığına sokulmuş bir darbe düzenlemekle görevlendirildi. Bu darbeye yasal hükümet devrildi ve İran petrolünün kontrolü yirmi yıl boyunca yeniden Batılıların eline geçti.

Bu görevin verildiği ajan, Theodore Roosevelt'in torunlarından ve "Kim" diye bilinen Kermit Jr. idi. Daha sonra operasyonun ayrıntılarını *Countercoup* adlı eserde anlatacak ve bu kitap, 1979'daki İslam Devrimi'nden sonraki haftalarda yayımlanacaktı. Eser, operasyonun haklı olup olmadığını asla sorgulamasa da ayrıntılar konusunda son derece açık sözlüdür. Yazara göre, mutlak bir komünizm tehdidi söz konusuydu, bunu ne pahasına olursa olsun, her türlü yola başvurarak etkisiz hale getirmek gerekiyordu.

Dönemin İranlı yöneticileri arasında uluslararası komünist hareketin yerel kolu olan Tudeh Partisi üyelerinin de bulunduğu ve onların, başbakanı petrolü millileştirmek gibi radikal adımlar atmaya ittiği doğrudur. Ama Musaddık'ın ne inançları, ne mizacı,

ne kökeni ne de stratejik görüşü bakımından Moskova ile aynı çizgide olmak için hiçbir nedeni yoktu. Paris'teki Sciences Politiques ve İsviçre Neuchatel Üniversitesi'nin eski öğrencisi, eski bir maliye bakanının oğlu, ailesi tarafından 18. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl başına kadar hüküm sürmüş ve sürekli Rusların toprak ihlallerine karşı mücadele etmiş Kaçar hanedanıyla akraba olan Musaddık, pekâlâ Washington'ın sağlam bir müttefiki olabilirdi. Onunla bağ kurulmak istense ve en meşru taleplerine karşı anlayışlı davranılsaydı, hem İran'ın hem de ABD'nin çektiği pek çok sıkıntıdan kaçınılabilirdi. Sağduyu bu yolun izlenmesini söylerken, iki kamp arasındaki topyekûn çatışma mantığı aktörleri bambaşka yönere sürükledi.

Gerçi olaylardan yetmiş yıl sonra kesin bir dille “Musaddık asla Batı'nın düşmanı olmazdı” demek, aşırı kendini beğenmiş bir yorum olur. Yine de bu konuda, özellikle de Amerikalı sorumlular ve araştırmacıların yanı sıra, olayların doğrudan tanıkları tarafından yazılmış her şey bana ABD'nin bu konuda yanlış bir yol izlediğini ve o yılların anti-komünist paranoyasına direnebilselerdi hem kendilerini hem de İran halkını pek çok açıdan musibetlerden esirgeyebileceklerini düşündürüyor. Bu paranoya kuşkusuz her zaman mesnetsiz değildi ama yönlendirmeleri çoğunlukla yanlış çıktı.

Kim Roosevelt 15 Mart 1979 tarihli eserinin önsözünde şunları yazıyor: “Bu kitap bir zaferle bitiyor... 1953 yazının sonunda Şah bana içtenlikle şöyle dedi: ‘Tahtımı Allah’a, halkıma, orduma ve size borçluyum.’ ‘Siz’ derken beni ve temsil ettiğim iki ülkeyi, İngiltere ve Birleşik Devletler’i kastediyordu. Hepimiz kahramandık. Ne yazık ki bugün bu doğru değil. Bir kahramanlık öyküsü trajik bir öyküye dönüştü.”

Bu satırlar, Washington'ın soğuk savaş sırasında kazandığı ve ağızda acı bir tat bırakarak biten pek çok zafer için altyazı olarak kullanılabilir. Bunu söylememin nedeni, Amerika'nın, söyledikleri hoşuna gitmese de kendisine dost olabilecek insanlarla –aklıma Musaddık dışında Kongolu Lumumba, Ganalı Nkrumah, Endonezyalı Sukarno ve birkaç isim daha geliyor– amansızca savaşması ya da temelden gerici ve komünistlere olduğu kadar Batılılara da kin duyan güçlerle ittifak kurmasıdır.

Bu örnek özellikle Afganistan'da yaşandı; orada Sovyetler Birliği'ni hatırı sayılır ölçüde zayıflatıp çökmesine yardımcı olan cihatçı bir ayaklanma kışkırtıldı ve teşvik edildi; bu hareketin, bir kez zincirlerinden boşandığında, tüm hırçınlığıyla bizzat Amerika'ya yöneleceği ve onun başına kendi topraklarında bela getireceği hiç hesaba katılmadı.

1980'lerin sonunda, Birleşik Devletler uzun ve tehlikeli soğuk savaştan galip çıktığında, pek çok insan bunun nihai bir zafer olduğunu ve Amerikalılar tarafından telkin edilecek, güvencesi alınacak, hatta yönlendirilecek yeni bir dünya düzeninin kurulmasına yol açacağını düşündü. Artık tüm gezegen sathında, herkes tarafından kabul edilen tek bir toplum modeli ve üstünlüğü tartışılmayacak tek süper güç olacaktı. Dünyadaki olaylar önemini yitirecek ve zamanın tarihçileri, artık anlatacak bir şey kalmadığı için yazmayı bırakacaklardı.

Bazılarının daha o zamandan ölümünü ilan etme riskine girdikleri tarih, sadece biraz sendelemişti denilebilir. Çok geçmeden yeniden doğrulacak ve beklenmedik yönlerde emeklemeye başlayacaktı. Çünkü insanlığın macerası elbette asla durmaz; çünkü bu muzaffer güç, kazandığı üstünlüğü onu pekiştirmek ve kalıcılaştırmak adına gerektiği gibi yönetemedi.

7.

Japonya, Rusya, Çin ve Birleşik Devletler kadar farklı ülkelerin güzergâhları ele alındığında, insan neden içlerinden birinin veya diğerinin belirli anlarda “aklını yitirebildiğini” ve böylece başarmayı bildiklerinin sağladığı faydayı tehlikeye attığını merak ediyor. Bu konuda evrensel yasalar aramaktan sakınacağım ve insan doğasına içkin yasayla yetineceğim: Bir üstünlük ele geçiren herkeste bir körleşme başlangıcı ve bir baş dönmesi riski oluyor.

Eski Yunanlar, tanrılar mahvolmasını istediklerini kibirli yapar, derlerdi. Duyguların alegorik tanrısal varlıklarla temsil edildiği mitolojilerinde, kibre *Hübris* denirdi. Statü, servet, güç, yetenek, hatta kutsal özellikler bakımından benzerlerinin üstüne çıkmayı başaran bütün insanlar er veya geç bu baştan çıkarıcı eğilimle tanışır. Ve ona direnmeyi bilenlerin sayısı çok azdır. Bu, bireyler için olduğu kadar insan toplulukları ve bilhassa uluslar için de geçerlidir. Güzergâhlarını ele aldığım dört ulus da kesinlikle bu kuralın dışında kalmıyor. Her birinin haksızlıkları giderme konusunda meşru bir arzusu vardı ve her biri sonunda, bazen de istemeden, daha da göze batan haksızlıklar yaptı.

Meiji döneminin Japonyası, beyaz adamın haklarını çiğnemesine karşı baş kaldırmak ve ırkçı önyargıların beyhudeliğini göstermek istiyordu. Bu konuda sağladığı hayranlık verici başarı, yüzyıllar boyunca benzer eziyetlere maruz kalmış herkeste onlara karşı bir minnet uyandırdı. Ama Japonya aynı kavgayı sürdürmek yerine, çok geçmeden fetih düşlerine ve üstünlük önyargılarına kapıldı, bu da onu uçuruma sürükledi. Neyse ki ikinci denemesinde ilk yaptığı sıçramanın onurunu kurtarmayı ve uygarlığına yeniden gezegen ölçeğinde bir ışıltı kazandırmayı bildi.

Rusya da sadece bir ulusu veya ırkı değil, bütün dünyanın emekçilerini ve tüm ezilen halkları ilgilendirdiği için, en evrensel boyuttaki dev bir haksızlığa karşı mücadele etmeyi görev bilmişti. İlke olarak bundan daha soylu, daha iddialı, gerçekten dünyanın en büyük ülkesinin ölçeğine uygun bir kavga bulunamazdı. Ne yazık

ki cennet, birkaç yıl içinde öğretinin katılığı, sistemin donmuşluğu ve bir adamın kanlı ölçüsüzlüğü yüzünden cehenneme dönüştü. Stalin'den sonra Rusya birkaç kez toparlanmaya çalıştı ama hasar o kadar büyüktü ki onarmayı asla başaramadı.

Kendisini uzun süre dünyanın “ortası” olarak kabul eden ve daha sonra, yüzyıllar boyunca katlanılmaz aşağılanmalara maruz kalan Çin'e gelince, yoksulluk ve geri kalmışlıktan sonunda çıkabildiği gün haklı bir gurur duyması ve bir nebze sarhoşluğa kapılması anlaşılabilir. Gezegenin en güçlü, en zengin, en çok saygı gören birinci gücü olacağı, bütün dünyanın nabzının yeniden İpek Yolu'nun ritmine göre atmaya başlayacağı bir zamanın hayalini yüksek sesle kurmaya başlamıştı.

Oysa ki ülkenin modernleşmesinin başmınarı olan Deng Xiaoping, vakar, itidal ve tevazu tavsiye etmişti. Onun ardından, bu bilgelik kurallarından yavaş yavaş uzaklaşıldı, fakat bu uzaklaşmanın sürüp sürmeyeceğini veya yarın öbür gün Deng'in vazettiği ölçülülüğe dönülüp dönmeyeceğini söyleyebilmek için henüz çok erken.

Küresel üstünlüklerini şu ana kadar koruyan Birleşik Devletler'e dönecek olursak, onun *hübris*'i bana diğerlerininkinden daha anlaşılır geliyor. Çünkü olaylar onu öyle hâkim bir konuma taşıdı ki “yükseklik baş dönmesi”ne kapılmaması zor olurdu; çünkü dünyanın en güçlü, en müreffeh, en nüfuzlu ve en dinamik ulusunu inşa etmiş olmakla haklı olarak övünebilirdi.

Kuşkusuz ülkenin şu veya bu alanda bazı eksikleri mevcut ve bunlardan birkaçına değindim, ancak güzergâhının, o mütevazı başlangıçtan bugüne dek başardıklarının bütününe bakıldığında, tüm insanlık tarihinin en başarılı tecrübelerinden birinin söz konusu olduğuna kuşku yoktur. Özellikle de bu ülkenin çağdaş uygarlığımızın “icadına” hem maddi hem entelektüel anlamda yaptığı katkı, yapılan tüm katkılar içinde en belirleyici olandır. Bugün yaşam tarzımızı oluşturan ve bizi önceki kuşaklardan son derece radikal bir şekilde ayıran şeyin temel yönlerini en başta Amerika'ya borçluyuz.

Dolayısıyla tartışmasız bir başarı söz konusudur ve bu konuda sözü çok uzatmam mümkün. ABD'ye, onun üniversite kampüsleri-

ne, sonuç alıcılığına, yaratıcılığına, kabul ve entegre etme kapasitesine, aynı zamanda başarısının temel unsurlarından biri olan o çok ustaca kurulmuş, dengeli politik sistemine büyük saygı gösterilen bir aile ortamında yetiştim. Bu hayranlık duygusunu paylaşmaya devam ediyorum ve bugün bile, ikinci vatanım Avrupa, Victor Hugo, Stefan Zweig ve daha pek çoklarının dileğine uyup, Amerika modeline göre federe edilmiş kendi “Birleşik Devletler”ini kurmaya nihayet karar verse dünyanın en mutlu insanı olurum.

Ama bütün bunlar bir yana, ABD’nin Birinci Dünya Savaşı’nda üstlenmeye başladığı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra pekiştirdiği ve soğuk savaş sona erdikten bu yana neredeyse tek başına sürdürdüğü insanlığın “vasi gücü” rolünde uygun “irtifa”ya çıkamadığını, bunun da hem kendisi hem de insanlık için dramatik sonuçlara gebe olabileceğini altını çize çize söylemeden geçemeyeceğim.

Bu “yetersizliği” en çok gözler önüne seren hadiselerden biri, Afganistan’daki uzun ve talihsiz kazaydı. ABD Ağustos 2021’de ülkeden oldukça kaotik bir şekilde çekildiğinde, Amerikalılar ellerinden gelenin en iyisini yaptıklarını ve buna kesinlikle ikna olduklarını açıkladılar. Üstelik yürüttükleri muhakeme çürütülemez gibi görünüyordu: Amerika bir hiç uğruna bu ülkede yaklaşık yirmi yılda bir trilyon dolar harcamıştı! Bu söylenen, “doktor”un iyi niyetinin ve “hasta”nın şifa bulmaz olduğunun kanıtı değil miydi?

Bununla birlikte, bu angajmanın heybetinden etkilenmek yerine, rakamlara biraz daha yakından, Washington’da harcamaları denetlemekle görevli resmi kuruluşlar tarafından derlendikleri haliyle bakıldığında, insan dehşete düşüyor. Daha kesin konuşalım: Söz konusu tutarın yüzde 95’i Amerikan askerlerine, silahlarına, cephanelerine, erzaklarına, kamplarına ve yerel yardımcı kuvvetlerin eğitimine gitmişti; kalan meblağdan özel misyonlarla görevlendirilmiş birkaç Amerikan ajansına giden para da düşüldüğünde, *gerçekten Afganistan’ın kalkınmasına tahsis edilen miktarın toplamın yüzde 2’sini, yirmi yılda yirmi milyardan biraz fazlayı, yani yılda bir milyar doları geçmediği görülmektedir.* Amerikalılar geri çekildiği sırada nüfusu kırk milyonu geçen bir ülke için bu çok da etkileyici bir rakam değil.

İlgili halk topluluklarının “gönüllerini ve ruhlarını” kazanmayı arzulayan ABD’nin bir okullar ve üniversiteler ağı oluşturacağı; yollar, otoyollar, garlar, havaalanları inşa edeceği; ayrıca fabrikaları, makineleştirilmiş çiftlikleri, laboratuvarları, dağıtım ağları vb ile dinamik firmalar kuracağı düşünülebilirdi. Böyle bir modernleşme hamlesini, çok sayıda yetkin meslek sahibinin ve istikrara, ilerlemeye, açılıma bağlanmış, Taliban’ın temsil ettiği geriye dönüşü kalbinin derinliklerinden reddeden büyük bir orta sınıfın ortaya çıkmasını büyük Amerika’dan daha iyi kim hayata geçirebilirdi? Ama süper güç çatışmaya yönelik olarak ne yazık ki sadece güvenlikçi bakışın içine kapanıp kaldı ve kendini başarısızlığa mahkûm etti.

İlk başlarda yenik ve gözden düşmüş olan İslamcı hareket yavaş yavaş mevzi kazandı, bu da 2021’deki felaketi getirdi. ABD felaketten kolay çıktı ama Afganistan çıkamayacak. En ileri ülkenin akıl hocalığı yaptığı Afganistan, bugün gezegenin en gerici yönetiminin postalları altında bulunuyor. İçler acısı bir başarısızlık! Bir trajedi! Bir utanç!

Ünlem işaretlerini istediğim kadar çoğaltayım, öfkem işitilmeyecek. Çünkü Amerikalıların bozguna ilişkin anlatısı her yönüyle gerçeğe uygun gibi görünüyor. Bugün, Müslüman bir ülke kalkınma örneği olabilirdi dense kim ciddi ciddi buna inanır? Afganistan bambaşka bir doğrultuda, modernite, refah ve haysiyet yönünde ilerleyebilirdi, kadınları kendilerine dayatılan gaddarca kölelikten kurtulabilirdi savını kanıtlamaya çalışmanın ne manası olabilir? Bununla birlikte, eminim ki eğer Amerikalılar iktidarı, örneğin uzun süre Roma’da sürgünde yaşamış saygıdeğer bir kişilik olan, yaşlı kral Muhammed Zahir Şah’a emanet etselerdi kendilerini de başlarına gelen bin bir terslikten korumuş olurlardı; etnik topluluklar, aşiretler, kabileler, eyaletler arasındaki hassas dengeyle ilgilenmek işini ona bırakıp bu nankör yükten kurtulunca, kendilerini ülkenin kalkınması, altyapısı, ekonomisi gibi işlere verebilir, ülkede iktidarın istikrarını korumak adına mütevazı, fazla ortalarda gözükmeyen, tarafların rızasını almış ve fazla maliyetli olmayan bir askeri varlığı sürdürmekle yetinebilirdi.

Fakat tartışmaya gerek yok. Amerika ne kadar güçlü, dikkat çekici bir demokrasiye ve sınırsız kaynaklara sahip olursa olsun,

bazı sorumlulukların altından kalkamıyor. Kongre'nin talebi üzerine, Afganistan'ın Yeniden İnşası Özel Başmüfettişi tarafından hazırlanan ayrıntılı rapor bunu açık yüreklilikle ifade ediyor ve bu metni mealen aktarırken bile fazla değişiklik yapmama gerek kalmıyor: Bu tarz yeniden inşaları sonuca ulaştırmayı bilmiyoruz, önümüzdeki yıllarda benzer bir görev üstlenmeye kalkarsak aynı biçimde başarısızlığa uğrarız!

Şimdi Afganistan'ı bir kenara bırakalım. Hatta günümüzde krizi çok derinleşen, bu nedenle de hem kendisindeki hem de başkalarındaki her türlü eksiklik için elverişli bir izah oluşturan Arap-Müslüman dünyasını da unutalım. Bakışlarımızı dünyanın başka bir bölgesine, Amerikan modelinin "salgınlar"ın en sağlıklıısını yaratması beklenecek bir yere çevirelim. Latin Amerika'dan bahsediyorum. Kuzey Amerika'nın büyük ulusunun refahının son yüz elli yılda sınırının güneyine bu kadar az yayılmış olması ve başarısının etkilerinin 19. yüzyıldan beri hâkim olduğu bir bölgede bu kadar az hissedilmesi kaygı vericidir.

Güney'deki komşularının "Yankee"lerden, Orta Avrupa'da Ruslardan veya Kore'den Japonlardan nefret edildiği kadar nefret etmeleri sebepsiz değildir. Hispanik halklar kuşkusuz Kuzey'deki büyük komşularına hayranlık duymaktadır ama aralarındaki coğrafi yakınlıktan çok çekmişlerdir. Ülkesi, güçlü komşusu tarafından sürekli hırpalanan Başkan Porfirio Diaz, "Zavallı Meksika, Tanrı'ya bu kadar uzak, ABD'ye bu kadar yakın!" diye haykırmıştı. Ve eski bir Katolik okulu öğrencisi olan Fidel Castro Amerika'ya, Sovyetler ile aynı çizgiye gelecek kadar şiddetle kafa tutmuştu, çünkü onun kuşağından bir Kübalının önündeki tek seçenek, Amerikalıların ya uşağı, ya düşmanı olmaktı; eşit muamele gören gerçek bir ortak olma şansı hiç yoktu.

Yeni Dünya'nın tüm ülkelerinde, Kuzey Amerikalıların İngiliz sömürgeciler karşısında yaptıkları gibi, uluslarının haysiyeti uğruna didinen bütün vatanseverlere Washington hasım muamelesi yaptı ve onlarla amansızca savaştı. Bu ülkelerin tek suçu çoğunlukla madencilik, meyvecilik veya finans alanlarında faaliyet gösteren Kuzey Amerika şirketlerinin çıkarlarına boyun eğmek istememeleriydi.

Bu söylediklerime, komşularına refah veya demokrasi götürmenin ABD'nin görevi olmadığı ve kendi çıkarlarına göre davranma-

sının normal olduğu söylenerek itiraz edilebilir. Kendilerini diğer güçlerden biri gibi görüyorlarsa kuşkusuz bu doğrudur. Ama tek süper güç olma ve gerek kıtalarında gerekse küresel düzeyde bir siyasi ve ahlaki hakemlik rolü üstlenme iddiaları varsa, bu onlara mecburen farklı türde yükümlülükler getirir.

• • •

Bu yükümlülüklerden biri, muafiyet veya iltimas elde etmek ya da sadece kafalarına göre davranabilmek adına statülerine dayanmak değil, örnek olmaktır.

Şu son yıllarda Amerikalıların bir dava uğruna kararlılıkla mücadele etmeye başladıkları, başkalarını da kendilerine katılmaya teşvik ettikleri, sonra da bizzat geri çekildikleri kim bilir kaç kez görüldü. Evet, savaş suçları için bir uluslararası mahkeme kurulmalıdır, diyorlar ve ekliyorlar: Ama bizim yurttaşlarımızın bu mahkemede yargılanması söz konusu olamaz!

“Başkaları tarafından konmuş” kurallara uymama eğilimi, Berlin Duvarı’nın Kasım 1989’da yıkılmasından ve ABD’nin tek süper güç konumuna yükselmesinden sonra gerçekleşen askeri müdahalelerde iyice göze batmaya başladı.

Başlangıçta işler fazla pürüz çıkmadan yürüdü. Örneğin Ağustos 1990’da Saddam Hüseyin Kuveyt’i işgal ettiğinde, Washington’ın prestiji o kadar büyük ve saldırı o kadar kör kör parmağım gözüneydi ki gezegendeki ülkelerin tamamına yakını Amerikan bayrağının arkasında saf tuttu. Gerçekten uluslararası toplum adına hareket eden Amerikan ordusu, Irak liderine ağır bir ders verdi.

O güne dek böyle bir oybirliği hiç görülmemişti. Zaten bir daha da görülmedi. Bu birlik daha yüzyıl sona ermeden paramparça olmuştu.

O sırada eski Yugoslavya ağır bir krizle çatırdıyordu ve ABD, haklı olarak yaşananların baş sorumlusu diye algılanan Belgrad’ın lideri Slobodan Miloseviç’e bir darbe indirmek için, yeniden bir dünya koalisyonu oluşturmak istiyordu. Gündemde Kosova meselesi vardı; uzun süre Sırbistan sınırları içinde kalmış bu eyaletin, çoğunluğu Müslüman olan ve Arnavutça konuşan nüfusu bağım-

sızlığını talep ediyordu. Bu defa bazı güçler, özellikle de Ortodoks dindaşlarına karşı kurulacak bir koalisyona katılmayı reddeden Rusya tereddütlü davranıyordu. Çin de çekincelerini ifade etmişti. Bu iki ülke Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olduğu için Birleşmiş Milletler'den harekâta onay çıkmadı.

Başkan Bill Clinton, “hiç önemli değil, biz de NATO adına müdahale ederiz” dedi. Bu aynı şey değildi, çünkü NATO uluslararası bir mutabakatın ifadesi değil, belli sayıda Avrupa ve Kuzey Amerika üyesini bir araya getiren bir ittifaktı. Ama Washington böyle ayrıntılara takılıp kalmak istemiyordu. Askeri harekât, özellikle de yoğun hava bombardımanları başlatıldı ve Miloseviç'in devrilmesine yol açtı.

1999'un Mart ve Haziran ayları arasında gerçekleşen bu harekâttan çıkan ders, süper gücün mutabakatla veya mutabakatsız istediğini yapabileceği ve kimsenin onu engelleyemeyeceğiydi.

Dört yıl sonra ABD Irak'ı işgal etmeye karar verdiğinde, bizzat NATO bu harekâta katılmayı reddetti. En önemli ülkelerinden ikisi, Fransa ve Almanya, savaş gerekçesi olarak gösterilen nedenlerin yetersiz kaldığı ve Amerikalıların ileri sürdüğü, Bağdat'ın kitle-sel imha silahları geliştirdiği iddiasının pek ikna edici olmadığı kanaatine varmışlardı. Başkan George W. Bush, oldukça küstah bir ifadeyle “hiç önemli değil, BM de, NATO da olmasa biz Irak'ı ‘isteyenlerin yer aldığı bir koalisyon’ (*a coalition of the willing*) ile işgal edeceğiz” dedi.

Harekât, çoğu ülke ve –özellikle de ABD'nin başlıca müttefiki olan Birleşik Krallık'ta– kamuoyunun büyük bir bölümü tarafından yerden yere vurulsa da askeri bakımdan bir başarıydı. Bağdat çevresinde çok şiddetli muharebeler yaşanacağını öngörenler yanıldı. Irak başkenti direnmeden düştü ve tiranın heykelleri tüm dünyanın gözleri önünde yerlerinden sökülüp yıkıldı.

Gerek düşmanları gerekse geri adım atmış müttefikleri arasında, süper güce kafa tutabileceğine inanan herkesin üzerinde düşünmesi gereken karelerdi bunlar. O müthiş makine bir kez harekete geçtiğinde, yolunu kesmeye veya onu durdurmaya çalışmak bir işe yaramıyordu.

ABD için kullanabilecek ifade, İngilizcede edepli bir şekilde söylendiği gibi, “*a mixed blessing*” (hem iyi hem kötü) idi; bu “hüsnütabir” görünürdeki “kutsama”nın içine gizli bir lanetin de karıştığını ima eder. Bu örnekte, parlak askeri zafer ve Iraklı diktatörün devrilmesi Amerikalıların eline yeniden inşa edilmesi ve ayağa kaldırılması gereken bir ülke bırakmıştı ama onların bunu beceremedikleri ortaya çıktı. Hiçbir şey öngörmemiş, hiçbir hazırlık yapmamışlardı. Bu söylediğim hem Irak hem de sonraki yıllarda müdahale etmenin gerekli olduğuna hükmettikleri diğer bütün ülkeler için geçerliydi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa’da Marshall Planı ve Japonya’da General MacArthur’un “şok tedavisi” ile hayranlık uyandırıcı şekilde sağladıkları başarı bir daha asla yinelenmedi. ABD bunu ne zaman denese, beceriksizliğini gözler önüne serdi. Herhalde yerel halklara, onları gerçekten modernleştirmeye çalışacak, gerçek demokrasi özlemlerini ciddiye alacak kadar saygı duymuyorlardı. Böylece pek çok fırsat kaçırıldı.

“Gizli lanetler”den biri vardı ki, kazanmaya bu kadar alışılınca zorunlu olarak onu küçümseme eğilimi doğuruyordu: Bu, kesinlikle yenilmezlik duygusundan kaynaklanıyordu.

Amerikalıların, en travmatik Vietnam Savaşı, en sonuncusu da Afganistan Savaşı olmak üzere, bazı “periferi” savaşlarında yenilgiler aldığı doğrudur. Ama küresel düzeyde yenilmezliklerini koruyorlar ve devletler hiyerarşisinin en tepesindeki konumları, sıcak veya soğuk büyük savaşlar içinde sürekli güçlendi. Bu da onlara, diğer bütün ülkelerde görüldüğünden daha büyük, muazzam bir özgüven, hatta her türlü sınavdan ve meydan okumadan galip ayrılacaklarından emin olma duygusu veriyor.

Bu yenilmezlik duygusu, haksız denemeyecek bile olsa, felaketlere neden olabilir. ABD açısından yol açtığı sonuçlardan biri, sağlam ve saygı duyulan uluslararası kurumlar inşa etmeye ihtiyaç duymamalarıdır. Bizzat uymadığını başkalarına dayatabiliyorsan, niçin herkesi kısıtlayıcı kurallar koyasın ki? Zenginlerde ve güçlülerde her zaman kanunların yoksulları ve zayıfları koruduğu izlenimi vardır ki bu doğrudur; kanunların birinci işlevinin kurulu düzeni korumak olduğunu ve bu nedenle bizzat güçlüler için de daha iyi bir koruma oluşturdıklarını unutmama eğilimindedirler.

Geriye dönüp bakıldığında, ABD'nin soğuk savaşın ardından yaşadığı "lütuf dönemi"nin aslında bünyesinde eski düşmanlarının, rakiplerinin ve uluslararası sahnenin diğer tüm aktörlerinin yer aldığı yeni bir uluslararası sistem inşa etmek için kullanılması gerektiği açıkça görülüyor. Böyle bir sistem Washington'ın üstünlüğüne muhtemelen belirli bir kalıcılık sağlardı.

Ama her şey olup bittikten sonra, bilinmeyen ve çalkantılı surlarda pusulasız seyretmek zorunda kalan ABD'yi eleştirmek kolay. Küresel süper güç rolünü " oynamak"la kalmayıp tepeden tırnağa "yaratması" gerekiyordu. Bu da yöneticilerinin ileri görüşlülük, yaratıcılık ve alicenaplık bakımından çok zengin olmalarını gerektiren bir işti ki bu açıdan her zaman talihli oldukları söylenemez.

"Batı'nın kalesi"nin rakipleri içinden kim böyle bir göreve koşulsa içler acısı bir başarısızlığa uğrardı, buna eminim. Çünkü insanlığın evriminin bu aşamasında umutsuzca ihtiyaç duyduğu siyasi, ahlaki ve entelektüel küresel liderliği hiçbir devlet, hiçbir ulus, hiçbir uygarlık alanı tek başına üstlenebilecek durumda değil.

Sonsöz: Yeniden İnşa Edilecek Bir Dünya

“Geçmiş, artık yeni oyunun önsözü sayılmalı;
Gelecek ise senin ve benim gösterimize bağlı.”

William Shakespeare (1564-1616) (çev. Özdemir Nutku)
Fırtına

1.

Eskiler, meşhur kişilerin “paralel yaşamlar”ını, örneğin İskender ile Sezar’ı, Demosthenes ile Çiçero’yu bir arada anlatmaktan hoşlanırlardı. Bugün çatışan ve önümüzdeki dönemlerde takınacakları tavırlar gezegenimizin geleceği açısından belirleyici olacak büyük ulusların güzergâhlarını da aynı şekilde anlatmak mümkün.

Güçler hiyerarşisinin en tepesinde buluşan Çin ve ABD, bu noktaya gelmek için çok farklı ve sıradışı güzergâhlar izlemişlerdi. Birincisi için çok uzun ve çalkantılı bir yol, diğeri için akla gelebilecek en hızlı yükseliş söz konusuydu.

Çin’i farklılaştıran, Antikçağ’dan bu yana *bir devlet olarak* aynı topraklarda, esas itibariyle aynı halklarla ve aynı kültürel referanslarla var olmasıdır. Günümüzde hâlâ Çin’in en etkili düşünürü olan Konfüçyüs –MÖ 551’de doğdu ve 479’da öldü– her şey geçer, her şey değişir ve aynı nehirde iki kez yıkanılmaz diyen Sokrates öncesi filozof Herakleitos ile hemen hemen aynı dönemde yaşamıştı.

Çin’in bu ulu bilgesine yüzyıllar içinde sık sık karşı da çıkılmış, hatta Kültür Devrimi sırasında, Kızıl Muhafızlar onu yurttaşlarının zihninden kazımak istedikleri için mirasına saldırmıştı. Ama hayatta kaldı ve tüm Doğu Asya’da hâlâ büyük saygı görmektedir. Hatta bazı yöneticiler onu uluslarının modernleşmeyi başarmasının esin kaynağı olarak kabul etmektedir.

Birleşik Devletler bambaşka bir güzergâh izledi. Eskilik, süreklilik ve kalıcılığın karşısında yeniliği, cüreti, parlaklığı ve karışımı temsil etti.

Avrupalılar ve Çinliler 15. yüzyılın ilk yarısında gezegeni keşfetmeye giriştiklerinde, hiçbiri okyanusların ötesinde Kuzey Kutbu’nu Güney Kutbu’na bağlayan ve adına Amerika denecek o muazzam kıtanın varlığından haberdar değildi. Karavelaları batıya doğru yelken açtıklarında, Kristof Kolomb’un niyeti Hindistan’a ulaşmaktı;

yolları hiç beklemedikleri ve ilk fikirlerinde inat ederek “Hintliler” adını verdikleri ırklarla meskûn, yeni bir dünya tarafından kesildi.

Geleceğin Birleşik Devletler’inin kıyılarına ilk yerleşen Avrupalılar, dini baskılardan kaçan İngiliz püritenlerdi. 1620’li yıllarda Massachusetts “Hintliler”inin topraklarında kurdukları koloniler oldukça zayıf ve fazla istikbali olmayan yerleşimler gibi görünüyordu.

Sayıları yüzü geçmeyen bu “hacılar”ın yarısı ilk kışı atlatamadan öldü; bir buçuk yüzyıl sonra onların soyundan gelenler Britanya monarşisine başkaldırdı; bir buçuk yüzyıl daha geçtiğinde ise yerkürenin birinci gücü haline gelmişlerdi. Ulusları birbirini boğazlamaktan vazgeçmeyen yaşlı kıta, Büyük Savaş sırasında onları yardıma çağırdı. Ataları orayı neredeyse aforoz edilmiş halde terk eden Amerikalılar –pek de doğru denemeyecek bir yakıştırmaydı bu– oraya kurtarıcı, koruyucu ve hükümrân olarak döndüler.

Bu arada denizler ötesinde yeni bir Roma kurmuşlardı. Emperyal başkanlıkları, ayrıntılı hukuki fikir jimnastiklerine merakları, yönetimin farklı kolları arasında kurdukları ince denge ve Capitol tepesine yerleşmiş Senato’ları ile Roma’yı hatırlatıyorlardı. Çok geçmeden orduları da, bir zamanlar Roma lejyonlarının yaptığı gibi, bilinen dünyanın bütün yollarını arşınlayabilecek düzeye gelecekti; aradaki fark, Roma lejyonları Akdeniz çevresinin ötesine pek geçmezken, Amerikalıların bilinen dünyanın tümünü kaplaması ve gözünü Ay’a, hatta Mars’a dikmesiydi.

Bir zamanların imparatorluğu için geçerli olduğu gibi, “yeni Roma”nın sakinleri de çok farklı kökenlerdendi. Kuşkusuz “Anglosakson Protestan Beyazlar” kadim mevcudiyetlerinden uzun süre yararlandılar ve bu onlara bazı imtiyazlar sağladı ama durum gide-rek gündemden düşüyor. Renk, inanç ya da etnik köken çeşitliliği artık bir kusur değil, bir koz olarak görülüyor.

• • •

Birleşik Devletler, Roma’ya bağlanan bu manevi soyzinciri konusunu doğduğundan beri işlemektedir. Ondan esinlenerek bir cumhuriyet kurmayı seçtiler; günümüzde çok olağan gelen bu karar, Bağımsızlık Bildirisi’nin açıklandığı dönemde hiç de öyle değildi.

O sırada Fransız Devrimi henüz gerçekleşmemişti; Avrupa'daki ve başka yerlerdeki siyasal rejimlerin hepsi monarşik esaslara dayanıyordu ve tarihte ender görülen cumhuriyet denemeleri kısa ömürlü olmuş, pek sonuç alınamamıştı. Bunun tek istisnası Roma'ydı. İnandırıcı bir cumhuriyetçi modele başvurmak isteyen, Ebedi Kent'inkine sırtını dayamak zorundaydı. Roma'nın meşhur olayları ve şahsiyetleri –Scipio, Cato, Pompeius, Cincinnatus, Vergilius, Cicero, Sezar, Brutus ve daha niceleri– Birliğin babalarının, Washington, Adams, Jefferson, Madison, Hamilton veya Benjamin Franklin'in kültürel bagajının bir parçasıydı.

Bu isimlerden bazıları fikirlerini doğrudan antik metinlerden, bazıları da Montesquieu, Locke veya Shakespeare'den almıştı.

“Kurucular”ın antik modele bağlılığının altını çizmemin nedeni, Çin'in de Asya'daki kendi alanında Roma İmparatorluğu ile kıyaslanabilecek bir rol oynamış olmasıdır. Bununla birlikte büyük bir fark da mevcuttu: Orta İmparatorluk, Avrupa'daki benzerinin aksine, barbar istilalarında hayatta kalmıştı; bu nedenle sadece uzak siyasi, hukuki, ahlaki, kültürel veya dilsel bir referans olarak değil, çağdaş bir devlet olarak da varlığını sürdürdü.

Eğer Roma İmparatorluğu hayatta kalsaydı, acaba Batı'da neler olurdu? Günümüzde pek bir anlamı kalmayan bu soru, uzun süre zihinleri meşgul etmişti. Hatta imparatorluğun ömrünü uzatmak veya yeniden diriltmek için çeşitli girişimler yapıldı. Papa'nın kendisine MS 800'de Roma imparatoru olarak taç giydirmesini sağlayan Charlemagne'in hayali buydu; fakat toprakları çok geçmeden parçalandı ve bu girişimden geriye “Kutsal Roma İmparatorluğu” gibi şatafatlı bir isimden ve Napoléon tarafından 1806'da lağvedilene kadar, Karolenjler, Hohenstaufenlar veya Habsburglar gibi genellikle Germen asıllı çeşitli hanedanların süs gibi sahiplendiği bir unvandan başka bir şey kalmadı. Herhalde Napoléon vakit bulsaydı, bu hayali kendi hesap hanesine kaydetmekten geri kalmazdı. Sonuçta o da vârisine “Roma kralı” dememiş miydi?

Tabii bir dikkat çekici uzantı da Doğu Roma İmparatorluğu üzerinden gerçekleşti. Tarihçiler bu imparatorluğa “Bizans” demeyi âdet edinmişlerse de sakinleri ve hükümdarları kendilerini her zaman “Romalı” olarak takdim etmişlerdir. Roma 476'da düştüğüne ve

Osmanlılar Konstantinopolis'i ancak 1453'te aldığına göre, Doğu Roma Batı'daki imparatorluktan bin yıl daha fazla hayatta kalmış demektir.

İstanbul'un fethinden yirmi yıl sonra, son "Bizans" imparatorunun yeğeni Sofia [Zoi] Palaiologina –şu tesadüfe bakın ki Roma'da, eski San Pietro Bazilikası'nda– Moskova Büyük Prensi III. İvan ile evlendi. Onların torunu olan ve "Korkunç" diye bilinen IV. İvan bu imparatorluk soyzincirinden duyduğu gururla çok geçmeden kendisini "sezar" ilan etme ve atalarının tahtına simgesel olarak oturma hakkına sahip olduğunu düşündü. Onu 1917'ye kadar uzun bir "çarlar" silsilesi takip etti. O sırada birçok Ortodoks Hristiyan'ın gözünde, Konstantinopolis'ten sonra Moskova "üçüncü Roma" olmuştu.

Her şeye rağmen bunların hepsi –aşırı iddialı, aldatıcı, masraflı– hayal ürünleriydi. Roma İmparatorluğu bal gibi yok olmuş, mirası da dağılmıştı. Buna karşılık Çin ayakta kalmıştı. Yöneticilerin zaman zaman hoşlanarak sundukları bir tanımda dendiği gibi, hem devlet hem de binlerce yıllık bir uygarlık olan tek ülkeydi.

2.

Çağımızın iki “dev”inin birbirine bu kadar benzemeyen güzergâhlarına bakınca, insan onların çatışmasının bir anlamda beş veya altı yüzyıldır cereyan ettiği şekliyle tarihin mantıksal sonucu olduğunu söylemeye meylediyor.

Bir yanda Batı dünyasının tartışmasız lideri duruyor. En alt basamaktan başlayıp büyük sömürge imparatorlukları arasında temkinli bir şekilde yol alırken, İngilizlerin 1814’te çıktıkları tedip seferinde genç başkent Washington’ı alıp ilk Beyaz Saray’ı ve Kongre Binası’nı yakmaları gibi, ara sıra onların gazabına da maruz kalmıştı. Ama daha sonra Avrupalılar karşısında üstünlük kurmayı bilmişti; bunu ya 1898’de İspanyollara veya her iki dünya savaşında Almanlara yaptığı gibi zorla boyun eğdirerek ya da İngilizlere veya Fransızlara yaptığı gibi üstünlüğünü kabul etmeye ikna ederek sağlamıştı.

Arenanın diğer yanında, Doğu’nun lideri demesek de, en azından Batı’nın üstünlüğünü kurduktan bu yana karşı koymak zorunda kaldığı en büyük iki meydan okumanın, Asya’nın uyanışı ve komünizmin ortaya çıkışının günümüzdeki temsilcisi duruyor. Söz konusu meydan okumaların ilk öznesi Meiji devrinin Japonyası ve Sovyet Rusya’ydı ama bugün onların mirasçısı konumundaki ülke Çin’dir.

Bu nedenle iki “finalist”in düellosu tarihsel gelişmelerin mantıksal ve kaçınılması olanaksız sonucu gibi gözükmektedir.

Peki, durum gerçekten böyle mi? Böyle bir çatışmaya ve ona eşlik edecek katliama tevekkülle boyun mu eğmek gerekiyor? Sanmıyorum. Kuşkusuz insanlık daha önce de yolunu yitirip başka tür-lüsünü yapamayacağından emin bir şekilde anlamsız katliamlara girişti, Birinci Dünya Savaşı bunun en öğretici örneklerinden biriydi. Bana öyle geliyor ki, her halükârda en kutsal görevimiz bu denli yıkıcı olacağı belli bir “final”den her ne pahasına olursa olsun kaçınmayı bilmektir.

Ayrıca bunun tek nedeni, nükleer cephaneliklerden kaynaklanan tehlikeler değil. Gerçi bu Demokles'in kılıcı, güncel olayların sürekli anımsattığı gibi, ne yazık ki başlarımızın üzerinde her zamankinden daha tehditkâr bir şekilde sallanmaya devam ediyor. Ama böyle aşırı noktalara varmadan bile, bu “devler savaşı”ndan kaçınılması gerektiğine bizi ikna edecek başka büyük gerekçeler de bulunuyor; hesaba katılması gereken bütün güçlerin etkin katılımı olmadan sağlıklı bir şekilde ele alınamayacak karmaşık ve kaygı verici “dosyalar”ı kastediyorum.

Bir kere tabii ki iklim değişiklikleri var. Bu konu üzerinde fazla durmamamın tek nedeni, zaten verilerin bilinmesi, konu hakkında geniş bir literatür bulunması ve son yıllarda “en uç nokta” diye nitelenen hadiseler yüzünden tehlikenin çapı, nasıl hız kazandığı ve o ürkütücü ele avuca sığmazlığının kanıtlanmış olması.

Bu nedenle burada iki kısa gözlemle yetineceğim. Birincisi, *duyurulan felaketi engellemek için bugün hiçbir ciddi adım atılmamaktadır*. Tabii ki kararlar alınmış, konferanslar düzenlenmiş, anlaşmalar imzalanmıştır ve belli bir bilinçlenme gerçekleşmektedir. Ama hedef tehlikeli gidişatın önünü almaksa, bugüne kadar elde edilen sonucun tam bir başarısızlık olduğunu söylemek gerekir. 2021’de *Don’t Look Up* (Yukarıya Bakma) başlıklı, kıssadan hisse tarzında bir film çekilmişti; filmde iki gökbilimci bir kuyruklu yıldızın yakında dünyaya çarpıp onu tamamen yok edeceği konusunda belli başlı siyasi ve askeri yöneticileri uyarmaya çalışırlar, yöneticiler onları kibarca dinler ama biraz da sabırsızlık gösterirler, çünkü elbette başka öncelikleri vardır...

Birinciden kaynaklanan ve durumun saçmalığını anlamayı sağlayan “anahtarlar” sunan ikinci gözlemim, bu çaptaki bir tehlikeye karşı koyma konusunda sergilediğimiz acziyetin, gezegenimizin meselelerini sorumluluk içinde, bir arada yönetme konusunda –dünyanın yok olmasını engellemek söz konusuysen bile– gösterdiğimiz beceriksizlikten kaynaklandığıdır. Çünkü bu tarz meydan okumalara verilecek yanıt hepimizden bazı fedakârlıklar beklemektedir. Ölçüsüzce tüketmeye alışmış olanların kendilerini tutması, tam bir gelişme içinde olanların da ritimlerini biraz yavaşlatması gerekecektir. “Gezegenin akciğerleri” diye tanımlanan geniş ormanlara sahip olan ülkelerin, onları keserek tarıma veya hayvancılığa

açma eğilimine direnebilmeli, buna karşılık da vazgeçtikleri kazan-
cın telafi edilmesi konusunda uluslararası toplumun bütününün
dayanışmasına güvenebilmelidir.

Bu birkaç örneğin yanında daha onlarcasını, yüzlercesini sayabi-
lim. Ekosistemimiz, fauna, flora, buzullar üzerinde sayısız tehdit
bulunuyor. Hepsinin çözümü için de ilgili ülkeler, en zengin ve en
etkili güçler arasında samimi ve kararlı bir işbirliği gerektiriyor ve
en hafif tabiriyle söyleyecek olursak, günümüz dünyası böylesi bir
ruh haline sahip olmaktan çok uzak.

• • •

Altını çizdiğim bu aksaklığın, geleceğimiz ve çocuklarımızın gele-
ceği söz konusu olduğunda bile işbirliği yapma konusunda göster-
diğimiz beceriksizliğin önümüzdeki yıllarda insanlığı etkileyecek
başka sonuçları da olacak.

Günümüzde sıkça yapılan dikkat çekici icatlardan biri ortaya
çıktığında, yaşam tarzımız, toplumumuzun gelişmesi, hatta in-
san türünün geleceği üzerinde ne gibi etkileri olabileceği merak
ediliyor. Ve haklı olarak, her şeyin bu icadın ne şekilde, yani kim
tarafından, hangi amaçlarla, hangi hukuki veya ahlaki çerçevede ve
şayet varsa nasıl bir denetim altında kullanılacağına bağlı olduğu
sonucuna varılıyor.

Örneğin, nükleer gücün hem müthiş bir olanak hem de müthiş
bir tehlike olduğunu biliyoruz. Gelecekte, özellikle de füzyon tek-
nolojisine sonunda tam hâkim olunursa, bu teknoloji temiz enerji
kaynağımız olabileceği gibi; birkaç saat sürecek bir çılgınlık ânında
kentleri, ulusları, uygarlıkları da yok edebilir. Çeyrek asırdır bir
arada yaşadığımız bu paradoks, en büyük umutlarımızı ve en büyük
korkularımızı eşzamanlı olarak besliyor. Daha pek çok bilimsel
ve teknolojik alan hakkında da aynı şey söylenebilir. Bunların en
başında da biyoloji geliyor.

Şu son yıllarda en büyük hayranlığı, bir barbar ismini andı-
ran “Crispr” kısaltmasıyla bilinen, benzeri görülmemiş bir ica-
da duydum. California’da iki parlak kadın araştırmacı, Fransız
Emmanuelle Charpentier ve Amerikalı Jennifer Doudna tara-
findan geliştirilen bir teknik söz konusu – bu buluşları, rekor

sayılabilecek kadar kısa bir sürede, çalışmaları yayımlandıktan sadece sekiz yıl sonra, Nobel Kimya Ödülü'nü almalarını sağladı; bu teknikle insan genomunun dizilimini "düzeltmek" mümkün oluyor. 21. yüzyıl başına kadar tasavvur bile edilemeyen veya oldukça dizginsiz bir bilimkurgu anlayışının alanına giren bu amaç, tüm dünyada binlerce kişinin, çok çeşitli alanlara dağılmış projelerle hayata geçirdiği yaygın bir uygulama haline geldi. Örneğin bir araştırmacı, doğuştan kör ve tedavi edilemez diye düşünülen bir çocuğu iyileştirmeye uğraşıyor. Evinde, atölyeye dönüştürdüğü garajında çalışan bir başkası, gece çıktıkları yürüyüşlerde gözünün önünden kaybolmasın diye köpeğini fosforlu hale getirmeye çalışıyor.

Bu tarz buluşlar hem hayranlık hem de endişe verici olabilir. Gerçekten de insan, bazıları kötülük adına bir başka türden alınmış genetik unsurları insan genomuna katar veya bunun tam tersini yaparsa neler olabileceğini sormadan edemiyor. Çünkü bu durumda, hilkat garibesi olma potansiyeli taşıyan yaratıkların "imalatına" kapı aralanmış olabilir...

Eğer herkes, birtakım güvenlik engelleri olmadan, kendi deneyimlerinden hareket ederse, ne gibi sapıkça dönüşümlere, "düzeltmelere" tanık olabiliriz kim bilir?

Bu devrimci gelişmelerin epey öncesinde, insan klonlamak bile tasarlanmamış mıydı? Bazı bilim insanları bunu zaten yaptıklarıyla övünmüşlerdi. Elimizde kanıt olmasa da bunun teknik açıdan pekâlâ yapılabilir olduğunu, zira daha önce başka memelilerde denendiğini biliyoruz. Bu tarz savrulmaları engellemek adına, yeni buluşları düzenli olarak dikkate alan, *tüm gezegen sathında* ciddiyetle ve etkili bir şekilde uygulanan net bir etik kurallar bütününe sahip olmak zorunludur. Günümüzde hüküm süren karşılıklı nefret ve genel güvensizlik atmosferinde bu dosyaların sorumluluk duygusuyla çekilip çevrileceğine kim güvenebilir?

Birbirimizle işbirliği yapma konusunda çektiğimiz zorluk, Covid-19 pandemisi sırasında kendisini izaha yer bırakmayan bir şekilde gösterdi. İlk vakalardan itibaren, salgının başlamasındaki sorumluluk konusunda karşılıklı imalar ve suçlamalar yağmur gibi yağdı. İlk bulaşma Wuhan'daki bir pazarda farklı canlı türleri arasında rastlantısal bir temasın mı yoksa bir laboratuvar kazasının

mı sonucuydu? Koşulların talihsiz bir araya gelişinden mi, kötü niyetli bir eylemden mi kaynaklanıyordu?

Hakikati bir gün öğreneceğimizden emin değilim. Emin olduğum tek şey, şayet önümüzdeki yıllarda suçlu kişiler veya gruplar akıllarına ölümcül bir pandemi veya bu türden başka bir afet başlatmayı koyarlarsa, bunu gerçekleştirmelerinin imkânsız sayılamayacağıdır.

İlerlemelerin tıp ve biyolojideki kadar hızlı seyrettiği bir diğer alandan daha söz etmek istiyorum: Yapay zekâ. İnsan toplumlarının geleceğini hangi icatların daha feci bir şekilde etkileyeceğini, hangilerinin faydalı veya en azından zararsız olacağını söylemek için henüz çok erken olsa da, bu alanda da bariz savrulma riskleri bulunuyor.

Karmakarışık senaryolara girmek istemediğim için, uçsuz bucaksız meçhul bir alanla karşı karşıya bulunduğumuzu ve orada hayal bile edemeyeceklerimiz de dahil, her şeyin olabileceğini söylemekle yetineceğim. Bu gelişmiş teknoloji sektöründe çalışanlar da bir erteleme yapılmasını istiyorlar. “Bir mola verelim ve önümüzü daha net görmeyi bekleyelim” demek ister gibi bir halleri var. Ama başlıca aktörler bu tavra uymazsa, bu sağduyu çağrıları nasıl geçerlilik kazanabilir?

İnovasyona dayalı daha birçok alan için bu saptamayı kelimesi kelimesine yineleyebilirim. Her alanda yaşanan ilerlemelere belirsizlik, endişe ve kafa karışıklığı eşlik ediyor. Her alanda biraz daha şeffaflığa, ihtiyata, dayanışmaya ihtiyaç duyuluyor.

Evriminin bu son derece kritik, büyüleyici, karmaşık evresinde insanlığın yapacağı, çağımızın iki “devi” arasındaki kıyamet benzeri bir “final”e tevekkülle razı olmaktan daha iyi işler olduğu kesin.

Asıl üzücü olan, uyurgezer gibi ilerlediğimiz gezegen çapındaki bu çatışmanın sürekli geleceğe yönelik “gerçekçi” bir bakış olarak sunulurken, bunu engellemek isteyenlerin saf, neredeyse akılsız hayalciler olarak görülmesidir.

Bu biraz modası geçmiş bir “gerçekçilik” olmuyor mu? Eskiden devletler arasındaki kavgaların son duruşmada savaş alanında çözüldüğü doğru. Ya bugün? Doldurduğumuz tüm o cephaneliklerle,

iki dev arasındaki bir düellonun bir imha savaşı ve genel bir yok oluş anlamına geleceği görülmüyor mu? Böyle bir sonsözü kaçınılmaz olarak görmek, gerçekçi değil saçma, düşüncesiz, sorumsuz, hatta intihara meyilli bir bakış bu.

Her halükârda, ben kendi payıma yarının dünyasının ne Batı'ya, ne Konfüçyüsçü Asya'ya ne de büyük insanlık topluluğunun diğer bileşenlerine karşı kurulacağını düşünüyorum. Bu gelecek yıkıntılarla dolu bir sahada inşa edilmeyecek.

3.

Tarih hakkındaki gözlemim bana, tavırlarını Batı'ya yönelik sistematik bir düşmanlığa dayandıranların genellikle barbarlığa, gericiliğe savrulduklarını ve sonunda acziyete düşüp kendi kendilerini cezalandırdıklarını öğretti.

Yine de Amerika ile Avrupa'nın dünyanın üzerine "boca etikleri" tüm fikirlerin, modaların, makinelerin, hatta değerlerin faydalı olduklarını düşünmüyorum. Bunların içinde iyisi de var kötüsü de. Ve hiç ayırım yapmaksızın her şeyi kabul etmek, benimsemek, kopya etmek hiçbir zaman tavsiye edilecek bir tavır değildir. Bu nedenle farklı geleneklerden gelen ve kendi dehalarının değerini ispatlamayı bilmiş başka "katkı sahipleri"ne de açılmak şarttır.

Batı uygarlığının çeşitli unsurlarını bünyesine katarken onlarda gerekli "düzeltmeleri" de yapan Doğu Asya kesinlikle buna örnektir. Konfüçyüsçü geleneğe sahip toplumların gerek ekonomi gerekse eğitim alanlarında kaydettikleri başarılar, onları birer esin kaynağı ve üzerlerinde uzun uzun düşünülmesi gereken örnekler haline getirmektedir. Başka yerlerden gelen her şeyi ikincil, önemsiz, hatta aptalca "folklorik" olarak gören Batı'da da bu konunun düşünülmesi gerekir.

Özellikle bana temel önemde görünen bir sorun var: Dinle ilişki meselesi.

İster Hristiyan, ister Müslüman, ister Yahudi olsun, tek tanrılı geleneğe sahip ülkelerde, ayrıca Hinducu dünyada da bu ilişkinin giderek zararlı hale geldiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni de din ile kimlik arasında kurulmuş sağlıklı bağıdır. Doğduğum ülke olan Lübnan'ın trajedisinin beni bu konuda daha duyarlı kıldığını inkâr edecek değilim ama Nijerya, İrlanda, Hindistan, Afganistan, Bosna, hatta ikinci vatanım olan Fransa'da da doğmuş olsaydım aynı sonuca varırdım. Kimlik taşkınlıkları, özellikle de

ilahi bir referansa dayananlar, insan toplumlarının çoğunu zehirlemekte ve durmadan da kötüye gitmektedir.

Çin’de cumhuriyeti kuran ve hem Pekin’de hem de Taipeh’te saygı gören tek siyasi kişilik olan Dr. Sun Yat-sen, gençliğinde Protestanlığa geçmiş ve bu onun ne vatansever imajını, ne siyasi kariyerini ne de büyük ulusunun tarihinde tuttuğu yeri bozabilmişti. Japonya’da aynı kişi hem Budist, hem Şintoist, hem Konfüçyüsçü hem de Katolik ibadetleri yapabilir ve kendisini yetkililer, ailesi veya Yaradan nezdinde temize çıkarması gerekmez. Güney Kore’de de inananların sayısı bakımından ülkenin birinci dini olan Hristiyanlık, Budizm, Taoizm ve atalar dini uygulamalarıyla bir arada, hiçbir çatışma yaşanmadan varolur.

Bu kitapta birçok kez Konfüçyüs’ten söz ettim, mirasının toplumsal muhafazakârlık gibi Çin’in yalnızlığının ve yöneticilerinin değişim istememesinin uzun süre gerekçesi olarak kullanılan bazı çelişkili unsurlarının da altını çizdim. Fakat Konfüçyüsçülüğün kimsenin itiraz edemeyeceği bir katkısı da var: Ona inanan sayısız insanın beynine bir yurttaş için önemli olanın metafizik tercihleri değil, “Site” içindeki tavrı olduğunu kazınması.

En şanlıları ve en güzel gelişenleri de dahil olmak üzere, uygarlıkların zaman zaman başkalarından bir şeyler öğrenmelerinde utanılacak bir yan yoktur. Doğu Asya, modernleşmesini başarmak için sürekli Batı’dan esinlenmedi mi? Din ile kimlik arasındaki ilişki konusunda da Batı ve Arap-Müslüman dünyası başta gelmek üzere insanlığın geri kalanının Doğu Asya’dan öğrenecekleri şeyler var.

• • •

Bana haksız yere ihmal edilmiş, en azından gerçek değeri verilmemiş gibi gelen bu temel önemdeki olgunun altını çizdikten sonra, hemen parantezi kapatıyorum. Niyetim farklı toplumların başarılarını ve başarısızlıklarını kıyaslamak değil.

Bunu yapmak saçma veya uygunsuz olacağı için değil; kamusal özgürlükler, eğitim kalitesi, yaşlı insanların sosyal güvencesi, kadınlara ve azınlıklara verilen yer ya da sokaklarda kendini güvende hissetmek kadar çeşitli alanlardaki performansları karşılaştırmak aslında öğretici olabilir. Fakat uygarlıklar, onlara yön veren öğretiler

veya onların taşıyıcısı olan uluslar arasında manevi bir hiyerarşi kurmaya ne isteğim var ne de kapasitem yeter. Hem mizacım hem de inançlarım gereğince, daha ziyade birbirini tamamlayan yönleri, buluşma noktalarını arıyorum. Uzlaşmış bir dünyanın, kimsenin dışlanmadığı, paylaşılan bir evrenselliğin hayalini kuruyorum. Artık yetişkinliğe geçmiş, farklı bileşenleri hiç kimseyi aşağılamadan ve kimse tarafından aşağılanmadan verme ve alma, başkalarını etkileme ve onlardan etkilenme arzusu duyan bir insanlık düşü kuruyorum.

Elbette bu noktadan çok uzaktayız, yol uzun ama yürürken bir yandan da ufka bakmakta bir sakınca yok.

Bu denemede kendilerine özgü güzergâhları, bu yüzyılda tanıdığımız haliyle dünyanın inşasına katkıda bulunmuş dört büyük ülke üzerinde durdum. Her biri hem diğerlerine hem de eski sömürgeci güçlere karşı mücadele etti. Hepsi hegemonya hayali kurdu, hepsi zaferler ve baş dönmeleri yaşadı, sonra da bunun zararını çekti. Uzun süre birbirlerini yok etmeye uğraştılar ve karşılıklı kuşkularını, korkularını, hınçlarını halen aşamadılar. Şu son yüz yıl boyunca zaman zaman başlarına geldiği gibi, yarın en kötü içgüdülerinin peşinden gitmeye karar verirlerse, bunun sonuçları felaket olur.

Çağdaşlarım ve bazen de kendim tarafından, özellikle de ABD ve Rusya veya Çin arasındaki olası çatışmalardan herhangi bir olay söz konusuymuş, bir masa başı sohbetinde sakın sakın konuşulabilecek bir mevzuymuş gibi bahsedildiğini duyduğumda, ürküyorum.

Mutlaka bir mazeret bulmak gerekiyorsa bu, soğuk savaşın sonuçlanma biçiminin pek çoğumuzda, hatta sorumlu kişiler arasında bile sahte bir güvenlik duygusu uyandırması olabilir. Sanki bir iç ses teskin edici bir tonla bize şunu fısıldıyor: Uçuruma öyle yaklaşacağız ki düşeceğimizi sanacağız; sonra bir mucize olacak ve geriye çekileceğiz, karabasan fazla geç olmadan sona erecek; Ekim 1962'deki Küba krizinde olduğu gibi büyük bir korku yaşayacağız ve hepsi bu kadarla kalacak.

Berlin Duvarı'nın yıkılışı, zihniyetlerimiz ve özellikle de teyak-kuz düzeyimiz üzerindeki etkisi bakımından tersten bir Hiroşima etkisi yaptı. 1945'te atılan bombanın yarattığı korku öyle dehşet

vericiydi ki yetmiş beş yılı aşkın bir süredir tüm insanlık bir daha asla o noktaya gelmemek gerektiği konusundaki kanaatini koruyor.

Buna karşılık, “dehşet dengesi”nin varlığını her an hissettiren bir etken olduğu soğuk savaşın, ne galibin ne de mağlubun o en kuvvetli silaha başvurmayı düşündüğü bir zaferle son bulması o teyakkuz halini unutturdu.

Termonükleer dehşet, akla bile getirilmemesi gereken bir şey olarak kalacağına, sanki söz konusu olan herhangi bir “seçenek”miş ve şu veya bu koşulda düşünülebilirmiş gibi siyasi söyleme, hatta gündelik konuşmalara sinsice sızdı.

4.

24 Şubat 2022 günü sabaha karşı Rusya Ukrayna'yı işgal ettiği sırada, ben bu kitabı yazma işine gömülmüştüm. Yirmi gün önce, askerleri sahaya yayılıp taarruza hazırlanırken, Vladimir Putin Pekin'e gidip Xi Jinping ile bir "ortak açıklama" imzalamıştı; bu açıklamada iki devlet başkanı yerleştirmek istedikleri yeni dünya düzeninin ana hatlarını çiziyordu.

Metin, ABD'yi ve müttefiklerini ya da kullanılan dille söyleyecek olursak, "dünya ölçeğinde sadece bir azınlığı temsil eden" ve "buna rağmen kendi toplum modellerinin tüm insanlığa uygulanması gerekiyormuş, kendi demokrasi anlayışları tek geçerli anlayışmış, gezegenin tüm sorunlarını kendi tarzlarında çözmek sadece ve sadece onlara düşüyormuş gibi davranan bazı aktörler"i keskin bir dille yeriordu. Bu "tek taraflı" yaklaşım karşısında, diye devam ediyordu açıklama, insanlığın daha büyük bölümü "dünyada iktidarın yeniden dağıtılmasını" talep ediyor...

Washington'ın en ürkütücü hasımları daha şimdiden bu son ve belirleyici kavgayı birlikte başlatmaya mı karar vermişlerdi?

Her halükârda dünya artık ikinci "soğuk savaş"ıyla tanıştı; yine de günümüzdeki bilek güreşinin özelliklerini İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen mücadeleyle karşılaştırarak anlamaya çalışacaksak, bu terimi de dikkatli kullanmak gerekecek.

Aradaki en büyük farklardan biri, Batı'nın rakiplerinin bu kez Devrim cephesini değil, daha ziyade düzen cephesini, hatta siyasal, toplumsal ve entelektüel muhafazakârlık cephesini temsil etmesidir.

Rusya, Sovyetler olduğu dönemde, her türlü dine karşı değişmez bir düşmanlık sergiliyor, dinler de ona aynı şekilde yanıt veriyordu. Bugün ise askerleri göğüslerinde orak-çekiç yerine Ortodoks haçı taşıyor.

Eskiden müttefikleri ve işbirlikçileri dünyanın her yerinde siyasal yelpazenin sol ve aşırı sol kanatlarından çıkardı. Bugün ise genellikle sağın da en sağından geliyorlar.

Gerek Moskova gerekse Pekin, gezegenin güneyindeki ezilen halkların ayaklanmalarını desteklemeyi görev biliyorlardı. Bugün ise durum hiç de böyle değil. 2011'de Arap dünyası alevlendiğinde, "Arap baharı" protestoları saman alevi gibi ülkeden ülkeye yayıldığında Çin durumdan kaygılı görünürken, Rusya ise işi isyancılar tarafından devrilecek gibi gözüken Esad rejimini kurtarmak için askeri müdahaleye kadar vardırdı.

Daha genel anlamda, dünyanın çeşitli bölgelerinde patlak veren halk hareketleri her iki devlette de sempatiden çok kuşku uyan-dırıyor; tıpkı eskiden Amerikalıların dünyada yaprak kımıldasa bunun arkasında Moskova'nın parmağını gördüğü gibi, şimdi onlar da bu hareketlerin arkasında genellikle –haklı veya haksız olarak– "Washington'ın parmağını" arıyorlar.

Bu söylediğim özellikle de ortak açıklamada ilginç bir şekilde "renkli devrimler" diye söz edilen olaylar için geçerli. Her iki lide-rin de aklından esas olarak, Ukrayna'da 2004-2005'te yaşanan ve kendisine "turuncu devrim" diyen hareketin geçtiğine kuşku yok...

Her halükârda, gezegenin iki kampı arasındaki ideolojik sınırla-rın bugün muğlaklaştığı ve yeni soğuk savaşın bu alanda eskisine pek benzemeyeceği ortada. Ancak en anlamlı farklılık ekonomik alanda yaşanıyor.

Kapitalizm ile komünizm arasındaki yarışta bu etken belirleyici olmuş, bir tarafın zaferine, diğer tarafın da yenilgisine yol açmıştı. Batı'nın askeri ve siyasi açılardan genellikle ürkütücü olan rakiple-ri, sonuçsuzluğu defalarca ortaya çıkmış güdümücü bir ekonomik sistemin verdiği zararlar başa çıkamamışlardı. Bugün durum aynı değil, hatta Ukrayna savaşının ilk aylarından itibaren görüldüğü üzere, neredeyse tersine dönmüş durumda. Rusya'nın yaşadığı askeri sıkıntılar hızlı bir zafer kazanacağını öngörenleri yalancı çıkarırken, ekonomik yaptırımlar karşısında sergilediği esneklik de kısa sürede mahvolacağını öngörenleri yalanladı.

İki soğuk savaş arasındaki benzemeyen noktaları hızla sıralamayı tamamlamadan önce, bu yeni küresel çatışmanın sonuçlarından birinin de Japonya'nın olağanüstü bir tutumla askeri ayrıcalık-larından vazgeçmesinin üstünden yetmiş beş yılı aşkın bir süre

geçtikten sonra, “normal” bir ülke gibi gerçek bir orduya sahip olmak için, deyim yerindeyse, “vazgeçmeden vazgeçmeye” karar vermesi olduğuna işaret etmek isterim.

Takımada’nın yeniden militarist ve saldırgan bir tutum takınması pek ihtimal dahilinde gözükmüyor ama bu alandaki farklılığı kısa süre sonra bir anıdan ibaret kalacak. Bunda da şaşılacak bir yan yok. “Asya’nın Prusyalıları”nın neden sonra sergiledikleri barışçı eğilim, gerçekçilikten oldukça uzaktı ve dünyanın gidişatı bu tavrı sürdürmeyi imkânsız kıldı.

• • •

Ancak, iki soğuk savaş arasındaki bariz farklılıklar iki tarafta aynı şekilde algılanmasalar da, benzerlikleri de unutturmamalıdır.

Batılılara göre, bugün kendileriyle çatışan “Avrasya kampı” ile dün meydan okuyan “sosyalist kamp” arasında temelde pek bir fark yoktur, zira her ikisi de demokrasi karşısında otoriterliği temsil etmektedir. Çinliler ve Ruslar da iki soğuk savaş arasında bir süreklilik olduğu kanısındadırlar, fakat onlar bunu Amerikan hegemonyasının sürmesi ve buna karşı çıkma zorunluluğuyla izah etmektedirler.

Birinci noktada, yani demokrasi konusunda, ortak açıklama pek ikna edici değildir. Ona göre, ifade özgürlüğü güvencesini versin vermesin, ister çok sayıda ister tek siyasal partileri olsun, yerküredeki bütün siyasi rejimler kendilerine “demokratik” deme hakkına sahiptir. Bu, “Büyük Birader”in hegemonyasına boyun eğmiş ülkelerin, kavramı kullanma ayrıcalığını yalnızca karşı tarafa bırakmamak için kendilerine “halk demokrasileri” dedikleri Sovyet döneminde kullanılan resmi söylemi hatırlatan, geçersiz bir “demokrasi” tanımıdır.

Bu iki büyük ulusun yöneticileri, Batı toplumu modeline gerçek bir alternatif sunmak isteyecekleri gün, en azından kendi yurttaşlarının gözünde inandırıcı olabilmek için “sınav kâğıtları”nda bu soruya verdikleri yanıtı gözden geçirmek zorunda kalacaklardır.

Diğer temel nokta olan küresel hegemonya hakkında ise iki liderin sözleri çok daha ikna edicidir. ABD ve müttefikleri tüm insanlığın

sorunlarını dilediklerince yönetmeye yetkiliymiş gibi davranıyorlar derken, dünyanın geri kalanı tarafından da geniş ölçüde paylaşılan bir görüşü dile getirmektedirler.

Birleşmiş Milletler'de oylama yapılırken niçin onca Afrika, Asya ve Latin Amerika devletinin işgali kınama konusunda çekimser kaldığı, Ukrayna Savaşı'nın başından bu yana merak edilen konulardan biri oldu. Bunun Moskova ile Kiev arasındaki ihtilafla hiçbir ilgisi yoktu. Bu Güney ülkelerini rahatsız eden, Batılıların "bu askeri harekât kabul edilebilir, şu ise edilemez" diye kendi ölçütlerine dayanarak karar verme eğilimleriydi. Yeni Delhi'de, Pretoria'da, Brasília'da veya Cezayir'de "çifte standart" diye homurdanılıyordu ve herkes bunun tamamen yanlış sayılamayacağını biliyordu.

İnsan benim gibi Avrupa'da yaşayınca, yüzyıllar boyunca bunca acıya yol açmış ve artık kıtadan kovulduğuna inanılan savaşın, hangi bahaneyle olursa olsun, hakarete uğradığına inanan bir liderin iradesiyle oraya yeniden taşınması karşısında dehşete kapılıyor. Ama insan dünyada, uluslararası toplumu pek etkilemediği anlaşılan çatışmaların kuşaklardır sürdüğü bölgelerde yaşıyor ve asırlardır acısı çekilen, hâlâ da çekilmeye devam eden trajedilerde Batılı güçlerin sorumluluğu olduğu kanaatini duyuyorsa, öfkeler de farklılaşır.

Bunlar kolay silinmeyen ve kriz dönemlerinde yeniden alevlenen hınçlardır. Batı'nın bütün hasımları bu bam teline basmışlar, İngilizlerin, Fransızların, Belçikalıların, Hollandalıların veya Amerikalıların elinden neler çektiklerini ilgili ülkelere zevkle hatırlatmışlardır.

İmparatorluk Japonyası, daha önce de değindiğim gibi, Asya halklarının, hatta Müslüman ulusların da lideri olmayı düşlediği dönemde, bu söyleme başvurmuştu. Sonra Sovyet Rusya da 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'ndan itibaren yaşadığı süre boyunca ve hiç de başarısız sayılamayacak bir şekilde aynı kartı oynadı. Mao Zedong da ilginç bir yaklaşımla bu meşaleyi devralmak istedi: Bütün dünyanın kırıları, komünistlerin Çin'de yaptıkları gibi, kentleri kuşatıp boğmalı ve sonra da fethetmeliydi.

Bugün bile Batı ile kılıç oynatmak isteyen her güç, kendini sömürgecilikten veya eşitsiz antlaşmalardan çok çekmiş halkların sözcüsü gibi göstermeye çalışır.

Fakat bu söylem hâlâ bir oranda makul bulunabilse ve eski Üçüncü Dünya uluslarını Batılılara karşı öfke, onların hasımlarına karşı da sempati duymaya sevk edebilse de, uzun süre sömürge olarak yaşamış olanların, kendi sultasından kısa süre önce ayrılıp bağımsızlığını ilan etmiş bir ülkeyi yeniden ele geçirmeye gelmiş işgal ordusuyla özdeşleşmesi güçtür. Bu, yapılması hiç de kolay olmayan bir beyin jimnastiği gerektirir. Bu nedenle, Moskova'nın Ukrayna'da giriştiği askeri harekât dünyanın hiçbir yerinde kendiliğinden bir halk coşkısına yol açamazdı.

Üstelik, Çin ve Rusya başkanlarıyla birlikte, Batılıların “gezenin tüm sorunlarını kendi tarzlarında çözmek sadece ve sadece onlara düşüyormuş gibi” davrandıklarını kabul etsek bile, 2022'de başlatılan savaşın bu üstünlüğü sarsmaya yardım edebileceği hiç belli değildir.

Gözlerimizin önünde devam eden ve daha da sürecekmış gibi duran bir çatışmanın olası sonuçları hakkında spekülasyon yapmak istemem. Ama bir savaşın, onu çıkaranların beklentilerinin tam zıddı sonuçlar verdiği örneklerle tarihte çok rastlanmıştır.

Hatta, ne zaman bir savaş cereyan etse, çok geçmeden “oyuncular”dan birinin hamlesini yanlış hesapladığının ortaya çıktığı bile söylenebilir. Savaşın bütün tarafların aynı anda yanıldıkları bile görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı bu konuda da öğretici bir örnek teşkil eder.

Yoldan çıkma, sapma çoğunlukla bir yönetici kendisine *askeri eylemle durumu lehine çevirip çeviremeyeceğini* sormak yerine, *kendini hakarete uğramış hissetmekte ve hasımlarını cezalandırmak istemekte haklı olup olmadığını* sorduğunda başlar.

Vladimir Putin'in emrini verdiği “özel harekât”ın başlangıç noktası, yarım yüzyıl boyunca iki küresel süper güçten biri olan ve Avrupa'nın doğu yarısına hükmederken, diğer yarının da çekinecek baktığı ülkesinin uğradığı hayal kırıklığıydı. Bu statü bir anda buharlaşmıştı. Süper güç küme düşmüş, parçalanmış, harabeye dönmüştü; yurttaşlarının bu durumu serinkanlılıkla karşılaması mümkün değildi.

Geriye dönülüp bakıldığında, bu belirleyici dönemece ilişkin müzakere sürecinin gerek Rusya'nın rakipleri, gerekse Rus yöneti-

cileri tarafından kötü yürütüldüğü görülüyor. Onların en başında da, dünyanın en iyi niyetlerini taşımasına rağmen beceri ve temkin eksikliği gösteren Gorbaçov geliyor. Varşova Paketi'nin dağıtılması karşılığında ülkesinin yol değiştirmesini, modernleşmesini ve demokratikleşmesini sağlayacak yüklü bir yardımı şart koşacağına, teşvik edici sözler ve birkaç muğlak vaatle yetinerek her şeyden vazgeçti.

Batılı yöneticilerde ise hem cömertlik hem de ileri görüşlülük eksikliği vardı. Yaralı ve küçülmüş bir Rusya'nın Avrupa için bir saatli bombaya dönüşeceğini öngörmeliydiler. Her ne pahasına olursa olsun, Rusya'nın demokratikleşmesine, kalkınmasına, yön değiştirmesine, soğuk savaştan çıkılırken dünyada bambaşka bir rol üstlenmesine, farklı bir gelişme yolu bulmasına yardım etmek gerekirdi. Böylece Rusya ne yozlaşmış, ne yırtıcı ne de intikama susamış yeni bir yönetici kuşağına kavuşabilirdi. Ne yazık ki bunların hiçbiri yapılmadı...

Büyük bir fırsat kaçırıldığı tartışma götürmez. Ama bütün bu söylenenler bir savaş çıkarmayı asla meşrulaştırmaz.

Tarihin cilveleri dünyanın bütün bölgelerinde kötü sonuçlanmış çatışmalar, kötü çizilmiş sınırlar, tam kapanmamış yaralar bıraktı. Eğer bir toplum hakarete uğramış, tehdit altında veya mağdur olduğunu her düşündüğünde kabakuvvete başvurma hakkını kendinde bulursa, bütün yeryüzü kanlı bir ormana döner.

Ahlaki açıdan savunulamayacak durumdaki bu savaş üstelik tehlikeli bir stratejiyi de temsil ediyor. Rusya'yı tarihsel çıkmazından kurtarmak yerine, oraya daha da çok gömülmesi riskini taşıyor. Ukrayna ulusunun zayıflığını kanıtlamak yerine, bu ulusun tarih içinde uzun vadeli yerini sağlamlaştırıyor. NATO'yu "beyin ölümü"ne sürükleyeceğine, komadan çıkmasını ve kendine bir varlık nedeni bulmasını sağlıyor. Ve Batılı güçlerin üstünlüğüne son vermek yerine, bu durumun fazladan birkaç yıl uzamasına yardım edebiliyor.

Eğer bu gerçekleşirse, eğer son demlerini yaşadığı düşünülen Batı bu krizden bir erteleme ile çıkmayı başarır, bu durumu hesaplasmaktan, bazılarını cezalandırıp bazılarını ödüllendirmekten ziyade çatışmaları önlemeyi ve refahı, temel özgürlükleri, hukukun

üstünlüğünü bütün kıtalara yaymayı sağlayacak yeni bir uluslararası meşruiyeti bilinçli bir şekilde kurmak için kullanacağını umut etmek gerek. Bütün bunların aslında Berlin Duvarı yıkılır yıkılmaz yapılması gerekirdi fakat ihmal edildi.

Eğer Avrupa ve ABD, tarihin sunduğu bu ertelemeyi tüm insanlığın dahil olacağı bir uluslararası sistemi nihayet inşa etmek için kullanmazlarsa, bu fırsat bir daha karşılarına çıkmayabilir.

Yarın güç dengeleri değişebilir. Askeri üstünlük, doların tüm dünyada geçerli para birimi olması veya beklenmedik teknolojik açılımlara bağlı bir “bent” yıkılabilir. O sırada da bir çatışma ve hâkimiyet mantığı içinde olunursa, küresel bir dayanışma mantığı hâlâ kurulmamış olursa bu durum feci sonuçlara yol açabilir.

Bütün bu endişelere rağmen, içinden geçtiğimiz bunalımlı anların olumluya döneceği; bizi insanlık macerasının devamı için, aynı trajedilerin farklı aktörlerle yinelenmesinden ibaret kalmayan başka bir seyir tasarlamaya sevk edebileceği kanaatini hâlâ koruyorum.

Çok geç değil. Bu “labirent”ten çıkma olanaklarına sahibiz. Yeter ki önce yolumuzu yitirdiğimizi kabul edelim...

Kaynakça

Bu kadar ülkeyi, çağı ve temayı kapsayan bir çalışmada, haliyle çok sayıda kaynağa başvurmak gerekti. Burada hepsini saymak usandırıcı olur. Onun yerine bana kesin bilgiler sunan veya yerinde yorumlarıyla ışık tutan, bu nedenle de teşekkür etmek istediklerimi sıralamakla yetineceğim.

Aynı şekilde, araştırmamın her evresine olayların farklı farklı yorumlanmasından kaynaklanan kafa karışıklıkları ve belirsizlikler eşlik etti. Durmadan eşelemek, karşılaştırmak, tahminlerde bulunmak zorunda kaldım ve belki yüzlerce kez, geçirdiğim uzun duraksamaları ve zahmetli “hakemliklerimi” notlarda açıklamayı düşündüm... Ama bu noktada da her türlü araştırmada karşılaşılabilecek eziyetlerle başkasının canını sıkmak bana gereksiz geldi. Bir kişi, bir olay veya bir tartışma hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenlerin aşağıdaki kaynakçada kendi keşif gezilerini başlatabilecekleri bir hareket noktası bulacaklarını umuyorum.

Burada yaşadığım ikilemlerden sadece birinden, Çin isimlerini nasıl yazmak gerektiği konusunda söz etmek istiyorum. Bu isimlerin transkripsiyonu son yıllarda çok değişti. Benim gençliğimde “Mao Tsé Toung”, “Teng Hsiao Ping” veya “İmparatoriçe Tseu Hi” diye yazılırdı; günümüzde artık Mao Zedong, Deng Xiaoping ve Cixi diye yazılıyor. Kişi adlarında güncel kullanıma uydum. Ama yer adları için iş bu kadar kolay olmadı. Fransız gazeteleri başkente hâlâ Pekin derken, Anglosaksonlar artık sadece Beijing’i kullanıyorlar. Birkaç tereddüdün ardından, oldukça keyfi ama basit bir çözüm seçtim: En bilindik isimler için önceki yazımı korudum –Beijing, Guangzhou, Nanjing, Tianjin ve Qingdao yerine Pekin, Kanton, Nankin, Tientsin ve Tsingtao– ama diğerleri için bugünkü yazıma uydum.

İşte başvurduğum kaynakların listesi. Mutlaka unuttuğum birkaç kitap vardır, bunun için de baştan özür dilerim.

- Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, 1982.
- Acemoglu, Daron & Robinson, James, *Why Nations Fail*, Currency, 2012.
- Akaha, Tsuneo, *The vestige of history and "cold peace" between Russia and Japan, in Russia in the Indo-Pacific* (kolektif), Routledge, 2021.
- Barnouin, Barbara & Changgen, Yu, *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution*, Kegan Paul, 1993.
- Baum, Richard, *The Fall and Rise of China*, The Great Courses, 2013.
- Baverez, Nicolas, *L'alerte démocratique*, L'Observatoire, 2020.
- Berger, Joseph, *Nothing but the Truth: Joseph Stalin's Prison Camps*, The John Day Company, 1971, Amerika baskısı; *Shipwreck of a generation: The memoirs of Joseph Berger*, Harvill, 1971, İngiltere baskısı.
- Bergère, Marie-Claire, *Sun Yat-Sen*, Fayard, 1994.
- Bevins, Vincent, *The Jakarta Method: Washington's Anticommunist Crusade and the Mass Murder Program that Shaped Our World*, PublicAffairs, 2020.
- Biaggini, Julian, *How the World Thinks: A Global History*
- Bix, Herbert, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, HarperCollins, 2000.
- Booth, Michael, *Three Tigers, One Mountain: A Journey Through the Bitter History and Current Conflicts of China, Korea, and Japan*, Macmillan, 2020
- Bouvier, Nicolas, *Chronique japonaise*, Payot, 1975.
- Brocheux, Pierre, *Ho Chi Minh. Du révolutionnaire à l'icône*, Payot, 2003.
- Browne, Edward, *The Persian Revolution 1905-1909*, Cambridge University Press, 1910.
- Brzezinski, Zbigniew, *Le grand échiquier*, Bayard, 1997.
- Cabestan, Jean-Pierre, *Demain la Chine: Démocratie ou dictature?*, Gallimard, 2018.
- Carrère d'Encausse, Hélène, *Le pouvoir confisqué. Gouvernants et gouvernés en U.R.S.S.*, Flammarion, 1980.
- Chang, Jung & Halliday, Jon, *Mao: The Unknown Story*, Anchor, 2006.
- Chémali, Fouad, *A l'origine des mouvements communistes (Mémoires, 1935)*, gözden geçirilen: Dar Noun, 2014 (Arapça).
- Clements, Jonathan, *A Brief History of the Samurai*, Robinson, 2013.
- Dakroub, Mohamed, *Les racines du chêne rouge. Récit de la Naissance du Parti communiste libanais 1924-1931*, Dar al-Farabi, 2007 (Arapça).
- Dalrymple, William, *The Anarchy: The East India Company, Corporate Violence, and the Pillage of an Empire*, Bloomsbury, 2019
- Dana, Richard Henry, *Two Years Before the Mast*, New York, 1840.
- Dikötter, Frank, *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe*, Bloomsbury, 2018.

- Dittmer, Lowell, *Liu Shaoqi and the Chinese Cultural Revolution*, Routledge, 2015.
- Domenach, Jean-Luc, *Mao, sa cour et ses complots*, Fayard, 2012.
- Dreyer, Edward, *Zheng He. China and the Oceans in the Early Ming Dynasty: 1405-1433*, Pearson Longman, 2006.
- Duiker, William, *Ho Chi Minh: A Life*, Hachette Books, 2000.
- Ehrenbourg, Ilya, *Le dégel*, Éditions Défense de la paix, 1954.
- Ekman, Alice, *Rouge vif. L'idéal communiste chinois*, L'Observatoire, 2020.
- Fenby, Jonathan, *Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the China He Lost*, Gardner, 2003.
- Figes, Orlando, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*, Picador, 2003.
- Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World*, Vintage, 2017.
- Gaddis, John, *George F. Kennan: An American Life*, Penguin, 2011.
- Gourdault-Montagne, Maurice, *Les autres ne pensent pas comme nous*, Bouquins, 2022.
- Hamburg, Gary, *The Rise and Fall of Soviet Communism*, The Great Courses, 2013.
- Hanes, W. Travis & Sanello, Frank. *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*, Sourcebooks, 2004.
- Harding, Christopher, *Japan Story: In Search of a Nation*, Penguin, 2018.
- Heisbourg, François, *Le Temps des prédateurs. La Chine, les États-Unis, la Russie et nous*, Odile Jacob, 2020.
- Hwang, Kyung Moon, *A History of Korea*, Bloomsbury, 2022.
- Jacobs, Dan, *Borodin: Stalin's Man in China*, Harvard University Press, 1981.
- Jacques, Martin, *When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New World Order*, Penguin, 2012.
- Kagan, Robert, *The Return of History and the End of Dreams*, Knopf, 2008.
- Kamel, Mustafa, *Le soleil levant*, Le Caire, 1904 (Arapça).
- Kaplan, Lawrence, *NATO 1948: the Birth of the Transatlantic Alliance*, Rowman & Littlefield, 2007.
- Kayloe, Tjio, *The Unfinished Revolution: Sun Yat-Sen and the Struggle for Modern China*, Marshall Cavendish, 2017.
- Kearns Goodwin, Doris, *Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln*, Simon & Schuster, 2006.
- Keene, Donald, *The Japanese Discovery of Europe, 1720-1830*, Stanford University Press, 1969.
- Kessler, Mario, *Joseph Berger: Communist Activist in Palestine and Victim of Stalinism (1904-1978)*, Marxists Internet Archive, 2014.
- Khlevniuk, Oleg, *Stalin: New Biography of a Dictator*, Yale University Press, 2015.

- Kissinger, Henry, *De la Chine*, Fayard, 2012.
- Kissinger, Henry, *L'ordre du monde*, Fayard, 2016.
- Laffan, Michael, *Mustafa and the Mikado: A Francophile Egyptian's turn to Meiji Japan*, Japanese Studies, 1999.
- Lankov, Andrei, *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia*, Oxford University Press, 2014.
- Lee, Kai-Fu, *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*, Mariner, 2021.
- Levathes, Louise, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405-1433*, Open Road, 2014.
- MacFarquhar, Roderick, *Mao's Last Revolution*, Harvard University Press, 2008.
- MacMillan, Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, Random House, 2003.
- Mahbubani, Kishore, *Has China Won?*, PublicAffairs, 2022.
- Maisky, Ivan & Gorodetsky, Gabriel, *The Maisky Diaries: The Wartime Revelations of Stalin's Ambassador in London*, Yale University Press, 2016.
- Malraux, André, *Les conquérants*, Grasset, 1928.
- Mandelbaum, Michael, *The Four Ages of American Foreign Policy: Weak Power, Great Power, Superpower, Hyperpower*, Oxford University Press, 2022.
- Manela, Erez, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, 2009.
- Mroué, Karim, *Un demi-siècle d'utopie, mémoires d'un dirigeant de la gauche libanaise*, Téraèdre, 2009.
- Nye, Joseph, *Soft power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, 2005.
- Pantsov, Alexander, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution*, Routledge, 2000.
- Pantsov, Alexander, *Mao: The Real Story*, Simon & Schuster, 2012.
- Peyrefitte, Alain, *Quand la Chine s'éveilla... le monde tremblera*, Fayard, 1973.
- Polak, Christian, Ludovic Savatier, *médecin de la Marine*, Bulletin de l'ASNOM, Haziran-Aralık 2020.
- Pu Yi, *From Emperor to Citizen: The Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi*, China Publishing Group, 2007.
- Ravina, Mark, *To Stand with the Nations of the World: Japan's Meiji Restoration in World History*, Oxford University Press, 2018.
- Roosevelt, Kermit, *Countercoup*, McGraw-Hill, 1979.
- Rubenstein, Joshua, *The last days of Stalin*, Yale University Press, 2016.
- Rucker, Laurent, *Staline, Israël et les Juifs*, Presses Universitaires de France, 2001.
- Russo, Gus, *Live by the Sword: The Secret War Against Castro and the Death of JFK*, Bancroft Press, 1998.

- Satter, David, *Age of Delirium: The Decline and Fall of the Soviet Union*, Yale University Press, 2001.
- Schiffirin, Harold, *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, 2010
- Schuman, Michael, *Superpower Interrupted: The Chinese History of the World*, PublicAffairs, 2020.
- Sebag Montefiore, Simon, *Stalin. The Court of the Red Tsar*; Cornell University Press, 2003.
- Seth, Michael, *A Brief History of Korea: Isolation, War, Despotism and Revival*, Tuttle, 2019.
- Smith, Stephen A., *Russia in Revolution: An Empire in Crisis, 1890 to 1928*, Oxford University Press, 2017.
- Souyri, Pierre-François, *Moderne, sans être occidental. Aux origines du Japon d'aujourd'hui*, Gallimard, 2016.
- Stoler, Mark, *America and the World: A Diplomatic History*, The Great Courses, 2013.
- Taylor, Jay, *The Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the Struggle for Modern China*, Harvard University Press, 2009.
- Tocqueville, Alexis, *De la démocratie en Amérique*, Paris, 1840.
- Tsuru, Shigeto, *Japan's Capitalism*, Cambridge University Press, 1993.
- Tu, Weiming, *Implications of the Rise of "Confucian" East Asia*, Daedalus Journal, MIT Press, 2000.
- Tudor, Daniel, *Korea: The Impossible Country*, Tuttle, 2012.
- Vogel, Ezra, *Deng Xiaoping and the Transformation of China*, Harvard University Press, 2011.
- Vogel, Ezra, *China and Japan: Facing History*, Harvard University Press, 2021.
- Wang, Sheng-Wei, *The Last Journey of the San Bao Eunuch, Admiral Zheng He*, Proverse Hong Kong, 2019.
- Watson Andaya, Barbara, *From Rum to Tokyo*, Indonesia Journal – Cornell University, 1977.
- Wilbur, C. Martin, *Sun Yat-Sen, Frustrated Patriot*, Columbia University Press, 1976.
- Wood, Michael, *The Story of China*, Simon & Schuster, 2021.
- Worringer, Renée, *Ottomans Imagining Japan*, Palgrave Macmillan, 2014.
- Wu, Albert M., *From Christ to Confucius: German Missionaries, Chinese Christians, and the Globalization of Christianity, 1860-1950*, Yale University Press, 2016.
- Yazbek, Youssef I., *Histoire du Premier mai dans le monde arabe*, Dar al-Farabi, 1974 (Arapça).

Çok geç değil. Bu “labirent”ten çıkma olanaklarına sahibiz. Yeter ki önce yolumuzu yitirdiğimizi kabul edelim...

2022 yılında Avrupa’nın göbeğinde geçmişin travmalarını tetikleyen yıkıcı bir savaş patlak verdi. Nükleer felaket senaryolarının gerçeğe dönüşmesine ramak kaldı. Demirden bir el, Batı’yı Rusya ve Çin’le karşı karşıya getirdi adeta.

Kibirli ve bencil yöneticilerin, akli küçümseyip eşitsizliği besleyen köhne ideolojilerin hükmü altındaki çağımız, son hızla uçuruma doğru sürüklenmekte. Günümüzde ne Batı ne de hasımları insanlığı hapsoldüğü bu labirentten çıkarmaya muktedir. Batı’nın da, Doğu’nun da yaydığı ışık dünyayı aydınlatmakta artık yetersiz ama umutsuzluğa yer yok.

Amin Maalouf *Labirent*’te Batı ile hasımları arasında yaşanan yeni çatışmaların ve meydan okumaların kadim kökenlerini dört büyük ulusun tarihi üzerinden anlatıyor: Meiji döneminde büyük bir modernleşme ivmesi kazanarak Asya’nın yükselen gücü olan Japonya; uzun yıllar Batılı uluslar için tehdit oluşturmuş Rusya; 21. yüzyılda ekonomik üstünlüğünü ilan eden Çin ve gezegenin hâlâ kültürel, teknik ve ekonomik anlamda süper gücü sayılan Amerika Birleşik Devletleri.

Labirent yönünü ve yolunu kaybetmiş insanlık için bir pusula...

ISBN 978-975-08-6242-7

9 789750 862427

